3 1761 04723706 0

ИСТОРІЯ
ЛИТЕРАТУРЫ РУСКОИ.

Написавъ

ОМЕЛЯНЪ ОГОНОВСКІЙ.

ЧАСТЬ І.

ЛЬВÔВЪ, 1887.
Накладомъ Товариства имени Шевченка.

Зъ друкарнѣ Товариства имени Шевченка,
пôдъ зарядомъ К. Беднарского.

LIBRARY
AUG
15
OF TORONTO

ПАМЯТИ

АВТОРА

„СЛОВА О ПЪЛКУ ИГОРЕВѢ“

присвячуе

Омелянъ Огоновскій.

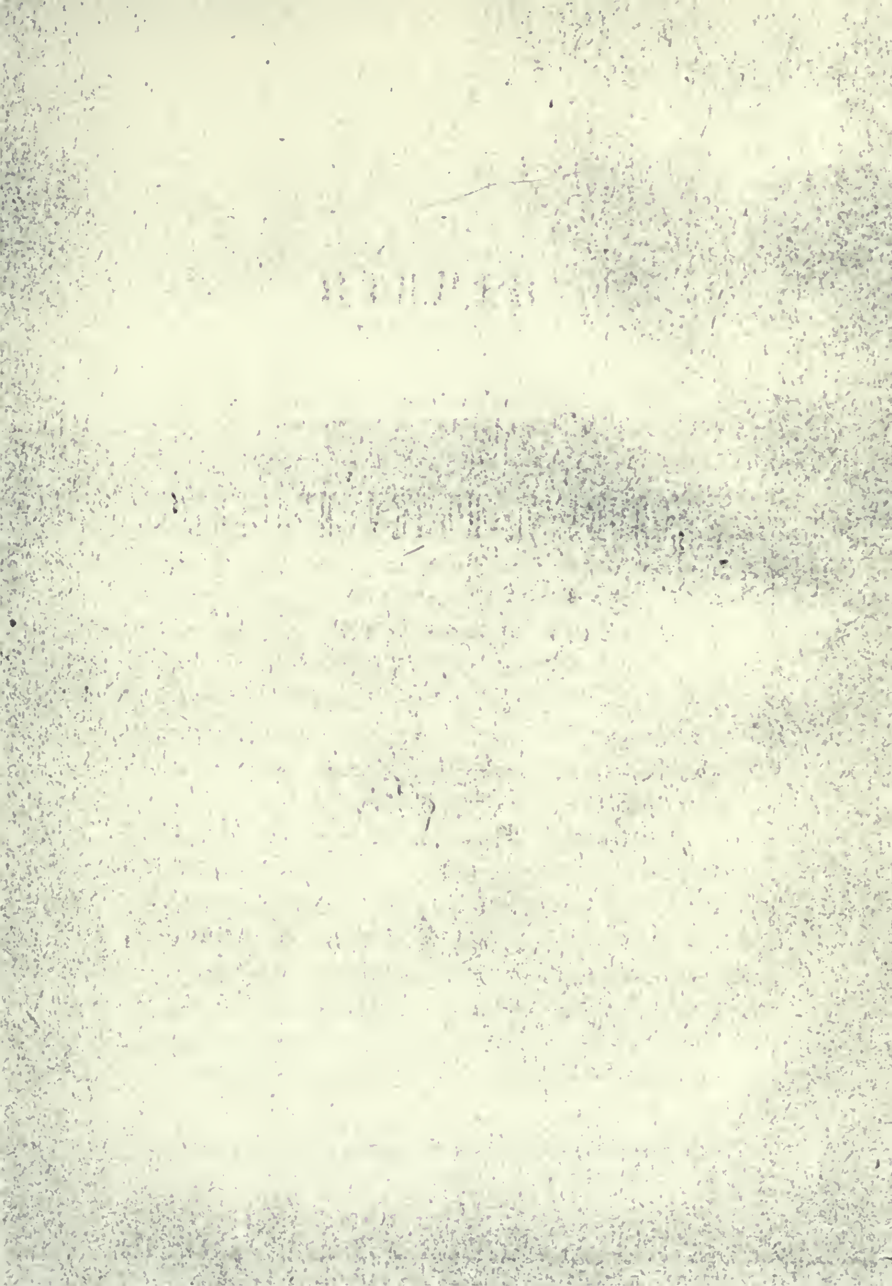

Вступъ.

Литературу свою мае той нарôдъ, у котрого есть своя исторія, свôй питомый свѣтоглядъ и своя мова, У такого народу не запропастить ся жите литературне, хоча-бъ ôнъ и втративъ самостôйнôсть политичну, бо живе слово не загине мимо ворожихъ змагань тыхъ, щô принадою „объединенія“ морочать духа слабшихъ, незрячихъ братôвъ. „Мова не полова“, каже народне прислôве, „нѣякій вѣтеръ еѣ не вывѣе“.[1]) А вже-жь нема народу на свѣтѣ, котрый при всякихъ прикметахъ своея самостôйности дôзнававъ бы такои незавиднои долѣ, якою побивае ся нарôдъ рускій. Про сю долю жалкувавъ ся Н. Костомарôвъ отъ-сими словами: *„Едва ли въ свѣтѣ есть языкъ, несчастнѣе малороссійскаго. Вѣка проходили одинъ за другимъ; всѣ признавали, что на свѣтѣ существуетъ малороссійскій народъ и говоритъ своею рѣчью; цари обращались къ этому народу съ своими грамотами и царское слово именовало его „малороссійскимъ народомъ“, а для сношенія съ Малороссіянами и уразумѣнія ихъ рѣчи въ Москвѣ при посольскомъ приказѣ были особые переводчики. Никому въ голову не приходило сомнѣваться въ томъ, что такой*

---

[1]) Ужинок рідного поля вистачниj працею М. Г... Москва 1857, стор. 44.

народъ со своимъ языкомъ существуетъ Но въ недавнее время книжные мудрецы выдумали, будто малороссійскаго народа нѣтъ вовсе и никогда не было, а въ краѣ, называемомъ Малороссіей, живетъ все такой же народъ, какъ и въ Москвѣ, и въ Твери и въ Нижнемъ — вездѣ въ русскомъ государствѣ одинъ только народъ русскій".[1])

Въ тяжкôмъ лихолѣтю втративъ нашъ нарôдъ на Украинѣ свою крôвавыми боями здобуту и договорами запоручену автономію, и ôдтакъ молодшій а дужшій братъ присвоивъ собѣ его народну назву „Русь“, корыстує ся его стародавною литературою и голосить свѣтови, що Русь-Украина єсть настоящою Россією. Такій диктаторскій высказъ звѣщають именно московскѣ панслависты школы Каткова. Первѣстнѣ бо панслависты, примѣромъ Иванъ Кирѣєвскій и Алексѣй Хомяковъ, не дуже ще ворогували противъ Украинцѣвъ; ихъ идеаломъ було московске царство вѣку XVII. Звѣщаючи свѣтови, що „Западъ“ (с. є. Европа) гниє и швидко зовсѣмъ згниє та розвалить ся зô своєю гнилою цивилизацією, добачали они въ „Востоцѣ“ (с. є. въ Москвѣ) засновокъ просвѣты правдивои. Нова „восточна“ цивилизація по ихъ думцѣ двигне ся на основѣ московскôй; въ неѣ увôйдуть три елементы: православіє, самодержавіє и національнôсть великоруска, и колись-то всѣ славяньскѣ рѣки зліють ся въ морѣ россійскôмъ. Коли-жь въ 1863. р. Катковъ, редакторъ „Московскихъ Вѣдомостей“, выгадавъ *обрусѣніе*, терминъ попереду незвѣстный, то сказаный панславизмъ зъ прикрасою богословскою перетворивъ ся въ панславизмъ бюрократичный. Ôдтакъ правительство россійске засудило на смерть народности не-россійскѣ. Катковъ бо

[1]) „Вѣстникъ Европы“, Журналъ исторіи-политики-литературы. С.-Петербургъ, 1882., томъ I.: „Задачи украинофильства“, стор. 886.

гадае, що зъ языкомъ россійскимъ скрôзь пôйде й мысль россійска, що Украинцѣ, Поляки, Литовцѣ и Нѣмцѣ заговорять по-россійски та й станутъ вже думати по-московски.

Тому-то по думцѣ теперѣшнихъ московскихъ панславистôвъ не-то Украинцѣ, але й всѣ другіи народности славяньскіи, Поляки, Чехи, Лужичане, Словѣнцѣ, Сербове, Хорваты й Болгарове не маютъ въ собѣ нѣякого засновку до истнованя политичного: всѣ они суть неначе усохшіи вѣтки великого славяньского дерева, котріи треба бдъ пня бдрѣзати. Нѣ одинъ изъ тыхъ народôвъ не мае якои-то будучности въ житю державнôмъ; тро-те языкъ россійскій мае статись не тôлько мовою дипломатичною, але й литературною всѣхъ народôвъ славяньскихъ. Всякіи иншіи языки поодинокихъ народôвъ славяньскихъ можуть остатись лише нарѣчіями, котрыми людъ мôгъ бы корыстуватись въ сѣльскихъ хатахъ.

Такъ отже Русь-Украина и проча славянщина зô своимъ національнымъ „сепаратизмомъ" маютъ счезнути зъ карты Европы передъ лицемъ бюрократичного панславизма московского. Инакше задивлюють ся такъ-званіи „Западники"[1]) на пытане самостôйного розвою поодинокихъ народностей славяньскихъ. По ихъ политичнымъ и суспôльнымъ поглядамъ всяка народнôсть славяньска мае право, свободно зберегати свои національніи святощѣ; отже й Руси-Украинѣ не боронять они розвивати своеи мовы й литературы. Найбôльше талантливый изъ „Западниковъ", А. Пыпинъ, колишній професоръ университетскій, высказавъ уже неразъ въ „Вѣстнику Европы" вельми прихильне слово про патріотичніи змаганя Укра-

---

[1]) „Западниками" зовуть ся въ Россіи тіи тямущіи людо, щô не гордують просвѣтою „Запада", та щô бажають оживити свѣтоглядъ россійскій либеральными думками захôднои Европы.

нцѣвъ, та й у своѣй Исторіи славяньскихъ литературъ вызначивъ почестне мѣсце литературѣ малорускôй.[1])

Але-жь тй людяний ôдносины „Западникôвъ“ до Украинцѣвъ поки-що не вдѣють нѣчого въ хосенъ нашои народности, по-за-якъ правительство россійске особливо ôдъ 1876. р. спинило на Украинѣ майже всякій рухъ литературный. Руско-украиньске слово замовкло отже въ полудневôй Россіи и корыстуе ся мирнымъ захистомъ лише въ монархіи австрійско-угорскôй, де конституція поодинокимъ народностямъ подае свободу, зберегати по-конвѣчнй права народнй.

Литературу малоруску або руско-украиньску уважаемо окремою ôдъ литературы россійскои, тому-що народнôсть руско-украиньска есть окремою ôдъ народности великорускои або россійскои. На литературу польску не потрѣбно тутъ рефлектувати, по-за-якъ словеснôсть руска стоить бôльше ôддалеки ôдъ литературы польскои, нѣжь ôдъ россійскои. Такъ отже заявляемо вразъ зô славнымъ историкомъ Костомаровомъ, що суть двѣ рускй народности, малоруска и великоруска.[2]) На першій поглядъ выдае ся дивовожнымъ, що суть двѣ рускй народности; та вже-жь нашъ нарôдъ тому не виноватъ, що царѣ московскй перенесли назву „*Русь*“ на свою державу, та що наша батькôвщина лишилась свого питомого имени. Поки-що слово „*Украина*“ заступае у нашихъ народовцѣвъ втрату свого названя. Терминъ бо „*Малорусь*“ не находить прихильни-

---

[1]) „Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича“. Изданіе второе. Томъ I. С.-Петербургъ. 1879. „Южноруссы“, стор. 306—447.

[2]) „Историческія монографіи и изслѣдованія“, изданіе второе. СПб. 1872. Томъ I. „Двѣ русскія народности“; стор. 51—109.

кôвъ изъ-за того, що ставить нашу Русь въ яку-то зависимôсть ôдъ Великоруси.[1])

Коли-жь суть двѣ рускѣ народности, то не диво, що Русины-Украинцѣ майже въ цѣлôй своѣй исторіи являють ся народомъ чужимъ супротивъ московскихъ своихъ сусѣдôвъ. И тѣ-то двѣ народности черезъ кôлька вѣкôвъ вызначують ся окремою назвою ôдъ того часу, ôдъ коли они въ исторіи суть звѣстнѣ. Именно колишнѣ славяньскѣ племена въ нынѣшнѣй полуднево-захôднôй Россіи ôдъ вѣку IX., а жителѣ нынѣшньои Волыни и Галичины ôдъ вѣку XI. звались „*Русью*“ або *Русинами*, мѣжь-тымъ коли племена землѣ Ростовскои и Суздальскои вразъ зъ Радимичами и Вятичами ôдъ вѣку XV. назвою „*Москва*“ вызначувались.[2]) Московою отже назывались тѣ

[1]) Назвою „*Малорусь*“ хôснувавъ ся у-перве галицко-володимирскій князь Юрій II.; ôнъ бо именувавъ себе (1335. р.) „natus dux totius Russiae minoris“. (Карамзинъ, „Исторія государства россійскаго“, томъ IV., примѣч. 276). Коли-жь въ XIV. вѣцѣ назвою *Малорусь* вызначалось тôлько галицко-володимирске князѣвство, то въ договорѣ, якій заключивъ Богданъ Хмельницкій въ Переяславѣ (1654) зъ Олексѣемъ Михайловичемъ, великимъ княземъ московскимъ, именовано *Малорусью* тую полудневу Русь, щô зъєдинилась зъ царствомъ московскимъ. (Порôвн. Studien auf d. Gebiete d. ruth. Spr. v. E. Ogonowski, S. 6, Anm. 2.)

[2]) По причинѣ, що Москва приняла нашу назву *Русь*, проявилось мѣжь галицкими Русинами велике непорозумѣнє въ писаню приложника *рускій*. Прихильники „объединенія“ стали писати *русскій* (зъ двома *с*), такъ якъ се слово пишуть теперь Россіяне; Украинцѣ же, придержуючись давного переказу, пишуть *рускій* або *руській* (зам. *русьскій*), тому-що въ мовѣ рускôй согласнѣ звичайно не здвоюють ся. Саме слово, чи-то пише ся *русскій*, чи *рускій* або *руській*, выражає отже понятє одно, котре й въ Москвѣ уважалось прикметою народности руско-украиньскои, поки царѣ московскѣ не приняли назвы „*Русь*“. Слова-жь *Россія*, *россійскій* означали первѣстно тєє, щô *Русь*,

славяньскӣ племена пôвнôчнои Россіѣ, котрӣ осѣли були по-мѣжь Финнами. Тôлько-жь не годить ся думати, мабуть то Россіяне не суть Славянами, тому-що ихъ предки въ вѣцѣ XII. змѣшались зъ племенемъ фиьскимъ. Правда, що въ пôзнѣйшôй земли Ростовскôй и Суздальскôй, въ часѣ утвореня ладу громадского у племонъ славяньскихъ, жили передше тôлько самӣ Финны, належачӣ до угро-татарскои породы племени туряньского, однако численнӣ кольонисты славяньскӣ вдѣяли тое, що той зачатокъ азіятскій перетворивъ ся въ породу славяньску. Тотӣ Финны змѣшались именно зъ двома славяньско-ляцкими племенами, Радимичами и Вятичами, щô сидѣли въ тыхъ сторонахъ, де теперь простягають ся губерніѣ Могилевска, Орельска и Калужска. Заходили туды También кольонисты зъ Новгороду, изъ Смоленщины и зъ (полудневои) Руси, и ôдтакъ порода розумнѣйшихъ Славянъ перемогла породу пôвъ-дикого Финна.

Такъ отже Русины-Украинцѣ рôжнять ся ôдъ Россіянъ не тôлько мовою, але й статію тѣла, звычаями, темпераментомъ и въ загалѣ вдачею душевною.[1]) Укра-

---

рускій. Назване бо землѣ рускои *Россією,* а народа руского *россійскимъ* або *росскимъ* появилось въ южнôй Руси въ першôй половинѣ XV. вѣку и грамотѣями-чужинцями въ Руси утворилось ôдъ грецкого слова *'Рῶς.*

Що-до языка россійского належить замѣтити, що ôнъ вытворивъ ся зъ нарѣчія московского. Въ вѣцѣ XVIII. пôддержувалась тая нова мова богацтвомъ языка церковно-славяньского; доперва въ вѣцѣ XIX. россійскӣ писателѣ звернули свою увагу на деякӣ нарѣчія Россіѣ пôвнôчнои. Коли-жь въ нашихъ часахъ московскимъ панславистамъ забаглось накинути всѣмъ Славянамъ россійскій языкъ яко литературный, то збогачено его особливо лексикальнымъ апаратомъ языка руско-украиньского, а денекуды й словами другихъ языкôвъ славяньскихъ.

[1]) Про самостôйнӣ прикметы руско-украиньскои народности

инцѣ мають стать тѣла рослу и струнку, вызначують ся тонкимъ, рôвнымъ носомъ, чорнявымъ волосемъ и чорными очима. Они ведуть мирну жизнь родинну, люблять спѣвъ та музыку и нахиляють ся до демократичного свобôдного ладу суспôльного. Змаганя ихъ душѣ суть вельми сильнѣ; тому-жь, що они въ житю народнôмъ черезъ кôлька вѣкôвъ не зазнали щасливои долѣ, елегійный настрôй есть головнымъ признакомъ холеричного ихъ темпераменту. Россіяне (Москалѣ) же суть за-звычай заживнѣ, росту бôльше малого, нѣжь высокого; они мають нôсъ кирпатый, бѣляве волосе и сивѣ або голубѣ очи. Въ родиннôмъ ихъ житю женщина займае становище низьке; они не оказують замилованя до спѣву и музыки, и въ загалѣ цѣла вдача ихъ душѣ есть менше идеальна и поетична, нѣжь вдача Русина-Украинця. Изъ-за того Россіяне люблять такѣ роботы, котрѣ приносять хосенъ; они займають ся радо торговлею, та йдуть далеко свѣтъ за очи, не побиваючись тугою за родиною. Поетична вдача Русина-Украинця и прозаичне змагане Россіянина являе ся такожь въ хозяйствѣ домашнѣмъ. Въ селахъ украиньскихъ стоять гарнѣ хаты въ садахъ, мѣжь-тымъ коли Россіяне вдоволяють ся бѣдными хижами, що не стоять пôдъ захистомъ деревины. Коли села украиньскѣ принадне мають положене, красуючись на горбкахъ або въ долинахъ въ зеленôй гущавинѣ де-

---

смотри статю А. Пыпина: „Обзоръ малорусской этнографіи“ („Вѣстникъ Европы“, 1885, томъ IV., стор. 744—780; томъ V., стор. 325—850; 777—804; томъ VI., стор. 351—387; 778—817. Особливо-жь гляди сю статю въ томѣ IV., стор. 753. — Порôвн. „Малоруссы юго-западнаго края“ („Труды этнографическо-статистической экспедиціи въ западно-русскій край, снаряженной императорскимъ русскимъ географическимъ обществомъ“. Томъ VII. С.-Петербургъ 1872; стор. 339—452.)

ревъ, то хаты Россіянъ стоять въ однôмъ простѣсѣнькôмъ ряду и творять въ селѣ тôлько одну улицю. Завважати-жь треба, що въ селахъ губерніѣ Курскои, де Украинцѣ зъ Россіянами разомъ сидять, жителѣ, належачiи до обохъ сихъ народностій, такъ дуже ôдъ себе ôдъокромились, що Украинцѣ звычайно одну сторону, а Россіяне другій бôкъ спôльнои улицѣ займають. Ôдтакъ одни зъ другими мало приставають и въ загалѣ не завязують зъ собою подружя супружеского.

Не придадуть ся отже на нѣщо ворожі змаганя панславистôвъ московскихъ и ихъ ученикôвъ въ Галичинѣ, щó мовь-то тяжкимъ тараномъ побивають неодолимый захистъ Украинцѣвъ. Якъ неподвижныхъ правъ природы не поборе нѣхто изъ смертныхъ людей, такъ нѣякій велитъ не подолѣе непохитныхъ правъ народности рускои, хочь бы истноване еи не годилось зъ плянами прихильникôвъ культуры „восточнои“.

Такъ отже етнографичнї прикметы хоронять нашу народнôсть ôдъ сумнои загибели, до якои пруть еѣ опѣкуны непокликанї. Именно же мова наша являе ся передъ ареопагомъ Европы неподвижнымъ доказомъ нашои самостôйности національнои. Тому-то перший знатокъ славяньскои филологіѣ Францъ Миклошичь назвавъ нашу мову самостôйною, а не нарѣчіемъ языка россійского.[1])

---

[1]) Ось слова славного Миклошича: „Indem ich die Sprachen nach der Nähe ihrer Verwandschaft an einander reihe, behandle ich dann das Kleinrussische, das auf dem Gebiete der Wissenschaft, wie die Untersuchung selbst darthut, als eine selbstständige Sprache, und nicht als ein Dialect des Grossrussischen anzusehen ist“. (Vergleichende Lautlehre der slav. Sprachen von Fr. Miklosich. Wien 1852., S. IX). — Порôвн. слѣдуючи слова знаменитого лінґвіста Шляйхера: „Das Kleinrussische (Ruthenische, Russinische) ist nicht als russische Mundart, sondern als ein ihm wie den andern coordinirter

Таке мнѣне высказали такожь инші свѣточѣ въ славянщинѣ, именно нашь землякъ Яковъ Головацкій,[1]) польскій граматикъ Францъ Кс. Малиновскій[2]), ученѝ Россіяне Петро Лавровскій[3]), В. И. Даль,[4]) — ба й въ „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенія" выпечатано въ Петербурзѣ 1863. р. статю офиціяльну, выказуючу деякѝ окремѣшнѝ признаки языка малорускаго, котрыми

slavischer Dialect zu betrachten. Russisch und Kleinrussich sind bis ins XI. Jahrhundert hinauf zu erkennen". („Die Deutsche Sprache", Stuttgart 1860., S. 77).

[1]) „Розправа о языцѣ южнорускôмъ и его нарѣчіяхъ". Во Львовѣ 1849. — „Die ruthenische Sprach- und Schriftfrage in Galizien", Lemberg 1861., S. 114: „Die ruthenische (russinische oder kleinrussische) Sprache ist eine selbständige Sprache und kein Dialect des Grossrussischen. Ein Satz, den ich noch in meiner 1848 verfassten und 1850 (in dem „Историч. Очеркъ основанія галицко-рускои Матицѣ") gedruckten Abhandlung, so wie in meinem Programme der Vorlesungen der ruthenischen Literatur („Три вступительніи преподаванія" 1849) aufgestellt und in der 1849 herausgegebenen Grammatik durchgeführt hatte".

[2]) Krytyczna gramatyka języka polskiego, zeszyt II. str. 85.

[3]) „Журналъ министерства народнаго просвѣщенія", 1859, Нр. 6, въ статьѣ: „Обзоръ замѣчательныхъ особенностей нарѣчія малорусскаго, сравнительно съ великорусскимъ и другими славянскими нарѣчіями". На сторонѣ 39. сеи розправы пише П. Лавровскій отъ-се: „Пробѣгая мысленно всѣ приведеныя выше черты малорусскаго нарѣчія, легко замѣчаемъ, что между ними есть много такихъ, которые неоспоримо даютъ этому нарѣчію право на такое-же самостоятельное мѣсто, какое занимаютъ и другія нарѣчія славянскія". — Въ сѣй статьѣ Лавровскій зове всѣ языки славяньскѝ нарѣчіями. — Порôвн. статю Лавровского п. з. „По вопросу о южно-русскомъ языкѣ" („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ". 1861. Ноябрь и декабрь. С.-Петербургъ).

[4]) „Толковый словарь живаго великорусскаго языка". Москва 1863., часть I. стр. XXVII—XXVIII.

ôнъ рôжнить ся ôдъ языка россійского та польского.[1])

Дивовижными являють ся отже высказы тыхъ недовченыхъ политикôвъ, котрî нашу мову зовуть нарѣчіемъ и еѣ въ такî ôдносины кладуть до мовы россійскои, въ якихъ находить ся нарѣчіе долѣшньо-нѣмецке до языка горѣшньо-нѣмецкого. Нашъ нарôдъ мае свои окремî физичнî и духовî прикметы, свои питомî звычаѣ й обычаѣ, свою милозвучну мову, свôй историчный характеръ, котрый выражае ся особливо въ богатôй поезіи людовôй, якою нѣ одинъ нарôдъ славяньскій звеличитись не може, — словомъ, нашъ нарôдъ мае свою исторію, щó высказуе свѣтови вѣкъ богатырскій нашихъ предкôвъ. Народу долѣшньо-нѣмецкого нѣколи въ свѣтѣ не було; — історія знае тôлько поодинокî племена долѣшньо-нѣмецкî. Ôдтакъ множество нарѣчій завмираючои мовы долѣшньо-нѣмецкои роздроблюе ся щóразъ бôльше, а деякî патріоты, примѣромъ Фрицъ Шверинъ, Клявсъ Ґротъ и Фрицъ Райтеръ, списують популярнî свои творы въ своѣмъ нарѣчію тôлько зъ пієтизму для говору матернього. Въ мовѣ же руско-украиньскôй суть лише три нарѣчія (червоно-руске, украиньске и полѣске), котрî одно ôдъ одного незначно рôжнять ся, изъ-за чого нарѣчіе украиньске, найкрасше по-мѣжь другими, легко могло пôднестись до языка литературного.

Такъ отже всякимъ „объединителямъ“ россійскимъ, щó покликують ся на нѣмецкій языкъ литературный, ôдповѣдаемо отъ-се: Баварцѣ, Саксонцѣ и другî меншî народности породы нѣмецкои могли приняти литератур-

---

[1]) „О нѣкоторыхъ фонетическихъ и грамматическихъ особенностяхъ южнорусскаго (малорусскаго) языка, не сходныхъ съ великорусскимъ и польскимъ“ (Журналъ минист. народн. просвѣщ. 1863. т. CXIX, Науки, 45—56).

ный языкъ нѣмецкій, тому-що въ ихъ мовѣ не було прикметъ розвою самостôйного. Впрочôмъ поодинокû народности нѣмецкû не потребували цуратись языка литературного по тôй причинѣ, що ôнъ не бувъ мовою якои-то пануючои націѣ, але утворивъ ся изъ всѣхъ нарѣчій нѣмецкихъ трудомъ ученыхъ мужѣвъ ôдъ часу перекладу библіѣ Лютеровои. Такій штучно утвореный языкъ мôгъ справдѣ статись спôльнымъ майномъ словеснымъ всѣхъ Нѣмцѣвъ, по-за-якъ тутъ не накидувано нѣкому языка другои народности; про-те деякû нѣмецкû племена, приймаючи сю мову книжну, не потребували ще зрѣкатись своеи рôдной мовы. Тая-жь жива мова денекуды устоялась дѣйстно досѣль, примѣромъ у Голяндцѣвъ, що намагають ся вытворити словесность окрему; тамъ же, де прикметы етнографичнû не являли выразу окремого, рôдна мова сталась нарѣчіємъ, а люде письменнû хôснувались такожь въ домашнѣмъ розговорѣ мовою литературною.

А вже-жь не всѣ ґерманьскû народности зъєдинились зъ теперѣшними Нѣмцями литературно и политично. Данцѣ и Шведове мають свою окрему, самостôйну мову й литературу, та вѣдай вже нѣколи не ôдкажуть ся сеи найдорожшои спадщины по своихъ предкахъ. Такъ отже не всѣ народности ґерманьскои породы являють ся зъєдинеными; та й не всѣ народности накорѣнку романьского творять теперь одинъ нарôдъ, по-за-якъ Французы стоять ôддалеки ôдъ Италіянцѣвъ и Испанцѣвъ, ба й Португальцѣ не гадають сполучитись зъ Испанцями, хочь ихъ мова єсть бôльше нарѣчіємъ, нѣжь языкомъ самостôйнымъ супротивъ языка испаньского.

Не покинуть отже святощій народныхъ Русины-Украинцѣ, хочь ихъ патріотизмови ругають ся панслависты московскû. А вже-жь Русь-Украину не такъ-то

легко вычеркнути зъ карты Европы. Политичнѣ шовинисты й шибай-головы можуть собѣ желати, щобъ якась народнôсть не истнувала самостôйно, але сила дѣй историчныхъ голосить свѣтови иншій высказъ категоричный. Той бо нарôдъ, щó мае всякѝ услôвя жизни, остане ся самостôйнымъ и на-будуще, хоча-бъ московскѝ панслависты намагались его зъединити зъ народомъ россійскимъ. Впрочôмъ нѣяка сила въ свѣтѣ не здужае вынародовити нашого люду, щó саме-теперь приходить до самовѣжи національнои. Поки-що можемо вдоволитись именно въ Австріи окремымъ побутомъ народнымъ. Въ загалѣ-жь вельми поважне число Русинôвъ-Украинцѣвъ есть порукою непохибнои самопомочи противъ змаганя кормиги все-россійскои. Всѣхъ Русинôвъ-Украинцѣвъ есть 21,356.232: именно на Украинѣ 18,000.000, въ Галичинѣ 2,516.542, на Буковинѣ 239.690, а въ угорскôй Руси 600.000 душь. Єсли-жь додамо ще число Бѣлорусôвъ, с. е. 3,592.057 душь, котрѝ бесѣдують нарѣчіемъ руско-украиньскимъ, то окаже ся, що всѣхъ тыхъ, котрѝ говорять по-руски, есть 24,948.289, мѣжь-тымъ коли 34,389.871 душь до россійскоко народу причисляе ся.[1])

Справдѣ, велика руска мати! Она займае вельми поважне мѣсце въ родинѣ славяньскôй, и ачейже небавомъ дôжде ся лучшои долѣ въ жизни національнôй, будучи иначе серцемъ въ величнôмъ тѣлѣ славянщины.

---

[1]) „Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, wydane przez krajowe biuro statystyczne pod redakcyą Dr. Tad. Pilata". Rocznik VI, Zeszyt 2. Lwów 1881. — „Дѣло", 1883., число 121., въ статьѣ: „Кôлько всѣхъ Русинôвъ (Малорусôвъ)?" — Порôвн. „Mittheilungen aus Justus Perthes' geographischer Anstalt über wichtige neue Erforschungen auf dem Gesammtgebiete der Geographie von Dr. A. Petermann", 24. Band 1878. S. 334 a.

Переднї замѣтки про исторію литературы въ загалѣ. Подѣлъ рускои исторіѣ литературы на періоды.

Ученї и недоученї грамотѣѣ пишуть, що литература есть душею народнои жизни, та що исторія литературы есть образомъ духового житя въ народѣ. Оно справдѣ такъ и есть, але тôлько въ тôй литературѣ, щô розвивае ся правильно зъ поглядомъ на жизнь народну. Руска же литература письменна являе ся душею народнои жизни тôлько въ періодѣ новѣйшôмъ, коли писателѣ рускї стали дѣйстно хôснуватись мовою и свѣтоглядомъ люду. До Ивана Котляревского литература письменна не була народною, тому-що розвôй еи спиняли три елементы: навпередъ церковно-славяньска византійщина, ôтакъ культура польска зъ середньовѣчною наукою схолястичною, а наконецъ просвѣтна кормига царства московского.

Ôдъ того часу, якъ Володимиръ Великій, охрестивши Русь, засновавъ въ Кіевѣ першї школы для науки языка церковно-славяньского, ажь до зруйнованя Сѣчи запорозкои, майже нѣ-оденъ володарь не думавъ просвѣтити Руси рôднымъ словомъ и наукою питомою, майже нѣ-оденъ грамотѣй не писавъ нѣчого такого, щô могло бы просвѣтити незрячихъ братôвъ. Тому-то склало ся таке диво, що люде письменнї жили ôдсторонь ôдъ люду, не дбаючи про его просвѣту, а списуючи не-

рсважно въ мовѣ мертвôй такî творы, щó ôдъ нихъ вѣяло холодомъ на молоду вдачу рôдного народу.

Коли-жь володарѣ, архiереѣ и книжники станули сторчакомъ супротивъ культурныхъ змагань люду неграмотного, то литература письменна ôдъокромилась ôдъ устныхъ переказôвъ простонародныхъ. Такъ отже тая литература явилась въ бôльшôй части мертвою, бо не оживлялась мовою живою, котрою говорила вся южна Русь. Про-те окремо ôдъ такого нерозумного почину ученыхъ грамотѣѣвъ проявлялось саморôдне просвѣтне змагане люду неписьменного. И тiи-то книжниками занапащенî незрячî смерды, козаки и въ загалѣ хлѣборобы вытворили собѣ словеснôсть свою, щó жила въ устахъ люду довгî вѣки. Книжники списували збôрники, слова, посланiя та иншî рѣчи князямъ, iєрархiи и панамъ на потѣху, а неграмотный людъ спѣвавъ собѣ колядки, пѣснѣ та думы и розказувавъ собѣ давнî казки, зберегаючи въ тыхъ творахъ переказъ своихъ дѣдôвъ. Побôчь мертвоты литературы книжнои повѣяло животворнымъ леготомъ ôдъ устнои словесности простонароднои. И отъ дôзнавъ ся теперь ученый свѣтъ, що тая словеснôсть єсть найдорожшимъ жемчугомъ въ литературнôй скарбôвни всеи Славянщины. Доперва изъ тои устнои словесности рускои довѣдалась Европа, „хто мы? чiя правда, чiя кривда и чiи мы дѣти“. Справдѣ, дивне диво! всякî книжники, щó до недавного часу не хотѣли зближитись до простого люду, щó въ гордости своѣй не хотѣли єго нѣчого вчити, приходять теперь смирно до незрячихъ своихъ братôвъ и переймають запопадливо саморôдну ихъ просвѣту, — письменнî люде идуть межи людъ неписьменный, учитись ôдъ него поезiѣ, философiѣ, етнографiѣ... Хоча же въ устнôй словесности простого люду багато переказôвъ запропастилось, все-жь таки

изъ окрушинъ колишнього величного свѣтогляду люду руского можна зложити мозаику чудову, що являе ся найкрасшимъ образомъ народнои вдачѣ въ пантеонѣ просвѣты Славяніцины.

Такъ отже годѣ сказати, що історія литературы рускои есть образомъ духовои жизни руского народу. Письменники рускі̑ до Ивана Котляревского въ бôльшôй части не добачали житя народного, то-жь ихъ творы являють ся переважно наслѣдуванемъ взôрцѣвъ византійскихъ, не маючихъ нѣчого схожого зъ живою словесностію народною. Лише денекуды скрôзь завѣсу церковщины проглядають дѣти рускои неньки, проявляють ся творы великои ваги, що списані̑ були на основѣ свѣтогляду свого питомого, примѣромъ Слово о полку Игоревôмъ; але церковні̑ достойники, ба й прості̑ черцѣ не сприяли розвиткови литературы свѣтскои, въ котрôй добачали останки вѣруваня поганьского. Ôдтакъ стало ся, що грамотѣѣ рускі̑ бережливо переписували всякі̑ церковні̑ творы, а жахались писаня свѣтского, незгôдного по ихъ понятямъ зъ основою вѣры христіяньскои.

Та не тôлько въ добѣ володарства князѣвъ рускихъ, але й пôзнѣйше, коли полуднево-захôдну Русь сполучено зъ Литвою а опôсля зъеднено зъ Польщею, книжники рускі̑ не могли якось навернутись до свѣтогляду люду простого; а въ тôй части Руси, що въ договорѣ Переяславскôмъ (1654) перейшла пôдъ власть Москвы, письменному чоловѣкови зовсѣмъ не можна було думати про просвѣту хлѣборобôвъ-Украинцѣвъ. Такъ отже розвôй письменности нашои до Ивана Котляревского бувъ въ бôльшôй части неприроднымъ и неправильнымъ, изъ-за чого доперва ôдъ сего реформатора словеснои нашои жизни починае ся зближене ученыхъ и недовченыхъ грамотѣѣвъ до люду закрѣпощеного, ко-

трый пôсля зруйнованя Сѣчи запорозкои лишивъ ся послѣднього свого захисту въ оборонѣ своихъ правъ поконвѣчныхъ.

Все-жь таки и въ попереднихъ добахъ исторіѣ литературы рускои добчаемо денекуды здоровû зерна, посѣянû въ рôдну ниву; тôлько-жь нѣгде правды дѣти, що въ тяжкôмъ лихолѣтю народнôмъ не одно зерно заснѣтилось у своѣмъ зародѣ. Про-те также давнѣйшû творы письменнû мусять увôйти въ оглядъ исторіѣ литературы рускои; всякû бо важнѣйшû памятники нашои бувальщины суть намъ дорогою спадщиною колишньои Руси. А вже-жь въ сѣмъ оглядѣ вдоволимось лише загальнымъ нарисомъ исторіѣ словесности давнѣйшои. Тая словеснôсть есть вправдѣ важною для чоловѣка грамотного, однако не подае намъ образу просвѣтныхъ змагань цѣлого народу руского. Ажь нова доба нашого житя литературного вызначуе ся такими прикметами, якû высказують явно самостôйнôсть литературы (мало)рускои супротивъ словесности великорускои (россійскои). Тому-то сю добу треба намъ представити ширше, оцѣняючи литературну дѣяльнôсть всѣхъ писателѣвъ важнѣйшихъ.

Такъ отже исторію литературы (мало)рускои дѣлимо на пять періодôвъ:

Періодъ першій — починае ся ôдъ зачаткôвъ письменности рускои, с. е. ôдъ вѣку XI., и простягае ся до нападу дикои Татарвы на Русь (1240. р.). Сей періодъ можна назвати славяньско-рускимъ.

Періодъ другій — ôдъ нападу татарского до сполученя полуднево-захôдной Руси зъ Польщею (1386. р.). Се есть періодъ упадку литературнои жизни на Руси.

Періодъ третій — ôдъ сполученя полуднево-захôдпои Руси зъ Польщею до заснованя колегіѣ Моги-

ляньской въ Кіевѣ (1632 р.). Сей періодъ зовемо польско-рускимъ.

Періодъ четвертый — ôдъ заснованя колегіѣ Могиляньской до Ивана Котляревского — періодъ схоластичный.

Періодъ пятый — ôдъ Ивана Котляревского до нашихъ часôвъ. Сей періодъ уважае ся чисто-рускимъ або народнымъ.

ПЕРІОДЪ ПЕРШІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Племена славяньскѝ, належачѝ до народу рускогo, творили первѣстно федерацію зъ ладомъ демократичнымъ. Про-те вже за панованя першихъ князѣвъ зъ роду Рюрикового ставъ нарôдъ боротись зъ властію центральною, коли деспотичнѝ володарѣ намагались усувати автономію покопвѣчну. Именно зборы народнѝ, щó звались „вѣчемъ“, оставались ще довго захистомъ правъ народныхъ. А вже-жь першѝ князѣ-Варяги мало журились добромъ народу руского: они волѣли бавитись зъ дружиною, котру понаймали по-найбôльше зъ-помѣжь норманьскихъ очайдушь, вытвóрюючи зъ неи поволи аристократію родову. Зъ людомъ стыкавъ ся князь хиба лишь тогдѣ, коли збираючи данину навѣщувавъ его зъ пажирливою дружиною; впрочôмъ поборенѝ племена доставляли князеви иногдѣ охотникôвъ, щó пôдъ его проводомъ пускались въ походы далекѝ. При помочи громадскôй князѣ Олегъ та Игорь поважились ôдтакъ загнати ся въ походѣ ажь до Царгороду, почôмъ зъ византійскими царями заключено такѝ договоры торговельнѝ, якѝ для Руси могли бути досыть корыстными.

Коли-жь перші князѣ зъ роду Варяжского, захоплюючи землѣ и добычѣ, справами народными майже зовсѣмъ не займались, то Володимиръ Великій (980—1015) умѣвъ погодити свои пляны володарскі зъ батькôвскимъ стара́немъ про добро́ народне. Ôдтакъ бажаючи покорыстуватись просвѣтою византійскою, принявъ ôнъ христіяньство въ грецкôмъ Корсунѣ (988) и повернувши до Кіева приказавъ всѣй Руси хрестити ся. Кажуть, що ученики славяньскихъ апостолôвъ Кирила и Методія проповѣдали слово боже въ нынѣшнѣй Галичинѣ и Волыни, изъ-за чого въ Руси вже въ другôй половинѣ вѣку IX. подекуды находились христіяне; але загальне наверпене Руси ко христіяньству ôдбулось доперва по приказу Володимира. По причинѣ же, що церковні достойники були переважно Греками, котрі о добро́ народу не журились, христіяньска просвѣта ширилась на Руси дуже поволи. Поганьскій свѣтоглядъ остававъ ся вѣками помѣжь людомъ, не уступаючись передъ культурными змаганями христіяньства. А вже-жь усобицѣ князѣвъ спиняли найбôльше всякій напрямъ Руси до суспôльного ладу. Якъ лишь Володимиръ Великій передъ смертію руску землю помѣжь 12 синôвъ подѣливъ, заворушились его потомки незгодами та усобицями. Хочь пôсля заповѣту Володимира всякій великій князь Кіевскій корыстувавъ ся властію верховною надъ прочими князями молодшими, то однако невдоволені княжата повставали часто противъ старшого володаря Кіевского и вели межи собою крôваву усобицю. Рускій нарôдъ, щó бувъ колись вольнымъ, видѣвъ руину батькôвщины и не находивъ нѣгде пôльги въ недоли. Правда, що въ бôльшихъ городахъ народні вѣча хôснувались ще своими правами, выступаючи иногдѣ противъ самоволѣ ворохобныхъ князѣвъ, але сесі заборола волѣ и свободы не мали вже давнѣйшои силы

та поваги, изъ за чого народъ въ вѣку XIII. противъ князѣвъ не мôгъ вже выступити рѣшучо.

Межи потомками Володимира В. въ вѣкахъ XI. и XII. ôдзначились тôлько два князѣ — Ярославъ Володимирович и Володимиръ Мономахъ, правнукъ Володимира В. — Ярославъ (1018—1054) любивъ науку и бувъ творцемъ першого збôрника законôвъ, щô звавъ ся „Правдою Русьскою". Славнѣйшимъ ôдъ Ярослава бувъ великій князь Володимиръ Мономахъ (1113—1125). Єго поставляють взôрцемъ мудрого, великодушного и миролюбивого володаря. Єму-то повелось зъєдинити майже цѣлу роздроблену Русь; ôдтакъ мôгъ ôнъ побороти дикихъ Половцѣвъ, щô руску землю тяжко занапащували. Межи рускими князями бувъ ôнъ першимъ, щô пеклувавъ ся бѣднымъ хлѣборобомъ („смердомъ") и его оборонявъ противъ самоволѣ боярскои. Справедливо мôгъ ôнъ отже о собѣ сказати: „Не хочу я лиха, но добра хочу братьи и русьскѣй земли".[1]) Однакже тая щаслива доба въ історіи рускôй тревала коротко, и ôдтакъ политичнї та суспôльнї ôдносины на Руси проявились справдѣ сумными. Внукъ Володимира Мономаха, Андрѣй Боголюбскій, засновавъ тогдѣ на пôвночи въ Суздали окреме князѣвство, щô було независимымъ ôдъ великого князѣвства Кієвского.[2]) Сей володарь выступувавъ ворожо противъ свои батькôвщины и въ 1169. р. пôславъ свою рать, зруйнувати Кієвъ, матѣрь рускихъ городôвъ. Тому же, що въ Кієвѣ не було дѣяльныхъ князѣвъ, запопад-

---

[1]) Полное собраніе рус. лѣтописей I, 106, 17. 18.

[2]) Первѣстными жителями тогдѣшньои Суздальщины були Фины, племя азійске, але зъ годомъ-перегодомъ змѣшались зъ ними кольонисты зъ Новгороду, изъ Смоленьска, Вятки и зъ полудневои Руси, изъ-за чого той засновокъ азійскій перетворивъ ся въ народу славяньску.

ливӥ и хитрӥ великӥ князѣ Суздальскӥ зъумѣли скоро придбати собѣ перевагу надъ слабосильными великими князями Кіѣвскими. Стародавный, славный городъ Кіѣвъ, щô бувъ осередкомъ торговлѣ межи Востокомъ а нѣмецкою Ганзою, тративъ свое значѣне политичне, изъ-за чого также митрополитъ перенѣсъ свôй столецъ до Володимира надъ рѣкою Клязмою (1299). Опôсля-жь стала щезати въ Кіевѣ и тая просвѣта византійска, щô зъ религіею тѣсно була сполучена. Такъ отже положено въ Суздали засновокъ до будущои монархіѣ московскои, межи-тымъ коли въ Новгородѣ ладъ республиканьскій майже до кôнця вѣку XV. истнувавъ.

Коли-жь великӥ князѣ Кіѣвскӥ супротивъ великихъ князѣвъ Суздальско-володимирскихъ не могли задержати свого передового становища, то въ Галичи, въ полудневo-захôднôй сторонѣ ôдъ Кіева, утворивъ ся новый осередокъ житя политичного. Тутъ розвинулась нова дѣяльнôсть въ хосенъ самостôйности Руси, по-за-якъ именно князѣ Володимирко, Романъ и Данило явились володарями умными та енергичными. Романъ сидѣвъ не тôлько въ Галичи, але й въ Володимирѣ волыньскôмъ, ба, придбавъ собѣ также верховну власть надъ Кіевомъ. Особливо-жь Данило прославивъ ся въ Европѣ своею розумною политикою та дѣлами богатырскими, за-для чого папа Иннокентій IV. спонукавъ его, приняти церковну унію зъ Римомъ. Папа, посылаючи Данилови вѣнецъ королѣвскій, бажавъ позыскати его собѣ для своихъ широкихъ плянôвъ въ политицѣ всесвѣтнôй, и обѣцявъ подати ему помôчь противъ нападôвъ татарскихъ. Тому же, що обѣцяна помôчь не настигла, розôрвавъ Данило всяку звязь зъ Римомъ та оставъ ся въ вѣрѣ благочестивôй.

Въ Галичи ôдбувались въ тыхъ часахъ вельми

важнѣ подѣ. Звѣстно, що Угры вступили у-перве въ сей городъ тогдѣ, коли сынъ Белѣ, Андрѣй, занявъ тронъ галицкій. Хоча же гордыхъ чужинцѣвъ небавомъ (1190) прогнано, все таки и пôзнѣйше королѣ угорскѣ не спускали зъ очей справъ галицкихъ, а въ 1214. роцѣ Андрѣй при помочи Краковского князя Лешка Бѣлого поставивъ тамъ свого сына Коломана королемъ. Чотыри-жь роки опôсля (1218) прогнавъ Коломана Мстиславъ Удалый, котрого Галичане були прикликали зъ Новгорода. Тойже Мстиславъ посадивъ на тронѣ свого зятя, угорского королевича Андрѣя (1227), и ôдтакъ Угры хозяйнували въ Галичи по-своему, поки ихъ Данило опять не выгнавъ (1229). Виравдѣ вернувъ ся Андрѣй ще разъ до Галича (1231), однако по его смерти (1233) угорскѣ королѣ не намагались вже нѣколи заняти трону галицкого. А вже-жь найбôльшими противниками славного Данила були галицкѣ бояре, щó утворили могучу олигархію, стараючись обмежити правá свого князя. Кôлько мога поборювавъ Данило крамолы боярскѣ и въ житю вельми дѣяльнôмъ дававъ доказы политичного розуму и саможертвы для добра Руси. Бувши молодымъ двайцятилѣтнымъ молодикомъ боровъ ся ôнъ (1224) при рѣцѣ Калцѣ зъ погаными Татарами; въ 1229. роцѣ бувъ союзникомъ Конрада, князя Краковско-мазовецкого, воюючи противъ Володислава, князя Великопольщѣ, а 1254. р. пôднявъ ся походу на Чехôвъ въ интересѣ угорского короля Белѣ IV. — Межи иншими дѣлами Данила не можна поминути ôдносинъ его до роду Бабенбергôвъ. Его бо сынъ Романъ бувъ оженивъ ся зъ Гертрудою, братанкою Фридриха II. (Ратника), герцога австрійского, щó бувъ послѣднимъ потомкомъ роду бабенбергско-австрійского. До той женитьбы спонукавъ Романа угорскій король Беля IV., котрый при помочи вельможь

австрійскихъ выступивъ противъ ческого короля Отокара, хотячи заняти тронъ Бабенбергôвъ.

Хоча же Данило прославивъ ся въ Европѣ розумною политикою и завзятемъ рицарскимъ, не здужавъ ôнъ вгамувати дикои Татарвы, щó на Русь була повалилась иначе пошесть страшна. Въ 1240. роцѣ зруйнували тï поганцѣ багато городôвъ рускихъ, именно Кіѣвъ, Каменець, Володимиръ и Галичь, и частыми нападами занапастили всякï просвѣтнï змаганя Руси. Самъ Данило смиривъ ся передъ могучимъ ханомъ Батыемъ и бувъ приневоленый платити Татарамъ данину.

Литература руска починае ся вѣкомъ XI., коли Русь принявши христіяньство познакомилась зъ просвѣтою византійскою (грецкою). Тôлько-жь не треба думати, мабуть-то тая просвѣта стародавна була многоцѣннымъ взôрцемъ для розвою молодои словесной жизни въ тогдѣшнѣй Руси. Въ Царгородѣ бо литература клясична саме-тогдѣ була въ упадку; на мѣсци еи вытворилась аскетично-моральна словеснôсть, ôдтакъ списувались лѣтописи, енциклопедіѣ и хрестоматіѣ. Ôдъ такои литературнои мертвоты не могло отже повѣяти животворнымъ духомъ на поетичну вдачу схôдныхъ Славянъ. Впрочôмъ на дворѣ Володимира Великого заведено церемоніѣ оріентальнï, азійскï, изъ-за чого князѣ ôддѣлювались ôдъ своихъ пôдданыхъ иначе стѣною китайскою. А по-за-якъ высшï мѣсця въ ієрархіи переважно Греки займали, то межи рускимъ духовеньствомъ проявилась скоро апатія до самостôйнои, просвѣтнои дѣяльности, и про-те людъ стоявъ ôддалеки ôдъ своихъ духовныхъ пастырѣвъ, щó не хотѣли до него промовляти живымъ словомъ. Въ загалѣ корыстувалось духо-

веньство языкомъ церковно-славяньскимъ, языкомъ мертвымъ, не тôлько въ книгахъ церковныхъ але й въ писаняхъ богословскихъ[1]). Просвѣта бо византійска, пересаджена на землю руску, мала характеръ церковный и переносилась сюды або оригинальными творами грецкими, або посредствомъ перекладôвъ болгарско-славяньскихъ.

Хоча же изъ Греціѣ и Болгаріѣ въ Кіѣвске князѣвство багато духовеньства прибуло, все-таки въ просторôй земли число его оказалось недостаточнымъ. Тому-то спонуканый духовниками Володимиръ засновавъ школы при церквахъ въ Кіевѣ. Велѣвъ отже ôдбирати дѣтей ôдъ знатнѣйшихъ городянъ и ôддавати ихъ въ тіи школы, де духовники учили грамоты церковно-славяньскои. Сынъ Володимира, Ярославъ I., прозваный Мудрымъ, завѣвъ такі-жь школы въ Новгородѣ: по его приказу зôбрано у священикôвъ и важнѣйшихъ городянъ около 300 дѣтей для науки. Вже-жь и самъ Ярославъ любивъ читати книги и заохочувавъ именно черцѣвъ, переводити книги грецкі на языкъ церковно-славяньскій. Ôдтакъ придбавши собѣ багато книгъ, зло-

---

[1]) Пôдъ языкомъ церковно-славяньскимъ розумѣемо тутъ литургичный языкъ нашои церкви, котра користує ся языкомъ славяньскихъ апостоловъ Кирила и Методія. Тôлько-жь той языкъ не являє ся у насъ въ первѣстнôмъ своѣмъ видѣ, але есть зрущенымъ именно що-до звукôвъ. Той-то языкъ славяньскихъ апостоловъ зовуть часто староболгарскимъ; ученый же професоръ Фр. Миклошичъ называе его старословѣньскимъ, доказуючи, що се бувъ языкъ Славянъ паннонськихъ. Такъ отже поодинокі народы славяньскі, що придержують ся церкви схôдной, якъ Малорусы, Великорусы, Сербове и Болгаре, приноровили тую мову старословѣньску до свого выговору. Именно наблюдають они въ нѣй свои питомі звуки, а деекуды и формы своеи мовы.

живъ ихъ при Софійскôй соборнôй церквѣ въ Новгородѣ и засновавъ першу библіотеку.

Коли отже великій князь Ярославъ Мудрый любивъ науку и бувъ справдѣ приятелемъ грамотѣѣвъ, то не диво, що вже въ першôй половинѣ вѣку XI. явились письменники рускій, котрй почали списувати свои творы въ мовѣ церковнôй. До кôнця X. вѣку можна ôднести лише Уставъ Володимира Великого. Звѣстно бо, що сей князь, охрестивши Русь, дбавъ про скрѣплене вѣры христіяньскои межи своимъ народомъ, будувавъ церкви и пôдносивъ повагу духовеньства. На основѣ грецкого Номоканона[1]) установивъ ôнъ суды церковнй, пôдчиняючи имъ въ деякихъ справахъ также людей свѣтскихъ. Про-те Уставъ Володимира В. запоручае церквѣ Богородицѣ признану десятину (изъ-за чого звалась она десятинною), та й означае выпадки судôвъ церковныхъ, наданыхъ митрополитамъ и всѣмъ епископамъ по земли рускôй. Властива-жь дѣяльнôсть литературна починае ся Иларіономъ, митрополитомъ Кіевскимъ, ба, можна сказати, що найдавнѣйшимъ памятникомъ рускои письменности есть „Правда Руськая“ въ засновку своѣмъ, с. е. короткій збôрникъ правъ рускихъ, списаный по приказу Ярослава Мудрого, а доповненый его наслѣдниками. Коли-жь сей памятникъ письменности свѣтскои проявляе деякй слѣды колишньои рускои мовы живои, то въ творахъ духовникôвъ добачаемо языкъ церковный въ стародавныхъ формахъ. Письменнй бо рускй люде придержували ся тогдѣ переважно языка церковного, такъ якъ и въ Польщи въ тôмъ часѣ важнѣйшй творы литературнй списувались въ языцѣ церкви,

[1]) Грецкій Номоканонъ обôймавъ уставы церковнй и законы власти свѣтскои въ справахъ церковныхъ. Его переложено на языкъ церковно-славяньскій и звано на Руси *Кормчою Книгою*.

с. є. въ языцѣ латиньскôмъ. А вже-жь языкъ латиньскій не бувъ о стôлько небезпечнымъ для розвою письменности польскои, о скôлько оказавъ ся абсорбуючимъ языкъ церковно-славяньскій супротивъ мовы рускои. Языкъ бо латиньскій не мôгъ довго оставатись пануючимъ въ литературѣ польскôй: жива мова мусѣла добитись до своихъ правъ, почôмъ она могла розвиватись самостôйно, по-за-якъ латиньскій языкъ зъ мовою польскою не мае нѣчого спôльного. Не такъ склалось зъ языкомъ церковно-славяньскимъ, котрый зъ языкомъ рускимъ бувъ посвояченый. Грамотѣ бо рускі думали, що языкъ церковно-славяньскій есть книжнымъ языкомъ рускимъ, що ôдтакъ мовою простого люду не годить ся писати книгъ церковныхъ и богословскихъ. Такъ отже мертвый языкъ церковно-славяньскій, будучи приноровленымъ до выговору руского, мавъ статись культурнымъ средствомъ народу, у котрого була своя рôдна мова жива, ôдмѣнна ôдъ церковщины! Того-жь мертвого языка придержували ся особливо тî достойники церковнî, котрî були родомъ Греки, та й не мали нѣякои звязи зъ народомъ рускимъ.

Перші почины письменности староруской стали сильно змагатись ôдъ часу заснованя печерского монастыря въ Кієвѣ. Єго построивъ на Берестовôмъ поли преподобный Теодосій, ученикъ Антонія. Преподобный Антоній бувъ родомъ зъ города Любеча[1]) и постригъ ся въ черцѣ на горѣ Атоньскôй. Атонъ же займавъ дуже важну ролю въ литературнôй взаимности Руси зъ Болгарією и Сербією. Кождый славяньскій народъ православный мавъ тамъ свôй монастырь (Пантелеймонôвъ — рускій, Зографъ — болгарскій, Хилендаръ — сербскій).

[1]) Любечь, городъ на лѣвôмъ берегу Днѣпра, въ давнôмъ князѣвствѣ Черниговскôмъ.

Изъ Славянщины ôдправлялись туды набожнiи путники и ученiи грамотѣѣ, щó переписували многоцѣннiи рукописи. Якъ же Антонiй изъ Атона вернувъ ся въ рôдну землю, то поселивъ ся въ малôй печерѣ, котру за селомъ Берестовомъ надъ Днѣпромъ выкопавъ бувъ священикъ Иларiонъ, щó бувъ пôзнѣйше митрополитомъ Руси. Той Антонiй засновавъ спôльне житє печерскихъ черцѣвъ, а его ученикъ Теодосiй, бувши игуменомъ нового печерского монастыря, зôбравъ около себе майже сотню черцѣвъ. Сей монастырь ставъ ся ôдтакъ розсадникомъ вѣры и просвѣты въ тогдѣшнѣй Руси; въ черцѣ постригались люде всѣхъ станôвъ: бояре, городяне, хлѣборобы, люде письменнiи и неписьменнiи, ба й князѣ покидали иногдѣ жизнь роскôшну на своѣмъ дворѣ и глядали супокôйного пристановища въ чернечôй келiи. Такъ Микола Святоша, щó бувъ внукомъ Святослава Ярославича, покинувъ самохôть свое князѣвство Черниҝôвске и 1106. р. вступивъ въ печерскiй монастырь. Въ хоснъ его дарувавъ свою библiотеку, збудувавъ шпиталь и займавъ ся смирною службою, бувши по три роки кухаромъ и дверникомъ. Черцѣ того славного монастыря подавали нераз̂ъ князямъ раду въ важныхъ справахъ та й упоминали ихъ острымъ словомъ за-для крамолы и усобицъ. Справдѣ, въ тяжкôмъ лихолѣтю печерскiй монастырь бувъ неначе ясною зôркою на хмарнôмъ небѣ: ôнъ удержувавъ въ силѣ моральне єдиньство Руси, хочь усобицями княжа власть запропащалась а простора руска земля щó-разъ бôльше роздроблювалась. Въ его тихихъ стѣнахъ трудились безъ впину грамотѣѣ-черцѣ, списуючи то творы богословскiи, то зôрники лѣтописнiи, и хоча тая чернеча наука мáла прикмету византiйску, хоча тогдѣшня мудрôсть не смѣла выражатись словами мовы живои, народнои, все-таки

тое свѣтло, що̂ блимало въ чернечо̂й келіи скро̂зь по̂тьму, могло ясно запалахкотѣти, коли-бъ свѣжій воздухъ изъ ро̂дныхъ степо̂въ повѣявъ животворнымъ леготомъ въ тую твердыню византійскои культуры. И справдѣ можна було сподѣватись, що закоснѣла византійщина зустрѣне ся колись зо̂ здоровымъ, питомымъ свѣтоглядомъ народу руского. Вже-жь самі̂ черцѣ, списуючи житеписи святыхъ печерскихъ въ мовѣ церковно-славяньско̂й, читали ті̂ творы людови неграмотному и для лекшого зрозумѣня ачейже въ поясненю оповѣданя корыстувались мовою живою. Тому-то людъ полюбивъ ті̂ житеписи, и тымъ новымъ поглядомъ на свѣтъ чудесный заповнивъ тую душевну пустырь въ питаняхъ вѣрованя христіяньского, яка морочила всякого тямущого чоловѣка за-для недостатку науки розумнои. Впрочо̂мъ тіи черцѣ и свѣтскі̂ грамотѣѣ, що̂ збирали матеріялъ до лѣтописей, були приневолені̂ ити помѣжь наро̂дъ и слухати оповѣдань людей такихъ, що̂ бували въ свѣтѣ, що̂ богато видѣли и богато дечого до̂знались. Именно переймаючи о̂дъ громады давні̂ переказы, або и хо̂снуючись пѣснями народными, такі̂ письменники записали нераз у своихъ збо̂рникахъ народні̂ присло̂вя або фразы мовы живои. Про-те зъ годомъ-перегодомъ словесно̂сть церковно-славяньска могла перетворитись въ литературу руску вже й въ давнѣйшихъ добахъ просвѣтнои нашои жизни. Та отъ, грянула на Русь страшнымъ громомъ тяжка недоля зъ нападомъ татарскимъ: въ руинѣ рускои землѣ запропастилась и тая просвѣта, що̂ по̂дъ знаменемъ византійщины стала розвиватись. Опо̂сля втратила Русь само̂сто̂йно̂сть державну, про-те доля мачишвна не дозволила ѣй здвигнути величнои святынѣ просвѣты народнои.

Литература церковна.

Поученія, проповѣди и посланія — се першй творы писателѣвъ церковныхъ, щó наблюдаючи взôрцѣ византійскй намагались для правовѣрного стада зладити деякй научнй писаня въ мовѣ, освяченôй повагою церкви. Всѣ тй творы зложились именно за-для того, щобы просвѣтити князѣвъ и нарôдъ наукою христіяньскою, та й щобы духовну паству охоронити ôдъ пропаганды латинянъ и жидôвъ. Чи духовники-грамотѣѣ осягнули свою цѣль, можна сумнѣватись; абстракційна, символична наука, списана въ мертвôмъ языцѣ, була зрозумѣлою хиба лишь старшинѣ церковнôй, котра ôдъокромилась ôдъ народу и бѣсомъ дивилась на єго поконвѣчнй звычаѣ и обычаѣ. По причинѣ отже, що ôдъ мертвого языка не повѣяло духомъ живымъ, при такôй науцѣ рускій нарôдъ не мôгъ тогдѣ переймитись высокими идеями христіяньства, а придержувавъ ся вѣками свого поетичного свѣтогляду поганьского.

а) Писателѣ.

1. Иларіонъ. Ôнъ бувъ священикомъ въ селѣ Берестовѣ близько Кієва, куды великій князь Ярославъ любивъ приѣзджати. Иларіонъ выходивъ часто изъ села на сусѣдню гору, де нынѣ печерскій монастырь. Тамъ выкопавъ печеру завбôльшки въ два сажнѣ, моливъ ся Богу и спѣвавъ часы. Въ тôй печерѣ посоливъ ся опôсля преподобный Антоній, учитель славного Теодосія. А вже-жь въ самотѣ не мôгъ Иларіонъ довго оставатись: Ярославъ, пробуваючи въ дворци Берестôвскôмъ, пôзнавъ въ смирнôмъ пустельнику мужа вельми ученого и въ 1051. р. спонукавъ епископôвъ, выбрати Иларіона митрополитомъ Кієва и всеи Руси. Се бувъ першій Русинъ, щó занявъ въ Руси престолъ митро-

поличій, доступный дотôль тôлько самымъ Грекамъ. — Иларіонъ писавъ не багато, але-жь помѣжь духовными письменниками давнои добы ôнъ найбôльше ôдзначивъ ся величнымъ талантомъ реторскимъ. Головна сила его писаня лежить въ алегоріяхъ и образахъ поетичныхъ. Тôлько-жь, нѣгде правды дѣти, его писаня крôмъ великого князя Ярослава и кôлькохъ іерархôвъ безперечно не розумѣвъ нѣхто изъ сучасныхъ людей.

Ôнъ написавъ: *„Слово о законѣ, даномъ чрезъ Мойсея, и о благодати и истинѣ, бывшей намъ отъ Іисуса Христа“* [1]). Пишучи се Слово загадавъ Иларіонъ выступити противъ жидôвъ, щó свою науку бажали ширити въ Руси. Зъ симъ писанемъ сполучае ся *„Похвала кагану нашему Владимиру“* [2]). Въ сѣй Похвалѣ апострофа до Володимира В. есть справдѣ поетичною.

2. **Теодосій Печерскій** — родивъ ся въ першôй половинѣ вѣку XI. въ мѣсточку Василевѣ недалеко Кіева и опôсля постригъ ся въ черцѣ (1032). Въ 1062. р. выбрано его игуменомъ печерского монастыря, щó его ôнъ самъ основавъ, завѣвши въ нѣмъ вельми строгій уставъ Студійскій [3]). Славный сей игуменъ не боявъ ся казати слóва правды ворохобнымъ князямъ, именно же наказувавъ ôнъ остро Святослава Ярославича, коли сей князь выгнавши старшого брата, Изяслава, занявъ его тронъ въ Кіевѣ. Невгамована енергія побôчь сердечнои доброты и характеръ прямый — се головнѣ

[1]) Слово Иларіона выпечатано въ „Чтеніяхъ общества исторіи и древностей россійскихъ“ Москва, 1848, Нр. 7.

[2]) Володимиръ В. любуючись въ орієнтальнôмъ церемоніялѣ двôрскôмъ, переймивъ ôдъ Хазарôвъ титулъ „каганъ“ (ханъ).

[3]) Уставъ Студійскій уложивъ Теодоръ Студитъ въ царгородскôмъ монастырѣ св. Саввы пôсля правилъ св. Василія Великого. Монастырь же сей основавъ Студій, римскій патрицій.

прикметы душевнѣ незвычайного сего мужа. Єго житє описавъ чернець Несторъ. Теодосій умеръ 3. мая 1074. р. Ôнъ написавъ: а) *„Посланіе къ великому князю Изяславу о латиньской вѣрѣ“. б) „Духовніи поученія народу и кієво-печерскимъ инокамъ“*, именно десять короткихъ поученій ко черцямъ, и одно обширне поученіе ко народу[1]). Въ письмѣ о латиньскôй вѣрѣ выкрывае Теодосій Изяславови деякѣ обрядовѣ рôжницѣ обохъ церквей, схôднои и захôднои, дорѣкае латинянамъ за ихъ вѣру и обычаѣ и въ загалѣ оказує ся супротивъ нихъ нетерпимымъ. Изъ єго полемики видно, що ôнъ подекуды похибне мавъ понятє о вѣрѣ католицкôй. Пишучи же се письмо полемичне бажавъ ôнъ великого князя Изяслава, що бувъ союзникомъ польского короля Болеслава II., ôдвернути ôдъ заходу Европы и скрѣпити въ благочестивôй вѣрѣ батькôвъ. — Изъ „поученій инокамъ“ можна дôзнатись, що деякѣ черцѣ були лѣнивѣ и любили грошѣ; въ поученіяхъ же ко народу Теодосій выкрывае тогдѣшнѣ єго блуды и недостатки моральнѣ, якъ останки вѣры поганьскои, піяньство и таке инше.

3. Яковъ Мнихъ, сучасный преподобному Теодосію, написавъ *„Посланіе къ Ярославову сыну Изяславу“*, котрого бувъ духовнымъ отцемъ. Сей мнихъ высказувавъ князеви смѣло правду, замѣчаючи, що „одно имя великое не введеть въ царство небесное“. Єму приписують ся еще два творы: *„Житіе св. Владимира и похвала ему“* и *„Житіе Бориса и Глѣба“*[2]).

4. Никифоръ, родомъ Грекъ, бувъ митрополитомъ Кієвскимъ (1104—1121). Ôнъ написавъ а) *„Два по-*

---

[1]) Писаня Теодосія выпечатавъ Макарій въ „Извѣстіяхъ Акад. Наукъ“ по 2. отд. II., выпускъ 2.

[2]) Погодинъ въ Извѣстіяхъ Ак. Н. I. — Христоматія Ореста Миллера. Изданіе 2. С. Пб. 1866. стр. 196—198.

сланія къ Владимиру Мономаху", одно о постѣ, о души и пяти чувствахъ[1]), друге „о Латинѣ" (о латиньскôй вѣрѣ)[2]); *б)* *„Написаніе на Латину ко князю Ярославу Святославичу"*[3]). Въ письмѣ „о постѣ" Никифоръ нарисувавъ гарну характеристику великого князя, щó найчастѣйше спавъ на сырôй земли, не любивъ пышного убраня, а ходивъ по лѣсахъ въ одежи „сиротиньскôй" (простôй), та щó тôлько въ потребѣ входячи въ городъ одягавъ ся по-князѣвски. Митрополитъ замѣтивъ, що Володимиръ Мономахъ робивъ своими руками, що при обѣдахъ самъ услугувавъ своимъ гостямъ, та що дивлячись, якъ другî у него бенкетують, доволенъ бувъ „малымъ вкушеніемъ и малою водою". Въ полемичнôмъ писаню о латиньскôй вѣрѣ ôдповѣдає Никифоръ Володимирови на питане: „чому ôддѣлились Латиняне ôдъ святои, соборнои и правовѣрноѫ церкви?" — выкрываючи изъ становища церкви схôдной тіи „вины" Латинянъ, якî выкликали роздѣлъ межи церквою захôдною а схôдною.

5. **Кирило Турôвскій.** Сей грамотѣй бувъ сыномъ богатыхъ родичѣвъ и родивъ ся въ городѣ Туровѣ, щó лежавъ недалеко Кієва. Зъ малку вчивъ ся въ Туровѣ, ôдтакъ постригъ ся въ черцѣ и вывчивъ ся священыхъ книгъ, такъ, що розумѣвъ ихъ лучше, нѣжь всякî иншî сучаснî грамотѣѣ. Опôсля замкнувъ ся въ якôйсь вежи и вправлявъ ся тамъ довго въ постѣ та молитвѣ. Покинувши тую добровôльну вязницю ставъ

---

[1]) „Рускія Достопамятности", издаваемыя Обществомъ исторіи и древностей россійскихъ, учрежденнымъ при императорскомъ Московскомъ университетѣ. Часть I. Москва 1815.

[2]) „Памятники россійской словесности XII. вѣка", изданные К. Калайдовичемъ. Москва 1821.

[3]) Четіи Минеи митрополита Макарія.

людямъ поясняти письмо святе, и изъ-за того прославивъ ся на Руси. Князь и народъ Туровскій, дивуючись его наукамъ упросили митрополита Кіевского, щобы Кирила поставивъ епископомъ въ Туровѣ, и митрополитъ вволивъ дѣйстно ихъ волю. Бувши епископомъ Кирило придбавъ собѣ таку славу въ краснорѣчію, що звано его „вторымъ златословеснымъ учителемъ", с. е. вторымъ Златоустомъ. Умеръ около 1182. р. — Изъ письмъ его дойшли до насъ слова (проповѣди) на дни празничий и воскресений, и такожь посланія (листы) та молитвы. И такъ числять 9 его словъ, сказаныхъ въ церквѣ передъ народомъ, 3 статьѣ, выложений въ формѣ листовъ або наукъ до черцѣвъ и т. и.[1]). Кирилу приписують такожь „посланія" къ великому князю Андрѣю Боголюбскому.

Слова або проповѣди Кирила суть для письменныхъ людей досыть важни; — они подобають ся въ загалѣ больше, нѣжь звѣстне Слово Иларіона. Въ нихъ находимо деякй замѣтки про обычаѣ того часу; довѣдуемо ся примѣромъ, що правовѣрни люде наукъ его нерадо слухали, що тогдѣ були всѣлякй забобоны, якъ вѣра въ стрѣчу, въ чихане, въ „грай" птиць и т. и. Що до формы Кирило любуе ся въ образахъ и символахъ. Такъ въ словѣ на нову недѣлю по пасцѣ христіяньство являе ся въ образѣ весны, а поганьство и жидовство въ образѣ зимы; грѣховни помысли приймають видъ бурныхъ вѣтрѡвъ; старый завѣтъ прировнуе ся мѣсяцеви, а новый сонцю. А вже-жь и „златословесный учитель" своими науками не притягавъ людей до церкви, тому-що не розумѣли его мовы церковно-славяньскои. То-жь не диво, що въ пяту недѣлю

[1]) „Памятники россійской словесности XII вѣка", изданные К. Калайдовичемъ. Москва 1821.

по пасцѣ бувъ ôнъ принєволеный отъ-се до народу ска-
зати: „Якъ бы я щодень вамъ роздававъ золото або
срѣбло, мѣдъ або пиво, чи не приходили-бъ вы сюды
оденъ передъ другимъ, хоча бы васъ и не кликано?
Нынѣ же роздаю слова божѣ, лучшѣ ôдъ золота и ка-
меня дорогого, и солодшѣ ôдъ меду, а вы не хочете
таки приходити до церкви“.

Въ серединѣ мѣжь писателями церковными а свѣт-
скими стоить Данило Мнихъ, щô бувъ черцемъ и на-
вѣстивъ Палестину. Житепись сего мужа єсть намъ
майже незвѣстна. Про деякѣ дрôбницѣ довѣдуємо ся
изъ єго письменного твору, щô зове ся „Паломникомъ“.
Авторъ сего памятника называє себе „инокомъ“ и „игу-
меномъ рускимъ“ и зазначує часъ, щô въ нѣмъ ходивъ
у святу землю; пише бо, що ходивъ тамъ тогдѣ, коли
великимъ княземъ бувъ Святополкъ Изяславичь, внукъ
Ярослава Володимировича (1093—1113). Данило згадує
такожь про декотрыхъ своихъ товаришѣвъ-путникôвъ,
и зове ихъ „дружиною своєю и сынами рускими“. Були
то деякѣ Новгородцѣ и Кієвляне, якъ Сдѣславъ Иван-
ковичь, Городиславъ Михалковичь, два Кашкичѣ „и инiи
многи“. Впрочôмъ незвѣстно намъ, де Данило родивъ ся
и де живъ. Можна тôлько догадатись, що бувъ родомъ
зъ Черниговщины, тому-що ôнъ прирôвнує Iорданъ
рѣцѣ Снови, щô плыне недалеко Чернигова. Будучи игу-
меномъ мавъ доволѣ грошей, и про-те въ Палестинѣ до-
бре оплачувавъ провôдникôвъ, хотячи побачити всьо,
щô было важнымъ. Вдачею своєю бувъ ôнъ чоловѣкъ
прямодушный и сердечный, щô не скрывавъ своихъ сла-
бостей и похибокъ; бувъ такожь добрымъ патрiотомъ,
щô хотѣвъ поставити „кандило своє“ (лямпу свою) надъ
гробомъ Спасителя за всѣхъ князѣвъ своихъ, за всю
руску землю и за всѣхъ христiянъ рускои землѣ. На-

шого путника полюбивъ король єрусалимскій Балдуинъ I., и подавъ єму змогу, въ супроводѣ своєи дружины навѣстити деякѝ мѣсця святѝ.

Данило Мнихъ описавъ отже сю свою путь и лишивъ намъ памятникъ многоцѣнный, якимъ нѣ-одна стародавна литература европейска не може звеличитись. И справдѣ въ жаднôй мовѣ не находимо передъ Даниломъ такъ важного письменного твору, щó подававъ бы самѝ правдивѝ вѣсти про-землю святу. Описъ его обôймає цѣлу Палестину, але попереду згадує бнъ про морску путь изъ Царгорода, ôдтакъ про деякѝ островы Пропонтиды и Архипеляга. Ôдъ Данила довѣдуємо ся, що на островѣ Родѣ рускій князь Олегъ живъ два лѣта и двѣ зимы. Се бувъ той Олегъ Святовлавичь, щó „мечемъ крамолу ковавъ и стрѣлы по земли сѣявъ“[1]) и опôсля живъ на выгнаню въ чужинѣ. Путникъ нашь бувъ ôдтакъ въ Ефесѣ и приставъ до берега Ликіѣ; потôмъ остановивъ ся на островѣ Кипрѣ и ôдплывъ въ Палестину. Выйшовши на берегъ въ Яффѣ повандрувавъ просто до Єрусалиму, де пробувавъ 16 мѣсяцѣвъ въ лаврѣ св. Саввы. Якійсь старенькій, ученый чернець полюбивъ симпатичного Данила и бувъ его провôдникомъ въ Єрусалимѣ та въ цѣлôй Палестинѣ.

Письменный сей твôръ Данила зовуть „*Паломникомъ*“. Назва „Паломникъ“ походить ôдъ слова „палма“, котру держачи въ рукахъ путники верталисъ домôвъ изъ землѣ святои. А вже-жь въ тôмъ часѣ, коли ôдбувались хрестнѝ походы въ цѣли освободженя Палестины зъ-пôдъ кормиги сарациньскои, нашѝ предки побивались у себе дома усобицями князѣвъ и нападами дикихъ ордъ, про-те не

---

[1]) „Слово о плъку Игоревѣ“, выд. Ом. Огоновского, стор. 8. VI, 3.

могли бдправлятись въ землю святу громадами. Тôлько деякî набожнî путники ходили до гробу Спасителя, помолитись за себе и за Русь безталанну. Першимъ рускимъ паломникомъ бувъ игуменъ печерскій Варлаамъ, щô навѣстивъ Єрусалимъ около 1062. р. Але игуменъ Данило бувъ першимъ, щô свою вандрôвку въ Палестину описавъ.

Сей твôръ Данила въ деякихъ рукописяхъ мае ще такî заголовки: *„Книга глаголемая странникъ“*, *„Книга странникъ, хожeніe игумена Даніила“*, *„Житіe и хожeніe Данила, рускыя земля игумена“*.[1]) Написавъ же его Данило въ начатку вѣку XII., мабуть въ 1113. р.

Паломникъ Данила Мниха написаный языкомъ церковно-славяньскимъ, але-жь вѣдай мимо волѣ автора увбйшли въ текстъ деякî формы малорускî. Въ загалѣ видно, що Данило бувъ грамотѣемь ученымъ, а частî грецизмы указують, що мова грецка була ему добре звѣстною. Стиль его есть гарный, доказомъ чого служить особливо статья про те, якъ свѣтло святе въ велику суботу сходить зъ неба ко гробу Спасителя.

б) Збôрники та иншî памятники.

Церковнî писателѣ не розвивали широкои, самостôйнои дѣяльности. Они списували невеличкî свои творы именно тогдѣ, коли обставинами часу до сего свого труду були приневоленî. Головными проявами то-

---

[1]) Найлучшимъ есть выдане комисіѣ археографичнои въ Петербурзѣ п. з.: „Путешествіе игумена Даніила по святой землѣ, въ началѣ XII-го вѣка (1113—1115). Издано археографическою коммиссіею подъ редакціею А. С. Норова съ его критическими замѣчаніями“. С. Петербургъ 1864. На мову нѣмецку переложивъ Паломника професоръ Leskien въ часописи нѣмецкого збору Палестиньского (Zeitschrift des deutschen Palaestinavereins), томъ VII.

гдѣшньои духовои жизни були збôрники, що списувались по взôрцямъ византійскимъ. Въ такихъ-то творахъ любувались вельми люде письменнû, добачаючи въ нихъ жерело высокои науки и вѣдомостей такихъ, безъ котрыхъ въ житю годѣ було обôйтись.

1. **Два Изборники Святослава.** Дякъ[1]) Іоаннъ переписавъ въ 1073. р. для великого князя Святослава Ярославича Изборникъ изъ рукописи болгарскои, котра була перекладомъ изъ оригиналу грецкого.[2]) Тойже переклад зладжено въ X. вѣцѣ для болгарского царя Симеона. Рускій грамотѣй перемѣнивъ тôлько въ переднѣмъ и послѣднѣмъ словѣ деякû выразы, призначуючи свôй збôрникъ для князя руского.

Першій сей Изборникъ есть иначе енциклопедією змѣсту духовного и свѣтского. И такъ находять ся въ нѣмъ розправы догматичнû, моральнû, та й мѣстить ся дещо изъ философіѣ, исторіѣ натуральнои и реторики. Тотû-жь статейки взятû по бôльшôй части изъ письмъ отцѣвъ церковныхъ, именно изъ письмъ Василія Великого, Атанасія В., Григорія Нисского, Юстина Философа, Іоанна Златоустого, Григорія Богослова, Августина и другихъ. Бачимо тутъ деякû замѣтки физіологичнû,

---

1) Въ стародавнôй Руси „дьякомъ" звавъ ся секретарь державный.

2) „Изборникъ великаго князя Святослава Ярославича 1073 года". Съ греческимъ и латинскимъ текстами. Съ предисловіемъ Е. В. Барсова и запискою А. Л. Дювернуа (Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей при московскомъ университетѣ. 1882). — „Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ". Сочинено Ѳ. Буслаевымъ. Москва 1861; стор. 261–275. — Порôвн. Studien zur Kenntniss des Izbornik Svjatoslava vom Jahre 1073 nebst Bemerkungen zu den jüngeren Handschriften (Arch. v. f. slav. Philologie herausgeg. v. V. Jagić. Achter Band. S. 357—395; 549—572).

примѣромъ про утворене тѣла изъ чотырохъ елементôвъ: „ôдъ огню бо мае оно теплоту, ôдъ воздуха студѣнь, ôдъ землѣ сухоту, а ôдъ воды мокроту". Читаемо дещо про лиху жену, щó погубляе свого мужа, неначе червакъ точить дерево. Есть въ сѣмъ збôрнику такожь „Лѣтописецъ въ кратъцѣ", де згадуе ся про цѣсарѣвъ римскихъ. Крôмъ такои мѣшанины въ выборѣ предмету зустрѣчаемо тутъ такожь календарь, въ котрôмъ приписуе ся діететика, се-бъ то спосôбъ житя. Примѣромъ сказано тамъ, щобы въ мѣсяци мартѣ солодко ѣсти и пити, щобы въ цвѣтню не ѣсти рѣпы а поросяти въ маю; ôдтакъ радить незвѣстный намъ по имени грамотѣй, щобы въ червню о годинѣ другôй напитись трохи воды, а чистого вина въ сѣчню, щобы въ вересню не ѣсти молока а капусты въ груднюю, щобы въ падолистѣ не мыти ся часто и т. д. Въ сѣмъ Изборнику находять ся такожь рисунки: оденъ образокъ представляе князя Святослава зъ женою и пятьма сынами. Се мають бути вѣрнѝ портреты княжои родины.

Той дякъ Іоаннъ зладивъ въ 1076. р. для того-самого великого князя другій Изборникъ, переписавши его зъ деякотрыми змѣнами изъ Изборника болгарского.[1]) Статьѣ, щó въ нѣмъ находять ся, суть переважно змѣсту духовного; н. пр. *О чтеніи книгъ, Наказаніе богатымъ, Поученіе въ правой вѣрѣ, Поученія дѣтямъ* и н. Бачимо тутъ такожь коротку парафразу деякихъ уступôвъ изъ св. письма. Сей-то другій Изборникъ Святослава заявивъ великій вплывъ на нашу стародавну литературу. И такъ статья *Поученія дѣтямъ* була основою того поу-

---

[1]) „Историческая Христоматія церковно-славянскаго и древне-русскаго языковъ". Сочинено Ѳ. Буслаевымъ. Москва 1861 стор. 289—299.

ченія, яке для своихъ дѣтей написавъ Володимиръ Мономахъ.

Языкъ обохъ Изборниковъ въ основѣ своѣй есть старословѣньскій, с. є. той языкъ, котрымъ користувались славяньскіи апостолы Кирилъ и Методій. Тôлько руска правопись перемагае въ великôй части правопись старословѣньску, та й денекуды зустрѣчають ся формы рускіи.

2. Патерикъ печерскій.[1]) Сей памятникъ есть зборникомъ житій черцѣвъ святыхъ печерского монастыря. Зачаткомъ своимъ ôдносить ся ôнъ до вѣку XII. и XIII. Основою бо єго служить оповѣдане лѣтописця Нестора про першихъ печерскихъ святыхъ, примѣромъ про Теодосія, вразъ зъ письмами Симона и Поликарпа.

Симонъ бувъ спершу печерскимъ монахомъ, а ôдъ 1215—1226 р. епископомъ Володимирскимъ и Суздальскимъ. Ôнъ написавъ письмо („посланіе“) ко Поликарпу въ тôй цѣли, щобы упôмнути и навчити молодого сего черця. Поликарпъ бо вступивъ въ печерскій монастырь безъ внутрѣшнього званя, и бувъ гордовитымъ та непосидючимъ. Княгиня Верхуслава, жена Ростислава Рюриковича, бажала видѣти єго епископомъ и въ сѣй справѣ не щадила заходôвъ та грошей. Коли про се дôзнавъ ся Симонъ, протививъ ся ôнъ чи-мало такимъ забаганкамъ. Саме-тогдѣ вернувъ ся Поликарпъ до Кіева зъ одного монастыря, де бувъ игуменомъ, и ставъ падькати за-для самоты въ житю чернечôмъ; ôтакъ въ письмѣ своѣмъ выкрывъ Симону свою неохоту до скучного житя въ монастырѣ. Тогдѣ Симонъ ôдповѣвъ Поликарпови сво-

---

[1]) „Изслѣдованія о Патерикѣ печерскомъ, Кубарева, Журналъ министерства народн. просвѣщенія“. С. Петерб. 1838. Нр. 10. Рукопись Патерика находить ся въ библіотецѣ университету Львôвского, Нр. 1. D. 11.

вмъ письмомъ, и потѣшаючи его старавъ ся погодити его зô смирною жизнію чернечою. До ссго письма долучивъ Симонъ еще житеписи декотрыхъ печерскихъ святыхъ и такожь *Сказаніе о построеніи кієвопечерскаго монастыря.* Поликарпъ услухавъ науки Симона, оставъ ся въ печерскôмъ монастырѣ и примиривъ ся зô своєю долею.

Поликарпъ же написавъ письмо („посланіе") къ Акиндинови, архимандритови печерского монастыря. Вволяючи волю сего архимандрита Поликарпъ зладивъ (около 1218. р.) житеписи кôлькохъ печерскихъ святыхъ, хôснувавшись устнымъ переказомъ Симона. Такъ отже на основѣ кôлькохъ оповѣдань лѣтописця Нестора и згаданыхъ письмъ Симона та Поликарпа утворивъ ся Патерикъ печерскій.[1]) До тыхъ основныхъ житеписей додано опôсля багато иншихъ статей. Мѣжь ними суть и такû, що лишь посередню звязь мають зъ первѣстнымъ текстомъ Патерика, н. пр. о хрещеню Славянъ, о перекладѣ св. письма на мову словѣньску, и и. Крôмъ житеписей суть въ Патерику такожь „посланія". Уложено же сей рускій памятникъ по взôрци Патерикôвъ грецкихъ, якими були именно Патерикъ синайскій и скитскій, звѣстнû на Руси въ перекладѣ болгарско-славяньскôмъ. Заходами черцѣвъ ставъ ся Патерикъ печерскій звѣстнымъ и людови неграмотному; се-жь вдѣялось мабуть симъ способомъ, що черцѣ розказували одвѣтнû легенды въ мовѣ зрозумѣлôй. Тому-то людъ полюбивъ тû житеписи и стямивъ собѣ деякû легенды набожнû; ба и въ нашихъ часахъ помѣжь людомъ замѣчаємо великій нахилъ до читаня такихъ житеписей, що засновують ся на свѣтоглядѣ чудеснôмъ.

---

[1]) Слово „Патерикъ" утворено изъ грецкого πατήρ. Патерикъ обôймає житеписи отцѣвъ.

3. **Евангеліє Крилоскоє або Галицкоє.** Се есть найдавнѣйшій памятникъ галицко-рускій изъ 1143. року. Первѣстно находивъ ся ôнъ въ епископскôй церквѣ Крилоскôй, куды дôставъ ся мабуть изъ Галицкои церкви катедральнои. Въ 1576. р. видѣвъ еще се Евангеліє епископъ Львôвскій Гедеонъ Болобанъ на престолѣ въ церквѣ „столечнôй" на Крилосѣ, и тамъ осталось оно до 1679. р., коли перейшло въ посѣданє Сучавского митрополита Досиѳея въ Молдавѣ. Хоча же той митрополитъ хотѣвъ вернути сю дорогоцѣнну книгу катедральнôй церквѣ въ Крилосѣ, то однако се єго бажанє не сповнилось тому, що найшовъ ся якійсь книжный хапуга, котрый завѣзъ сей антикварскій жемчугъ въ Москву. Тамъ придбавъ єго собѣ чернець „справщикъ"[1]) Тимоѳей, а коли ôнъ умеръ (1699), то Евангеліє Крилоске вразъ зъ иншими грецкими книгами взято въ „печатный двôръ", ôдки наконець перейшло въ Московску библіотеку синодальну.

Евангеліє Крилоске єсть найдавнѣйшою зъ рукописей, звѣстныхъ пôдъ назвою Тетраевангелія (Четвероевангелія), с. є. евангелія, розложеного пôсля чотырохъ евангелистôвъ по порядку главъ. Саме Четвероевангеліє кôнчить ся на листѣ (картцѣ) 228, и написано въ пятдесяти дняхъ, се-бъ-то ôдъ 1. жовтня до 19. падолиста 1143. р. Ôдъ 229. листа починає ся розложенє евангелій пôсля празникôвъ, а ôдтакъ ôдъ 242. листа на сторонѣ оборотнôй починає ся „мѣсяцословъ". Рукопись кôнчить ся статьєю о евангелистахъ. Всѣхъ листôвъ єсть 260. Друга часть рукописи ôдъ 229. листа писана пôзнѣйше, вѣдай въ XIII. або XIV. вѣцѣ. На 1.

---

[1]) Справщиками звались именно тѝ грамотѣѣ, щô исправляли книги, переважно церковнѝ, и ôдтакъ займались] ихъ печатанємъ.

листѣ Четвероевангелія помѣщено *„предъсловіе святыхъ четырьеваггелій"*. Заголовки писанѝ въ два стовпцѣ, а самый текстъ въ оденъ стовпець, зъ выемкомъ начатку евангелія ôдъ Матѳея, именно листа 3., писаного, якъ и заголовки, въ два стовпцѣ. Се евангеліе писано ôльшимъ уставомъ на пергаминѣ въ четвертцѣ (4°). (А. Петрушевичъ: „Археологическія находки близъ города Галича". Вѣстникъ Народного Дома. Годъ I, Ч. 8.)

Правопись сего памятника — руска; деякѝ граматичнѝ проявы суть тѝ самѝ, щó замѣчають ся въ говорахъ галицкихъ.

Литература свѣтска.

Коли писателѣ церковнѝ, придержуючись византійскихъ взôрцѣвъ, списували свои творы въ мертвôмъ церковно-славяньскôмъ языцѣ, то въ литературѣ свѣтскôй неподвижна византійщина трохи оживилась теплымъ духомъ своихъ рôдныхъ святощій. Въ писаняхъ сюды належачихъ проявляе ся иногдѣ любовь до Руси и замѣчають ся слѣды вплыву устнои людовои словесности. Правда, що языкъ сихъ творôвъ въ основѣ своѣй есть церковно-славяньскій, але-жь ôнъ прикрашуе ся часто словами, формами и зворотами мовы живои. Такъ отже тѝ памятники литературы свѣтскои стались жереломъ для выученя языка староруского, котрый у головныхъ формахъ ôдъ теперѣшнього языка живучого не богато рôзнить ся. А вже-жь и тѝ зачатки словесности свѣтскои не могли розвинутись, тому-що пошесть татарска була справдѣ зморою для всякого змаганя тогдѣшньои Руси.

Збôрники, лѣтописи та иншій памятники.

1. Правда Руськая.

Се есть найдавнѣйшій памятникъ руского права карного и цивильного. Въ засновку своѣмъ приписуе ся ôнъ князеви Ярославови Володимировичу, котрый въ першôй половинѣ вѣку XI. надавъ Правду Новгородцямъ. Довѣдуемо ся зъ лѣтописи, що Ярославъ, князь Новгородскій, по смерти отця свого Володимира, великого князя Кіѣвского, добивавъ ся до наслѣдства на тронѣ батькôвскôмъ противъ окаянного Святополка. Новгородцѣ помогли ему тогдѣ своею дружиною, с. е. охотниками воиньскими, и ôдтакъ осѣвъ ôнъ на княжôмъ стôльци въ Кіевѣ. Коли-жь Ярославъ небавкомъ утративъ сей тронъ, и въ бѣдѣ своѣй за море втѣкати хотѣвъ, то не пустили его Новгородцѣ, зôбрали богато дружины, та допомогли свому князеви, изъ-за чого ôнъ Святополка знову поборовъ и вже безъ перепоны занявъ тронъ Кіѣвскій. Тогдѣ нагородивъ Ярославъ своихъ воѣвникôвъ, особливо-жь вѣрныхъ Новгородцѣвъ. Старшимъ въ дружинѣ, взятôй зъ иншихъ городôвъ, давъ по 10 гривенъ,[1]) а кождому простому воѣвникови по однôй гривнѣ, але изъ Новгородцѣвъ одержавъ кождый по 10 гривенъ. Такожь давъ имъ Ярославъ Правду, щобъ именно въ судовыхъ справахъ усунено всяку са-

[1]) Гривна була первѣстно вагова единиця, а ôдтакъ стала монетною единицею въ родѣ англійского фунта штерлингôвъ. Навпередъ гривна рôвналась фунтови ваги, опôсля вменшилась и значила около пôвъ фунта; гривна-жь кунъ була меншою ôдъ гривны срѣбла, по-за-якъ майже 7 гривенъ кунъ складало одну гривну срѣбла. Однôй гривнѣ щô-до вартости рôвнались: 20 ногатъ або 50 рѣзаней.

моволю и несправедливôсть. Пôзнѣйше заведено Правду Руску также въ Кіевѣ и въ иншихъ городахъ, и законы єи сталиcь обовязуючими для всеи землѣ рускои.

Правда Руска, звана также „Судомъ Ярослава Володимировича“, въ основѣ своѣй єсть збôрникомъ правъ, щô ихъ давъ Ярославъ Новгородцямъ; але-жь сю первѣстну Правду доповнили наслѣдники его Изяславъ, Святославъ и Всеволодъ, а опôсля довершивъ єѣ Володимиръ Мономахъ, — ба, Правда Руска представляє ся правомъ рускимъ въ розвою своѣмъ ажь до вѣку XIII. Она являє ся тымъ цѣннѣйшимъ памятникомъ, що єсть найдавнѣйшимъ межь збôрниками правъ народôвъ славяньскихъ. Такъ законъ Винодольскій у колишнихъ громадъ дальматиньскихъ писаный бувъ 1280. р.; „Законникъ“ сербского царя Стефана Душана (1336—1355) ôдносить ся до половины вѣку XIV, — найдавнѣйшî права ческî зложено въ вѣцѣ XIV, а права польскî въ половинѣ вѣку XVI.

Правда наша основує ся въ бôльшôй части на звычаяхъ и обычаяхъ давныхъ часôвъ, коли-то Славяне не мали єще князѣвъ, та кождый рôдъ слухавъ лише головы, с. є. найстаршого. Князѣ, хочь чужî, мусѣли вживатись въ права и звычаѣ народу руского. Правъ цѣлкомъ чужихъ не могли бы они вводити, бо такî не були бы приймили ся на земли рускôй.

I. Постановы права карного.

1. *Кровава месть* (пôмста) була призволена закономъ. Право власнои пôмсты уважалось ôдъ поконвѣчныхъ часôвъ правомъ родинъ, жиючихъ ладомъ патріярхальнымъ; про-те и въ стародавнôй Руси те право при уложеню постôйныхъ законôвъ заняло перше мѣсце. Ярославъ не придумавъ тутъ нѣчого нового; ôнъ втяг-

нувъ лишь давный звычай славяньскій поміжь свои постановы правні. Сей князь тôлько ограничивъ трохи те право пôмсты, по-за-якъ лише крôвнякамъ вôльно було мститись за убійство. Въ случаю убійства мôгъ отже мститись братъ за брата, сынъ за ôтця, отецъ за сына. Коли-жь не було мстителя въ родинѣ, то убійця плативъ князеви грошеву кару, що звалась *вирою*. Тая вира була тымъ бôльша, чимъ знаменитшій бувъ убитый чоловѣкъ. И такъ за вбитого боярина треба було платити двôйну виру, с. є. 80 гривенъ, а за звычайного свобôдного чоловѣка („людина") лише просту виру, або 40 гривенъ.

Вира належалась князеви и тогдѣ, коли убійця скрывъ ся. Тôлько въ такôмъ случаю плативъ виру цѣлый округъ, въ котрôмъ довершилось убійство. Такій округъ звавъ ся *вервь*,[1]) а кара грошева заплачена цѣлымъ округомъ мала назву загальнои або *дикои виры*. Вервь не платила тогдѣ, коли найдено въ нѣй тôлько кости, що були доказомъ давного убійства, — не платила й за мерця, котрого нѣхто не знавъ.

Право власнои пôмсты усунули сыны Ярослава Мудрого. По его смерти зôбрались они вразъ зъ дружиною и кару пôмсты перемѣнили на кару грошеву. Такъ отже сей институтъ крôвавои мести переживъ ся, та тôлько слѣды его бачимо въ дальшôмъ уступѣ про ушкоджене тѣла, (де можь було мститись шкôдникови безкарно), и въ уступѣ про злочиньство явнои крадежи.

Правда Руска робить рôжницю межи *розбоемъ* а *убійствомъ* въ сварни або въ гнѣвѣ. За розбôйника люде не платили нѣчого, але ôддавали его зъ женою и зъ

---

[1]) *Верв*ь значить „верѣвка", „мотузъ", „шнуръ". Тогдѣшній округъ въ границяхъ своихъ вымѣрювавъ ся вѣдай шнуромъ

дѣтьми князеви на *потокъ*, се-бъ-то на выгнане зъ рôдного краю, а дôмъ его на конфискату. Въ чужину выганяли также того, щó пôдпаливъ хату або гумно другого, а крôмъ того такій шкôдникъ мусѣвъ еще заплатити за втрату, вчинену пожаромъ.

2. За всяку *тѣлесну шкоду* можь було самому выплатитись. Дотычна кара була тымъ бôльша, чимъ бôльше була нарушена ч е с т ь чоловѣка. Такъ той, щó другому въ сварни ôдрубавъ палець, плативъ лише 3 гривны, коли-жь вдаривъ батогомъ або рукоятiю меча, коли вымыкавъ другому вусъ або бороду, то плативъ 12 гривенъ. Якъ хто не мôгъ мститись, то бравъ собѣ нагороду въ грошахъ и плату для лѣкаря. Иногдѣ виноватець плативъ князеви кару, щó звалась *продажею*.

3. Въ случаю *крадежи* була така установа, що злодѣй мусѣвъ звернути рѣчь украдену и заплатити одвѣтну суму грошей за обиду; тôлько коновода (злодѣя кôньского) громада выдавала князеви на *потокъ*, се-бъ-то на выгнане зъ рôдного краю. — Злодѣя, схопленого саметогдѣ, коли кравъ, можь було вбити, подôбно якъ у Римлянъ при „furtum manifestum“.

Коли окрадений объявивъ сейчасъ про свою втрату передъ людьми на торгу, то ôдшукавши свое майно мавъ право взяти его, у кого найшовъ, безъ всякихъ перепонъ; — той же, у кого найдено чужу рѣчь, бувъ присволеный заплатити властивцеви за обиду, а князеви продажу або кару грошеву. Коли-жь окрадений не звѣстивъ про свою шкоду на торгу, а побачивъ свое майно у кого-небудь другого, то не мôгъ сказати ему: *се мое*, — але мусѣвъ вести его на *сводъ*, щобы ôнъ доказавъ, де взявъ рѣчь чужу. *Сводъ* (с. е. зведене обохъ сторôнъ) ôдбувавъ ся по цѣлôмъ селѣ або мѣстѣ; коли-жь переступлено границю оселѣ, то сводъ

остановлявъ ся на третѣй особѣ, котра заплатила позываючому грôшми, а сама брала тую чужу рѣчь и дальше доходила злодѣя. Коли отже треба було ôдшукати невôльника украденого, то сводъ ишовъ тôлько до третього позваного, котрый позываючому ôддавъ свого невôльника замѣсць украденого, а самъ занявъ ся допытуванемъ властивого злодѣя.

Коли господарь замѣтивъ крадѣжь, а злодѣй вже бувъ втѣкъ, то зъ свѣдками и чужими людьми мôгъ гнатись за слѣдами злодѣя. Єсли слѣдъ привѣвъ ихъ до якого села, а люде села не ôдвели ôдъ себе слѣду куды инде, то мусѣли платити цѣну рѣчи украденои и продажу князеви; коли-жь слѣдъ щезъ на шляху, де не було нѣ людей, нѣ хатъ, то нѣхто не плативъ.

4. *Правда* (дослѣдъ справы) ôдбувалась ось-такъ: Той, що дôзнавъ якоись обиды, мусѣвъ у своѣй справѣ представити свѣдкôвъ; — але явнû знаки ôдъ бôйки, якъ синьцѣ, раны, уважались свѣдоцтвомъ достаточнымъ. Навпередъ допытувано, хто першій почавъ бити ся, а ôдтакъ той, що бôйку выкликавъ, плативъ кару. Єсли-жь прийшовъ жалуватись чоловѣкъ зъ синцями и знаками ôдъ біятики, а свѣдки доказали, що ôнъ самъ почавъ бити ся, то ôнъ нѣчого не дôстававъ ôдъ противника, але й самъ не плативъ: синцѣ и раны були для него заплатою.

Свѣдкомъ мусѣвъ бути чоловѣкъ свобôдный. Той, що позывавъ другого, звавъ ся *истецъ*. Ôнъ мôгъ поставити свѣдкомъ и холопа (невôльника), але въ такôмъ случаю, єсли позваный перебувъ пробу желѣзну и нею оправдавъ ся, позываючій плативъ ему кару за то, що покликувавъ ся на свѣдоцтво холопа.

Проба желѣзна ôдбувалась симъ способомъ, що позваному приказано брати розпалене желѣзо въ руки,

або ступати на теє-жь ногами босыми. Якъ отже выдержавъ ôнъ тую пробу мужно, то вважавъ ся безвиннымъ. Пробѣ желѣзнôй мусѣвъ пôддатись позваный о убійство, наколи не можь було найти свѣдка. Того-жь допыту уживано такожь при винѣ о крадѣжь, єсли вже не було рѣчи вкрадєнои, и єсли цѣна єи була не менша ôдъ пôвъ гривны золота. Єсли-жь украдена рѣчь була менше вартôвна, то уживано пробы водою. Позваному приказано тогдѣ скочити въ глубѣнь. Якъ въ водѣ не напудивъ ся и якъ не поринавъ, то вважавъ ся такожь безвиннымъ. Звычай допытувати желѣзомъ и водою истнувавъ на Руси ôдъ часôвъ поконвѣчныхъ и мôгъ бути праславяньскимъ, тому-що такожь у иншихъ народôвъ славяньскихъ, якъ у Чехôвъ и Сербôвъ, такû допыты неразъ уживались.

До переведеня справы судовои служили *вирники.*[1]) Се були судьѣ переважно карнû (кримінальнû), що ѣздили звычайно на мѣсце вдѣяного злочиньства и тамъ справу розсуджували. Они не мали постôйнои платнѣ, лише брали за судъ добрû грошѣ ôдъ обвиненыхъ, поза-якъ имъ припадала часть виры. Крôмъ того брали грошѣ на дорогу и всѣлякû дары на той часъ, що въ нѣмъ судили справу. Дары тû звались „поклоны вирніи". Приношено вирникамъ грошѣ и дары въ натурѣ: солодъ, ôвцѣ, курки, сыръ, сôль, и т. и. И такъ Правда Ярославова приписуе, щобы вирникови и его помôчникови давати на недѣлю 7 ведеръ солоду, такожь барана и 7 хлѣбôвъ, ôдтакъ на день по двое курокъ и т. д. — Вирникови давано до помочи отрокôвъ и метельникôвъ; се були низшû урядники въ родѣ нынѣшнихъ писарѣвъ судовыхъ и секвестраторôвъ.

---

[1]) Судьѣ тû звались вирниками тому, що ôдбирали виру, се-бъ-то кару грошеву.

II. Постановы права цивильного.

Бôльшою частею Правды суть постановы права карного. До права цивильного належать именно постановы про наслѣдство и про довжникôвъ; але и тутъ не обôйшлось безъ деякихъ постановъ карныхъ.

1. Правда не знае тестаментôвъ письменныхъ; завѣщаня устнû мають силу правну. Коли вмеръ простый чоловѣкъ вольный („смердъ"), а не було у него сынôвъ, то майно его переходило на князя; якъ же лишились дочки, то належалась имъ частина майна, яку вызначивъ князь; если-жь дочки були замужнû, то не одержали нѣякои части. Коли вмеръ бояринъ, то майно его не переходило на князя, и якъ не було въ него сынôвъ, брали дочки спадщину батькôвску. Майно же простого чоловѣка йшло на князя за-для того, що князь Рюриковичь замѣнивъ для смерда голову роду. — Якъ отець умеръ „безъ ряда" (безъ тестаменту), майно переходило на всѣхъ сынôвъ, котрû давали частину за его душу; дворъ батька лишавъ ся при сынѣ наймолодшôмъ; сестра при братахъ не дôставала наслѣдства, але вложено имъ въ обовязокъ, выдати сестру за-мужь. — Если жена по смерти мужа осталась зъ дѣтьми, то мала право на часть наслѣдства; она могла лишитись по смерти мужа зъ дѣтьми въ его домѣ. Если она, давши слово, що сидѣти-ме по смерти мужа зъ дѣтьми-недолѣтками, протратила майно ихъ и ôддалась за-мужь, то була приневолена, выплатити дѣтямъ те, що прогайнувала. Якъ мати дѣтей-недолѣткôвъ пôшла за-мужь, то они зъ наслѣдствомъ поступали пôдъ опѣку найблизшого свояка.

2. Вѣритель позываючи *довжника*, що бувъ виненъ менше трохъ гривенъ, доказувавъ свою вѣрительнôсть

присягою. Коли довгъ бувъ высше трохъ гривенъ, то треба було свою вѣрительнôсть свѣдками або грамотами доказувати, а де не було нѣ свѣдкôвъ, нѣ грамотъ, тамъ вѣритель програвъ процесъ.

Важными суть приписы о процентѣ и лихвѣ. Лихва бо була тогдѣ дуже закоренилась на Руси. Позычано не тôлько грошѣ, але й збôже та иншѣ рѣчи, и ôдтакъ ôддавано предметы того-самого роду, якій позычено. Процентъ за позыченѣ грошѣ звавъ ся *рѣзъ*, а наддатокъ збôжа называно *присопъ* (присыпъ). Именно проценты грошевѣ були высокѣ, по-за-якъ выносили 50—100%. Хоча же опôсля Володимиръ Мономахъ обмеживъ трохи таку лихву, то все-таки 50% лишилось.

Щô-до позычки, находимо въ Правдѣ Рускôй слѣды римского „foenus nauticum“. Єсли купець позычивъ у кого грошѣ и въ дорозѣ стративъ ихъ случаемъ нещаснымъ, примѣромъ тымъ-що корабель его затопивъ ся, або що въ дорозѣ розбôйники ôдобрали ему товаръ, то до заплаченя довгу не можь було его присилувати.

Въ загалѣ купцѣ корыстувались охороною закона. И такъ до свѣдоцтва, для доказаня якогось чину, вымагало право звычайно 7 свѣдкôвъ, а ôдъ купцѣвъ, себъ-то ôдъ чужинцѣвъ, лише 2 свѣдки. Чужинцеви бо не такъ легко було найти свѣдка, якъ Русинови, и про-те чужинець неразъ не мôгъ бы перевести доказу.

За великѣ довги продавано чоловѣка, а цѣну, придбану зъ такои продажи, ôддавано вѣрителеви. Симъ дѣломъ чоловѣкъ вольный ставъ ся невольникомъ. Въ загалѣ кары були тогдѣ на Руси дуже великѣ, такъ що рѣдко хто бувъ въ силѣ ихъ заплатити, по-за-якъ грошей въ тôмъ часѣ не було багато. Се було справдѣ великою карою, коли виноватый, втративши свою волю, переходивъ зъ родиною въ станъ низшій.

3. Правда Руска дбае про домашне *газдôвство* и *рôльництво* и зберегае майно не тôлько боярина, але й смерда, вызначуючи одвѣтнѣ кары за нарушене чужои власности. А вже-жь Правда не згадуе нѣчого про справы житя подружного, про ôдносины мужа до жены и протаке инше. Такѣ справы належали пôдъ судъ духовный, котрый въ рѣшаню ихъ корыстувавъ ся иншими законами. Тѣ-жь законы списано въ Кормчôй книзѣ, що була перекладомъ грецкого Номоканона. Тôлько-жь въ тôй рускôй редакціи чужого законника вдѣяно деякѣ змѣны, одвѣтно до потребъ народу руского.

Збôрникъ сей зберѣгъ ся въ кôлькохъ редакціяхъ, то бôльше то менше повныхъ. Ученѣ мужѣ уважають першѣ 17 статей творомъ часôвъ Ярослава и зовуть ихъ текстомъ короткимъ; однако не можна заперечити, що мабуть и деякѣ зъ послѣдуючихъ статей ôдносять ся до Ярослава.

Выданя Правды Рускои. Правду найшовъ В. Н. Татищевъ въ лѣтописцѣ Новгородскôмъ, що ôдносить ся мабуть ко вѣку XV. Выдавъ же еѣ А. Л. Шлецеръ 1767. р. въ Петербурзѣ. Опôсля Татищевъ выдавъ Правду зъ поясненями 1786. р. въ Петербурзѣ въ I. части „Продолженія древней росс. Вивліоѳики“, а въ III. томѣ того-жь збôрника (1788) явилось выдане сего памятника пôсля рукописи Кормчои книги. Четверте выдане зладивъ Болтинъ 1792. р. въ Петербурзѣ; ôнъ пояснивъ деякѣ слова та реченя и переложивъ текстъ старорускій на мову россійску. Ôдтакъ выдавъ Правду К. Калайдовичь въ збôрнику „Рускія Достопамятности, издаваемыя обществомъ исторіи и древностей россійскихъ“. (Часть I. Москва, 1815, стор. 17—58). Калайдовичь корыстувавъ ся найдавнѣйшою рукописею, котру ôдкрывъ историкъ Н. Карамзинъ въ Синодальнôй Кормчôй книзѣ, списанôй около 1280. р.

Изъ пôзнѣйшихъ выдань наводимо отъ-сѣ:

а) „Prawda ruska czyli prawa wielkiego księcia Jarosława Władymirowicza.“ — Przez J. B. Rakowieckiego,

królewskiego Warszawskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk. Członka. Tom I. II. Warszawa 1820. 1822. 4⁰.

б) „Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwickelung dargestellt von J. Ph. G. Ewers, Professor an der Universität in Dorpat". Dorpat und Hamburg. 1826. 8⁰.

в) „Текстъ Русской Правды на основаніи четырехъ списковъ разныхъ редакцій, издалъ Н. Калачовъ". Москва 1847. 8⁰.

Статьѣ и замѣтки поясняючі Правду Руску находять ся: а) въ исторіи Н. Карамзина („Исторія государства россійскаго". Изданіе пятое. Книга I., томъ II., глава III., стор. 26—38; и Примѣчанія стор. 29—43); б) въ исторіи Сергѣя Соловьева („Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ". Томъ I. Изданіе пятое, Москва 1874; стор. 233—244).

Порôвн. статью дра Костя Левицкого въ „Зорѣ" проф. Партыцкого, рочн. III., ч. 5. 6. и. з. „Правда Руска яко першій збôрникъ правъ рускихъ".

2. Поученіе дѣтямъ Володимира Мономаха.

Якъ милою являе ся зôрка, щó въ темнôй ночи меркотить яснымъ сьяевомъ крôзь чорні хмары, такъ изъ пôтьмы историчныхъ днѣй на Руси въ кôнци XI. и въ начатку XII. вѣку вырннае принадно свѣтла стать Володимира Мономаха. Справдѣ великимъ бувъ сей князь, щó бажавъ лише добрá Руси и пѣклувавъ ся не тôлько дружиною, але й хлѣборобами. Óнъ бувъ найрозумнѣйшимъ мужемъ свого часу и вызначувавъ ся всякими прикметами мудрого и доброго володаря. Видячи, що Русь изъ-за незгоды и усобиць князѣвъ упадае, намагавъ ся бнъ двигнути батькôвщину изъ пропасти загибели національнои и суспôльнои и старавъ ся ôдтакъ выховати свои дѣти якъ найлучше, щобы дальше повели его дѣло розумно въ хосенъ Руси.

Для своихъ дѣтей написавъ Володимиръ Мономахъ „поученіе“ и выложивъ въ нѣмъ обовязки чоловѣка зглядомъ церкви, товариства и родины. Се поученіе рисуе намъ живо образъ передового дѣяча руского въ XII. вѣцѣ, що мавъ бути свѣточемъ всѣмъ землякамъ. Мономахъ згадуе навпередъ про братнѝ межиусобицѣ, про нарушене присяги, се-бъ-то про головнѝ причины недолѣ въ тôмъ часѣ. Именно примѣръ св. Василія Великого, котрый писавъ науки для молодежи, подавъ князеви поводъ, написати поученіе для своихъ дѣтей; впрочôмъ не мôгъ ôнъ не добачати взôрця для свого писаня въ тыхъ „поученіяхъ дѣтямъ“, якѝ замѣщено въ Изборнику Святослава зъ 1076. р. Выписуе отже деякѝ мѣсця изъ псалтыри и зъ письмъ Василія В., та й поручае дѣтямъ, выповняти дѣла милосердія: приятель „смердôвъ“ не вдоволяе ся обрядомъ неподвижнымъ, але бажае оживити его духомъ практичнои любови христіяньскои. Сюды ôдносять ся межь иншими отъ-сѝ его слова: „*Ни права, ни крива не убивайте, ни повелѣвайте убити его, аще будеть повиненъ смерти, а душа не погубляете никакояжє хрестьяны. — Больнаго присѣтите, надъ мертвеця идѣте, яко вси мертвени есмы; и человѣка не минѣте не привѣчавше, добро слово ему дадите*“. Згадуе ôдтакъ про взаемины мужа до жены кажучи: „*Жену свою любите, но не дайте имъ надъ собою власти*“. Впрочôмъ подае князь науки що-до житя товариского, захвалюе гостину и заохочуе до запопадливои науки, замѣчаючи отъ-се: „*Егоже умѣючи, того не забывайте доброго, а егоже не умѣючи, а тому ся учите: якоже бо отець мой дома сѣдя изумѣяше пять языкъ; въ томъ бо честь есть отъ инѣхъ земль*“. Опôсля упоминае дѣтей, остерегати ся лѣности: „*лѣность бо всему мати; еже умѣеть, то забудеть, а егоже не умѣеть, а тому ся не*

учить. — Да не застанеть васъ солнце на постели: тако бо отець мой дљяшеть блаженый и вси добріи мужи свершеніи". А вже-жь мимо невсыпучого труду позволяе князь поспати въ полудне, бо "*спанье есть отъ Бога присужено полудне; отъ чина бо почиваеть и звљрь и птици и человљци*".

По молитвѣ рано князь сѣдавъ думати зъ дружиною, опôсля-жь судивъ людей. Ôдтакъ описуе ôнъ дневнѣ свои труды, згадуе про военнѣ походы, именно про походы противъ Половцѣвъ и такожь про ловы дикихъ звѣрѣвъ. Охота на ловахъ въ тыхъ часахъ не була простою забавою и втратою часу, противно она вважалась трудомъ хосеннымъ; на ловахъ убивано дикихъ звѣрѣвъ, котрыми наповнялись тогдѣ великѣ лѣсы и просторѣ степы рускѣ. На такихъ ловахъ находивъ ся князь неразъ въ великôмъ небезпеченствѣ. Самиця тура метала его зъ конемъ двѣчи на рогахъ своихъ; олень коловъ его, а зъ двохъ лосѣвъ оденъ топтавъ его ногами, другій же коловъ рогами; дикій вепрь ôдъ бедра мечь ôдорвавъ; якійсь лютый звѣрь скочивъ ему на бедро и коня поваливъ зъ нимъ на землю...

Володимиръ Мономахъ кôнчить свое „поученіе" трома гадками: гадкою о промыслѣ божôмъ, о любвѣ и о прощеню ворогамъ. Тутъ мабуть самъ авторъ вставивъ листъ, писаный до Олега Святославича въ 1096. р. пôсля битвы Муромскои, въ котрôй убито Изяслава, сына Мономахового. Вѣдай хотѣвъ князь свои слова о прощеню ворогамъ затвердити власнымъ примѣромъ. Въ сѣмъ бо письмѣ прощае вину родовому своему ворогови Олегови, бо не хоче погубити землѣ рускои.

„Поученіе" кôнчить ся молитвою ко Спасителю, Матери Божôй и Андрѣю Критскому, творцеви канона покаянного.

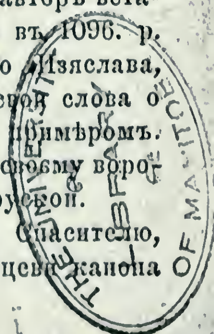

„Поученіе" Володимира Мономаха найдено въ рукописи Лаврентіевскôй лѣтописи Несторовои, де оно вставлено пôдъ 1096. рокомъ. Але розбôръ сего памятника доказуе, що не лѣтописецъ, але самъ Володимиръ написавъ цѣле „поученіе", та що оно складомъ своимъ духови XII. вѣку зовсѣмъ ôдповѣдае [1]).

3. Лѣтописи.

Лѣтописи появляють ся рано въ тôй державѣ, въ котрôй жизнь исторична есть богата дѣями важными та незвычайными. Вже-жь въ стародавнôй Руси, почавши ôдъ Рюрика, князѣ зъ дружиною изъ-за державныхъ своихъ змагань подавали тямущимъ грамотѣямъ чи-мало матеріялу до записуваня фактôвъ историчныхъ. Вôйны та усобицѣ князѣвъ здавались тымъ письменникамъ рôвно важными проявами въ житю народнôмъ, якъ незвычайными оказувались деякû зъявища природнû въ еволюціяхъ тѣлъ небесныхъ. Жизнь простого люду зъ его демократичнымъ побутомъ и поетичнымъ свѣтоглядомъ не явилась достойною для ширшого огляду въ писаняхъ такихъ, що складались по взôрцямъ византійскимъ.

Византія дала Руси просвѣту христіяньску, и проте не тôлько *поученія*, *посланія* и *проповѣди*, але й *лѣтописи* грамотѣѣвъ рускихъ одержали свôй зачатокъ ôдъ подôбныхъ творôвъ литературы византійскои. А поза-якъ деякихъ хронографôвъ (лѣтописцѣвъ) грецкихъ

---

[1]) „Поученіе дѣтямъ" выдавъ у-перве графъ А. И. Мусинъ-Пушкинъ 1793. р. пôдъ заголовкомъ „Духовная", се-бъ-то „последній духовный заповѣтъ". Оно находить ся также въ рукописи Лаврентіевскôй лѣтописи Несторовои (Полное собраніе рус. лѣтописей. Томъ I. С.-Петербургъ. 1846; стор. 100–107).

переложено на языкъ болгарско-славяньскій вже въ половинѣ X. вѣку, а може й раньше, то зъ такими писаньями познакомились скоро й рускі письменники, добачаючи въ нихъ взорецъ до засновку своеи питомои лѣтописнои дѣяльности. Ба, догадують ся деякі ученѣ мужѣ нашихъ часôвъ [1]), що духовенствомъ записувались первѣстно короткі замѣтки на „пасхальныхъ таблицяхъ“ пергаминовыхъ, на котрыхъ на кôлька лѣтъ наперёдъ обраховано и зазначено тѣ днѣ, въ котрі мавъ выпасти празникъ пасхи въ сёмъ або тôмъ роцѣ. Такі пасхальні таблицѣ розсылано въ давнôй Руси часъ ôдъ часу по церквахъ и монастыряхъ, и ôдтакъ незаписані мѣсця тыхъ таблиць выповнювались одвѣтными замѣтками, котрі ôдносились будьто до якоись подѣѣ историчнои, будьто до внутрѣшньои жизни сего або того монастыря. Такъ отже на тыхъ таблицяхъ противъ дотычного року духовні грамотѣѣ записували короткі вѣсти про вôйну князѣвъ зъ поганцями, про заразу и пошесть, про зъявище крôвавои хвостатои звѣзды, про чудеса образа святого и таке инше. Коли-жь запасъ такихъ вѣстей нагромадивъ ся, а наука межи свѣтскими духовниками та черцями стала ширшати, то явились такі грамотѣѣ, щó вже не вдоволялись короткими замѣтками на пасхальныхъ таблицяхъ, а захотѣли утворити щось бôльше повного, одвѣтного взôрцямъ византійскимъ. Такъ отже изъ тыхъ короткихъ замѣтокъ, списаныхъ на пасхальныхъ таблицяхъ та изъ ширшихъ вѣстей, принятыхъ ôдъ хронографôвъ грецкихъ, або записаныхъ пôсля оповѣданя самовидцѣвъ, утворились зъ годомъ-перегодомъ тѣ рускі лѣтописи, котрі майже въ однôмъ часѣ

[1]) П. Полевый. „Исторія русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ“. С.-Петербургъ 1872, стор. 17.

списувались въ головныхъ городахъ Руси, въ Кієвѣ, Черниговѣ, Новгородѣ и на Волыни.

Рускі̂ лѣтописи давнои добы житя литературного вважають ся лѣтописями княжими. Князь єсть сонцемъ яснымъ нашихъ лѣтописцѣвъ; коли ôдтакъ зъ его вины заворушить ся Русь усобицею, коли по тôй причинѣ тяжка недоля навѣстить простыхъ „смердôвъ“, то набожный чернець-лѣтописець добачає въ злидняхъ кару божу за людскі̂ грѣхи. Не диво отже, що лѣтописець записує запопадливо всякі̂ змаганя князя и его дружины, що любує ся въ живыхъ описахъ крôвавыхъ вôйнъ и усобиць, межи-тымъ коли тôлько иногдѣ мовь нехотя згадує про зборы народні̂, щô звались вѣчемъ, залишаючи въ загалѣ порушати такі̂ пытаня, котрі̂ князеви не конче були милыми. А вже-жь князѣ доставляли духовнымъ грамотѣямъ всяку пôдмогу въ труднôмъ дѣлѣ списуваня вѣстей историчныхъ. Особливо черцѣ учені̂ находили ласку у князя-володаря, бо они могли статись вѣстниками его славы по всему свѣту. Въ монастырь приходивъ князь передъ зачаткомъ важнои справы, просити умныхъ черцѣвъ о раду. Духовники бували послами и ôдправлялись въ далску чужину, де познакомлювались зô звычаями и обычаями незвѣстнои имъ землѣ; они могли дôзнатись про пляны стратегичні̂ своихъ князѣвъ, а супроводжаючи вôйско въ походѣ могли бути наочными свѣдками крôвавои битвы. Духовники бували неразъ секретарями (дьяками) у князѣвъ и про-те були имъ звѣстні̂ всякі̂ тайны кабинетові̂. Такъ отже духовні̂ особы, а особливо черцѣ, були дѣйстно спосôбні̂, займатись списуванємъ грамотъ держазныхъ и вѣстей историчныхъ, изъ-за чого не дивно, що першими лѣтописцями рускими були смирні̂ черцѣ.

а) Лѣтопись Несторова.

Перша лѣтопись руска приписує ся звычайно Несторови, що бувъ черцемъ монастыря печерского. Про єго жизнь звѣстно намъ лишь се, що вступивъ въ монастырь въ 17. роцѣ житя, та що игуменъ Стефанъ постригъ єго въ черцѣ а опôсля поставивъ въ діяконы. Въ 1091. р. поручено Несторови ôдшукати въ печерахъ мощи Теодосія, котрî ôнъ дѣйстно ôдкрывъ при помочи двохъ другихъ черцѣвъ. Такожь довѣдуємо ся зъ лѣтописи, що Половцѣ напавши на Кієвъ (1096) розграбили печерскій монастырь. Кôлькохъ черцѣвъ тогдѣ вбито, Несторъ же и прочî братя спасли щасливо свою жизнь. Се справдѣ незначнî дрôбницѣ, якî зберегли сь про жизнь Нестора. Ôдтакъ не знаємо, де и коли ôнъ родивъ ся, та коли вмеръ. Догадують ся тôлько, що родивъ ся въ Кієвщинѣ около 1056. року, та що вмеръ межи 1113. а 1136. р. Сю послѣдню дату смерти Нестора поставивъ А. Бельовскій („Latopis Nestora" стор. 6).

Несторъ написавъ а) „*Чтеніє о житіи и о погубленіи блаженую страстотерпцю Бориса и Глѣба*". б) „*Житіє преподобнаго отца нашего Θеодосія, игумена печерскаго.*" Крôмъ сихъ двохъ житеписей зладивъ Несторъ ще бодай въ засновку Лѣтопись руску пôдъ заголовкомъ: „*Се повѣсти времяньныхъ лѣтъ, откуду есть пошла руская земля, кто въ Киевѣ нача первѣе княжити, и откуду руская земля стала есть*". Въ сѣй лѣтописи згадує Несторъ про жизнь печерскихъ отцѣвъ Даміяна и Іеремія, Матθея и Исаакія.

Авторомъ лѣтописи уважають звычайно Нестора. Вже въ XIII. вѣцѣ пише чернець Поликарпъ въ „посланію" ко Акиндинови, архимандритови печерского монастыря отсю замѣтку про лѣтописця Нестора: „*Яко*

же блаженный Несторъ въ лѣтописцѣ написа о блаженныхъ отцѣхъ, о Даміанѣ и Іереміи и Матеѣ и Исаакіи". А на иншôмъ мѣсци сего „посланія" читаємо, що до черця Никиты Затворника (що опôсля бувъ епископомъ Новгородскимъ) прийшло много черцѣвъ, помолитись надъ нимъ о єго здоровлє. Никита бо по думцѣ тогдѣшнихъ людей мавъ въ собѣ бѣса и пророкувавъ єго силою. Поликарпъ пише, що черцѣ тї прийшли зъ игуменомъ Никономъ, та що зъ ними бувъ Несторъ, *иже написа лѣтописецъ.* Той Никонъ бувъ наслѣдникомъ игумена Стефана, котрый постригъ Нестора въ черцѣ. Поликарпъ же переймивъ сю вѣсть ôдъ Симона, що бувъ печерскимъ черцемъ до 1215. р.

А вже-жь историкъ Костомарôвъ высказавъ, що лѣтопись, котру зовуть Несторовою, не приналежить въ цѣлôмъ своѣмъ объемѣ сему писателеви [1]). По думцѣ Костомарова бувъ Несторъ тôлько лѣтописцемъ печерского монастыря; редакторомъ же єи треба вважати игумена Сильвестра, якъ се доказує слѣдуюча записка: „*Игуменъ Селивестръ святаго Михаила написахъ книгы си лѣтописецъ, надѣяся отъ Бога милость пріяти, при князи Володимерѣ, княжащю ему Кыевѣ, а мнѣ въ то время игуменящю у святаго Михаила въ 6624, индикта 9 лѣта* [2]).

Сесю записку поставлено въ кôнци лѣтописи Лаврентієвскои пôдъ рокомъ 1110. Симъ бо рокомъ кôнчить ся такъ звана лѣтопись Несторова, а ôдтакъ слѣдує лѣтопись Сильвестра, игумена Выдубецкого монастыря въ Кієвѣ. Сильвестрови отже приписують продовженє лѣтописи Несторовои ôдъ 1111. до 1116. р., и ма-

---

[1]) „Вѣстникъ Европы". Журналъ исторіи-политики-литературы. Восьмой годъ. Книга I. 1873. Петербургъ. стор. 6. — Порôвн. „Извѣстія императорской Академіи Наукъ", томъ X. вып 1.

[2]) „Полное собраніе рус. лѣтописей", I, 123.

буть занявъ ся ôнъ такожь редакціею лѣтописного матеріялу, доставленого черцемъ Несторомъ. Однакжe не годить ся думати, що Несторъ бувъ тôлько лѣтописцемъ печерского монастыря, та що самъ Сильвестеръ описавъ всякû змаганя князѣвъ и ихъ дружины. Судячи бо по житеписямъ Несторовымъ можь легко дôзнатись, що авторъ ихъ бувъ грамотѣемъ не-абы-якимъ; се бо писавъ ôнъ ясно и вельми складно, корыстуючись правильными конструкціями граматичными. Въ тôй же части лѣтописи, щó приписуе ся Сильвестрови, стиль есть подекуды запутаный и въ загалѣ писане есть мало оживлене мовою драматичною. Есть отже дуже вѣроятнымъ, що переважно бôльша часть першои лѣтописи рускои есть творомъ самого Нестора, що отже Сильвестеръ еѣ доповнивъ и остаточно зредагувавъ.

Змѣстъ лѣтописи. Лѣтопись Несторова, щó зове ся „повѣстею временныхъ лѣтъ“, по примѣру византійскихъ хронографôвъ починае ся вычисленемъ тыхъ земель, котрû по потопѣ дôстались сынамъ Ноя. За короткимъ нарисомъ географіѣ старого свѣта слѣдуе ôдтакъ исторія Славянъ. Спôмнувши про Днѣпро лѣтописець наводить легенду про апостола Андрѣя, котрый сею рѣкою прибувъ ôдъ Корсуня пôдъ горы, щó на нихъ опôсля здвигъ ся городъ Кіѣвъ. Именно розказуе лѣтописець про первѣстный побутъ Славянъ надъ Дунаемъ, про вандрôвку ихъ зъ ôдтамъ въ землѣ пôвнôчнû и пôвнôчно-схôднû, про демократично-громадскій ладъ у тыхъ племенъ, зъ котрыхъ зложилась опôсля Русь-Украина... Рокомъ 862, се-бъ-то повѣстею про прикликане Варягôвъ изъ-за моря, починае ся лѣтопись руска, котра Несторомъ доводить ся до 1110. р., почôмъ игуменъ Сильвестеръ писавъ еѣ дальше до 1116. р.

Способъ писаня. Лѣтописець задивлюе ся на

подѣѣ историчнĭ изъ становища религійного; въ его писаню скрывае ся всюды набожна тенденція. Въ рамахъ лѣтописи учить ôнъ христіяньскои етики и являе ся часто проповѣдникомъ покаяня супротивъ грѣшныхъ землякôвъ. Все-жь таки крôзь религійный аскетизмъ проглядае неразъ любовь до рôднои землѣ и до святощій народныхъ. А вже-жь князь стоить у руского лѣтописця по-надъ всякими змаганями городянъ и хлѣборобôвъ: хочь ôнъ причиною лиха и недолѣ на Руси, то лише ôнъ являе ся олицетворенемъ власти, ба, пôзнѣйше стае ся воля его единымъ жереломъ правъ въ державѣ.

Оповѣдане въ бôльшôй части лѣтописи есть простымъ, а декуды й наивнымъ, хочь добачаемо й такĭ мѣсця, щó дѣйстно вызначують ся артизмомъ поетичнымъ. Та й не дивота, що люде тямущĭ читають лѣтопись Несторову зъ великимъ интересомъ; лѣтописець нашь корыстувавъ ся часто людовыми переказами, ба й пѣснями простонародными, изъ-за чого писане его являе ся денекуды зеркаломъ свѣтогляду давныхъ Русинôвъ. Именно Костомарôвъ выказавъ наглядно, що деякĭ повѣсти лѣтописця про першу добу исторіѣ Руси основують ся на творахъ стародавнои словесности устнои[1]). Зъ того однакже не слѣдуе, мабуть бы повѣсти першого лѣтописця руского не були достовѣрными; хоча бо ôнъ хôснувавъ ся переказами словесности устнои, то самъ фактъ историчный являвъ основу непохитну, та тôлько окрасы его въ свѣтоглядѣ люду могли бути выдуманĭ фантазіею. Вже-жь головна заслуга нашого лѣтописця есть тая, що ôнъ вызначуе ся рѣдкою любвою правды

---

[1]) „Вѣстникъ Европы", Восьмый годъ 1873. Книга I, стор. 10–34; книга II. стор. 570—624.; кн. III. стор. 8—60.

та й объективнымъ представленемъ дѣй историчныхъ. Ôнъ подавъ намъ вѣрный образъ стародавнои Руси, высказуючи также ôдносины еи до сусѣднихъ народôвъ славяньскихъ. Справдѣ заслуга першого лѣтописця есть дуже велика. Майже всѣ народы славяньскѝ завдячують ему тее, що поконвѣчна ихъ старина найшла въ его творѣ основу историчну. Именно коротка етнографія славяньска, замѣщена въ начатку лѣтописи есть найважнѣйшимъ документомъ для історіѣ всѣхъ народôвъ славяньскихъ.

Жерела лѣтописи Несторовои. а) Византійскѝ хронографы, именно же Палея. Палеєю [2]) звалась початковá часть хронографа; она обôймала оглядъ дѣй историчныхъ ôдъ сотвореня свѣта до христіяньства и до погибели жидôвскои. Оповѣдане историчне перемѣшалось тутъ зъ переказами устными, зъ розправами богословскими и зъ полемикою противъ вѣры жидôвскои. Грецку жь Палею переложено вѣдай рано на мову болгарско-славяньску, а редакція руска сего твору зладилась еще до нападу татарского. Ôдтакъ византійскѝ хронографы подавали рускимъ грамотѣямъ багато матеріялу, цѣлу енциклопедію вѣдомостей, котрою они до волѣ могли покорыстуватись. Тѝ хронографы переложено изъ мовы грецкои на болгарско-славяньску вже въ X. вѣцѣ. Сюды належить именно хроника Іоанна Малалы, котру переложивъ болгарскій священикъ Григорій; але мабуть еще раньше переложено на болгарску мову иншого хронографа Георгія, щó прозвавъ себе Амартолемъ (ἁμαρτωλός = грѣшный), и живъ въ вѣцѣ IX. Изъ хроники сего Георгія Амартоля увôйшовъ въ лѣтопись руску географичный оглядъ старого свѣта; ôдтакъ принято

---

[2]) „Палея" — ôдъ грецкого слова παλαιός = стародавный.

изъ неи оповѣдане про звычаѣ и обычаѣ деякихъ азій-скихъ народôвъ и племенъ, якъ Сирôвъ, Бактріянъ, Халдеѣвъ и и., а крôмъ того замѣщено еще переложену повѣсть про волхва (чарôвника) Аполонія Тіянейского. Впрочôмъ лѣтописецъ нашъ корыстувавъ ся такожь грецкимъ творомъ Методія, епископа Патарского, именно его словомъ „о царствѣ языкъ послѣднихъ врѣменъ.“ Звѣстнѝ були ему такожь договоры рускихъ князѣвъ Олега, Игоря и Святослава, заключенѝ зъ цѣсарями византійскими. Тѝ договоры замѣщено въ лѣтописи Несторовôй; сюды увôйшли они безперечно изъ тексту болгарско-славяньского, щó бувъ перекладомъ оригиналу грецкого.

б) Житеписи славныхъ мужѣвъ, примѣромъ житеписи славяньскихъ апостолôвъ Кирила и Методія, рускихъ князѣвъ Володимира Великого, Бориса и Глѣба и и. Сими готовыми творами лѣтописецъ хôснувавъ ся одвѣтно заложеному пляновй своихъ повѣстей, и про-те або лишивъ ихъ незмѣнными, або розширивъ ихъ переказами народными.

в) Записки церковнѝ и монастырскѝ, именно „пасхальнѝ таблицѣ“, про котрѝ высше де-що сказано.

г) Творы устнои словесности, именно повѣсти и пѣснѣ. Сюды належать переказы про Обрôвъ, щó були чудовищами митичными, про Кія, Щека и Хорива, про смерть Олега ôдъ свого коня, про смерть Игоря, про княгиню Ольгу, именно про месть еи супротивъ Деревлянъ, про богатырскѝ дѣла Святослава Игоревича и т. и.

д) Оповѣданя самовидцѣвъ, особливо-жь оповѣданя 90-лѣтного старця Яна († 1106), щó бувъ сыномъ воеводы Вышаты, а внукомъ Остромира, посадника Новгородского, для котрого новгородскій діяконъ Григорій

переписавъ зъ давнѣйшого тексту Евангеліє въ языцѣ старословѣньскôмъ. Самъ Янъ бувъ также воеводою; воювавъ часто зъ Половцями и збиравъ данину для князѣвъ по рôжныхъ земляхъ Руси. Такій мужь видѣвъ отже въ свѣтѣ багато и про-те лѣтописецъ згадуе, що ôдъ него много рѣчей довѣдавъ ся [1]). Крôмъ Яна покликуе ся лѣтописецъ еще на иншого самовидця, Гюряту Роговича, купця Новгородского. — Почавши же ôдъ другои половины XI. вѣку, про „княженія" Всеволода Ярославича и Святополка Изяславича (1078—1113) и вѣдай еще й про „княженіе" Володимира Мономаха (1113—1125) писавъ Несторъ вже яко самовидецъ тыхъ дѣй, щó передъ его очима розвивалися.

Рукописи лѣтописи Несторовои. Найважнѣйшими суть двѣ рукописи — Лаврентієвска та Ипатска. Лаврентієвска рукопись названа ôдъ черця Лаврентія, котрый зладивъ лѣтопись Несторову для суздальского князя Дмитра Константиновича въ 1377. р. Рукопись сю ôдкрывъ графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ, оберпрокуроръ св. синода, той-самый, котрому повелось опôсля ôдкрыти „Слово о полку Игоревôмъ". Она находить ся теперь въ императорскôй публичнôй библіотецѣ въ Петербурзѣ. Очевидно, що сеся рукопись, списана въ другôй половинѣ вѣку XIV., не може уважатись вѣрною копією первѣстнои лѣтописи Несторовои; вже-жь черезъ двѣстѣ кôлькадесять лѣтъ переписувачѣ заподѣяли безъ сумнѣву багато змѣнъ въ текстѣ лѣтописця, а то именно тогдѣ, коли зладили рукопись въ Суздальщинѣ. Однакже межи всѣми иншими рукопись Лаврентієвска есть важною именно за-для того, що въ мовѣ еи переховалось найбôльше такихъ прикметъ, якî духови старорускóго

---

[1]) Полное собраніе рус. лѣтописей. I, 120.

языка въ вѣцѣ XII. справдѣ ôдповѣдають. Жаль тôлько, що сеся рукопись есть чи-мало ушкоджена; на кôлькохъ бо мѣсцяхъ недостае въ текстѣ деякихъ картокъ. Повѣсти „временныхъ лѣтъ“ доведенѝ въ нѣй до 1305. р. Въ кôнци заявляе Лаврентій свою радôсть, що доверщивъ свого дѣла, переписавши лѣтопись и каже смирно: *„И нынѣ, господа отци и братья! оже ся гдѣ буду описалъ, или переписалъ, или не дописалъ, чтите исправливая Бога дѣля, а не клените, занеже книгы ветшаны а умъ молодъ не дошелъ“*.[1]) — Рукопись Лаврентіевску ставъ выдавати професоръ Тимковскій въ Москвѣ 1842. р., тôлько-жь по причинѣ его смерти се важне выдане перерывае ся 1019. рокомъ. — Ипатска лѣтопись ôдносить ся ко кôнцю XIV., або ко початку XV. вѣку. Она зовеся Ипатскою изъ-за того, що находилась въ монастырѣ Ипатскôмъ въ Костромѣ, городѣ Россіѣ пôвнôчнои; теперь берегуть еѣ въ библіотецѣ императорскои Академіѣ Наукъ въ Петербурзѣ. Рукопись Ипатска обôймае три ôддѣльнѝ части: а) повѣсти временныхъ лѣтъ, с. е. лѣтопись Несторову до 1110. р.; б) лѣтопись Кіевску ôдъ 1111—1201. р. и в) лѣтопись Волыньско-галицку ôдъ 1201—1292. р. Рукопись сю выдала археографична комисія въ Петербурзѣ 1871. р. („Лѣтопись по Ипатскому списку“); редакціею сего выданя занявъ ся членъ комисіѣ С. Н. Палаузовъ.

Перший разъ выпечатано Несторову лѣтопись въ Петербурзѣ 1767. р. 4°. Се выдане не може уважатись поправнымъ.

Зъ помѣжь иншихъ выдань лѣтописи Несторовои ôдзначують ся отъ-сѝ:

а) Несторъ. Russische Annalen in ihrer slavonischen Grundsprache verglichen, übersetzt und erklärt von August

---

1) „Полное собраніе рус. лѣтописей“, I, 209.

Ludwig Schlözer. — Theil 1—5. 1802—1809. Göttingen. 8⁰, Се важне выдане сягає лише до начатку „княженія" Володимира Великого.

б) „Полное собраніе русскихъ лѣтописей, изданное по всевысочайшему повелѣнію археографическою коммиссіею". Томъ первый: Лаврентіевская и Троицкая лѣтописи. Томъ вторый: Ипатіевская лѣтопись. С.-Петербургъ 1846. 1843. 4⁰. — Комисія археографична пôдъ проводомъ Бередникова корыстувалась 168 рукописями, уважаючи найлучшими рукописи Лаврентіевску та Ипатску.

в) „Chronica Nestoris". Textum russico-slovenicum edidit Fr. Miklosich. Vindobonae 1860. 8⁰. Основою тексту служить Миклошичеви рукопись Лаврентіевска. Въ лѣтопись приймає ôнъ такожь „поученіе и посланіе Мономахово" и кôнчить еѣ рокомъ 1110. Миклошичь хотѣвъ звести рôзнорôдну фонетику рукописей на ладъ одностайный и зъ выемкомъ носовыхъ звукôвъ ѧ, ѩ (ę, ję) и ѫ, ѭ (ǫ, jǫ) наблюдавъ переважно фонетику старословѣньску.

г) „Latopis Nestora" z dodatkiem Monomacha nauki i listu do Olega w oryginale i polskiem tłumaczeniu wydali i objaśnili August Bielowski i Jan Wagilewicz. Lwów 1864. 4⁰. (Окрема ôдбитка изъ дѣла „Monumenta Poloniae historica", t. I.) Въ сѣмъ выданю служить основою рукопись Ипатска, и тôлько при справленю похибокъ выдавцѣ хôснувались рукописею Лаврентіевскою. Бельовскій и Вагилевичь выдали лѣтопись Несторову именно по тôй причинѣ, що рускій лѣтописець „co do pierwszego okresu dziejów Polski jest źródłem niesłychanej wagi" (стор. 28.) Вже-жь и польскіи лѣтописцѣ Мартинъ Бельскій и Матѣй Стрыйковскій корыстувались лѣтописею Несторовою, хочь въ творѣ нѣгде того не высказували, ба и Длугошь призиавъ ся, що пôдъ старôсть учивъ ся по-руски, щобы мôгъ добре зладити исторію польску.[1]) Въ печатаню тексту Бельовскій и Вагилевичь вдѣяли деякіи змѣны фонетичніи; именно ввели они въ выдане свое старословѣньскіи носовіи звуки ѧ, ѩ (ę, ję) и ѫ, ѭ (ǫ, jǫ), котріи въ староруских писаняхъ звычайно чистыми

---

[1]) „Cano iam capite ad perdiscendas literas rutenas me ipsum appuleram, quatenus historiae nostrae series certior redderetur". (Historia polonica, ed. Lipsiae 1711. Autoris epistola dedicatoria.)

самогласными *а, я* — *у, ю* заступають ся. Побôчь тексту старорускаго замѣщено ще гарный перекладъ польскій, мѣжь-тымъ коли деякû поясненя реальнû находять ся пôсля тексту и перекладу.

д) „Лѣтопись по Ипатскому списку. Изданіе археографич. коммиссіи“. С.-Петербургъ. 1871. 8°.

Изъ перекладôвъ лѣтописи Несторовои суть важнѣйшû: а) згаданый польскій перекладъ Бельовского и Вагилевича; б) ческій перекладъ К. Я. Ербена (въ Празѣ 1867); в) даньскій — C. W. Smith-а (въ Копенгазѣ 1869); г) французкій перекладъ, якій выдавъ Louis Leger, професоръ школы жиючихъ языкôвъ оріентальныхъ въ Парижи въ 1884. роцѣ.

До лѣтописи Несторовои ôдносить ся богата литература. Зъ-помѣжь письмъ, щô поясняють саму лѣтопись або языкъ еи, пôдносять ся тутъ лише отъ-сû:

а) Nestor, eine historisch-kritische Untersuchung über den Anfang der russischen Chroniken von M. Pogodin. Uebersetzt unter Revision und Erweiterung des Verfassers von F. Löwe. St. Petersburg. 1844.

б) Ueber die Sprache der ältesten russischen Chronisten, vorzüglich Nestor's — von Franz Miklosich. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften XIV. Band. — Separatabdruck. Wien 1855.)

в) О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. 1. Повѣсть временныхъ лѣтъ. 2. Лѣтописи южно-русскія. — Изслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина. С.-Петербургъ 1868.

г) Nestoris rem litterariam adumbravit eiusque Chronicon c. 1—20 in Romanorum sermonem convertit Constantinus Łuczakowski. (Ex programmate scholae Leopoliensis, quae appellatur gymnasium academicum, separatim expressa.) Leopoli 1884.

б) Лѣтопись Кіѣвска.

Лѣтописи добы княжои суть иначе величною трилогією подѣй историчныхъ Руси. Навпередъ въ лѣтописи Несторовôй видимо засновокъ величнои драмы историч-

нои; въ Кієвскôй лѣтописи розвивае ся акція и появляють ся коллизіѣ въ змаганю пристрастій, а въ лѣтописи Волыньско-галицкôй[1]) приготовляе ся розвязка дѣй историчныхъ и наближуе ся оконечна катастрофа. А по-за-якъ въ поезіи драматичнôй тая часть драмы, щó въ нѣй розвивае ся акція, найбôльшій будить интересъ у зрѣтелѣвъ, то й въ нашихъ лѣтописяхъ друга часть историчнои трилогіѣ въ читаню подобае ся найбôльше.

Лѣтопись Кієвска представляе переважно дѣѣ Кієвского князѣвства; сусѣдними же князѣвствами полудне-во-захôднои Руси займае ся лишь о стôлько, о скôлько они беруть участь въ справахъ матери рускихъ городôвъ. Лѣтопись сеся есть отже продовженемъ лѣтописи Несторовои и обôймае дѣѣ ôдъ 1111. до 1201. р.,[2]) — ôдтакъ *Сильвестеръ*, игуменъ Выдубецкого монастыря въ Кієвѣ, той самый, котрому приписують послѣдню редакцію лѣтописи Несторовои, бувъ першимъ грамотѣємъ, щó ôдъ 1111. до 1116. р. ставъ списувати дѣѣ князѣвства Кієвского. Ôдъ 1116. до 1155. р. писавъ сю лѣтопись *великій Нифонтъ*, игуменъ Волыньскій, котрый ôдъ 1130. р. бувъ епископомъ Новгородскимъ. Имена же прочихъ грамотѣєвъ, щó лѣтопись Кієвску писали дальше до

---

[1]) Лѣтопись Волыньско-галицка належить до другого періоду исторіѣ литературы, тому-то про неѣ тутъ ширше не говоримо. Не споминаемо въ загалѣ нѣчого про лѣтописи Новгородскі и деякі иншi, по-за-якъ въ обсягъ сеи нашои исторіѣ належать тôлько тѣ творы, щó списанѣ були въ Руси полудне-во-захôднôй.

[2]) Лѣтопись Кієвску выдала археографична комисія въ Петерзурзѣ двѣчи, а то навпередъ въ 1843. р. въ II. томѣ „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей“, де пôсля рукописи Ипатскои вынечатано лѣтопись Кієвску и Волыньско-галицку, — а въ-друге въ 1871. р. пôдъ заголовкомъ „Лѣтопись по Ипатскому списку“, де замѣщено лѣтопись Несторову, Кієвску и Волыньско-галицку.

1201. р., не суть намъ звѣстни̂. Вже-жь найкрасшою єсть тота часть лѣтописи, котру написавъ Нифонтъ. Межи рускими князями вызначує ся тутъ именно Володимирко, князь Галицкій, змаганя и дѣѣ котрого представляють ся справдѣ драматично.

Такъ лѣтопись Кіѣвска, якъ и Несторова писани̂ въ тогдѣшнѣмъ книжнôмъ, се-бъ-то въ церковно-славяньскôмъ языцѣ, примѣшанôмъ зô словами, формами и конструкціями (мало)рускими. Лѣтописцѣ наши̂ жили мѣжь народомъ, тому-то годѣ було имъ ôдвернутись ôдъ животворного духа мовы рôднои. А вже-жь учени̂ черцѣ не могли мовѣ живôй вызначити пристановища побôчь сильного змаганя языка церковного; бôльше прихильными для тои мовы були грамотѣ свѣтски̂. Изъ-за того давнѣйшій памятникъ „Правда Руськая" єсть важнѣйшимъ жереломъ для выученя языка старорускогo, нѣжь згадани̂ обѣ лѣтописи.

4. Моленіє Данила Заточника.

Авторъ сего памятника бувъ типомъ Украинця, щó любить батькôвщину и свободу, щó ôдчуваючи глубоко серцемъ всяку недолю, не позбуває ся и въ бѣдѣ свого гумору, але смѣє ся крôзь сльозы и користує ся свѣтоглядомъ поетичнымъ. Жаль тôлько, що про жизнь сего мужа майже нѣчого не знаємъ: не звѣстно намъ, хто бувъ Данило, де родивъ ся, де и коли живъ и т. и. Изъ его твору можь лише се дôзнатись, що ôнъ бувъ заточеный (се-бъ-то выгнаный зъ батькôвщины) надъ озеро Лаче+) въ нынѣшнѣй Олонецкôй губерніи, не знати за яку провину. Однако судячи по смѣливымъ словамъ противъ бояръ, щó стояли близько князя, можь догадуватись, що его недоля була наслѣдкомъ ихъ клеветъ и

+) Бѣлоозеро

злющои вдачѣ. Такожъ годѣ довѣдатись, котрый князь выславъ Данила на „потокъ“. Ученӣ мужѣ думають, що той князь, про котрого згадує ся въ Моленю, єсть або Юрій Володимировичь Довгорукій, сынъ Мономаха, або Ярославъ Всеволодовичь, правнукъ Мономаха. Ба, намъ не звѣстно, чи повелось Данилови доставити князеви своє письмо и доступити помилованя. Анекдота бо, звѣщаюча про се, якъ се письмо дôйшло до князя, єсть очевидно вымысломъ пôзнѣйшихъ грамотѣєвъ. Змыслъ той анекдоты такій: Данило скрывъ своє письмо въ воску и кинувъ єго въ озеро; рыба поглынула дивну добычу, по чôмъ рыбу рыбакъ зловивъ и принѣсъ князеви. Такимъ способомъ дôсталось письмо Заточника до загнѣваного князя.

„Моленіє Данила“ зове ся такожъ „Словомъ о Даніилѣ Заточницѣ“. Авторъ сего твору бувъ мужъ свѣтлый, щô ôдъ молоду ôддававъ ся наукамъ. Такъ отже пише о собѣ, що хочь не вырôсъ въ Аѳинахъ та не вчивъ ся мудрости у философôвъ, подôбно пчолѣ збиравъ изъ книгъ „сладость словесную“. Передъ выгнанємъ зъ рôднои землѣ стоявъ ôнъ мабуть въ близькихъ ôдносинахъ до князя, тому-то нераз згадує про моральну шкоду, яку заподѣявъ собѣ князь, заточивши Данила въ чужину.

„Моленіє Данила“ єсть збôрникомъ статей о рôжныхъ предметахъ, котрӣ помѣжь собою майже нѣякои не мають звязи. Такъ находимо въ нѣмъ коротенькӣ розправы а радше прислôвя о умѣ и глупотѣ, о богатствѣ и бѣдѣ, о добрыхъ и злыхъ панахъ и т. и. Авторъ вказує кôлькома словами и на домашню незгоду князѣвъ, выступає противъ лихихъ бояръ, тіунôвъ (судій) и противъ тыхъ черцѣвъ, котрӣ переступають правила свого чина. Стиль сего памятника являє мѣшанину на-

родныхъ пословиць зъ библійными приповѣдками, взятыми изъ „Притчей Соломоновыхъ“ и зъ книги „Премудрости Іисуса сына Сирахова“, при чômъ легко замѣтити, що авторъ, мабуть свѣтскій чоловѣкъ, не зовсѣмъ точно наводить мѣсця изъ св. письма. Ôдтакъ Моленіе Данила можь уважати такожь збôрникомъ стародавныхъ приповѣдокъ, выраженыхъ мовою книжною. Такими приповѣдками суть н. пр. отъ-сі: *„Всякъ человѣкъ хытрить и мудрить о чюжей бѣдѣ, а о своей не можеть смыслити“. „Молеве ризы изъѣдаютъ, а человѣка печаль“. „Птица радуеться веснѣ, а младенець матери“. „Якъ во утелъ мѣхъ воду лити, такъ безумнаго учити“. „Дѣти бѣгають Рода,*[1]) *а Господь пьяного человѣка“* и т. и.

Письменный твôръ Данила Заточника мôгъ бути уложенымъ по взôрци збôрникôвъ грецкихъ, котрі въ Византіи стали появлятись ôдъ VII. вѣку, и въ давнôй Руси звались „Пчелою“. Въ такихъ збôрникахъ находились выписы изъ св. письма и зъ книгъ писателѣвъ клясичныхъ, грецкихъ и латиньскихъ. Изъ такого византійского збôрни-

[1]) Родъ бувъ душею покôйного начальника родины; се бувъ отже духъ-сторожь, щô опѣкувавъ ся семьею живучою. Болванъ Рода стоявъ мабуть въ кутѣ комнаты, и не диво про-те, що дѣти боялись Рода. Въ давнôй Руси вѣрено, що Родъ сидить на воздусѣ и кидае на землю груды, изъ чого родять ся дѣти. Крôмъ Рода вѣрувано ще въ Рожаницю. Она була вѣдай духомъ жѣночимъ, щô рôвно якъ Родъ зберегала щасливу долю родины. По думцѣ деякихъ ученыхъ мужѣвъ Рожаницѣ були богинями судьбы; у Словѣнцѣвъ були не тôлько Rojenice але й Sojenice (се-бъ-то Судженицѣ). Въ Новгородскôмъ памятнику зъ XII. вѣку, щô зове ся „Въпрашаніе Кюриково“, читаемо отъ-се про жертвы, які приношено Родови и Рожаници: *„А се Роду и Рожяницѣ крають хлѣбы и сыры и медъ“*. Вѣра въ Рода и Рожаницю истнувала безперечно въ цѣлôй Руси-Украинѣ; се бо й у насъ несуть ще теперь въ церковь хлѣбъ, сыръ и мѣдъ, коли молять ся за душу покôйника.

ка мо̂гъ Данило дѣйстно приняти деякі̂ высказы, примѣромъ про лихі̂ жены. Вже-жь въ Изборнику Святослава зъ 1073. р. находить ся згадка про лиху жену; отже нема конечнои потребы приписувати недолю Данила интригамъ женщинъ по-при оклеве́туваня злющихъ бояръ. Отъ, примѣромъ сказавъ авторъ про лиху жену се що̂ слѣдуе: „*Луче бы ми трясцею болѣти, ниже со злою съ нелюбою женою быти: трясца бо трясши пустить, а злая жена и до смерти сушить*".

Хоча же Моленіе Данила въ засновку своѣмъ могло утворитись по̂сля взо̂рця византійского, все-жь таки писане се вызначуе ся переважно гадками оригинальными, особливо-жь смѣливыми словами супротивъ князя. Сюды належать именно сі̂ высказы: „*Не возри на мя, княже господине, яко волкъ на ягня, но возри на мя, господине мой, аки мати на младенца. — Єгда веселишися многими брашны, а мене помяни сухъ хлѣбъ ядущь; или піеши сладкое питіе, а мене помяни теплу воду пьюща и праха нападша отъ мѣста завѣтреня. Єгда ляжеши на мягкыхъ постеляхъ подъ собольими одѣялы, а мене помяни подъ единымъ платомъ лежаща и зимою умирающа. — Лютѣ бѣснующемуся дати ножь, а лукавому власть*".

Моленіе Данила зъ давныхъ давенъ люде письменні̂ любили читати. Се доказують численні̂ рукописи, подаючі̂ намъ сей памятникъ въ меншо̂мъ або бо̂льшо̂мъ объемѣ, по-за-якъ переписувачь або даного тексту придержувавъ ся, або такожь свои гадки въ чужо̂мъ творѣ списувавъ.[1]) Впрочо̂мъ дивный и цѣкавый складъ Мо-

---

[1]) „Моленіе Данила" выдавъ К. Калайдовичь по рукописи зъ ко̂нця XVI. або зъ початку XVII. вѣку въ „Памятникахъ россійской словесности XII. вѣка", — и Ундольскій въ журналѣ „Русская Бесѣда" за 1856 г., кн. 2. по рукописи XV. в. Поро̂вн. Историч. Христом. Ѳ. Буслаева, стор. 617—632.

ленія бувъ причиною, що стародавнî Русины въ нѣмъ любувались. Библійнî приповѣдки и народнî присловя, сатиричне высмѣяне блудôвъ того часу, въ котрôмъ живъ авторъ, а ôдтакъ украиньскій гуморъ, щó мае двояку прикмету, шутливу и сумну, — се богатый матеріялъ сего невеличкого памятника, щó въ давнôй Руси заслуживъ на велике поважане.

5. Слово о полку Игоревôмъ.

Въ цѣлôй стародавнôй литературѣ славяньскôй нема памятника важнѣйшого ôдъ „Слова о полку Игоревôмъ". Не тôлько межи поодинокими народами славяньскими, але й межи чужинцями, примѣромъ межи Французами и Нѣмцями, найшлись ученî мужѣ, котрî сей памятникъ высоко цѣнили и его запопадливо студіювали. И справдѣ велике се диво, що невеличкій письменный творъ, обôймаючій лишь кôлька карточокъ, спонукавъ знаменитыхъ свѣточѣвъ славяньскихъ, якъ Мицкевича, Гатталю, Максимовича, Потебню и и. занятись его поясненемъ, та выкликавъ богату литературу въ напрямѣ критичнôмъ, филологичнôмъ, естетичнôмъ та историчнôмъ. И яка-жь се причина, що за для 4—5 картокъ староруского твору литературного порушивъ ся ученый свѣтъ въ Европѣ до живои участи въ здвигненю нашихъ просвѣтныхъ святощій? На се пытане можь ôдповѣсти, що высока вартôсть поетична сего памятника, его засновокъ историчный, прикрашеный свѣтоглядомъ митичнымъ, вѣрный образъ сучаснои культуры и незвычайнî трудности въ поясненю тексту суть причиною тыхъ глубокихъ студій, якихъ пôдняло ся много талантливыхъ мужѣвъ въ выученю сего твору руского.

„Слово о полку Игоревôмъ" написано въ вѣку XII,

Въ нѣмъ зберѣглась краса поезіѣ (мало)рускои, що живе доси въ думахъ и пѣсняхъ нашого люду. Незвѣстный намъ по имени авторъ переймивъ ся такъ живо тою поезіею простонародною, що змалювавъ чудовый образъ давнои бувальщины. Єго Слово є справдѣ поемою або думою историчною, писаною на основѣ образôвъ и рѣчень сучасной поезіѣ народнои.

Поетъ представляє нещасливый воиньскій похôдъ Игоря Святославича, князя Новгорода Сѣверского, противъ поганыхъ Половцѣвъ, котрыхъ звано також Куманами. Зъ дружиною своею выѣхавъ Игоръ 23. квѣтня 1185. р. изъ свого Новгорода въ Путивль, и выступивъ въ похôдъ противъ Половцѣвъ вразъ зъ двома сынами своими, Володимиромъ та Олегомъ, и зъ братанцемъ своимъ, Святославомъ Ольговичемъ, княземъ Рыльскимъ. У Ярослава же Всеволодовича, князя Чернигôвского, выпросивъ собѣ помôчь боярина Ольстина Олексича зъ Ковуями Чернигôвскими. Коли-жь князѣ зъ дружиною въ середу 1. мая пôдъ вечеръ ко рѣцѣ Донцю наближувались, побачили они затьмѣне сонця. Бояре и дружина похиливши головы, сказали князеви, що не на добро се знамене. Ôдтакъ перебрели Донець. Прийшовши до рѣки Оскола Игорь дожидавъ два дни свого брата Всеволода Буй-Тура, князя Трубчевского и Курского, котрый ишовъ изъ Курска иншою дорогою. Вôйска рускіи идучи дальше черезъ цѣлу нôчь степами половецкими зустрѣнули слѣдуючого дня въ пятницю до свѣта полки половецкіи, котріи по тôмъ боцѣ рѣки Сюурлія були розложились. И выѣхали стрѣльцѣ зъ полкôвъ половецкихъ, пустили по стрѣлѣ на Русичѣвъ та й стали втѣкати. Русичѣ не встигли ще переправитись черезъ рѣку, якъ пустились на втѣкача и всѣ прочіи Половцѣ. Рускіи передовцѣ погнались за ними, стали ихъ побивати та й въ

полонъ захвачувати, а старшї князѣ Игорь и Всеволодъ ишли потихоньку, не розпускаючи вôйска. Коли-жь Половцѣ мимо своихъ вежь утѣкли, то Русичѣ займили тї поганьскї становища та набрали богато невôльникôвъ. Ôдтакъ стояли на вежахъ половецкихъ, та й веселились и чванились побѣдою. Коли передовый полкъ повернувъ зъ погонѣ, то Игорь гадавъ зъ вôйскомъ пуститись въ дальшій похôдъ черезъ цѣлу нôчь, але Святославъ не хотѣвъ ити кажучи, що бнъ за-далеко гонивъ ся за Половцями, а конѣ єго примучились. Коли-жь и Всеволодъ єму притакнувъ, то рѣшено тутъ переночувати. Але другого дня до свѣта въ суботу стали выступати оденъ за другимъ полки половецкї. Рускї князѣ здивувались, — хоча же ихъ полки втомили ся спрагою изъ-за недостатку воды, то таки били ся хоробро. Русичѣ, хотячи въ боротьбѣ дôйти до воды, позсѣдали зъ коней и бились зъ поганцями пѣшки. Въ тôй боротьбѣ ранено Игоря въ лѣву руку: однако въ той день змагались всѣ крѣпко до вечера. Якъ же въ недѣлю засвитало, першї Ковуѣ пустились на втѣкача. Игорь сидѣвъ тогдѣ за-для раны на кони и старавъ ся ихъ въ утечи повздержати; про-те здоймивъ свôй шоломъ, щобы втѣкаючї єго пôзнали и назадъ вернулись. Та дарма, — наполоханї воѣвники не здужали вже остановитись. Але сѣча все ще трѣвала; особливо Всеволодъ боровъ ся мужно, хочь и оружя въ руцѣ єму недоставало. Однако мимо всякого намаганя Русичѣ при рѣцѣ Каялѣ були зовсѣмъ розбитї; всѣ князѣ попались въ неволю а зъ-по-мѣжь бояръ и прочои дружины хто павъ на поли битвы, хто бувъ полоненый, хто втопивъ ся въ водѣ. Ледво 15 Русичѣвъ, и ще менша горстка Ковуѣвъ уратувались ôдъ неволѣ и затраты. Катастрофа тота була справдѣ страшна: Половцѣ повернули зъ великою побѣдою, а про нещасте

Русичѣвъ не було кому въ землю рôдну и вѣстку принести.

Зъ Игоремъ въ неволи обходились Половцѣ людяно, и хоча поставили при нѣмъ 20 сторожѣвъ, то однако позволили ему ѣздити зъ яструбомъ на ловы. Игорь приклúкавъ собѣ изъ Руси священика та й службу свою, бо гадавъ, що сидѣти-ме въ неволи довго. Але-жь конюшій и сынъ тысяцкого стали намовляти князя до утечи въ землю руску. Спершу не мôгъ Игорь зъ тою гадкою погодитись. Коли-жь тî товаришѣ недолѣ ему сказали, що рознеслась чутка, мабуть-то Половцѣ, повернувши зъ-пôдъ Переяслава, загадали его вбити, то ставъ ôнъ на-правду думати про утечу. Ôдтакъ умовивъ ся зъ выхрестомъ-Половчиномъ Лаворомъ и пôславъ пôдъ вечеръ конюшого сказати Лаворови, щобы переѣхавъ зъ конемъ на той берегъ рѣки Тора. Якъ стало смеркатись, прийшовъ конюшій та донѣсь князеви, що Лаворъ дожидае его. Игорь вложивъ тогдѣ на себе хрестъ, взявъ образъ святыхъ и пôднявши стѣну втѣкъ зъ неволѣ. Сторожа забавлялась весело, гадаючи, що Игорь спить, але ôнъ бувъ вже за рѣкою та й погнавъ ся степами. По 11 дняхъ достигъ до города Донця въ князѣвствѣ Переяславскôмъ и вернувъ ся щасливо въ свôй Новгородъ. Опôсля поѣхавъ до брата Ярослава въ Черниговъ, а ôдтакъ до великого князя Святослава въ Кіѣвъ. Всѣ князѣ зрадѣли радостію за-для свободы Игоревои и обѣцяли ему помагати дружиною своею, щобы мститись за обиду и ôдвернути ôдъ Руси нечесть. Два роки опôсля вернувъ ся въ Русь также Володимиръ Игоревичь вразъ зъ судженою своею, дочкою хана Кончака. И вчинивъ Игорь сынови своему весѣле и вѣнчавъ его зъ Кончакôвною.

Се есть исторична сторона Слова о полку Игоре-

вôмъ, котра представляе ся въ лѣтописи Несторовôй по рукописи Лаврентіевскôй та Ипатскôй. Змѣстъ же сего поетичного памятника есть отъ-сей: Незвѣстный намъ по имени авторъ, мабуть членъ дружины княжои, загадавъ розказати важну повѣсть про походъ Игоря по дѣямъ бувальщины, а не по замысламъ Бояновымъ. Ôдтакъ споминае про спѣвака Бояна и про обычай давпыхъ стихотворцѣвъ. Бояна зове „вѣщимъ", „соловѣемъ старого времени" и „внукомъ Велеса". Игорь, богатырь повѣсти, являе ся саме тогдѣ, коли видить затьмѣне сонця и всьо вôйско покрыте тьмою. Але ôнъ не зважае на сей зловѣщій знакъ, та заохочуе дружину, вырушити на поле славы, — каже бо: „Лучше намъ порубаныиъ бути, нѣжь полоненымъ бути. Хочу копье проломити конець поля половецкого, — хочу голову свою положити, або шоломомъ напитись зъ Дону!" — Въ Путивли дожидае свого брата Всеволода Буй-Тура. Всеволодъ приходить зô своими Курянами, и ôдтакъ оба браты ступають въ походъ. Та отъ, недобрî знамена природнî являють ся имъ въ пути: сонце заступило имъ дорогу тьмою; нôчь застогнала грозою и пробудила птицѣ, — звѣрѣ засвистали, а Дивъ, богъ тьмы, кликнувъ верху дерева. Въ пятокъ рано „Русичѣ" потоптали поганî полки половецкî, а вже-жь другого дня природа посылае новî знаки зловѣщî: зъ моря идуть чорнî хмары, а въ нихъ дрôжать-блискають синî блискавки. Вѣтры, Стрибоговî внуки, вѣють ôдъ моря стрѣлами на полки Игоревî; земля стугонить, рѣки мутно текуть, порохи поля покрывають, вôйсковî знамена (хоругви) гомонять. Изъ всѣхъ сторôнъ выступають Половцѣ роями, але Всеволодъ боре ся зъ ними хоробро.

Спѣвакъ, видячи таку тяжку боротьбу, несе ся мыслію въ давнѣйшî часы та згадуе про домашню незгоду

князѣвъ, бо въ нѣй спочивавъ зарôдъ тои недолѣ, котра недовго опôсля навѣстила всю Русь. Особливо дорѣкає Олегови Святославичеви, — той бо ковавъ мечемъ незгоду-горе й сѣявъ стрѣлы по земли. Изъ-за того авторъ зове его Гориславичемъ. Тогдѣ запустѣла руска земля: вороны кракали и дѣлили собѣ трупôвъ, а галки говорили свôй говôръ. И зновъ повертає авторъ до опису битвы та й каже: „Чорна земля пôдъ копытами кôстьми була посѣяна и кровю полита... Били ся день, бились и другій, а третього дня ко полудневи впали знамена Игоревû. И тамъ на берегу быстрои Каялы розлучились оба браты... Никне трава ôдъ жалощій, а дерево зъ туги къ земли похилилось“. По тôй страшнôй боротьбѣ посмутнѣла природа и земля руска за-для усобиць княжихъ и нападôвъ половецкихъ. Плачуть жены рускû, — запропастилась богатырска слава великого князя Святослава, щó поборовъ поганого Кобяка, хана половецкого. Знемогли ôдъ смутку стѣны городôвъ: туга огорнула Кіѣвъ. Святославъ видить смутный сонъ... Ôдтакъ бояре звѣстили князеви про недолю двохъ соколôвъ, Игоря и Всеволода, щó злетѣли зъ батькôвского престола золотого. Святославъ ронить золоте слово крôзь сльозы и падькає за-для неславнои боротьбы своихъ „сыновцѣвъ“.

Видячи Русь пониженну заявляє поетъ велику любовь до неи, и радъ бы ѣй въ такихъ злидняхъ прискорити помôчь. Про-те взывае Всеволода, великого князя Володимирского та й инщихъ князѣвъ, щобы выступили за обиду того часу, за землю руску, за раны Игоря, смѣлого Святославича. Особливо-жь гарна его апострофа до галицкого князя Осмомысла Ярослава, щó высоко засѣвъ на своѣмъ престолѣ златокованôмъ... Однакъ нѣхто зъ князѣвъ не являє ся, пôмстити таку наругу, —

нѣхто не несе помочи князямъ-невольникамъ. Не дивно отже, що поетъ опять згадує про крамолы та свары князѣвъ; именно звертає ся до часôвъ давнѣйшихъ, та наводить повѣсть про князя-чародѣя, Всеслава, котрый Руси заподѣявъ такожь багато лиха... Наразъ изъ стѣнъ города Путивля, осадженого Половцями, загомонѣвъ голосъ Ярославны, жены Игоревои. Ярославна плаче, и хоче зозулею полетѣти по Дунаєви. Она промовляє до вѣтра, до Днѣпра-Словутича и до сонця, — се бо тужить за ладою-мужемъ, и не може дôждатись его свободы. И отъ, прыснуло море о пôвночи, а мраки покрыли землю. Игорю князеви Богъ вказує путь изъ землѣ половецкои на землю рускую. И втѣкъ Игорь щасливо зъ неволѣ. Въ дорозѣ розмовляє ся зъ рѣкою Донцемъ, котра стелить єму зелену траву на срѣбныхъ своихъ берегахъ, та й одягає его теплыми мглами пôдъ тѣнію зеленого дерева. Ханы-жь половецкѣ Гза и Кончакъ гонять у слѣдъ Игоря... И свѣтить ся сонце на небѣ, а Игорь уже въ рускôй земли. Дѣвчата спѣвають на Дунаю: вьють ся ихъ голосы черезъ море до Кієва, Игорь вертає ся щасливо въ Кієвъ, и ѣде до святои Богородицѣ Пирогощои.

Поетична сторона Слова о полку Игоревôмъ. Сей памятникъ єсть вельми важнымъ особливо изъ-за того, що въ нѣмъ переховалась въ головныхъ зарисахъ поезія простонародна XII. вѣку. Авторъ Слова корыстувавъ ся такожь стародавными переказами за богôвъ та за вѣрованя Руси поганьскои. Се поглядъ на митологію Слова: Вѣтры зовуть ся внуками Стрибога, Русь именує ся внукомъ Дажбога, бога сонця, а вѣщій Боянъ внукомъ Велеса, щó вважавъ ся богомъ жизни физичнои и родителемъ поетôвъ та спѣвакôвъ. Тресвѣтле сонце представляє ся неначе божествомъ и названо госпо-

даномъ; — симъ именемъ вызначуе ся также вѣтеръ-вѣтрило и Днѣпро-Словутичь. Божество тьмы Дивъ кличе въ ночи верху дерева и кидае ся на землю въ знамя послѣдуючои недолѣ. Ôдтакъ обида представляе ся въ образѣ дѣвы, котра всплескала лебедиными крылами на синѣмъ мори; наконецъ же Полоцкій князь Всеславъ являе ся вовкулакою, що перебѣгае дорогу Хорсови, богови свѣтла. Але не досыть того, що въ Словѣ споминають ся богове поганьскiи: въ нѣмъ являе ся природа живучою. Тому-то дерево тужить и хилить ся ажь до землѣ; квѣты посмутнѣли ôдъ жалощій, а рѣка Донецъ услугуе Игореви и розмовляе ся зъ нимъ. Въ загалѣ завважаемо, що природа есть сумна-невесела тогдѣ, коли чоловѣкъ въ недоли пропадае, та навпаки бачимо, що она радѣе радостію, коли для него кôнчить ся недоля. Впрочôмъ видимо въ Словѣ тонъ елегійный, рôвно якъ и въ думахъ народныхъ высказуе ся найчастѣйше туга та печаль, тому-що они спѣвались въ недоли и въ часѣ тяжкои боротьбы за свободу та волю.

Хоча же майже всѣ выдавцѣ Слова суть сего мнѣня, що оно основуе ся на взôрцяхъ поезіѣ простонароднои, то однако три ученiи мужѣ, князь Павло Вяземскій, Всеволодъ Миллеръ и Омелянъ Партыцкій высказують про засновокъ сего памятника зовсѣмъ иншу гадку. И такъ Вяземскій видить у Словѣ повно ремининсценцій изъ грецкихъ и тракійскихъ переказôвъ, и твердить категорично, що всякій нарôдъ приймае теперь поетичнiи творы изъ скарбницѣ старовины грецкои та тракійскои, а самъ не творить нѣчого (стор. 220). По сему мнѣню Вяземского теперѣшнiи народы не можуть отже мати своеи поезіѣ, та лише репродукують творы зъ добы митичнои або доисторичнои. Тому-то авторъ Слова по сѣй думцѣ корыстувавъ ся митичными оповѣданями Гомера

и Еврипида про посмертну жизнь Ахиллеса и Єлены при Чорнôмъ мори (стор. 478). Намъ однако видить ся, що не годить ся такъ низько цѣнити творчои силы тыхъ народôвъ, котрî мають свою исторію и доказали вже дѣлами свою жизнь самостôйну. Таже знаємо зъ досвѣду, що поезія народна єсть выплывомъ индивидуальнои вдачѣ поодинокихъ народôвъ, и що про-те поезія руска має зовсѣмъ иншій характеръ, нѣжь поезія ческа або сербска. По теоріи же Вяземского всякî поезіѣ народнî мусѣли бы бути компиляціями одностайными, тому-що були бы зложенî зъ того-самого даного матеріялу. — Всеволодъ Миллеръ думає, що Слово о полку Игоревôмъ не єсть оригинальнымъ творомъ рускимъ, але переспѣвомъ стихотвору византійского, переложеного на мову болгарско-славяньску. Именно добачає ôнъ аналогію мѣжь византійскою поемою про Василя Дигенеса Акрита (Βασίλειος Διγενής 'Ακρίτης) и Словомъ о полку Игоревôмъ. А вже-жь случайно подôбнî слова и порôвнаня въ обохъ сихъ творахъ не суть ще рѣшучимъ поводомъ, уважати памятникъ рускій переспѣвомъ стихотвору византійского. Наше Слово о стôлько рôжнить ся ôдъ тои поемы грецкои, о скôлько розходять ся мѣжь собою просвѣта руска и культура византійска. — Коли-жь оба тî мужѣ намагають ся ôднести нашь памятникъ поетичный до взôрцѣвъ грецкихъ, то проф. Партыцкій видить въ нѣмъ всюды слѣды просвѣты готицкои, се-бъ-то скандинавскои. Переказы митичнî, якî зустрѣчають ся у Словѣ, суть по его думцѣ чужими, не-славяньскими; ихъ приймили давнî Русины ôдъ Варягôвъ, котрî принесли въ Русь изъ-за моря свôй свѣтоглядъ, ба въ части и свою мову. Проф. Партыцкій гадає, що въ кôнци XII. вѣку, отже въ четвертôмъ столѣтю пôсля прикликаня Варягôвъ, скандинавска митологія мала своихъ

прихильниковъ мѣжь зрущеными боярами; ба, по мнѣню его, въ деякихъ словахъ руского памятника появляють ся ремивисценціѣ слôвъ скандинавскихъ. („Темнѝ мѣстця въ Словѣ о плъку Игоревѣ“. У Львовѣ, 1883). Хоча же зъ тыми высказами проф. Партыцкого не кождый схоче згодити ся, то все-таки треба признати, що въ поглядахъ своихъ на зачатокъ Слова и въ поясненю темныхъ мѣсць сего памятника заявивъ ôнъ багато остроумныхъ гадокъ.

Кôлька слôвъ про автора Слова. Авторъ сего памятника незвѣстный намъ по имени. Изъ самого твору можь лишь се дôзнатись, що ôнъ живъ въ вѣку Игоревôмъ. Именно зазывъ до тогдѣшнихъ князѣвъ о помôчь есть безперечно доказомъ, що авторъ бувъ сучаснымъ и мабуть присутнымъ розвиткови тогдѣшнихъ подѣй. Коли-жь зважимо, що галицкій князь Ярославъ Осмомыслъ, до котрого авторъ звернувъ ся въ апострофѣ своѣй, въ 1187. р. вмеръ, то зможемо припустити, що сей памятникъ написано мѣжь 1185—1187. рокомъ. Ôдтакъ догадуемо ся, що авторъ бувъ чоловѣкомъ свѣтскимъ, а не духовнымъ, и що мабуть належавъ до двôрскои дружины Игоревои. Де ôнъ родивъ ся и де живъ, годѣ намъ дôзнатись. Проф. Партыцкій думае, що авторъ Слова бувъ Галичаниномъ, родомъ зъ Сяноцкого округа, отже „Лемкомъ“ („Темнѝ мѣстця“, стор. 102—107).

Языкъ и форма Слова. Авторъ перенявъ ся такъ живо народною поезіею свого часу, що въ творѣ своѣмъ не мôгъ не хôснуватись мовою живою. Тôлько-жь годѣ було ему розвинути въ своѣмъ писаню всю красу сеи мовы, по-за-якъ грамотѣѣ того часу придержували сь языка церковно-славяньского. А вже-жь языкъ Слова представивъ ся-бъ намъ о много чистѣйшимъ, па-

коли-бъ переписувачѣ не вносили въ него признакôвъ свого нарѣчія. Правда, що Слово писавъ авторъ-Украинець, але тотî пôзнѣйшî грамотѣѣ позмѣнювали деякî формы на ладъ мовы церковно-славяньскои, або й приспособили ихъ до выговору нарѣчія пôвнôчно-великорускогo. Ôдтакъ дôйшло Слово до насъ въ редакціи великорускôй, а звукова сторона сего памятника зôстала ôдъ насъ закрыта сѣтью правописи пôзнѣйшои.[1]) — Труднѣйше рѣшити пытане про форму Слова. Майже всѣ выдавцѣ Слова суть сеи думки, що форма его есть переважно прозаичною, що поетъ не вязавъ ся правилами метрики. Все-жь таки якійсь рôдъ звучного ритму можна завважати трохи-що не всюды. Именно появляе ся ритмъ такій, въ якôмъ зложено пôзнѣйшî думы украиньскî, при чôмъ неразъ кôлька вѣршѣвъ кôнчить ся тымъ-самымъ римомъ, якъ: *Всеславъ князь людемъ судяше,* ‖ *княземъ ряды рядяше,* ‖ *а самъ въ ночь волкомъ рыскаше* (XI). Римъ же зъ правильнымъ ритмомъ находить ся тôлько въ кôлькохъ мѣсцяхъ; порôвн. *Ту ся копьемъ приламати,* ‖ *ту ся саблямъ потручати* (V.); — *жаждею имъ луци съпряже,* ‖ *тугою имъ тули затче* (XII.). Инакше задивлюе ся на сю справу п. Партыцкій. Ôнъ замѣчае отъ-се: „Есть поематъ, — мусить бути въ нѣмъ и ритмъ якійсь, — а если есть ритмъ, то мусить ôнъ бути переведеный пôсля певныхъ засадъ акцентовыхъ“. Проф. Партыцкій каже, що въ прапописи поемату найшлась перша и дуже важна пôдстава до дальшихъ слѣдженъ, та що держачись тои правописи, мôгъ ôнъ вже лекше дôйти бодай деякихъ правилъ акцентовыхъ и розпôзнати яко-тако ритмичну будову староруськихъ сти-

[1]) П. Житецкій, „Очеркъ звуковой исторіи малорусскаго нарѣчія“. Кіевъ, 1876; стор. 42. 49.

хôвъ. („Слово о полку Игоревôмъ“. Во Львовѣ, 1884, стор. 8). Замѣтивши, що цѣле Слово писане ямбами (◡–) и трохеями (–◡) розбивъ ôнъ весь творъ поетичный на стихи. Число-жь стôпъ въ поодинокихъ стихахъ Слова по его мнѣню не есть однакове; найчастѣйше зустрѣчають ся стихи, зложенî зъ 5 и 6 стôпъ. Довшî стихи мають завсѣгды цезуру, черезъ що кождый зъ нихъ розпадае ся якъ-бы на два окремî стихи (стор. 52). Впрочôмъ гадка п. Партыцкого про реконструкцію метричного ладу въ Словѣ не есть новою. Вже передше розôбрали сей памятникъ на стихи два ученî мужѣ, а то Николай Гербель[1]) и Яковъ Малашевъ.[2])

Исторія ôдкрытя Слова о полку Игоревôмъ. Слово ôдкрывъ въ 1795. р. графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ, оберпрокуроръ св. синода въ Петербурзѣ. Ôнъ збиравъ пристрастно всякî антикварскî предметы, якъ рукописи, монеты, и ôдтакъ въ однôй книгарни петербургскôй межи стародавными книгами и паперами ôдкрывъ такожь рукопись Лаврентіевску лѣтописи Несторовои. Се-жь дорогоцѣнне ôдкрыте спонукало его, допытуватись всюды черезъ агентôвъ за антикварскими рѣдкими рѣчами, и тогдѣ повелось ему (1795) набути тую рукопись, въ котрôй находилось Слово о полку Игоревôмъ. Тая-жь рукопись була тогдѣ у Іоиля, архимандрита Спасо-Ярославского монастыря, и обôймала 8 статей змѣсту свѣтского. Пятою-жь статьею було *„Слово о пълку Игоревѣ, Игоря Святъславля, внука Ольгова“*.

Черезъ кôлька лѣтъ займавъ ся Мусинъ-Пушкинъ

---

[1]) „Игорь, князь сѣверскій“. Поэма. Переводъ Николая Гербеля. Изданіе второе. С.-Петерб. 1855. 8°.

[2]) „Слово о полку Игоревѣ“. Поэтическій памятникъ русской письменности XII. вѣка. Перевелъ Яковъ Малашевъ. Москва, 1871. 8°.

ôдчитанемъ и перекладомъ сего памятника на мову велико-руску. Выдаючи же Слово въ 1800. р., не спôмнувъ нѣчого про се, якимъ письмомъ и на якôмъ матеріялѣ оно написано. Ажь пôзнѣйше, коли една рукопись Слова при великôмъ пожарѣ Москвы (1812) згорѣла, заявивъ Мусинъ-Пушкинъ, що она писана на гладкôмъ паперѣ, та що по его мнѣню ôдносить ся до кôнця XIV., або до начатку XV. вѣку. Однакже проф. Тихонравовъ гадавъ, що сеся рукопись правдоподôбно при кôнци XVI. вѣку була написана (Слово о п. Иг., стор. III—IX).

Сейчасъ по своѣмъ ôдкрытю оказалось Слово безперечно найцѣннѣйшимъ творомъ не тôлько помѣжь статьями того збôрника Іоилевого, але й помѣжь всѣми памятниками литературы рускои. Справдѣ, належить признати, що незвѣстный намъ по имени авторъ высказавъ у своѣмъ творѣ такй гадки, якй для его землякôвъ були найдорожшою спадщиною по колишнихъ предкахъ. Именно заявивъ ôнъ горячу любовь до своеи ôтчины, котра давнѣйше була славною, а за его часôвъ черезъ незгоды та свары тяжко страждала. Коли-жь Слово о полку Игоревôмъ мае высоку вартôсть поетичну, то не дивота, що вже въ кôнци XIV. вѣку оденъ грамотѣй великорускій (по мнѣню Карамзина Рязанець Софроній) взявъ собѣ его за взорець свого писаня, та зладивъ *Сказаніе о Мамаевомъ побоищѣ*. Особливо-жь въ тôй редакціи, щó мае заголовокъ *Задонщина*, великорускій той памятникъ являе ся справдѣ копіею Слова о полку Игоревôмъ. Тôлько авторъ Задонщины не зрозумѣвъ деякихъ мѣсць у Словѣ та поперекручувавъ много речень чуднымъ способомъ.

В ы д а н я и п е р е к л а д ы С л о в а. Ôдъ часу ôдкрытя Слова ажь до сего дня явилось 28 выдань та звышь 20 пе-

рекладôвъ окремыхъ, не вчисляючи въ тее всѣлякихъ розправъ естетичныхъ и критичныхъ.

Изъ выдань Слова наводимо лишь отъ-сѝ:

1. *Мусинъ-Пушкина.* „Ироническая пѣснь о походѣ на Половцовъ удѣльнаго князя Новгорода-сѣверскаго Игоря Святославича, писанная стариннымъ русскимъ языкомъ въ исходѣ XII. столѣтія съ переложеніемъ на употребляемое нынѣ нарѣчіе“. Москва 1800. (стор. VIII. 46) 4⁰. Се выдане зъ деякими замѣтками и зъ „таблицею родословною“ зладивъ графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ при помочи Н. Н. Бантышь-Каменского и А. Ѳ. Малиновского.

2. *Граматина.* „Слово о полку Игоревомъ, историческая поэма, писанная въ началѣ XIII. вѣка на славенскомъ языкѣ прозою...“ Москва 1823. 8⁰. Крôмъ великоруского перекладу прозаичного замѣстивъ Граматинъ въ сѣмъ выданю ще другій перекладъ метричный. Пôсля поясненъ граматичныхъ та историчныхъ находить ся „таблиця родословна“, а ôдтакъ въ додатку ческій памятникъ „Судъ Любушинъ“ зъ перекладомъ великорускимъ.

3. *Максимовича.* а) „Пѣснь о полку Игоревѣ, сложенная въ концѣ XII. вѣка на древнемъ русскомъ языкѣ. Издана съ переводомъ на нынѣшній русскій языкъ — Михайломъ Максимовичемъ“. Кіевъ 1837. 12⁰; б) „Пѣснь о полку Игоревѣ. Критическій разборъ изъ лекцій о руской словесности, читанныхъ 1835. г. въ университетѣ св. Владиміра М. А. Максимовичемъ“ (Журналъ минист. народн. просвѣщ.) С.-Петербургъ, 1837; в) „Слово о пълку Игоревѣ, Игоря, сына Святъславля, внука Ольгова“ (въ „Украинци“ М. Максимовича, кн. I. Москва, 1859. 8⁰. стор. 87—112).

4. *Дубенского.* „Слово о плъку Игоревѣ, Святъславля пѣстворца стараго времени. Объясненное по древнимъ письменнымъ памятникамъ магистромъ Дмитріемъ Дубенскимъ“. Москва, 1844. 8⁰. („Русскія достопамятности“, часть III).

5. *Гаттала.* „Slovo o polku Igorevě. Vydal Martin Hattala“. V Praze, 1858. 8⁰. Поясненє тексту єсть многоцѣнне; такожь перекладъ ческій уважає ся зовсѣмъ добрымъ.

6. *Пекарского.* „Слово о полку Игоревѣ“, по списку найденному между бумагами императрицы Екатерины II., адъюнкта П. Пекарскаго. С.-Петербургъ, 1864. 8⁰. Пекарскій выдавъ рукописный текстъ Слова, щô находивъ ся

въ царскôмъ архивѣ мѣжь паперами царицѣ Катерины II. Той текстъ есть тôлько копією тои рукописи, котрою хôснувавъ ся Мусинъ-Пушкинъ, и мабуть ученый сей графъ доставивъ его Катеринѣ. Коли отже первѣстнои рукописи нема, то перше выдане Мусинъ-Пушкина заступає недостачу поваги рукописнои, а тая рукопись Катерины II. служить тôлько депекуды ко справленю тексту.

7. *Тихонравова.* „Слово о полку Игоревѣ. Издано для учащихся Тихонравовымъ". Москва, 1866. 8⁰.

8. *Ербена.* „Dvě zpěvů staroruských, totiž: O výpravě Igorově a Zádonština. S kritickými, historickými i jinými vysvětlujícími poznámkami a doklady vydal Karel Jaromír Erben". V Praze, 1870. 8⁰. Въ сѣмъ выданю деякій замѣтки граматичнѝ суть похибнѝ, але поясненя историчнѝ уважажають ся справдѣ цѣнными; такожь перекладъ ческій есть вдоволяющій.

9. *Вяземского.* „Замѣчанія на Слово о плъку Игоревѣ князя Павла П. Вяземскаго". С.-Петербургъ, 1875. 8⁰, сторôнъ XLVI, 517 и 105. Поглядъ ученого сего князя на поезію народну есть денекуды похибный, по-за-якъ основує ся на теоріи о мистицизмѣ давныхъ казокъ трояньскихъ.

10. *Огоновского.* „Слово о плъку Игоревѣ. Поетичний памятник руськоі письменності XII. віку. Текст с перекладом і с поясненьями видав Омелян Огоновський". У Львові, 1876. 8⁰. — Порôвн. Хрестоматію староруску Ом. Огоновского: „Слово о полку Игоревôмъ", стор. 160—200.

11. *Всеволода Миллера.* „Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ". Москва, 1877. 8⁰.

12. *Потебнѣ.* „Слово о полку Игоревѣ. Текстъ и примѣчанія. А. Потебни". Воронежъ, 1878. вел. 8⁰. Поясненя тексту суть знаменитѝ.

13. *Партыцкого.* „Слово о полку Игоревôмъ. Текстъ зъ перекладомъ и зъ поясненємъ староруских правилъ акцентовыхъ и ритмичныхъ, выдавъ Ом. Партыцкій". Во Львовѣ, 1884. 12⁰. — „Темнѝ мѣстця въ Словѣ о плъку Игоревѣ, пояснивъ Ом. Партыцкій". У Львовѣ, 1883. 8⁰.

Переклады Слова маємо въ мовахъ (мало)рускôй, россійскôй, болгарскôй, сербскôй, словѣньскôй, ческôй и польскôй, и такожь въ мовѣ нѣмецкôй та французкôй. И такъ крôмъ перекладôвъ, приложеныхъ до выдань тексту Слова (при-

мѣромъ крôмъ рускихъ перекладôвъ Огоновского и Партыцкого та крôмъ ческихъ перекладôвъ Ганки — зъ 1821. р. — Гатталѣ и Ербена), маємо 4 переклады (мало)рускі, 7 перекладôвъ россійскихъ, 1 болгарскій, 2 сербскі, 1 словѣньскій, 3 польскі, 2 нѣмецкі, 1 французкій перекладъ. Тутъ згадуємо лише про переклады рускі:

а) Дѣдицкого. Перекладъ метричный сего писателя находить ся у „Пчолѣ", львôвскôмъ журналѣ И. Гушалевича зъ 1849. р.

б) Максимовича. „Пѣснь о полку Игоревѣ", („Украинецъ, издаваемый Мих. Максимовичемъ"; книжка I. Москва, 1859, стор. 49—86). Сей перекладъ, зладженый вѣршами по взôрци украиньскихъ думъ, уважає ся все ще вельми вдоволяющимъ.

в) Кендзерского. „Слово о полкові Игоревому. Переспів з старосвітськоі грамоти XII. ще століття. Переклав В. А. Кендзерскій". Кременчуг, 1874.

г) Вагилевича. „Повѣсть о полку Игоревôмъ" („Руска библіотека" И. Онишкевича; томъ III, выданый Академичнымъ Братствомъ у Львовѣ 1884; стор. 119—128).

До литературы Слова о полку Игоревôмъ належать межь иншими росправы и студіѣ:

а) Максимовича. Єго цѣнні студіѣ про Слово о полку Игоревôмъ помѣщенѣ въ Журналѣ министерства народн. просв. зъ 1836. р. (статья I и II.) и 1837. р. (статья III.), и такожь въ Москвитянинѣ зъ 1855. р., въ котрôмъ находять ся єго „Замѣчанія на пѣснь о полку Игоревѣ въ стихотворномъ переводѣ Гербеля".

б) Мицкевича. Въ двохъ лекціяхъ о литературѣ славяньской розвинувъ сей польскій поетъ на основѣ перекладу Бельовского гарный поглядъ на рускій памятникъ, и оцѣнивъ єго досыть вѣрно изъ становища естетики. (Literatura słowiańska, wykładana w kolegium francuzkiem przez Adama Mickiewicza. Tłumaczenie Felixa Wrotnowskiego. Rok I. 1840—1841. Wydanie III. Poznań, 1865. Lekcya XIV. XV.).

в) Головацкого. Колишній професоръ университета Львôвского написавъ важну розправу о поетичнôй вартости Слова и пояснивъ такожь граматично деякі формы. (Ueber Ihor's Heereszug gegen die Polowzer, vom Prof. Głowacki. Viertes Programm des k.k. acad. Staats-Gymnasiums in Lemberg, 1853).

г) *Смирнова.* „О Словѣ о полку Игоревѣ. I. Литература Слова со времени открытія его до 1876. г. А. Смирнова“. Воронежъ, 1877. — II. „Пересмотръ нѣкоторыхъ вопросовъ. А. Смирнова“. Воронежъ, 1879. (Отдѣльный оттискъ изъ „Филологическихъ Записокъ“).

д) *Партыцкого.* „Старорускій акцентъ и ритмика Слова о полку Игоревôмъ“ („Зоря“, письмо литературно-науковe для рускихъ родинъ, пôдъ редакціею Ом. Партыцкого. Рочникъ V. У Львовѣ, 1884; число 9—16; 18—21).

ПЕРІОДЪ ДРУГІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Татарске лихолѣте въ Руси-Украинѣ почалось въ 1240. роцѣ и навѣщало еѣ руиною звышь сто лѣтъ, поки примучена земля не найшла захисту въ силѣ князѣвъ литовскихъ. Въ наслѣдокъ тяжкои недолѣ упадае Кіѣвъ, перестае бути осередкомъ житя политичного и церковного, а пôдносить ся Володимиръ Залѣскій на рѣцѣ Клязмѣ; опôсля-жь ôдъ 1328. року Москва займае провôдъ въ Руси супротивъ Кіева — матери рускихъ городôвъ. Справдѣ шкода велика, що въ Кіевѣ не мôгъ удержатись политичный центръ Руси; та-жь на Украинѣ въ гарнôй, степовôй природѣ розвивалась поезія житя, не запропастивъ ся ще наклôнъ до вѣчевого демократичного ладу политичного, а для народнои просвѣты положено тамъ засновокъ въ тыхъ писаняхъ старорускихъ, въ котрыхъ являлись слѣды живого слова и свѣтогляду народного. Въ Москвѣ же царскій деспотизмъ занапащувавъ всякй проявы волѣ, а византійску просвѣту перетворено тутъ въ мертвоту дивовижну.

Зъ упадкомъ Кіева знемогла жизнь національна и суспôльна цѣлои Руси-Украины. Коли-жь дика Татарва згнущалась изъ заграбленыхъ вольныхъ людей, накладаючи на нихъ тяжку данину, то рускому духовенству заявляла она поважане, бо жахалась слугъ божихъ, котрѣ зъ евангеліемъ и хрестомъ въ рукахъ выступали противъ ворогамъ бѣснуватымъ. Ôдтакъ ханы давали духовенству пôльгу ôдъ всякои данины, стараючись прихилити его на свою сторону. Ба, въ ярлыку[1]), данôмъ въ хосенъ рускои церкви, ханы взывали духовенство, щобъ оно правымъ серцемъ молило за нихъ Бога та ихъ благословило[2]). Хоча же церковь ôдъ Татаръ не дôзнавала напасти, то народъ страждавъ тяжко и Русь-Украина нападами дикихъ поганцѣвъ замѣнилась въ пустыню: изъ людей хто бувъ убитый, хто попавъ ся въ ясыръ,[3]) хто скрывавъ ся въ лѣсахъ и степахъ. Справдѣ велика катастрофа навѣстила Русь безталанну. Въ городахъ и селахъ не було людей; здавалось, що Русь не двигне ся нѣколи изъ страшнои загибели.

Хоча-жь у тогдѣшнихъ ôдносинахъ суспôльныхъ настала велика путаниця, то все-таки годѣ притакнути россійскому историкови М. Погодинови, котрый выдумавъ якусь теорію про вандрôвку обохъ народôвъ, Великорусôвъ и Малорусôвъ. Се бо гадавъ ôнъ, що тѣ недобитки, котрѣ остались по погромѣ татарскôмъ, переселились въ пôвнôчнѣ стороны, въ Залѣсе,[4]) та що пустѣ

---

[1]) Ярлыкъ, слово татарске, значить „грамота татарского хана".

[2]) П. Полевый, „Исторія русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ". С.-Петербургъ, 1872; стор. 62.

[3]) Ясыръ, слово арабско-турецке, значить „невольникъ военный".

[4]) Залѣсемъ звались просторѣ, нелюднѣ землѣ на пôвнôчно-схôднôй сторонѣ давнои Руси, ôддѣленѣ ôдъ неи великими

и покиненӣ мѣсця занятӣ були опбсля Малорусами, котрӣ прийшли сюды изъ-за Карпатъ. Тыми же недобитками, щó повандрували въ Залѣсе, по думцѣ Погодина, були Великорусы, котрӣ до Татарщины сидѣли въ Руси полудневôй, и ôдтакъ въ вѣцѣ XIV. прийшли сюды Малорусы изъ-за Карпатъ, де була ихъ „прародина".[1]) А вже-жь тая думка есть справдѣ дивовижна и осталась теорією лишь въ головѣ Погодина.[2])

Тяжке лихолѣте ôдвернула ôдъ Руси-Украины Литва. Князѣвство литовске скрѣпилось у своихъ зачаткахъ тôлько черезъ Русь, то-жь годилось справдѣ, щобы оно нашу батькôвщину въ недоли спасло ôдъ загибели. Вже князь Мендовгъ засновавъ княженє въ Новгородѣ литовскôмъ на Чорнôй Руси и ставъ ся такъ сильнымъ, що галицкій князь Данило глядавъ его союза противъ Конрада мазовецкого. Межи наслѣдниками Мендовга старшій его сынъ Войшелкъ ôддавъ ся культурному вплывови Руси. Бувши черцемъ, скинувъ ôнъ 1265. р. ризу чернечу и зъ помочію пиньскихъ князѣвъ пôшовъ на Новгородъ литовскій. Коли-жь ôнъ сей городъ займивъ,

---

лѣсами. Первѣстно сидѣли тамъ племена финьскӣ або чудскӣ, котрӣ зъ годомъ-перегодомъ змѣшались зъ колонистами изъ полудневои Руси, изъ Смоленьска и Новгорода. Принявши же вѣру христіяньску, финьскӣ племена тратили зъ часомъ свою народнôсть и змѣшавши ся зъ тыми колонистами вытворили окремый нарôдъ, щó зове ся московскимъ, россійскимъ або великорускимъ.

[1]) М. П. Погодинъ, „Записка о древнемъ языкѣ русскомъ" (въ „Извѣстіяхъ II. отд. Акад. Наукъ". СПб. 1856, стор. 70—92); порôвн. М. А. Максимовичь, „Филологическія письма" (въ „Руской Бесѣдѣ" 1856, кн. 3. стор. 78—139).

[2]) Порôвн. А. Котляревскій, „Были ли Малоруссы исконными обытателями полянской земли, или пришли изъ-за Карпатъ въ XIV. вѣкѣ?" („Основа, южно-русскій литературно-ученый Вѣстникъ". 1862. Листопадъ. С.-Петербургъ).

то призвавъ въ помôчь Шварна Даниловича и ставъ крôваво меститись прихильникамъ партіѣ литовскои. Ôдтакъ рѣшивъ ся сполучити Литву зъ Руссю: назвавъ себе сыномъ Василька Романовича, князя волыньского, и принявши князя Шварна за свого сына, передавъ ему литовске князѣвство, та й вернувъ ся въ свôй монастырь, основаный надъ рѣкою Нѣманомъ. Якъ же Войшелка убивъ Левъ Даниловичь а Шварно умеръ (1267—1268), то тронъ литовскій заняли противники партіѣ рускои.

Коли-жь Руси не було суджено, скрѣпити ся сполученемъ зъ Литвою, то Литвѣ припала доля, зберегати свою помôчницю, се-бъ-то Русь полуднево-захôдну, ôдъ нападôвъ татарскихъ и ôдъ кормиги Москвы. Безъ помочи Руси Литва не могла-бъ истнувати, и тôлько на основѣ руского елементу пôднеслась она въ начатку XIV. вѣку, именно за великого князя Гедымина, котрый въ грамотахъ писавъ ся королемъ Литовцѣвъ и Русинôвъ (rex Litwinorum Ruthenorumque).[1]) Коли ôдтакъ въ роцѣ 1362. великій князь литовскій Ольгердъ, сынъ Гедымина, побивъ Татаръ, перейшла Кіевска и Подôльска земля безъ опору мѣсцевои людности пôдъ власть великихъ князѣвъ литовскихъ, котрî вже до того часу вспѣли пôдъ своею державою злучити князѣвства Полоцке, Турôвске, Бряньске, Черниговско-Сѣверске, Волыньске, а небавомъ по занятю Кіева такожь князѣвство Смоленьске. Такъ отже крôмъ Руси Галицкои майже всѣ землѣ рускî злучились зъ Литвою и утворили велике князѣвство руско-литовске.[2]) По причинѣ же, що

---

[1]) В. Б. Антоновичъ, „Очеркъ исторіи великаго княжества литовскаго до половины XV. столѣтія". Выпускъ I. Кіевъ, 1878; стор. 47.

[2]) Ол. Барвѣньскій, „Исторія Руси". Часть IV.; стор. 4. У Львовѣ 1882.

Литовцѣ не любили своихъ князѣвъ, були тѣи-жь приневоленѣ, заявляти свою симпатію народности рускôй.[1])

Мѣжь-тымъ Русь Галицка дôсталась пôдъ власть Польщѣ. Послѣднимъ княземъ галицко-володимирскимъ бувъ Юрій II. Ôнъ принявъ 1334. р. титулъ „natus dux totius Russiae minoris".[2]) Звычайно пишуть историки за проводомъ Карамзина, що по смерти Юрія (1336) тронъ галицкій занявъ Болеславъ Тройденовичь, котрого мати Марія була вѣдай старшою сестрою Юрія II. Але-жь жерела историчнѣ выказують, що Юрій II. и Болеславъ Тройденовичь були особою єдною и тою самою.[3]) Коли ôдтакъ Болеславъ-Юрій нагло вмеръ, то въ 1340. р. король польскій Казимиръ Великій займивъ руску займанщину, се-бъ-то Русь галицку. Спершу здавалось, що Польща не занапастить въ Руси автономіѣ народнои и церковнои. Вже-жь самъ Казимиръ В. писавъ (1371) ко царгородскому патріярхови Филотею, домагаючись поставленя епископа Антонія галицкимъ митрополитомъ, щобы не прийшла конечна потреба, хрестити Русинôвъ на вѣру латиньску.[4]) Однакже автономія Руси галицкои нарушалась небавомъ опôсля, а 1432. р. князѣвство галицке перетворено въ воєводство.

Въ другôмъ періодѣ історіѣ нашои литературы Русь галицка перестала отже приймати просвѣту визан-

---

[1]) Антоновичь, въ высше наведенôмъ историчн. творѣ, стор. 49.

[2]) Карамзинъ, „Исторія государства россійскаго", томъ IV., примѣч. 276.

[3]) Порôвн. Jiří II, poslední kníže veškeré Malé Rusi. Kritický pokus Jana Řežábka. (Časopis Musea království českého. 1883. Redaktor: Jos. Emler. Ročník LVII. V Praze; str. 120—141; 194—218).

[4]) Филаретъ „Исторія рус. церкви". Періодъ II, стор. 86.

тійску, и въ змаганяхъ политичныхъ та культурныхъ прихилилась по-неволи до Европы захôднои. Вже Данило Романовичь стоявъ у звязи зъ королѣвскими дворами Угорщины, Польщѣ та й зъ родомъ бабенберско-австрійскимъ. Не маючи пôльги ôдъ Татаръ и бажаючи въ своѣмъ князѣвствѣ удержати центръ Руси, пôславъ ôнъ свого архієпископа Петра на вселеньскій соборъ въ Люгдунѣ (1245). Данило не протививъ ся принятю униѣ церковнои зъ Римомъ, бо гадавъ, що одержить ôдъ Папы помôчь противъ Татарвы. Папа Иннокентій IV. дôзнавшись ôдъ руского архієпископа про того ворога христіяньства, выславъ зъ Люгдуна францисканця-монаха, Іоанна Пляно-Карпина, зъ пятьма монахами того-жь ордина черезъ Польщу до хана татарского въ Каракарумъ. Тй-то папскй послы приѣхали изъ Польщѣ въ городъ Володимиръ зъ княземъ Василькомъ, братомъ Данила. А вже-жь той Пляно-Карпино одержавъ ôдъ Папы также миссію ко рускимъ князямъ и ко рускôй ієрархіи въ тôй цѣли, щобы зближити церковь Руси полудневои до престола римского.[1]) Опôсля (1255) Данило принявъ зъ рукъ папского легата Опизона вѣнецъ королѣвскій, але небавомъ зôрвавъ всякй звязи зъ Римомъ, по-за-якъ не мôгъ дôждатись помочи противъ дикои Татарвы. По смерти же Данила (1264) Русь не въ силѣ була опертись напастямъ татарскимъ и устоятись супротивъ змаганя Литвы и Польщѣ. Такъ Украина и прочй полудново-захôднй землѣ рускй опинились пôдъ захистомъ Литвы, мѣжь-тымъ коли Русь галицка попалась Польщи на поталу. Але-жь и Литва не довго зберегала народнй и церковнй святощѣ Руси, котра дала ѣй свою

---

[1]) А. Петрушевичъ, „Историческое извѣстіе о церквѣ св. Пантелеймона близъ города Галича". Львовъ, 1821; стор. 52—56.

просвѣту. Се бо литовскій князь Володиславъ Ягайло, щô оженивъ ся зъ польскою королевою Ядвигою, заключивъ унію персональну межи Литвою и Польщею (1386), изъ-за чого полуднево-захôдну Русь поставлено въ посередну звязь зъ Польщею. Той-то володарь пôддавъ ся самоволи шляхты польскои, котра бажала Русь спольщити.

„Слово о полку Игоревôмъ“ було иначе пѣснею лебединою передъ сумною затратою житя національного и литературного въ Руси-Украинѣ. Дикі поганцѣ попалили книги и порозганяли ученыхъ грамотѣевъ въ пустынѣ та лѣсы. Не стало науки на Руси, ба й поетичный свѣтоглядъ люду зныдѣвъ, уступаючись передъ темными забобонами и дикими обычаями. А вже-жь давнѣйше бували ученî грамотѣѣ и спѣваки. Такъ примѣромъ читаемо въ лѣтописи Волыньско-Галицкôй згадку про Тимоѳея, „премудрого книжника“, котрый бувъ родомъ зъ Кіева, и (1205) въ Галичи притчею (прислôвемъ) гамувавъ Бенедикта, буйного воеводу угорского.[1]) Ôдтакъ звѣстно намъ, що въ 1241. р. живъ въ Перемышли „словутьный пѣвецъ“ Митуса, котрый „за гордость“ не хотѣвъ служити князеви Данилови.[2]) Ба ще й пôдъ рокомъ 1288. сказано въ лѣтописи про князя Володимира Васильковича, що *„бысть книжникъ великъи и философъ, акого же не бысть по всей земли и ни по немь не будеть“*.[3]) Въ тôмъ-то часѣ оденъ грамотѣй, щô сприявъ династіи Романовичѣвъ, зладивъ вельми важну лѣтопись Волыньско-Галицку, — и се єсть єдиный письменный твôръ сего періоду, щô мае справдѣ вартôсть литера-

---

[1]) Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 157.
[2]) ibid. II, 180.
[3]) ibid. II, 218.

турну. Впрочôмъ изъ пôтьмы духовои не вырине нѣ одно зъявище просвѣтне, щó було-бъ выразомъ якоись идеѣ, щó було-бъ неначе зôркою ясною въ темнôй ночи. Духовнѣ пастырѣ падькають-нарѣкають за-для недолѣ загальнои, але, будучи неуками, не можуть своеи паствы двигнути морально, та въ своихъ проповѣдяхъ учать подекуды самѣ новыхъ забобонôвъ. Справдѣ, тая паства, повернувши зъ пустынь и лѣсôвъ на згарища хатъ своихъ, хотѣла учути якусь здорову науку, щобы втихомирилась въ тяжкихъ злидняхъ. Та дарма! слѣпый слѣпого не поведе. Такъ отже темный людъ, полишеный самому собѣ, пригадувавъ собѣ давнѣ переказы батькôвъ и зберегавъ останки свого свѣтогляду ôдъ загибели. Ажь ось саме-тогдѣ недобитки-грамотѣѣ дôзналась що єсть якѣсь книги, щó ихъ церковь заказує. Тѣ-то заказанѣ книги дôстались въ Русь изъ Византіѣ посредствомъ перекладôвъ болгарско-славяньскихъ. Легенды про свѣтъ чудесный, оповѣданя про тайны природы, рôжнѣ чародѣйнѣ слова та дивовижнѣ молитвы були для тогдѣшнихъ людей вельми принадною поживою духовôю, котра могла заступити всяку просвѣту, подавану недовчеными учителями. Не дивно отже, що литература въ періодѣ другôмъ находилась въ упадку, хоча литовскѣ князѣ, принявши культуру руску, въ судахъ и урядахъ завели языкъ рускій. Въ литовскôй Руси була-бъ ачейже здвиглась изъ руины наша святыня народна, коли-бъ Литва не увôйшла була въ звязь зъ Польщею и не прихилилась сама до культуры польскои.

Татарске лихолѣтє було такожь причиною, що въ полудневôй Руси запропастились пѣснѣ про Володимира Великого и єго богатырѣвъ.[1]) Пѣснѣ тѣ зовуть ся „бы-

[1]) Богатырѣ тѣ звались: Дунай Ивановичь, Михайло Потокъ Ивановичь, Волхъ Всеславичь, Добрыня Никитичь, Дюкъ Степа-

линами“ [1]) и суть теперь окрасою литературы россійской. Справдѣ диво велике, що пѣснѣ про „красне сонце“, се-бъ-то про Кіѣвского князя Володимира В., ôдъ якихъ 600 лѣтъ не суть звѣстнî въ Кіѣвщинѣ и въ загалѣ въ Руси-Украинѣ, де ихъ первѣстно утворено, а спѣваютъ ся теперь людомъ въ Московщинѣ въ редакціи добы по-татарскои. Занесли-жь тî пѣснѣ на пôвнôчь въ Залѣсє без сумнѣву тî втѣкачѣ, котрî въ часѣ татарского лихолѣтя покидали батькôвщину и були зайдами въ Суздальщинѣ. Зъ годомъ-перегодомъ былины стались духовымъ майномъ колонистôвъ зъ полудневои Руси, изъ Смоленьска и зъ Новгорода, котрî въ Залѣсю змѣшались зъ Финнами, народомъ азійскимъ. Коли-жь Финны приняли ôдъ тыхъ колонистôвъ высшу культуру и перетворились въ нарôдъ славяньскій, то тî былины подобались въ новôй ôтчинѣ именно за-для того, що въ пôзнѣйшôй редакціи надано имъ переважно свѣтоглядъ оріентальный. Хоча же тî былины звѣстнî суть въ редакціи россійскôй, все-таки изъ засновку ихъ проглядає давнѣйшій свѣтоглядъ руско-украиньскій. Въ полудневôй же Руси въ часѣ лихолѣтя татарского не було кому спѣвати пѣсень про Володимира и єго богатырѣвъ, а опôсля черезъ два вѣки проявлялась на Руси апатія до всякои словесной жизни, поки козаччина зъ лицарями народными не вытворила славныхъ думъ историчныхъ.

Межи народами славяньскими єдна Русь побивалась

повичь, Алеша Поповичь, Соловѣй Будимировичь, Илія Муромецъ и и. Передъ всѣми прославивъ ся Илія Муромецъ великою силою тѣла й гарною вдачею душѣ. — Порôви. „Древнія россійскія стихотворенія, собранныя Киршею Даниловымъ“. Москва, 1818. — Fürst Wladimir und dessen Tafelrunde. Altrussische Heldenlieder. Leipzig. Brockhaus. 1819.

[1]) „Былина“ значить те, щô „бувальщина“.

въ тôмъ часѣ тяжкимъ лихолѣтемъ; у инšихъ народôвъ розвивалась гарно жизнь національна и просвѣтна. Въ Польщи король Казимиръ Великій засновує 1364. р. академію Кракôвску (котру отворивъ Ягайло 1400. р.); Чехи черпають свѣтло науки изъ университета, заснованого въ Празѣ 1348. р. королемъ Карломъ I. (нѣмецкимъ цѣсаремъ Карломъ IV.), и небавомъ появляють ся у нихъ лѣтописи и письма дидактичнû; Сербове спѣвають думы про славу своихъ богатырѣвъ, мають писанû права, се-бъ-то „Законникъ“ царя Стефана Душана и житеписи сербскихъ царѣвъ и архіепископôвъ, звѣстнû пôдъ именемъ „Цароставника“; у Болгаръ цвите наука на горѣ Атонѣ (де бувъ такожь рускій монастырь св. Пантелеймона), та й списують ся казки и романы. Въ Славянщинѣ благословилось отже на свѣтъ ясный, тôлько на Руси-Украинѣ гремѣло громомъ надъ спящою землицею, а въ пôвнôчнôй Суздальщинѣ вѣяло студенымъ вѣтромъ на твердыню неволѣ, обведену муромъ китайскимъ.

Литература церковна.

Хоча церковь не дôзнавала парушеня своихъ правъ ôдъ ханôвъ татарскихъ, то однако не була она заборомъ духового житя своеи паствы, бо іерархи не сіяли свѣтломъ науки, а единый розсадникъ тогдѣшньои просвѣты, печерскій монастырь, бувши розрушенымъ Татарами, лежавъ въ руинахъ звышь ста лѣтъ, поки Кіѣвскій митрополитъ Купріянъ при кôнци вѣку XIV. не велѣвъ ôдновити его стѣнъ. Тогдѣ-то самû духовнû грамотѣѣ любували ся въ книгахъ заказаныхъ церквою и незрячимъ свѣтскимъ братямъ читали тû фантастичнû

творы, що̂ осно̂вувались на мудрости византійско̂й. Справдѣ, тѝ книги подобались чи-мало людови неграмотному, бо передъ єго очима розкрывали свѣтъ чудесный зъ тайными дивами. О̂дтакъ простый людъ розвивавъ сю заказану литературу своимъ ладомъ, вытворюючи собѣ свои гаданя, заклинаня, молитвы и т. и. Були вправдѣ грамотѣѝ деякѝ, котрѝ хотѣли подати своимъ землякамъ якѝсь позитивнѝ вѣдомости, але ихъ труды не були самосто̂йнѝ и не вызначувались яснымъ выкладомъ даного предмета. Сюды належить именно Дмитро Зоографъ,[1]) що̂ бувъ вѣдай священикомъ и переложивъ около 1385. р. зъ грецкого на церковно-славяньскій языкъ поему византійского писателя Георгія Писида (що̂ живъ въ VII. вѣцѣ) по̂дъ заголовкомъ „*Шесть дней творенія*“ або „*Похвала къ Богу о сотвореніи всея твари*“.[2]) Поема тота була писана въ ямбахъ, Зоографъ же зладивъ сво̂й перекладъ прозою. Симъ перекладомъ подавъ о̂нъ письменнымъ людямъ того часу деякѝ вѣдомости о природѣ.

а) Писателѣ.

1. Кирило II. Изъ лѣтописи Волыньско-Галицкои можъ до̂знатись, що Кирило въ 1241. р. бувъ „печатникомъ“ галицкого князя Данила[3]) и оказавъ єму велику прислугу тымъ, що втихомиривъ ворохобню князя Ростислава, сына Михайла Чернигôвского, яку той непосидючій князь супротивъ свого вуя Данила въ Понизю[4])

---

[1]) *Ζωγράφος*, слово грецке, значить „малярь“.

[2]) По̂сля рукописи библіотеки синодальнои въ Москвѣ выпечатавъ Буслаевъ деякѝ урывки сего твору въ Историч. Христоматіи, стор. 915—921.

[3]) Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 179.

[4]) Понизе — земля при долѣшнѣмъ Днѣстрѣ.

бувъ заколотивъ. Коли-жь опôсля Данило и его братъ Василько (1250) пôслали Кирила въ Царгородъ „на поставленіе митрополіи рускои“, то вступивъ ôнъ до короля угорского Белѣ IV., котрый просивъ его, примирити его зъ Даниломъ. По воли короля мавъ Кирило также наклонити Данила, щобы женивъ свого сына Льва зъ его дочкою; за тую прислугу дававъ Беля Кирилови безпечный супровôдъ въ Византію. И дѣйстно Кирило вернувшись въ Русь, намовивъ Данила, подружити Льва зъ дочкою короля угорского.

Будучи митрополитомъ Кирило (II) старавъ ся исправити обычаѣ духовенства и народу; въ загалѣ розвинувъ ôнъ широку дѣяльнôсть въ справахъ церковныхъ и переписувавъ ся зъ болгарскимъ деспотомъ Яковомъ Святославомъ (1262), котрый прислававъ ему болгарско-славяньску рукопись Кормчои книги. Въ 1274. р. Кирило скликавъ церковный соборъ до Володимира Залѣского, бо замѣтивъ, що его духовенство потребуе великои реформы, та що на Руси проявляе ся поганьскій свѣтоглядъ зъ „играми бѣсовскими“. Зъ собою привѣзъ ôнъ архимандрита печерского, Серапіона, и поставивъ его епископомъ Володимирскимъ. На тôмъ соборѣ отже установлено 12 правилъ въ дѣлахъ реформы рускои церкви и для исправленя обычаѣвъ народу; также заявивъ митрополитъ, що славяньскій перекладъ Кормчои книги, щó его одержавъ ôдъ болгарского володаря Якова Святослава, уважае ся автентичнымъ, почôмъ рускіи грамотѣѣ стали текстъ тои книги переписувати. Згаданіи правила написавъ самъ Кирило.[1]) Въ сѣмъ своѣмъ творѣ митрополитъ каже, що всѣ нещастя и бѣды, якіи напа-

---

[1]) „Правило о богослуженіи и благочиніи жизни“, выпечатано въ „Рускихъ Достопамятностяхъ“, часть I., стор. 106—118.

дами татарскими навѣстили Русь, суть карою божою за грѣхи.

Кирилови приписують ще *„Слово на соборъ архистратига Михаила“*, *„Поученіе къ попомъ“* и кôлька инших творôвъ меншои ваги. У „Словѣ“ згадує проповѣдникъ про деякî звычаѣ народнî, именно про танцѣ на весѣляхъ и на вечерницяхъ, про поганî игры, плесканє руками и скаканє ногами, про „басни“, се-бъ-то про устнî переказы, про вѣру въ ворожбу, въ стрѣчу, чиханє та иншî забобоны; — ôдтакъ заявляє сей книжникъ, що вже наближує ся конець свѣта. Въ „Поученію къ попомъ“ писавъ мѣжь иншимъ отъ-се: *„Разумѣйте, како духовныя дѣти учити. — Аще ли самъ недоумѣваеши, спроси умѣющаго, не стыдися“*.[1]) Кирило умеръ 1280. р. въ Переяславѣ Залѣскôмъ.

2. Серапіонъ, архимандритъ лавры печерскои, опôсля-жь (1274) епископъ Володимирскій, писавъ *слова* (поученія для народу), въ котрыхъ живыми барвами малює сумный образъ неволѣ татарскои. Хоча же Серапіонъ звавъ ся свѣточемъ свого часу, то однако не бувъ ôнъ вôльный ôдъ забобонôвъ. Вычисляючи бо тî бѣды, якî зъ лихолѣтемъ татарскимъ повалились на Русь, згадує ôнъ про трясенє землѣ и заявляє, що земля трясе ся по причинѣ нашихъ грѣхôвъ. Въ однôмъ словѣ згадує про обычай, ôдкопувати зъ гробôвъ тыхъ, що втопились або повѣсились. Нарôдъ не дозволявъ ихъ погребати, приписуючи имъ пошесть, пожары та иншî нещастя. — До насъ дôйшло пять „слôвъ“ Серапіона.[2]) — Ôнъ умеръ 1275. р.

---

[1]) Порôвн. „Исторія русской церкви. Сочиненіе Филарета, архіепископа Черниговскаго“. Москва, 1862. Періодъ II., стор. 39.

[2]) Чотыри слова Серапіона найдено въ збôрнику „Златая Цѣпь“, а пяте слово въ збôрнику Паисієвскôмъ зъ XIV. вѣку.

3. Кипріянъ. Ôнъ бувъ родомъ Болгаринъ[1]) и вчивъ ся за молоду вѣдай въ рôднôй земли. Царгородскій патріярхъ Нилъ, посвятивши Кипріяна на митрополита, пôславъ его въ Русь въ роцѣ 1376. До 1380. р. пробувавъ Кипріянъ въ Кіевѣ, однако по смерти Алексѣя, митрополита Московского, переселивъ ся въ Москву. Тутъ не мôгъ угодити великому князеви Московскому Димитрію Ивановичеви, и живъ про-те въ приязни зъ Михайломъ, княземъ Тверскимъ. Побувши ôдтакъ два роки въ Москвѣ, мусѣвъ знову ôдъѣхати до Кіева, та ажь 1390. р., по смерти вел. князя Димитрія, вернувъ ся въ Москву, де пробувавъ до своеи смерти (1407). Ôдъ 1390. р. корыстувавъ ся ôнъ титуломъ митрополита всеи Руси. По причинѣ отже, що вченый сей мужь не довго сидѣвъ въ Руси полудневôй, не мôгъ ôнъ розбудити духового житя въ Кіевѣ, зруйнованôмъ нападами татарскими. Ôнъ привѣзъ зъ собою багато церковныхъ книгъ зъ полудневои Славянщины, именно изъ Сербіѣ, и за-для того ввôйшли въ языкъ церковный деякû сербизмы. Мало-що не всѣ важнѣйшû рукописи, якû до насъ дôйшли, ôдносять ся до того часу, коли Кипріянъ пробувавъ въ Кіевѣ.

Кипріянъ переписавъ своею рукою *Служебникъ*, зладивъ новый перекладъ грецкого *Номоканона* и написавъ *Житіе Петра*, митрополита Кіѣвского, котрый передше живъ черцемъ въ монастырѣ Спаса при селѣ Двôрцяхъ, недалеко Мостôвъ великихъ, въ нынѣшнѣмъ повѣтѣ Жовкôвскôмъ надъ рѣкою Ратою. Кипріянови приписують ся також *посланія* ко духовенству и *прощальная грамота*, котру велѣвъ читати при своѣмъ похоронѣ.[2]) Впрочôмъ

[1]) Деякû гадають, що Кипріянъ бувъ Сербомъ.

[2]) Житепись митрополита Петра и Прощальная грамота находять ся въ „Степенной книзѣ“ XVI. вѣку ч. I. Прощальную

написавъ статю *о книгахъ истинныхъ и ложныхъ*, де згадуе про „ложніи номоканоны“, се-бъ-то про книги, заказанѝ церквою. Кажуть также, що ôнъ займавъ ся зведенемъ повнои лѣтописи рускои, и що лишивъ въ рукописи перекладъ псалтыри. Видно отже, що Кипріянъ бувъ трудящимъ книжникомъ; шкода тôлько, що ôнъ лишь короткій часъ пробувавъ въ Кіевѣ, а то мôгъ бы бувъ дѣйстно пôднести просвѣту, занапащену нападами татарскими.

б) Збôрники. Литература апокрифична.

1. Кормчая книга. Сеся книга служила пôдставою въ дѣлахъ церковнои управы. Кормчая (ôдъ „кормити“, с. е. кермувати, управляти) звалась по грецки Номоканонъ[1]) и въ основѣ своѣй була зложена заходомъ великого князя Ярослава Володимировича и митрополита Иларіона по взôрци грецкого Номоканона. Той же Номоканонъ бувъ списаный навпередъ патріярхомъ Іоанномъ Схолястикомъ въ VI. вѣцѣ, почôмъ въ IX. в. выдавъ его опять патріярхъ Фотій. Ôнъ обôймае двѣ части: въ першôй части находимо правила апостольскѝ, уставы соборнои церкви и рѣшеня св. отцѣвъ церковныхъ; въ другôй же части бачимо законы власти свѣтскои въ справахъ церковныхъ. Ôдтакъ першу часть Номоканона принято на Руси безъ всякихъ змѣнъ; друга же часть улягла рôжнымъ змѣнамъ, одвѣтно потребамъ и окремымъ вымогамъ племенъ славяньскихъ.

Кормчу книгу вельми поважано на Руси. Церковна бо управа не ограничалась однымъ тôлько духовен-

---

грамоту замѣщено также въ V. томѣ Полн. собр. рус. лѣтоп., стор. 254—256.

[1]) „Номоканонъ“, есть слово зложене: *νόμος* = законъ и *κανών* = правило.

ствомъ та духовными справами; она пôдчинила собѣ багато справъ житя приватного и хôснувалась правомъ, судити выступки противъ обовязкôвъ родинныхъ. Въ спорахъ о наслѣдство, въ суперечкахъ родинныхъ тогдѣшнiи Русины звертались до посредства духовного, а духовенство выдавало свои рѣшеня судовiи всюды однаково, такъ въ Кiевѣ, якъ и въ Новгородѣ, тому-що всюды у него передъ очима були грецкiи законы церковнiи. Останки поганства, народнiи вѣруваня и обычаѣ пôдлягали судови духовному и пôдъ вплывомъ духовенства уступали единымъ для всѣхъ краѣвъ христiяньскимъ понятямъ и вѣруванямъ. И такъ Кормчая книга дорѣкае тымъ, котрiи послѣдуючи поганьскимъ обычаямъ глядають помочи и порады у чарôвникôвъ, — котрiи годують медведѣвъ або иншихъ звѣрѣвъ на забаву простыхъ людей, — котрiи вѣрують въ стрѣчу, въ рожаницѣ,[1]) и въ вѣдьмы, що „облаки гонять". Въ сѣмъ памятнику находимо також згадку про-те, що деякiи люде передъ домами своими розкладають огонь и черезъ него перескакують по давному якомусь обычаю и т. и.

Одна зъ найдавнѣйшихъ рукописей ôдносить ся до 1280—1282 р., котру пôсля тексту болгарско-славяньского велѣвъ зладити митрополитъ Кирило II. Еѣ зберегають теперь въ Московскôй синодальнôй библiотецѣ.[2])

2. Пчела. Коли нападами татарскими полуднева Русь обернулась въ пустыню, то въ тяжкôй недоли народнôй не було анѣ одного писателя, котрый бы своими

---

[1]) Про „Рода" и „Рожаницѣ" гляди стор. 58.

[2]) „Историч. Христоматiя" Ѳ. Буслаева, стор. 379—385. Порôвн. Н. Калачовъ, О значенiи Кормчей въ „Чтенiяхъ имп. общ. ист. и древн. росс.", кн. 3. 1847.

творами загрѣвъ духа землякôвъ до новои працѣ въ справѣ рôдной просвѣты. Про-те тогдѣшнî грамотѣѣ займались въ бôльшôй части лише переписуванемъ давнѣйшихъ книгъ, або зладженемъ збôрникôвъ, въ котрыхъ побôчь всякои всячины находились особливо умнî высказы давныхъ мудрецѣвъ и ôдтакъ прислôвя народнî. До такихъ збôрникôвъ належить такожь памятникъ *Пчела.* Єго уложено по взôрци подôбныхъ грецкихъ збôрникôвъ, котрî списувались уже ôдъ VII. вѣку по рôздвѣ Христовôмъ. А вже-жь „Пчела" въ засновку своѣмъ була ачейже рано звѣстна на Руси, коли по думцѣ деякихъ ученыхъ мужѣвъ корыстувавъ ся нею Данило Заточникъ, авторъ „Моленія";[1]) тôлько-жь треба признати, що въ „Пчелѣ" де-що яснѣйше сказано, нѣжь въ „Моленію" Данила. Впрочôмъ не дивно, що нашî предки такъ вельми любувались тымъ збôрникомъ. Вже самъ заголовокъ заявляє, що „Пчела" уважалась жереломъ всякои мудрости (*„Книгы бчела, рѣчи и мудрости отъ еvангелия, и отъ апостола и отъ святыхъ мужь, разумъ внѣшнихъ философъ".)*[2]) Побôчь приповѣдокъ Соломона, Сираха, апостола Павла, поставлялись тутъ умнî слова Плятона, Демостена, Менандра, Александра Великого, Плютарха и иншихъ „внѣшнихъ философъ", с. є. поганьскихъ мудрецѣвъ.

3. **Златая Цѣпь.** *Золотыми Цѣпями*[3]) въ литературѣ византійскôй и латиньскôй звались такî збôрники, що въ нихъ мѣстились мѣсця, выбранî изъ поясненя письма святого и зъ наукъ отцѣвъ церковныхъ. Въ рускôй Золотôй Цѣпи находять ся не тôлько статьѣ, пере-

---

[1]) П. Полевый, „Исторія русской литературы". СПб. 1872; стор. 48.

[2]) „Историч. Христоматія" Ѳ. Буслаєва, стор. 545.

[3]) „Цѣпь", значить ланцюхъ, catena.

ложенѣ зъ тексту грецкого, але й оригинальнѣ розправы религійно-моральнѣ. Для рускои литературы „Златая Цѣпь“ есть цѣннѣйшимъ памятникомъ, нѣжь збôрникъ „Пчела“, тому що есть творомъ бôльше самостôйнымъ и що подекуды являе ся зеркаломъ сучасныхъ звычаѣвъ и обычаѣвъ. Именно важнымъ есть *„Слово нѣкоего христолюбца“*, въ котрôмъ читаемо, що (въ XIV. вѣцѣ) поганьскихъ обычаѣвъ придержують ся *не токмо невѣжи, но и вѣжи, попове и книжници.* Се бо *вѣрують въ Перуна и въ Хорса и въ Мокошь и въ Сима и въ Рьгла и въ Вилы, ихъ же числомъ три девять сестрѣницъ глаголють оканнии невѣгласи, то все мнять богы и богинями. И тако покладываютъ имъ требы и короваи имъ ломять и куры имъ рѣжуть, и огневи молятьcя зовуть его Сварожичемъ, и чесновитокъ богомъ же творять, егда же будеть у кого пиръ, тогда же кладуть въ вѣдра и въ чашю и тако пьють о идолѣхъ своихъ веселящиося“.*[1]) (Переклад: „Вѣрують въ Перуна и въ Хорса и въ Мокоша и въ Сима и въ Ригла, и въ Вилы, про котрѣ окаяннѣ недоумы кажуть, що ихъ есть три девять сестрицъ; тыхъ всѣхъ уважають богами и богинями. И такъ кладуть передъ ними жертвы, и короваѣ имъ ломлять и куры имъ рѣжуть, и огневи молять ся, зовучи его Сварожичемъ, и чôснокъ богомъ уважають, и якъ буде у кого бенкетъ, тогдѣ кладуть его (чôснокъ) въ ведра и въ чашу и такъ пють въ честь своихъ болванôвъ веселячи ся“.)[2])

---

[1]) „Описаніе русскихъ и словенскихъ рукописей Румянцовскаго музеума“. Составленное Александромъ Востоковымъ. С.-Петербургъ, 1842; стор. 228. 229. — Порôвн. Историч. Христом. Ѳ. Буслаева, стор. 519. 520.

[2]) *Перуна* вважали богомъ грому и блискавки, *Хорса* богомъ сонця а *Мокоша* богомъ мокроты и воды. Про *Сима* и *Ригла* (Рьгла) нѣчого певного не звѣстно. Въ лѣтописи Несторовôй (Полн. собр-

4. **Литература апокрифична.** Хочь Русь просвѣтилась свѣтломъ науки Христовои, то все-таки довгій часъ по принятю христіянства придержувались поганьскихъ обычаѣвъ не тôлько люде неписьменнî, але й ученî грамотѣѣ. Про-те не диво, що побôчь правдъ и переказôвъ церкви христіяньскои утворилось багато такихъ легендъ и казокъ, котрî не зовсѣмъ були згôднî зъ духомъ вѣры нашои, та що именно простый людъ своимъ ладомъ вытворювавъ собѣ свои вѣрування. Такъ зложилась литература апокрифична,[1]) або тайна, заказана церквою, обôймаюча переважно легенды изъ исторіѣ старого и нового завѣта. Тая-жь литература навязує ся до апокрифичнои словесности византійскои, але зъ часомъ багато такихъ легендъ зложилось на Руси самостôйно, по-за-якъ фантазія Русинôвъ була вельми плôдныыъ полемъ для утвореня такихъ поетичныхъ переказôвъ. Хочь отже церковь такî словеснî творы строго осуджала, то однако розкоренились они на Руси ôдъ XII. до XVII. вѣку и зъ наслѣдствомъ нашихъ предкôвъ перейшли по части ажь до нашихъ часôвъ. Тому-то найшлись и такî грамотѣѣ, котрî письма византійскî сего рода, будьто въ оригиналѣ, будьто въ перекладѣ

рус. лѣтоп. I, 34) читаемо про „*Симарьгла*", однакже Бельовскій и Вагилевичь въ выданю сеи лѣтописи поправляють тее слово на „*Съварога*" (стор. 335). *Съварогъ* же по давному вѣруваню бувъ отцемъ Дажбога, бога сонця и огню, и про-те въ навсденôмъ мѣсци Сварожичемъ называе ся Дажбогъ, котрого внуками уважались „Русичѣ" (Слово о полку Игоревôмъ, VI). — *Вилы* були звѣстнî именно у Сербôвъ; ихъ прирôвнують подекуды нашимъ Русалкамъ. — Поганьскій обрядъ чôснока зберегае ся досѣль въ Галичинѣ на святый вечеръ. Се бо кладуть на столѣ тôлько головокъ чôснoку, кôлько особъ сидить при вечерѣ. Въ празникъ коляды мае чôснокъ ôдвертати ôдъ членôвъ родины бѣду й недугу.

[1]) Грецке слово *ἀπόκρυφος* значить „скрытый", „тайный".

болгарско-славяньскôмъ, перероблювали, и такожь простонародными пересказами своихъ землякôвъ корыстувались. Такъ отже явились въ Руси деякѣ апокрифичнѣ книги вже рано, с. є. въ XII. вѣцѣ, коли письменнôсть розвивалась переважно по взôрцямъ византійскимъ. И въ тôмъ-то вѣцѣ появилась вельми поетична легенда: *Хожденіе Богородицѣ по мукамъ*, въ котрôй книжники фантазією своєю поважились вглянути въ жизнь будущу, бажаючи ôдхилити завѣсу, що скрывала муки въ пеклѣ.

Апокрифичнѣ книги занесенѣ були изъ Греціѣ въ Болгарію и тамъ переложено ихъ на болгарско-славяньскій языкъ. Въ Болгаріи ширилась тая заказана литература именно заходами єретикôвъ Богомилôвъ, котрѣ переважно придержувались давнои науки Манихеѣвъ. Изъ Болгаріѣ же книги апокрифичнѣ переносились въ Русь вразъ зъ книгами церковными. Вже Несторъ замѣстивъ въ лѣтописи деякѣ апокрифичнѣ казки, взятѣ изъ „Палеѣ“ и зъ письма Методія, епископа Патарского „о царствѣ языкъ послѣднихъ врѣменъ“. А вже-жь найбôльше ширилась на Руси тая литература въ вѣкахъ XIV. и XV., коли за-для лихолѣтя татарского запропастились майже всѣ нашѣ книги и не було у насъ науки розумнои.

Межи апокрифичными письмами старого завѣта вызначують ся казки про *Адама*, *Ламеха*, *Мельхиседека*, *Авраама*, *Соломона*. Сюды належать такожь *Завѣты двѣнадцати патріарховъ*, *Повѣсть о плѣненіи Іерусалима* и и. Изъ апокрифичныхъ книгъ нового завѣта важнѣйшѣ суть отъ-сѣ: *Евангеліе отъ Ѳомы* (про дитячій вѣкъ Іисуса Христа), *Никодимово Евангеліе* (про страсти и смерть Спасителя), *Посланіе Пилата къ Тиверію кесарю объ Іисусѣ Христѣ*, *Варѳоломеевы вопросы Богородицѣ*, *Хожденіе апостола Павла по мукамъ*, *Хожденіе Зосимы къ Рахманамъ*, *Вопросы*

Іоанна Богослова Господу на горѣ Ѳаворской, Вопросы Іоанна Богослова Аврааму о праведныхъ душахъ и т. и.[1])

Казки и легенды, якî въ тыхъ книгахъ списувались, подôбали ся людямъ неграмотнымъ бôльше, нѣжь догмы христіяньскî, котрыхъ тогдѣшнî грамотѣѣ не вмѣли пояснити. Тî казки заспокоювали цѣкавôсть чоловѣка въ пытаняхъ про сотворене свѣта, про долю Адама, про конець свѣта и страшный судъ. Хочь отже іерархія церковна проклинала такî книги вразъ зъ тыми, щô ихъ читали, то однако литература апокрифична ширилась що-разъ бôльше, по-за-якъ розкрывала свѣтъ тайный и чудовый та й вязалась зъ поконвѣчными переказами устнои нашои словесности.

Крôмъ наведеныхъ книгъ, щô засновкомъ своимъ ôдносять ся до историіѣ библійнои, були ще *молитвы* и *заговоры*, заказанî церквою, примѣромъ: *а) Молитва апостола Павла отъ зміи*; *б) Молитва св. священномученика Антипы зубная*; *в) Молитва, егда прется вода* и и. Гадавъ бы хто, що пôдъ культурнымъ вплывомъ христіянства черезъ шѣсть вѣкôвъ тая апокрифична литература мѣжь людомъ неграмотнымъ доси безъ слѣду запропастилась, уступаючись передъ повагою науки, котру церковь проповѣдуе, — та отъ, изъ щоденного досвѣду можна дôзнатись, що мимо змагань духовникôвъ нашь людъ все ще мае свôй окремый катехизисъ, примѣромъ про сотворене свѣта, свои молитвы ôдъ пропасницѣ, ôдъ зубôвъ и т. и.[2])

---

[1]) „Памятники отреченной русской литературы собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ". Москва; 1863. — Пыпинъ: „Ложныя и отреченныя книги русской старины" (въ „Памятникахъ стар. рус. литер." (СПб. 1862. вып. 3).

[2]) „Малорусскія народныя преданія и разсказы". Сводъ Мих. Драгоманова. — Кіевъ, 1876; стор. 24—31 89—98.

Литература свѣтска.

Коли вже литература церковна изъ-за лихолѣтя татарского не могла розвиватись, хоча татарскії ханы церквѣ свою охорону заявляли, то свѣтска словеснôсть справдѣ мусѣла змарнѣти, бо въ татарскôмъ погромѣ свѣтскії грамотѣѣ не могли найти тихого захисту для працъ науковыхъ. Въ загальнôй недоли не мигтѣла въ пôтьмѣ нѣ одна зôрка, не проявлялась нѣ одна провôдна идея, та тôлько слава Романа та Данила одушевила деякихъ книжникôвъ, збирати матеріялы про дѣѣ тыхъ князѣвъ, щô звеличили имя Руси въ Европѣ. Впрочôмъ хто йно мôгъ, старавъ ся зберегати свои права и свое майно ôдъ занапащеня, и про-те були такії щасливії люде, котрії у власти выєднали собѣ одвѣтнії грамоты и привилегіѣ, щобы охоронити право свого посѣданя. Такъ отже въ другôмъ періодѣ свѣтска наша литература крôмъ одной лѣтописи и деякихъ грамотъ не може выказати майже нѣ одного якого-небудь памятника. Изъ литературы апокрифичнои можь сюды ôднести деякії творы, щô именно на практичнôмъ досвѣдѣ основувались и устнымъ переказомъ ажь до нашихъ часôвъ переховались.

1. Лѣтопись Волыньско-Галицка.

То не сумне згарище видно на батькôвщинѣ, щô въ нѣй всьо згорѣло крôмъ одного явора, котрый зелеными вѣтями чудово ôдрôжняв ся ôдъ сусѣдньои обсмаленои деревины: то настала руина народного и просвѣтного житя изъ-за лихолѣтя татарского на Руси, — руица-жалôбниця, въ котрôй нема нѣ слѣду словесного житя крôмъ одного памятника, щô здвигъ ся велично серêдъ пустынѣ духовои. Тымъ памятникомъ есть лѣто-

пись Волыньско-Галицка, котра дивнымъ дивомъ списувалась саме-тогдѣ, коли дика Татарва згнущалась изъ народныхъ святощій Руси. Она обôймае повѣсти про полуднево-захôдниѝ князѣвства рускі̂ и про те есть головнымъ жереломъ для выученя исторіѣ Руси галицкои. Подекуды же можь изъ сеи нашои лѣтописи дôзнатись такожь про дѣѣ литовскі̂. Незвѣстный намъ цо имени редакторъ сего твору бувъ вѣдай чоловѣкомъ свѣтскимъ и сприявъ династіи Волыньского князя Романа Мстиславича. Будучи мужемъ ученымъ, корыстувавъ ся ôнъ повѣстями самовидцѣвъ дѣй историчныхъ и такожь актами официяльными. Такими ôддѣльными повѣстями, щô ихъ писали инші̂ грамотѣѣ, суть розказы про походъ Игоря Святославича на Половцѣвъ, про битву при рѣцѣ Калцѣ и про побоище Батыеве. Авторъ любивъ поезію народну: згадуе ôдтакъ про спѣвака Митусу, котрый за гордôсть не хотѣвъ служити князеви Данилови и живъ въ Перемышли, ôдки Андрѣй, дворецкій Данила, привѣвъ его звязаного и въ подертôй одежи ко свому князеви; споминае такожь про пѣсню, котру спѣвано Данилови и его воинамъ послѣ того, якъ ôнъ поборовши Ятвягôвъ освободивъ багато Христіянъ зъ неволѣ. Впрочôмъ нашь лѣтописець знавъ грецкого хронографа Іоанна Малалу въ болгарско-славяньскôмъ перекладѣ и читавъ мабуть Гомера, по-за-акъ изъ его рапсодій наводить одно мѣсце.[1]) — По мнѣню К. Бестужева-Рюмина[2]) Волыньско-

[1]) „О лесть зла есть! якоже Омиръ пишеть, до обличенья сладка есть, обличена же зла есть; кто въ ней ходить, конець золъ пріиметь; о злѣе зла зло есть!“ Сі̂ слова записано пôдъ рокомъ 1233. въ лѣтописи Волыньско-Галицкôй, однако доси не повелось ще нѣкому вынайти одвѣтного мѣсця въ грецкôмъ оригиналѣ.

[2]) „Лѣтопись Волынско-Галицкая. О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. Изслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина“. С.-Петербургъ, 1868; стор. 151—157.

Галицка лѣтопись, рôвно якъ лѣтопись Несторова и Кієвска, не єсть творомъ одного автора, а лишь зборомъ историчныхъ матеріялôвъ, котрŷ звѣвъ до купы та й уладивъ одвѣтный редакторъ.

До насъ дôйшла лише друга половина лѣтописи, котра починає ся властиво 1205. рокомъ; перша же половина до смерти Романа десь запропастилась. Що однако перша часть справдѣ колись истнувала, доказує ся повѣстію про ослѣплене Василька, князя Теребовельского. Тота-жь повѣсть находить ся теперь въ лѣтописи Несторовôй, и безперечно внесено єѣ тамъ изъ тои першои части лѣтописи Волыньскои. Впрочôмъ вже самъ початокъ сеи лѣтописи доказує, що значна часть въ оповѣданю пропущена. Читаємо бо: „*Начало княженія великаго князя Романа, самодержца бывша всей руской земли, князя Галицкого*". А ôдтакъ слѣдують сейчасъ слова: „*По смерти же великаго князя Романа*" и т. д.[1])

Волыньско-Галицка лѣтопись була написана въ кôнци XIII. вѣку въ Руси полудневôй, именно першу єи часть (ôдъ 1205. до 1220. р.) написано въ Галичи, другу же на Волыни. Ученый же Петрушевичь, послѣдуючи Бестужеву-Рюмину каже, що цѣлу лѣтопись написано на Волыни. Сю свою гадку мотивує ôнъ тымъ, що авторъ, наколи-бъ дѣйстно писавъ въ Галичи, не мôгъ бы про Галичанъ выражатись зъ презирствомъ. Авторъ бо зове Галичанъ „безбожными" и „невѣрными"; ôдтакъ и Галицкихъ боярь называє „безбожными".[2]) Але-жь авторъ, сприяючи династіи Романовичѣвъ, мôгъ справдѣ ворохобныхъ Галичанъ именувати безбожными и невѣр-

---

[1]) Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 155.

[2]) „Волынско-Галицкая лѣтопись, составленная съ концомъ XIII. вѣка. 1205—1292. Издалъ и объяснилъ А. С. Петрушевичъ". Львовъ, 1871; стор. 7.

ными, хоча-бъ и середъ стѣнъ Галича писавъ свою лѣтопись. Щобы же подати вѣрный образъ внутрѣшньои исторіѣ Галицкого князѣвства, треба було авторови конечно писати на мѣсци крамолъ и усобиць.

Хронологія сеи лѣтописи есть похибна. Крилошанинъ Петрушевичъ догадує ся, що числа лѣтъ, якѝ находимо въ лѣтописи Волыньско-Галицкôй, поставивъ той переписувачь, щó сполучивъ еѣ зъ попередньою лѣтописсею Кіѣвскою, котра кôнчить ся рокомъ 1200. Тымъ-то неуважный переписувачь рукописи Ипатскои (щó обôймає лѣтопись Несторову, Кіѣвску и Волыньско-Галицку), сполучаючи лѣтопись Волыньску зъ лѣтописею Кіѣвскою, поставивъ на самôмъ початку лѣтописи Волыньскои рôкъ 1201., яко слѣдуючій зъ ряду, черезъ щó хронологія въ сѣй лѣтописи спôзнилась о два або три роки. Ôдтакъ догадує ся Петрушевичь, що въ сѣй нашôй лѣтописи первѣстно не було майже нѣякои хронологіѣ; вже-жь бо самъ авторъ пôдъ рокомъ 1254. написавъ отъ-се: „*Число же лѣтомъ здѣ не писахомъ, въ задняя впишемъ*".[1]) Крилошанинъ Петрушевичь думає отже, що авторъ за-для якоись перепоны не мôгъ выповнити своеи обѣтницѣ.[2])

Для лекшого погляду можь сю лѣтопись роздѣлити на чотыри части:[3])

1. Ôдъ смерти Романа (1205) ажь до 1214. р.;

2. ôдъ 1214. р. до смерти угорского короля Андрѣя II. Въ тôмъ (1214) роцѣ Краковскій князь Лешко Бѣлый ôдступивъ ôдъ сынôвъ Романа, Данила и Василька, зъ котрыми доси живъ въ приязни, и заключивъ

---

[1]) Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 189.

[2]) Волынско-Галицкая лѣтопись, стор. 8.

[3]) Dr. Isidor Szaraniewicz. Die Hypatios-Chronik, als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte. Lemberg, 1872; стор. 38.

договôръ зъ Андрѣемъ II., королемъ угорскимъ, почôмъ допомôгъ сынови его Коломанови вступити на тронъ Галицкій;

3. ôдъ 1235. р. с. є. ôдъ смерти Андрѣя II. ажь до смерти короля Данила (1264);

4. ôдъ смерти Данила (1264) ажь до кôнця лѣтописи 1292.

Въ лѣтописи сêй высувае ся на-передъ именно велична стать Галицкого короля Данила Романовича, котрый бувъ мудрымъ политикомъ и славнымъ богатыремъ, изъ-за чого лѣтописець про него пише: *„бѣ дерзъ и храборъ, отъ главы и до ногу єго не бѣ на немь порока“.*[1])

Языкъ Волыньско-Галицкои лѣтописи являе ся въ оповѣданю переважно церковно-славяньскимъ, въ діялогахъ же по бôльшôй части (мало)рускимъ. Въ загалѣ бачимо въ нѣмъ багато такихъ формъ и конструкцій граматичныхъ, якî и теперь въ мовѣ рускôй уживають ся.

Выданя лѣтописи:

1. „Полное собраніе русскихъ лѣтописей. Томъ вторый: Ипатіевская лѣтопись“.[2]) С.-Петербургъ, 1843.

2. „Лѣтопись по Ипатскому списку. Изданіе археографической коммиссіи“. С.-Петербургъ, 1871.

3. „Волынско-Галицкая лѣтопись, составленная съ концемъ XIII. вѣка. 1205—1292. Издалъ и объяснилъ А. С. Петрушевичъ“. Львовъ, 1871.

До поясненя сеи лѣтописи можуть послужити отъ-сî два творы:

1. „О составѣ русскихъ лѣтописей до конца XIV. вѣка. 1. Повѣсть временныхъ лѣтъ. 2. Лѣтописи южно-русскія Изслѣдованіе К. Бестужева-Рюмина“. С.-Петербургъ, 1868

---

[1]) Полн. собр. рус. лѣтоп. II, 104.

[2]) Рукопись Ипатіевска (або Ипатска) есть найлучшою изъ всѣхъ рукописей Волыньско-Галицкои лѣтописи. Про сю рукопись гляди стор. 52.

2. „Die Hypatios-Chronik", als Quellen-Beitrag zur österreichischen Geschichte von Dr. Isidor Szaraniewicz. Lemberg, 1872.

2. Грамоты.

а) Грамоты князя Льва.

Въ XVI. и XVII. вѣкахъ появилось 9—10 грамотъ, котрѣ приписувано Галицкому князеви Львови Даниловичеви, щó подавъ ихъ въ хосенъ рôжныхъ осôбъ и церквей. Важнѣйшѣ изъ сихъ грамотъ суть отъ-сѣ: 1) Грамота, дана монастыреви св. Спаса на село Страшевичѣ и Созань монастырь св. Михаила, писана вô Львовѣ 1291. р. 8. жовтня въ пятницю; 2) грамота, дана владыцѣ Антонію на посѣдане монастыря Лаврова, писана въ Перемышли 1291. р. 8. жовтня; 3) грамота, дана соборнôй Крилоскôй церквѣ Успенія пресв. Богородицѣ, писана въ Галичи 1301. р. 8. марта, и. и.[1]) — Критичный оглядъ тыхъ грамотъ доказує, що они майже всѣ суть фабрикатомъ пôзнѣйшихъ часôвъ, коли именно урядъ польскій домагавъ ся ôдъ нашихъ предкôвъ доказôвъ, що они недвижимѣ добра посѣдають правно. Тому отже, що первѣстнѣ грамоты, выданѣ колись рускими князями та иншими добродѣями на законне посѣдане тыхъ дôбръ, въ часѣ нападôвъ татарскихъ запропастились, посѣдателѣ дôбръ постарали ся о грамоты новѣ. Изъ грамотъ князя Льва есть автентичною лише грамота, дана монастыреви св. Спаса на село Страшевичѣ и Созань монастырь св. Михаила, писана вô Львовѣ 1291. р. 8. жовтня въ пятницю. Затвердивъ же єѣ польскій король Жиги-

[1]) А. Петрушевичъ, „Галицкій историческій сборникъ, издаваемый обществомъ галицко-русской Матицы". Выпускъ II. Львовъ 1854; стор. 82—86. Пять грамотъ, щó зовуть ся Львовыми, выпечатано въ сѣмъ збôрнику, стор. 145—172.

монтъ Августъ. Автентичною уважає сю грамоту проф. Шараневичъ,[1]) крилошанинъ же Петрушевичъ почитує всѣ такъ-званӣ Львовӣ грамоты пӧдложными.[2])

б) Грамоты литовско-рускӣ.

Грамоты тӣ появились вже передъ 1386. р., коли-то полуднево-захӧдну Русь сполучено зъ Польщею. Сюды належать именно отъ-сӣ грамоты:

а) Договорная грамота литовскихъ князѣвъ Евнутія, Кейстутія и Любарта Гедыминовичѣвъ, Юрія Наримунтовича и Юрія Коріятовича зъ польскимъ королемъ Казимиромъ и зъ мазовецкими князями Семовитомъ и братомъ его Казимиромъ, сынами Тройдена, 1350. р.

б) Купчая грамота, котрою купивъ панъ Петрашь дѣдицтво у Анны Радивонковои, 1359. р.

в) Купчая грамота, котрою купивъ панъ Петръ Радзѣйовскій дѣдицтво Пнеколтъ[3]) у Шульжичѣвъ, 1366. р.

г) Грамота пана Оты, старосты рускоѣ землѣ пану Вятславу Дмитровскому на дворище, котре ӧнъ купивъ зъ землею и ужитками, 1371. р.

д) Жалованная грамота литовского великого князя Александра Витовта Кейстутовича Василю Карачевскому о призволеню ему въ подӧльскӧй земли засновати нове село Княжу-Луку, 1383. р.

е) Грамота пана Михаила Иванковича, ко-

[1]) „Szkoła“. Pismo poświęcone sprawom szkół ludowych, średnich, tudzież seminaryów nauczycielskich. Tom III, 1869. Nr. 16. 17. „O źródłach, służących do głębszego poznania dziejów kraju ojczystego“ przez Dra Izydora Szaraniewicza; str. 265.

[2]) „Галицкій историч. сборникъ“, II, стор. 82. 83.

[3]) Пнеколтъ, теперь Пникутъ, село належаче до латиньскои капитулы въ Перемышли.

трою бнъ заставивъ Остапкови Давидовскому свое село Черепинъ[1]), 1386. р. — и иншй.[2])

Почавши ôдъ XIV. вѣку списано на Руси багато рускихъ грамотъ, привилегіѣвъ, котрыми правнй ôдносины нашихъ предкôвъ до литовского и польского ряду бували упорядкованй, а приватнй посѣданя ôдъ нарушеня убезпеченй. Сюды належать також судовй акты, списанй въ справахъ спôрныхъ та въ случаю нарушеня правъ личныхъ и майна приватного.

Небавомъ по 1386. р. основано Метрику руску. Сю институцію заведено при королѣвскôй канцелярiи польскôй для вписуваня административныхъ и судовыхъ актôвъ, выходячихъ ôдъ короля и также ôдъ генерального сойму для воеводствъ Кіѣвского, Волыньского, Брацлавского и, опôсля, Чернигôвского. Всѣ дѣла вписувались въ книги тои Метрики въ языцѣ рускôмъ.

Найновѣйшй дослѣды доказали, що на Руси Червонôй писано грамоты рускй межи р. 1340—1430; пô роцѣ 1430. ажъ до 1506. р. не появивъ ся тутъ нѣ оденъ документъ въ языцѣ рускôмъ, бо на соймѣ въ Едльнѣ (1433) рѣшено завести въ нашôй батькôвщинѣ институціѣ права польского. Про-те ôдъ 1435. р. въ воеводствѣ рускôмъ писано всѣ акты судôвъ земскихъ и городскихъ въ языцѣ латиньскôмъ. Доси выпечатано звышь 2.000 документôвъ, писаныхъ на Руси Червонôй межи р 1340—1506., и въ сѣмъ числѣ есть тôлько 47 грамотъ рускихъ;

---

[1]) Черепинъ, село въ повѣтѣ Львôвскôмъ.

[2]) „Памятники дипломатического и судебно-дѣлового языка русского въ древнемъ Галицко-Володимирскомъ княжествѣ и въ смежныхъ русскихъ областяхъ, съ второй половины XVI. столѣтія“, издалъ Яковъ Ѳ. Головацкій. („Науковый сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы“. 1865. I стор. 181—200; II. стор. 36—56; III. стор. 135—157.

всѣ прочі, кромъ кôлькаnайцяти нѣмецкихъ документôвъ, писані въ языцѣ латиньскôмъ.[1])

3. Литература апокрифична.

Межи-тымъ, коли церковна литература апокрифична переважно утворилась изъ легендъ, ôдносячихъ ся до библійнои исторіѣ старого и нового завѣта, свѣтска литература сего рода основувалась на астрологіи, на вѣрѣ въ чары, сны и стрѣчу, або й на практичнôмъ досвѣдѣ. Книгами, заказаными церквою, були отже: *Острономія* (Астрономія), *Чаровникъ*, *Сносудець*, *Путникъ*, *Звѣздочетець*, *Зелейникъ*, *Коляднпкъ* и и. Въ „*Зелейнику*" читаємо н. пр. отъ-се: „*Аще у кого будеть бѣльмо на глазѣ*,[2]) *кобылье молоко съ медомъ, помажи онѣми бѣльмо, и сгонить съ ока. — Аще кто болить, то тѣстомъ всего помажи теплымъ, лице, руцѣ и нозѣ и псу дай: аще ясть, то живъ будеть больный; аще не ясть, то умреть. — Зубы болять, луковое листвіе*[3]) *топити въ винѣ съ медомъ, подержи въ устахъ и испивай въ винѣ. — Аще который человѣкъ чахнеть*[4]) *ходя, — ни оживеть, ни умреть: маія мѣсяца въ 5. день зарѣзати корову, да лѣсти на локтяхъ въ брюхо вплоть*[5]) *до горла, минешь болѣзнь его. — Аще у кого будуть волосы желты, журавлиныя яйца мѣшати съ виномъ и будуть черны*".[6])

Слѣдуе наконець еще взорець „*Колядника*": „*Аще будеть рождество Христово въ недѣлю, зима добра, а весна*

---

[1]) Zygmunt Lisiewicz, „Język urzędowy na Rusi czerwonej między r. 1340—1506". (Przewodnik naukowy i literacki. Dodatek do „Gazety Lwowskiej". We Lwowie. 1886. Tom XIV.; str. 255—256)

[2]) глазъ — око; [3]) луковое листвіе — листе зъ чôсноку; [4]) чахнути — сохнути; [5]) вплоть — цупко, сильно; вплоть до горла — ажь до самого горла.

[6]) „Памятники отреч. рус. литер."; стор. 426. 427.

дождева, жатва сухая, — скоту язя[1]), *меду и вина много, юнымъ пагуба. Аще будетъ рождество Христово въ понедѣлокъ, зима добра, а весна ведрена*[2]), *потомъ дождеве будуть, обиліе всему миру, язя напрасна, а смерть многа*" и т. д.

Всякій схоче признати, що сеся литература не звелась до сегодня, и що про-те въ просвѣченôмъ вѣцѣ XIX. можь повторити звѣстнŷ слова одного грамотѣя зъ вѣку XIV.: „*Та творять не токмо невѣжи но и вѣжи*"...[3])

ПЕРІОДЪ ТРЕТІЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Русь литовска, сполучена зъ Польщею (1386), не зазнала щасной долѣ въ житю суспôльнôмъ и народнôмъ. Автономичнŷ еи институцiѣ зъ годомъ-перегодомъ ишли пôдъ ладъ польскôй шляхетчинѣ, щó намагалась на Руси завести свои порядки. Въ оборонѣ нашои батькôвщины станули въ сѣмъ періодѣ деякŷ князѣ литовско-рускŷ, бо нарôдъ бувши приголомшенымъ дикою Татарвою, не мôгъ такъ скоро прочуняти, щобы вже тогдѣ зберегавъ свои народнŷ святощѣ ôдъ непохибнои затраты. И такъ противъ короля Ягайла и самовôльного змаганя политики польскои повставъ навпередъ рôдный его братъ, Свидригайло, котрый при помочи Руси бажавъ розôрвати унію Литвы зъ Польщею и статись самостôйнымъ володаремъ руско-литовскимъ. Але-жь такŷ пляны Свидригайла помѣшавъ чи-мало стрыйный его братъ Витовтъ Кейстутовичъ, щó бувъ великимъ княземъ литовскимъ. Вже на соймѣ въ Городлѣ надъ Бугомъ (1413) Ягайло

---

[1]) язя — недуга; [2]) ведреный — погôдный; [3]) Историч. Христоматія Буслаева, стор 520.

и Витовтъ та паны польскѝ и литовскѝ, охрещенѝ на вѣру латиньску, рѣшали про Русь безъ Русинôвъ; се бо постановлено на тôмъ соймѣ, що всякими правами корыстувати муть ся тôлько паны вѣры латиньскои, мѣжь тымъ коли православнѝ въ соймахъ засѣдати не можуть. Все-жь таки Витовтъ не хотѣвъ зависѣти ôдъ Польщѣ; впрочôмъ нѣмецкій цѣсарь Жигимонтъ не радо дививъ ся на такого сильного сусѣда, якимъ була Польща, сполучена зъ Литвою. Жигимонтъ бажавъ отже поставити Витовта королемъ, ôддѣлити Литву ôдъ Польщѣ и ôдтакъ уменшити перевагу, яку Польща надъ Уграми и Прусами була осягнула; ба й самъ Ягайло вже радъ бы бувъ, щобъ его ôтчина, се бъ то Литва, ôдъ власти польскои шляхты вызволилась. Такъ отже межи Жигимонтомъ, Витовтомъ и Ягайломъ умовлено зъѣздъ монархôвъ до Луцка на Волыни въ день Богоявленія 1429. р. Крôмъ сихъ трохъ володарѣвъ зъѣхались туды еще даньскій король Ерихъ XIV., великій князь московскій Василь II., магистры орденôвъ нѣмецкого и ливоньского, посолъ папы Андрѣй Доминиканець, ханы заволжскій и перекопскій, господарь волоскій, послы грецкого цѣсаря Іоанна Палеолога та й иншѝ князѣ. Але паны польскѝ, видячи въ тôмъ пôдвысшеню Витовта загрожене униѣ, противились плянамъ монархôвъ и перехопивши у Львовѣ послôвъ цѣсаря, що ѣхали зъ Риму, ôдобрали имъ корону и порубали еѣ въ кусиѣ[1]). Не довго опôсля Витовтъ умеръ (1430), занедужавши зъ журбы. Держава его простягалась ôдъ моря Балтицкого и заливу Финьского ажь по Чорне море. Про него Русь не згадувала добрôмъ: ôнъ бо бажавъ запропастити автономію рускихъ земель и въ загалѣ не сприявъ Русинамъ.

---

[1]) „Лѣтопись литовская“ (Pomniki do dziejów litewskich — zebrane przez Teod. Narbutta. Wilno 1846; str. 44).

Здавалось, що Русь двигне ся зъ упадку, коли по смерти Витовта на тронъ литовскій вступивъ Свидригайло. И ôнъ забажавъ короны королѣвскои, и про-те порозумѣвъ ся въ тôй справѣ зъ цѣсаремъ Жигимонтомъ и зъ рицарями ордина нѣмецкого; такожъ приклонивъ Волохôвъ и Татаръ на свою сторону. Ôнъ володѣвъ Литвою, Волынею и схôдною частею Подôля; але противъ сего великого князя, щô сприявъ Руси, повстали прихильники уніѣ Литвы зъ Польщею. По ихъ воли займивъ литовскій тронъ братъ Витовта Жигимонтъ, и опôсля не мôгъ вже Свидригайло добитись до своихъ правъ, хоча въ его имени славный богатырь того часу, Федько князь Острожскій, Поляковъ на Подôлю поборювавъ[1]).

Коли-жь литовска Русь нерôвными силами боролась зъ Польщею про свою самостôйнôсть, то галицка Русь похилилась пôдъ могучою кормигою Польщѣ, неначе трава въ степу пôдъ косою. Се бо на соймѣ въ Єдльнѣ (1433) Ягайло прилучивъ сю Русь яко провинцію до Польщѣ, изъ-за чого наша батькôвщина втративши останки автономіѣ уважалась воєводствомъ польскимъ, щô стояло пôдъ польскою управою и польскими законами.

Въ боротьбѣ зъ Жигимонтомъ, великимъ княземъ литовскимъ, Свидригайло не мавъ щастя, и про-те бувъ ôнъ приневоленый жити надъ Прутомъ въ добрахъ сво-

---

[1]) Федько Острожскій прославивъ ся вже передше въ вôйнѣ ческихъ Гуситôвъ зъ нѣмецкимъ цѣсаремъ Жигимонтомъ. Коли бо почались вôйны гуситскі, то ческі послы запрошували Витовта на тронъ ческій. По тôй причинѣ ôдправилось въ Чехію вôйско литовско-руске пôдъ проводомъ Жигимонта Корибутовича. Рускі полки оставались въ ческôй земли черезъ 8 рокôвъ и брали участь въ боротьбѣ Чехôвъ зъ вôйсками нѣмецкого цѣсаря.

ихъ на Руси Червоной. Якъ же князѣ Чорторыйскî та иншî паны литовско-рускî, вбивши Жигимонта (1440), спонукали Свидригайла вернутись въ Литву и добиватись до трону, то не вмѣвъ ôнъ покорыстуватись догôдною порою и живъ опôсля тихо въ Луцку, де й вмеръ 1452. р.

Крôмъ Свидригайла вступались ôдтакъ за права Руси ще й славнî князѣ Олельковичѣ. Казимиръ Ягайловичь, великій князь литовскій, ôдновивъ князѣвство Кіѣвске (1440), надавши его Олелькови, сынови князя Володимира Ольгердовича, котрого зъ Кіева усунувъ бувъ Витовтъ, поставивши княземъ Скиргайла Ольгердовича. Якъ же Скиргайло вмеръ (1396), то Витовтъ назначивъ въ Кіевѣ свого намѣстника. Олелько, ставши Кіѣвскимъ княземъ, бувъ справдѣ щирымъ заступникомъ Руси супротивъ змаганя польского. По его смерти (1455) двигали Русь изъ загибели два его сыны, Семенъ и Михайло. Казимиръ, великій князь литовскій, давъ старшому Семенови Кіѣвъ тôлько въ досмертну державу, а Михайлови признавъ его батькôвщину Копыль и Слуцкъ. Семенъ Олельковичь бувъ вельми дѣяльный въ хосенъ Кіѣвщины: здвигъ столицю изъ руины и ôдновивъ печерскій монастырь. По его смерти (1471) король Казимиръ поставивъ въ Кіевѣ воеводу. Першимъ Кіѣвскимъ воеводою бувъ Мартинъ Гаштолдъ, про котрого осталась приповѣдка: „Король давъ, Гаштолдъ взявъ“.

Противъ порядкôвъ польскихъ на Руси що-разъ бôльше змагало ся невдоволене. Рускî князѣ зворушились и вчинили заговôръ противъ Казимира. Проводыремъ невдоволеныхъ бувъ князь Михайло Олельковичь; але заговôръ ôдкрыто и сему смѣливому князеви ôдру-

бано голову (30. серпня 1482) передъ воротами литовского замку въ Києвѣ.[1])

Останній разъ противъ польскои кормиги повстали рускі князѣ пôдъ проводомъ князя Михайла Глиньского, воєводы Київского. Коли 1507. р. ôдобрано єму воєводство, то въ порозумѣню зъ Василемъ Ивановичемъ, великимъ княземъ московскимъ, загадавъ ôнъ ôдорвати ôдъ Литвы рускі землѣ, и вôзвавъ руский нарôдъ, щобы ôдступивъ ôтъ Литвы и горнувъ ся пôдъ єго хоругвь. Однако крôмъ Киевлянъ майже нѣ оденъ городъ руский не приступивъ до повстаня, та й князѣ ôдтягались ôдъ заговору. Побачивши, що Москва не щиро єму сприяє, ставъ Глиньский тайкомъ зноситись зъ польскимъ королемъ Жигимонтомъ I.; коли-жь великий князь московский про се дôзнавъ ся, то велѣвъ єго увязнити. Хоча же заходами нѣмецкого цѣсаря Максимиліяна выпущено Глиньского на волю, то въ Москвѣ видѣли въ нѣмъ чоловѣка небезпечного: старцеви вылуплено очи и засуджено на досмертну вязницю.

Такъ отже рускимъ князямъ не повелись самостôйні змаганя противъ самоволѣ польскои, бо маса люду не станула рѣшучо по ихъ сторонѣ. Бувши поборєною тяжкимъ лихолѣтємъ, не здужала она єще пôднестись до тои самовѣжи, щобы выступити зъ протестомъ противъ чужои безправнои власти. Ажь въ вôйнахъ козацкихъ горнувъ ся людъ пôдъ хоругви тыхъ славныхъ лицарѣвъ, щô зберегали волю ôдъ загибели.

Коли-жь не стало тыхъ рускихъ князѣвъ, щô не могли погодитись зъ наслѣдками политичнои униѣ, то вже лекше було Польщи осущити заповѣтні свои ба-

---

[1]) В. Б. Антоновичъ, „Монографіи по исторіи западной и юго-западной Россіи.“ Томъ I. Кіевъ 1885, стор. 241.

жаня. На соймѣ въ Люблинѣ (1569) довершилось дѣло униѣ Литвы зъ Польщею, яке розпочалось було въ рокахъ 1386. и 1413. Ôдорвано отже ôдъ Литвы землѣ рускѝ (воеводства Волыньске, Брацлавске и Кіѣвске) и яко провинціѣ включено въ складъ королѣвства польского. Червона Русь належала до Польщѣ ще ôдъ часôвъ польского короля Казимира Великого. Правда, що сейчасъ основано трибуналъ Люблиньскій, котрый мавъ бути высшою, инстанціею судовою, запоручаючою Руси литовскôй автономію, правда и те, що въ Статутѣ литовскôмъ постановлено, щобы всѣ листы и позвы въ судахъ городскихъ и земскихъ писано по руски[1]), та що въ загалѣ исповѣдникамъ вѣры православнои обѣцювано всѣ свободы та иншѝ вольности, якими корыстувались католики; однако небавомъ опôсля показалось, що Поляки не думали сповнити тыхъ вымѣнокъ униѣ и наблюдати высказану девизу: „вôльнѝ зъ вôльными, рôвнѝ зъ рôвными". Знесено самосудъ громадскій и заведено судъ шляхоцкій, обмежено права хлѣборобôвъ до землѣ, и ôдтакъ цѣла люднôсть розпала ся на шляхтичѣвъ и людей посполитыхъ або простыхъ. Просвѣту руску подолѣла культура польска.

Коли хлѣборобы рускѝ втративши особисту свободу (1573) побивались тяжкою недолею, то городы рускѝ находили ще способъ, выдобутись зъ-пôдъ власти воеводскои и старостяньскои. Торгуючи зъ нѣмецкими мѣстами нашѝ городы й собѣ ôдъ Нѣмцѣвъ переймили способъ, якъ бы ôдъ паньскои напасти оборонитись. Котрѝ були

---

[1]) Въ Статутѣ литовскôмъ 1566. р. постановлено, що „писарь земскій маеть по руску литерами и словы рускими вси листы и позвы писати, а не иншимъ языкомъ и словы". („Исторія славянскихъ литературъ А. Н. Пыпина и В. Д. Спасовича". — Изданіе второе. С.-Петербургъ 1879. Томъ I. стор. 322).

богатшѣ городы, то собѣ у королѣвъ польскихъ выпрôшували право городовé, щó звалось правомъ Магдебурскимъ. Коротка история сего права ось-така: Якійсь дворянинъ Епко зъ Репкова (Repkhow) зôбравъ (1215—1235) рôжнѣ нѣмецкѣ уставы въ Вестфаліи, Фризіи, Бранденбургіи, Лузаціи та въ инншихъ провинціяхъ, котрѣ въ тôмъ часѣ звались Саксоніею. Той-то збôрникъ правъ, переважно публичныхъ, звавъ ся по нѣмецки „Sachsenspiegel". Мѣжь-тымъ въ судахъ складалось право цивильне и криминальне. Гôродъ Магдебургъ списавъ свои правá въ одну книгу и назвавъ єѣ „Weichbild" („святый образъ"). Тѣ два збôрники, „Sachsenspiegel" и „Weichbild" творили отже право нѣмецке або Магдебурске въ Польщи. Краковъ одержавъ се право въ 1257. р. Въ силу сего права всякѣ справы администрацiѣ, полиціѣ и судôвъ въ городахъ польскихъ велись въ языцѣ латиньскôмъ або нѣмецкôмъ. Изъ польскихъ городскихъ судôвъ ишла апеляція до Магдебурга; однако ôдъ 1356. р. апеляція не ôдносилась до того нѣмецкого города, але до магдебурского провинціяльного суду въ замку Краковскôмъ (judicium supremum provinciale castri Cracoviensis), Третьою же инстанціею бувъ трибуналъ королѣвскій, до котрого король назначивъ по двохъ комисарѣвъ изъ райцѣвъ Кракова, Сандеча, Бохнѣ, Велички и Олкуша.[1]) Ôдъ вѣку XIII. до XVI. право Магдебурске розширилось по цѣлôй Коронѣ польскôй и по Литвѣ. Король Казимиръ В. надавъ се право Львову, Сянокови, Решеву, а Ягайло призволивъ єго Городку, Перемышлеви и Теребовли. Симъ правомъ корыстувались такожь городы Жидачѣвъ, Щврець, Новый Самбôръ, Дрогобычь,

[1]) „Права, по которымъ судится малороссійскій народъ"... изданныя подъ редакціею... профессора А. Ѳ. Кистяковскаго. Кiевъ 1879; стор. 60, 61.

Стрый, Снятынъ и и. Въ литовской же Руси надано право Магдебурске городамъ Кіеву, Чернигову, Нѣжинови, Переяславу и и.

Майже кожда грамота, надѣляюча городъ правомъ Магдебурскимъ, починає ся заявленємъ короля або великого князя, що городъ освободжає ся ôдъ суду воєводъ, каштелянôвъ, старостъ и другихъ земскихъ урядникôвъ. Въ такихъ городахъ жовнѣрѣ постоємъ не стояли, на вôйну мѣщане зъ такихъ городôвъ не ходили, хиба що король „своєю головою потягне", пôдвôдъ у вôйско не давали, мыта и промыта не платили, свôй скарбъ осôбный мали и зъ того скарбу на городску оборону вôйско своє удержували. Въ городахъ такихъ були двѣ колєгіѣ зъ выбôрныхъ урядникôвъ: 1) „Рада", щô въ нѣй засѣдавъ бурмистеръ зъ райцями; она завѣдувала судомъ цивильнымъ, полиціею, майномъ городскимъ и надзирала торговлю; 2) „Лавничій судъ" изъ 12 присяжныхъ пôдъ проводомъ вôйта; ôнъ судивъ справы криминальнѣ.[1])

Тою пôльгою, яку подавало право Магдебурске, хôснувались мѣщане, щô сидѣли внутрь городскихъ мурôвъ; а по-за-якъ Русины въ бôльшôй части сидѣли по-за укрѣпленями, то и въ такихъ городахъ лишь подекуды мали они лучшу долю. А впрочôмъ хоча Русины й стояли пôдъ управою городскихъ урядникôвъ выбôрныхъ, то все таки не мали они тои волѣ, якою корыстувались давнѣйше, коли жили пôдъ захистомъ своихъ порядкôвъ громадскихъ.

Безталанной Руси лишалась тôлько одна заступниця въ злидняхъ — церковь. И дѣйстно въ рускôй

---

[1]) В. Б. Антоновичъ, „Монографіи по исторіи западной и юго-западной Россіи". Томъ I. Кіевъ 1885; стор. 171.

церквѣ довго зберегались останки колишнього вѣчевого, громадского ладу. Епископа выбирали не тôлько ієрархи (старшина церковна), але й князѣ, бояре, священики и цѣле „людство“ тои епархіѣ, для котрои выбирано архипастыря. Тои самои системы выбору уживано также при обсадѣ другихъ ступенѣвъ церковныхъ, до низшихъ клирикôвъ включно. Основными бо признаками народного строю суспôльного въ Руси бувъ напрямъ до рôвноправности и принципъ выбôрный. Свѣтскiи люде входили иногдѣ въ складъ духовныхъ судôвъ и брали участь въ такихъ дѣлахъ, щó ôдносились до управы церковнои; ба, они мáли голосъ также въ соборахъ церковныхъ. И такъ коли въ начатку вѣку XV, въ литовскôй Руси Витовтъ хотѣвъ мати окремого митрополита, тогдѣ ôнъ *сбра вси князи литовскыхъ и рускыхъ земель, и бояръ и вельможъ, архимандриты же и игумены и благоговѣйныя инокы и попы, и сихъ всѣхъ свѣтомъ и волею и избраніемъ и хотѣніемъ*[1]) оконечно рѣшилось пытане о ôддѣленю митрополіѣ Кіѣвскои ôдъ Московскои и о выборѣ Григорія Цамвлака митрополитомъ (1414). Але такій способъ выбору митрополитôвъ, епископôвъ и прочои старшины церковнои занапаստивъ ся вже въ вѣцѣ XVI. Се бо литовскiи великiи князѣ стали заводити въ рускôй церквѣ свои феодальнiи порядки, хôснуючись правомъ „подаваня столиць духовныхъ и хлѣбôвъ духовныхъ“, с. є. правомъ подаваня архієрейскихъ катедръ, монастырѣвъ и церквей. Ôдъ литовскихъ же князѣвъ переймили се право королѣ польскiи.

Сеся нова установа була причиною упадку церкви рускои, бо церковнiи достоинства одержували часто люде

[1]) „Кіевская Старина, ежемѣсячный историческій журналъ“. Томъ IX, 1884; стор. 630.

свѣтскі, що̂ вели жизнь гулящу. Ихъ приманювали богатѣ добра́ церковнѣ, про-те бувало таке, що еще за житя старенького владыки шляхтичѣ, хотячи захопити церковне майно, били чоломъ королеви, молили сенаторôвъ, ба, давали имъ и грошѣ, щобъ лише по смерти епископа могли займити его мѣсце въ епархіи. Иногдѣ одержували право на епископію два кандидаты наразъ, и въ такôмъ случаю спôръ мѣжь епископами-номинатами не ограничавъ ся тôлько процесами, але часто кôнчивъ ся наѣздною баталіею.

Коли-жь свѣтскі патріоты рускі побачили, що въ церквѣ нема ладу, по-за-якъ ієрархія своимъ житемъ давала лишь соблазнь паствѣ духовнôй, то бажали они взяти починъ въ ôдродженю религійнôмъ и моральнôмъ. Именно руске мѣщанство стало при церквахъ засновувати братства, котрі спершу́ займались дѣлами милосердія и любови христіяньскои; але небавомъ розширили они кругъ своеи дѣяльности. Члены братства бажали привернути давный выбôрный ладъ въ церквѣ и доглядати духовенства въ его дѣлахъ. Опôсля брацтва стались заборoломъ рускои церкви въ тяжкихъ злидняхъ того часу.

Найдавнѣйшимъ було брацтво Львôвске при церквѣ Успенія Пресв. Богородицѣ, по-за-якъ грамота польского короля Казимира IV. зъ р. 1439. згадує вже про его истноване. Царгородскій патріярхъ Еремія, корыстуючись тогдѣшньою прихильностію короля Степана Баторія до Русинôвъ, выславъ ôдъ себе въ Русь Антіохійского патріярха Іоакима, поручаючи ему, займитись уладженемъ дѣлъ церкви православнои. Коли Іоакимъ пробувавъ у Львовѣ (1585), мѣщане просили его, щобы благословивъ и затвердивъ новый уставъ брацкій. Патріярхъ выдавъ 1. сѣчня 1586. р. грамоту, котрою затвердивъ той

уставъ. До братства Львôвского могли вписуватись не тôлько мѣщане, але такожъ шляхтичѣ и люде „посполитŷ“ (простŷ). Братство мáло дбати не лише про свою церковь и шпиталь, але й служити справѣ цѣлои церкви рускои. Ôдтакъ удержувало оно школу и друкарню и зô всѣми церковными братствами въ Руси-Українѣ сполучилось въ оденъ союзъ, щобы спôльно обороняти вѣру и церковь ôдъ напастей противникôвъ.[1]) Тогдѣ-то патріярхъ Іоакимъ надавъ Львôвскому братству провôдъ межи всѣми братствами и сподѣвавъ ся, що братствами двигне ся духовенство ôдъ морального упадку и ôдродить ся руска церковь. Въ 1588. р. приѣхавъ до Львова Царгородскій патріярхъ Єремія и грамотою потвердивъ а подекуды й розширивъ права братства; ôдтакъ въ 1593. р. увôльнивъ ôнъ братство зъ-пôдъ власти епископа Львôвского и митрополита Кіѣвского, изъ-за чого оно залежало тôлько ôдъ Царгородского патріярха и стало зватись Ставропигіею.[2]) Важнѣйшими були ще братства въ Вильнѣ, Кіѣвѣ, Луцку, Могилевѣ, Рогатынѣ й иншихъ городахъ.

Братства стались справдѣ забороломъ церкви рускои, именно въ кôнци XVI. вѣку. Се бо грозило ѣй велике небезпеченство не тôлько ôдъ Кальвиніянъ але й ôдъ Антитринитаріѣвъ або Социніянъ. Науку антитринитарску (се-бъ-то противну христіяньскôй науцѣ о пресв. Тройци) основавъ въ першôй половинѣ вѣку XVI. испаньскій лѣкарь Михайло Серветъ и ширивъ еѣ въ Швай-

---

[1]) Олекс. Барвѣньскій, „Ставропигійске Братство церковне у Львовѣ, его заснованє, дѣяльнôсть и значенє церковно-народне“. (Коштомъ и заходомъ товариства „Просвѣта“). У Львовѣ 1886; стор. 26.

[2]) Ставропигія, слово грецке: σταυρός—хрестъ и πήγνυμι — застрôмлюю, скрѣпляю. Хрестъ патріяршій утверджували братства ставропигійскŷ надъ царскими вратами въ иконостасѣ.

царіи, Нѣмеччинѣ, Франціи та Италіи. Опôсля перейнявъ сю науку Лелій Социнъ, патрицій изъ Сіенны, и проповѣдавъ єѣ въ Польщи (1551. и 1558. року). Центромъ антитринитаріѣвъ були тутъ городы Пинчôвъ и Ракôвъ. Тогдѣ багато Полякôвъ покинуло науку Кальвина и приняло проповѣдь Социна. Ôдтакъ братаничь Лелія, Фавстъ Социнъ (1539—1604) зреформувавъ секту антитринитарску и давъ ѣй свое имя. Въ 1579. р. прийшовъ ôнъ въ Польщу и не покидавъ єѣ до своеи смерти. Прихильники науки Фавста Социна звались Социніянами або й Аріянами. Наука тая ширилась не тôлько въ Коронѣ польскôй, але й въ Руси литовскôй. Зъ Социніянами симпатизували также паны рускѝ, щó придержувались православія, примѣромъ Константинъ князь Острожскій, котрому се вподобалось, що у Социніянъ були школы, друкарнѣ и добрѝ проповѣдники слова божого. По причинѣ отже, що наука Социна захвативши всю Литву и захôдну Русь, наносила православію чимало шкоды, мôгъ чернець Иванъ Вишеньскій справедливо сказати: *„Поєрстичѣли вси обитальницы Малой-Россіи и отъ Бога далече устранишася...“* [1])

Коли церковь православна побивалась напастями всѣлякихъ противникôвъ, задумали деякѝ іерархи рускѝ приняти церковну унію зъ Римомъ. Про тую унію говорено на Руси вже давнѣйше. И такъ Данило Романовичь, не маючи пôльги ôдъ Татаръ, пôславъ свого архіепископа Петра на вселеньскій соборъ въ Люгдунѣ (1245) и не бувъ противнымъ принятію уніѣ зъ римскимъ престоломъ. Якъ опôсля ôдбувавъ ся церковный соборъ въ Констанціи (1414—1418) пôславъ тамъ Витовтъ Кіѣвского митрополита Цамвлака. Ôнъ приѣхавъ

---

[1]) „Кіевская Старина“, т. II., 1882; стор. 52.

въ Констанцію, щобы пôдняти „прю (диспуту) о догматы съ папою“,[1]) и бувъ провôдникомъ девятнайцяти епископôвъ грецкихъ. Папа Мартинъ V. принявъ Цамвлака вельми ласкаво, але епископы грецкѝ не хотѣли покоритись римскôй церквѣ и ôдъѣхали домôвъ. Ôдтакъ Исидоръ, митрополитъ Кіѣвскій и всеи Руси, бажавъ зъєдинити церковь руску зъ престоломъ римскимъ. Великій князь московскій Василь II. позволивъ єму ѣхати на вселеньскій соборъ, котрый навпередъ у Ферарѣ, а потôмъ у Флоренціи ôдбувавъ ся (1438). Митрополитъ Исидоръ удавъ ся до Италіи вразъ зъ епископомъ Суздальскимъ Аврааміємъ въ супроводѣ сотнѣ осôбъ духовныхъ и свѣтскихъ. Ôнъ пôдписавъ актъ уніѣ, а папа Евгеній IV. именувавъ єго своимъ легатомъ на Литву, Прусы и Польщу. Коли-жь ôнъ приѣхавъ до Москвы, то великій князь Василь и владыки приняли дуже нерадо вѣсть про унію. Исидора усунено изъ столицѣ митрополичои и поставлено на єго мѣсци Іону. Ôдтакъ удавъ ся ôнъ до Риму, де папа именувавъ єго кардиналомъ; потôмъ бувъ въ Цäргородѣ папскимъ легатомъ, але въ часѣ облоги Царгорода черезъ Туркôвъ утѣкъ на островъ Самосъ и вернувъ до Риму, почôмъ папа Пій II. поставивъ єго патріярхомъ Царгородскимъ. Исидоръ умеръ въ Римѣ 1463. р.

Минуло сто пятьдесять лѣтъ ôдъ того часу, якъ митрополитъ Исидоръ намагавъ ся заключити унію рускои церкви зъ Римомъ, ажь ось въ 1594. р. сею справою займились запопадливо два рускѝ владыки, Ипатій Потѣй, епископъ Володимирскій и Берестійскій та й Кирило Терлецкій, епископъ Луцкій и Острожскій. Зъ намѣромъ сихъ владыкъ погодивъ ся также Михайло Ра-

---

[1]) Исидоръ Шараневичь, „Исторія галицко-володимирскои Руси“. Въ Львовѣ 1863; стор. 335.

гоза, митрополитъ Кіѣвскій и всеи Руси, ôдъ котрого Царгородскій патріярхъ, Єремѣя II., домагавъ ся заплаты 10.000 золотыхъ за те, що его посвятивъ на митрополита. Потѣй ставъ зъ Василемъ Константиномъ, княземъ Острожскимъ, переписуватись про унію; але сей патріотъ рускій понимавъ дѣло уніѣ вельми широко. Ôнъ радивъ удатись до Москвы и до Волохôвъ, щобы порозумѣтись въ справѣ сполученя церковъ. Впрочôмъ замѣтивъ Острожскій, що треба дещо змѣнити въ церковныхъ обрядахъ и тайнахъ и ôддѣлити ôдъ вѣры выдумки людскй. Не вспѣвши склонити князя на свою сторону, оба тй владыки порозумѣлись зъ кôлькома иншими епископами и 2. грудня 1594. ухвалили приняти унію. Тую ухвалу пôдписало 8 владыкъ рускихъ. Опôсля на соборѣ въ Берестю уложено письмо до папы Климентія VIII., котре пôдписало 10 владыкъ, мѣжь котрыми були Гедеонъ Болобанъ, епископъ Львôвскій, и Михайло Копестыньскій, епископъ Перемыскій; ôдтакъ выбрано въ сѣй справѣ двохъ послôвъ до Риму, Ипатія Потѣя и Кирила Терлецкого. Акту уніѣ довершено въ Римѣ 23. грудня 1595. р., а 16. жовтня 1596. р. на соборѣ въ Берестю оповѣщено тую-жь унію въ присутствѣ латиньскихъ архіереѣвъ, панôвъ литовскихъ и двохъ езуитôвъ, Петра Скарги и Юста Рабе. Въ рускôй церквѣ св. Николая выголосивъ Скарга проповѣдь: „O jedności kościoła bożego".

По принятію уніѣ на Руси почались сейчасъ споры религійнй мѣжь унитами и православными. Вся Русь розгорѣлась домашньою усобицею. Впрочôмъ не тôлько православнй Русины, але й тй, щó приняли унію зъ Римомъ, дôзнавали занапащеня своихъ правъ народныхъ. Тому-то самъ папа Климентій VIII. просивъ сенаторôвъ польскихъ, щобы для Русинôвъ, зъединеныхъ зъ Римомъ,

були справедливыми и рускихъ владыкъ приняли въ сенатъ. Однакже на просьбы папы сенаторы и паны польскіи мало звертали уваги.[1] Такъ отже Русины въ загалѣ не найшли милости у польского уряду. Унію уважано лишь помостомъ для переходу до обряду латиньского. Противъ такого пониженя уніѣ повставъ митрополитъ Кіѣвскій, Велляминъ Рутскій, котрого папа Урбанъ VIII. назвавъ стовпомъ церкви и Атанасіємъ Руси. Въ письмѣ до куріѣ римскои (1622) жалувавъ ся бнъ вельми на самоволю польского уряду и латиньского духовенства супротивъ Русинôвъ, зъединеныхъ зъ престоломъ римскимъ.[2] Мѣжь-тымъ повелось православнымъ Русинамъ заходами брацтвъ церковныхъ скрѣпити свои силы въ боротьбѣ зъ латинянами и унитами. Ôдъ р. 1596. до 1620. у православныхъ не було митрополита, не стало й епископôвъ; ажь ось 1620. р. ôдбулась важна подѣя, щó повздержала церковь православну въ Польщи ôдъ упадку. Тогдѣ бо переѣзджавъ черезъ Кіѣвъ въ Москву Єрусалимскій патріярхъ, Теофанъ. Козацкій гетьманъ Петро Конашевичь Сагайдачный и рускіи паны упросили его, посвятити имъ православного митрополита и кôлькохъ епископôвъ. И дѣйстно Теофанъ вволивъ ихъ волю та й посвятивъ на Кіѣвского митрополита Іова Борецкого, игумена Золотоверхо-Михайлôвского монастыря. Якъ же въ церквѣ православнôй були свои владыки, то противники стали зъ бôльшимъ ще завзятємъ єѣ поборювати.

---

[1]) Dr. Julian Pelesz, „Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom, von den ältesten Zeiten bis auf die Gegenwart". Wien 1880; II. Band, S. 14.

[2]) „Informatio data ab episcopis ruthenis sub metropolita Rutski Romam s. Congregationi praepositae negotiis Ruthenorum in materia religionis et unionis propagandae" (Annales ecclesiae ruthenae... auctore Michaele Harasiewicz. Leopoli, 1862; pag. 254—293).

А вже-жь православныхъ Русинôвъ уважали паны польскî такими людьми, щó не гôднî стояти пôдъ охороною законôвъ. Ôдтакъ въ оборонѣ занапащеныхъ правъ народности рускои станули козаки. Они творили на Украинѣ рôдъ републики надъ Днѣпромъ и задумали воювати именно зъ Татарами та Турками. Зачатокъ козачины сягае до другои половины XV. вѣку. До козакôвъ приставали часто хлопы, щó втѣкли зъ тяжкои неволѣ, и въ загалѣ люде, котрî невдоволенî були управою польскои шляхетчины. Про-те мѣжь козаками опинились неразъ й паны рускî, щó не могли погодитись зъ польскими порядками, а якъ у кого зъ нихъ було найбôльше поваги и мужности, то выбирано его гетьманомъ. Однакже гетьманомъ мôгъ бути й посполитый чоловѣкъ, коли тôлько заслуживъ собѣ бути проводыромъ товариства лицарского. Вже въ вѣцѣ XVI. плыли козаки на легкихъ човнахъ Днѣпромъ до Чорного моря и являлись близь Царгорода, а иногдѣ й пустошили побережя Турцiѣ азiйскои. По причинѣ же, що козаки вважались пôддаными державы польскои, Турцiя часто жалувалась Польщи на тыхъ смѣливыхъ напастникôвъ. Про-те король Степанъ Баторый бувъ першимъ, що бачне око звернувъ на военну републику козацку, задумуючи ею для своихъ цѣлей зреформувати. Вправдѣ призволивъ бѣнъ козакамъ выбирати собѣ гетьмана по своѣй воли, однако хотѣвъ, щобы король мавъ право выбôръ гетьмана затвôрджувати. Впрочôмъ призначивъ для кождого козака малу плату и велѣвъ приняти въ реестръ лишь 6.000 козакôвъ. Симъ способомъ гадавъ бѣнъ ôдвернути хлопôвъ ôдъ козацтва, ба, въ 1590. р. постановлено, щобы тî козаки, котрыхъ не вписано въ реестръ, уважались закрѣпощеными або невôльниками.

Але козакамъ не вподобалось, що треба имъ було

слухати польского уряду. Тому-то невдоволенî товаришѣ стали збиратись надъ долѣшнимъ Днѣпромъ за порогами, изъ-за чого они звались Запорожцями. Тутъ выбирали собѣ кошевыхъ атаманôвъ не зважаючи на власть польску, и займались безъ впину дѣломъ военнымъ. Першимъ захистомъ Запорожцѣвъ була Сѣчь на островѣ Хортицѣ. Тутъ обрубались они палисадомъ, обсыпались валомъ, поставили собѣ деревянî куренѣ и жили самî безъ жѣнокъ.

Козаки бажали сповнити высоку миссію своимъ богатырскимъ завзятемъ; се бо боронили они своихъ землякôвъ ôдъ всякого угнету и воювали зъ ворогами християнства. Не диво отже, що на тыхъ славныхъ рицарѣвъ звернувъ увагу нѣмецкій цѣсарь Рудольфъ II., коли Турки напали на Угорщину. Именно зносивъ ся сей цѣсарь зъ Запорожцями, спонукуючи ихъ, взяти участь въ вôйнѣ угорско-турецкôй (1594. и 1595. р.). Ôдтакъ пôдъ проводомъ Наливайка и Лободы служили Запорожцѣ цѣсареви, котрый жадавъ, щобъ черезъ Волощину дôстались надъ Дунай и за тою рѣкою напали на краѣ турецкî. Своими походами оба тî проводырѣ козакôвъ побудили обохъ господарѣвъ, волоского и молдавского, ôдступити ôдъ султана. Господарѣ тî и князь семигородскій були тогдѣ вразъ зъ козаками єдиными союзниками Рудольфа II., и ôдъ того часу, якъ они станули по єго сторонѣ, наступивъ зворôтъ въ вôйнѣ зъ Турками.[1])

Коли опôсля настала унія церковна, то Василь Константинъ, князь Острожскій, вговорювавъ православ-

---

[1]) Корн. Заклиньскій, „Зношеня цѣсаря Рудольфа II. зъ козаками и ихъ участь въ вôйнѣ угорско-турецкôй въ р. 1594. и 1595". (Справозданє дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичнои во Львовѣ на рôкъ шкôльный 1881/2. Львôвъ, 1882; стор. 1—38).

ныхъ обывателѣвъ королѣвства польского, пôднести противъ неи протестъ. Якъ про таке слово славного князя дôзнались козаки, то пôдъ проводомъ Наливайка выступили противъ епископôвъ и панôвъ свѣтскихъ, щó сприяли унiи. Въ зимѣ 1595—1596 р. Наливайко злучивъ ся зъ Лободою, и повстане стало прибирати грôзный розмѣръ. Хочь оно опôсля не повелось козакамъ, то таки на згарищи усобицѣ домашньои тлѣла искра, щó легко могла запалахкотѣти поломямъ на острахъ ворогамъ Руси.

Хоча лихолѣте татарске поволи минало, то однако рускiй грамотѣѣ довшiй часъ не могли розвинути литературнои дѣяльности, рôвно, якъ чоловѣкъ, щó живе въ недоли, по тяжкôмъ неспокôйнôмъ снѣ не може рано взятись до щоденнои роботы. Въ загальнôй апатiи до тогдѣшнього ладу политичного и суспôльного годѣ було ôдъ письменныхъ людей домагатись самостôйного почину до змагань словесныхъ. Вже-жь бо й культура польска не могла примиритись зъ просвѣтою рускою, ба, она не призволила старшôй своѣй сестрицѣ, зберегати батькôвскiй заповѣтъ въ тяжкихъ злидняхъ. Тому-то й руска молодѣжь выховувала ся въ школахъ по высшимъ плянамъ политичнымъ, щобы зъ годомъ-перегодомъ въ Польщи не пахло й духу руского. Вже королева Ядвига засновала (1379) своимъ коштомъ при университетѣ Пражскôмъ осôбный интернатъ для студентôвъ Литовцѣвъ и Русинôвъ, а въ 1409. р. отворено такiй интернатъ (contubernium pauperum) при академiи Краковскôй.[1] Коли-жь по принятю унiѣ зъ Римомъ Єзуиты занялись выхованемъ сынôвъ шляхты, то по свѣдоцтву митропи-

---

[1]) „Кiевская Старина", т. II, 1882; стор. 26.

лита Велямина Рутского въ короткôмъ часѣ около 200 рускихъ паничѣвъ въ латиньскихъ школахъ перейшли на обрядъ латиньскій. Про-те въ письмѣ до куріѣ римскои замѣтивъ митрополитъ, що при такôмъ поступованю польскихъ политикôвъ за десять рокôвъ останутъ ся при уніи тôлько хлопы, и що ôдтакъ унія упаде, по-заякъ хлопы не здужаютъ еѣ боронити противъ схизматикôвъ.[1])

При такихъ обставинахъ, неприхильныхъ розвоеви просвѣтнои и народнои жизни на Руси не могло появитись багато памятникôвъ литературныхъ. А вже-жь заходами братствъ и патріотôвъ рускихъ засновувались школы и друкарнѣ. Такъ въ 1580. р. Константинъ, князь Острожскій, засновавъ у себе высшу школу для науки грецкого и латиньского языка, и поставивъ въ нѣй ректоромъ ученого Грека Кирила Лукариса, щó опôсля бувъ патріярхомъ Царгородскимъ. Славнѣйшою ôдъ школы въ Острозѣ була школа Львôвска, котру братство при церквѣ Успеньскôй ôдъ р. 1586. удержувало. Въ нѣй були три клясы, въ котрыхъ крôмъ наукъ елементарныхъ учитель („дидаскалъ“) учивъ также тогдѣшньои мудрости, се-бъ-то сѣмохъ свобôдныхъ штукъ: граматики (грецкои, латиньскои и церковно-славяньскои), діялектики, реторики, музики, аритметики, геометріѣ и астрономіѣ. И дѣйстно ученики („спудеи“) сеи школы вправлялись добре въ языкахъ грецкôмъ и церковно-славяньскôмъ, коли пôдъ проводомъ свого учителя Арсенія зладили (1591) „*Грамматику доброглаголиваго еллино-словенскаго языка*“. Въ „порядку школьнôмъ“ сказано мѣжь иншимъ, що богатî дѣти надъ убогими въ школѣ нѣчимъ высшî не мали бути, якъ тôлько наукою. Учитель мавъ

---

[1]) Annales ecclesiae ruthenae; p. 274.

въ суботу учити дѣтей страху божого и „обычаѣвъ встыдливыхъ младенческихъ", а ôдтакъ не боронивъ имъ „памятного по чаши школьнôй".[1])

Школа Ставропигійска була найлучшою изъ тогдѣшнихъ школъ рускихъ, изъ за-чого не тôлько изъ воєводства руского, але й зъ Украины приѣзджали сюды талантливû „спудеи" для науки высшои, якои не могли набути й въ самôмъ Кієвѣ. Въ сѣмъ городѣ заведено школу на Подолѣ мабуть въ 1615. р. Тогдѣ бо Гальшка, зъ роду Гулевичь, жена Мозырского маршалка, Степана Лозки, подарувала своє обôйстє зъ будôвлями и майданомъ, щобы тутъ основано брацкій монастырь зô школою. Ôдтакъ багато особъ духовныхъ и свѣтскихъ вписалось въ члены братства, котре звало ся Богоявленьскимъ ôдъ церкви, поставленои на обôйстю, що подарувала Гальшка.[2]) Въ 1620. р. патріярхъ Єрусалимскій, Теофанъ, потвердивъ уставъ брацкій, надавши братству зъ церквою назву Ставропигіѣ патріяршои. Въ школѣ Кієвскôй були три клясы, якъ и въ школѣ Львôвскôй, и она звалась „школою наукъ еллино-словенскаго и латино-польскаго письма". Кієвскій митрополитъ Петро Могила перетворивъ опôсля тую школу въ колегію.

Крôмъ высшихъ школъ въ Острозѣ, Львовѣ и Кі-

---

[1]) Чашою школьною або березовою кашою звались тогочаснû наказуваня, котрû для бôльшои памяти затверджувано рôзгами або кіями. — Про „порядокъ школьный" порôвн. „Галичанинъ. Литературный сборникъ, издаваемый Яковомъ Ѳ. Головацкимъ и Богданомъ А. Дѣдицкимъ". Львовъ, 1863. Книга I.; стор. 72—78.

[2]) Давнѣйше думали, що школу Богоявленьского братства въ Кієвѣ засновано въ 1589. р., та що, коли она (1614) згорѣла, переведено еѣ (1615) въ дворъ, подарованый Гальшкою Гулевичôвною, женою Степана Лозки, маршалка Мозырского. (Порôвн. „Кіевскую Старину", т. XI., 1885; стор. 85—116).

свѣ находились ще школы при брацтвахъ въ цѣлôй полуднево-захôднôй Руси. Важнѣйшою зъ нихъ була школа въ Луцку; уставъ еи потвердивъ Кирило Лукарисъ, патріярхъ Царгородскій. Впрочôмъ були ще приватнû школы при монастыряхъ и церквахъ. Хоча же въ сихъ школахъ подавалась наука въ мовѣ мертвôй, с. е. церковнославяньскôй, хоча дѣти вчились тутъ тôлько букваря и псалтыри: все-жь таки волѣли Русины вчитись въ тыхъ школахъ брацкихъ и церковныхъ, де переймались любвою до свого обряду, нѣжь у школахъ єзуитскихъ, де молодцѣ набували неохоты до святощій рôдныхъ. А було вже тогдѣ на Руси чи-мало школъ єзуитскихъ. Въ Вильнѣ завели Єзуиты академію ще за короля Степана Баторого; троха пôзнѣйше засновали они колегію въ Полоцку, въ Ярославѣ галицкôмъ и вô Львовѣ. Въ першôй половинѣ вѣку XVII. повстали єзуитскû колегіѣ въ Луцку, Барѣ, Перемышли и въ декотрыхъ городахъ Бѣлои Руси, ôдтакъ въ Кіевѣ и Острозѣ. Родичѣ ôддавали радо Єзуитамъ свои дѣти на науку, тому-що въ Польщи уважано ихъ добрыми педагогами и славными учителями языка латиньского, котрый тогдѣ бувъ признакомъ науки высокои. А вже-жь Єзуиты въ починахъ уніѣ не оказувались противниками языка руского, и ôдтакъ Петро Скарга радивъ Полякамъ заводити школы рускû, щобы всѣхъ Русинôвъ тымъ скорше перевести на католицизмъ. Коли-бъ отже всѣ навчились по-руски, тогдѣ, по думцѣ Скарги, лекше було-бъ Полякамъ наглядати письменну дѣяльнôсть Русинôвъ.[1]) Та й швыдко осяг-

---

[1]) Порôвн. слѣдуючû слова Єзуита Петра Скарги: „Byśmy byli czujni, moglišmy dawno szkoły ruskie mieć, a wszystkie pisma ruskie przejźrzeć, i w słowieńskim ich języku mieć swoje katoliki ćwiczone. Trzeba było i na polski abo ruski język przekładać ruskim narodom rzeczy ku temu służące, żeby rychlej prawdę obaczyli". („Ka-

нули Єзуиты своеи цѣли: руска молодѣжь шляхоцка покидала вѣру батькôвъ, и зъ годомъ-перегодомъ унія була долею мѣщанъ та люду простого.

Такъ отже супротивъ колегій єзуитскихъ Русины зô своими обрядовыми школами не могли довго устоятись: имъ треба було зреформувати бодай высшû свои школы, щобъ выйшли зъ нихъ дѣячѣ такû, якû могли-бъ станути до словеснои боротьбы зъ противникомъ умнымъ та сильнымъ. Такои реформы пôднявъ ся Кіѣвскій митрополитъ Петро Могила, щó устроивъ свою колегію по взôрци академіѣ Краковскои. И справдѣ Могиляньска колегія въ Кіевѣ выховала багато талановитыхъ мужѣвъ, щó поважились иногдѣ выступати въ диспуту зъ тыми словутными схолястиками латиньскими, котрû въ діялектицѣ вважались непобѣдными. Ôдтакъ деякû изъ тыхъ ученыхъ Украинцѣвъ въ вѣцѣ XVII. несли свѣтло науки изъ колегіѣ Кіѣвскои въ Москву, де тьма тьмуща обгорнула людей, приголомшеныхъ ôдъ своихъ царѣвъ тяжкою недолею.

Зъ-по-мѣжь народôвъ славяньскихъ тôлько однû Москвичѣ не заявляли нѣ найменшои дѣяльности литературнои. Въ вѣцѣ Ивана Грозного супротивъ самоволѣ царскои поникли всѣ признаки житя чоловѣка-невольника. Оденъ-одинèсѣнькій грамотѣй Максимъ Грекъ (1480—1556) не здужавъ ожявити мертвоты во всѣхъ напрямахъ жизни народнои, суспôльнои и просвѣтнои. Та-жь мѣжь Москвичами були такû люде, котрû ôдклоняли молодѣжь ôдъ науки, мабуть то наука веде до ересей и робить чоловѣка божевôльнымъ. Коли-жь въ Москвѣ про свободу и волю людямъ и не снилось, то

zania przygodne z innemi drobniejszemi pracami". W Krakowie, 1610; str. 373).

въ Сербіи и Болгаріи укôнчилась драма народна сумною катастрофою въ боротьбѣ зъ Турками про самостôйнôсть народну. Сербôвъ побороли бисурманы 15. червня 1389. р. на Косовôмъ поли, а Болгаре втратили волю 1393. р. Коли-жь словесна жизнь у Болгаръ зовсѣмъ знидѣла, то Сербове жили ще якійсь часъ згадкою колишньои славы, а въ сербско-хорватскôмъ краю, Дальматиньскôмъ приморю, именно же въ Дубровнику, процвитала литература гарно. Сей бо край стоявъ пôдъ управою Венеціянôвъ и корыстувавъ ся свободою, изъ-за чого Дубровницка република справедливо могла называтись полуднево-славяньскими Атенами. Мѣжь прочими народами славяньскими найвысше въ просвѣтѣ станули тогдѣ Чехи та Поляки; оба тû народы зовуть вѣкъ XVI. золотымъ вѣкомъ своеи литературы. У Чехôвъ словеснôсть процвитала ôдъ 1526. до 1620. р. (до нещаснои боротьбы на Бѣлôй Горѣ), а у Полякôвъ змоглась велична жизнь литературна ôдъ 1548. до 1606. р. Такожь Словѣнцѣ або Хорутане почали розвивати свою литературу ôдъ часôвъ реформаціѣ Лютеровои. Именно Юрій Дальматинъ переложивъ (1584) цѣлу Библію на мову рôдну, мѣжь-тымъ коли Адамъ Богоричь, ученикъ Меланхтона, въ Виттенбергу (1584) першу граматику словѣньску выдавъ. — Порôвнавши отже литературну дѣяльнôсть въ тогдѣшнѣй Руси зъ просвѣтными змаганями другихъ народôвъ славяньскихъ зможемо дôйти до сего выслѣду, що хоча въ нашôй батькôвщинѣ не ширилась ще просвѣта своя рôдна въ словѣ живôмъ, то все-таки заходами брацтвъ церковныхъ посѣяно багато здорового зерна, зъ котрого при сприяючихъ обставинахъ часу могло-бъ було вырости буйне колосє ядренисте.

Литература церковна.

Творы писателѣвъ церковныхъ въ першôй половинѣ сего періода не мають литературнои стôйности, бо деякî грамотѣѣ були чужинцями, щó не знали вдачѣ и свѣтогляду народу руского. Впрочôмъ вѣки XIV. и XV. суть темнымъ періодомъ въ руско-украиньскôй исторіи, поза-якъ стародавный побутъ рускій нападомъ татарскимъ розрушивъ ся, а ôдтакъ проявивъ ся справдѣшній заколотъ въ розвою національнôмъ и суспôльнôмъ, поки не повстала козачина зъ своими змаганями до дѣяльного житя народного. А вже-жь просвѣту на Руси двигнули именно три важнî чинники: вынахôдъ штуки друкарскои, Реформація и унія церковна. Першî друкованî книги церковнî явились въ Краковѣ (1491), а ôдтакъ Францъ Скорина печатавъ въ Празѣ Библію руску (1517—1519), а въ Вильнѣ Апостолъ (1525) и „Малую подорожную книжку"; опôсля Иванъ Федорôвъ друкувавъ книги церковнî въ Заблудовѣ недалеко Вильны, у Львовѣ и въ Острозѣ.[1]) Що-до книгъ, доси невыдрукованыхъ, годить ся спôмнути про Новый Завѣтъ, переложеный на мову малоруску Валентиномъ Негалевскимъ (1581) въ селѣ Хорошовѣ, нынѣшнього Острожского повѣту, губерніѣ Волыньскои. Сей перекладъ зладивъ Негалевскій пôсля тексту польского, выданого въ Раковѣ (1577) для Социніянъ Мартиномъ Чеховичемъ. Въ переднѣмъ словѣ до *„ласкавого чителника"* Негалевскій замѣчав, що ôнъ *„не самъ зъ своеи власнои хути... отважился съ польского языка на речь рускую письма нового тестаменту переложити, а учинилъ то за намовою и на-*

[1]) Про першî друки церковнî и про выданя Библіѣ подасть ся въ дальшôмъ уступѣ сеи главы одвѣтна вѣдомôсть.

поминанемъ многихъ учоныхъ, богобойныхъ а слово Божее милуючихъ людей, которые писма польского читати не умеютъ, а языка словенского, читаючи писмомъ рускимъ, выкладу з словъ его не розумпьютъ".[1]) Зъ сего видно, що Негалевскій, котрый бувъ вѣдай рускимъ шляхтичемъ, переkладъ Нового Завѣта зладивъ въ мовѣ малорускôй для тыхъ своихъ одновѣрцѣвъ, котрî не розумѣли нѣ польского, нѣ церковно-славяньского языка. Противъ змагань Социніянъ и католикôвъ въ Руси полудневo-захôднôй повставъ горячій прихильникъ православія, князь Андрѣй Михайловичь Курбскій. Се бувъ емигрантъ московскій, колишній воевода и своякъ царя Ивана Василевича Грозного. Не могучи погодитись зъ деспотичною самоволею царскою, Курбскій пôддавъ ся польскому королеви Жигимонтови Августови (1563) и живъ на Литвѣ, а опôсля на Волыни, та й переписувавъ ся зъ панами литовскими и рускими, особливо-жь зъ княземъ Василемъ Константиномъ Острожскимъ. Сего мецената руского бажавъ Курбскій ôдвернути ôдъ приязни зъ Социніянами и утвердити въ вѣрѣ православнôй. Ôнъ упоминавъ такожь князѣвъ Чарторыйскихъ, придержуватись вѣры батькôвъ и не дружитись зъ Езуитами. Въ цѣли пропаганды религійнои писавъ ôнъ листы до знаменитыхъ панôвъ и пань рускихъ, примѣромъ до князя Острожского, до княгинѣ Анны Деспотовны Збаражскои, старостины Кременецкои и до инишихъ.

Коли-жь настала унія церковна, то провôдники унитôвъ и православныхъ списали багато книгъ, щобы боронити вѣру свою ôдъ напастей противникôвъ. По-мѣжь грамотѣями того часу ôдзначавъ ся особливо Иванъ Вишеньскій, що бувъ черцемъ на горѣ Атоньскôй

---

[1]) „Кіевская Старина“, т. II., 1882; стор. 200.

и неначе пророкъ старозавѣтный ставувъ на розпутьѣ, покликуючи до трупôвъ, щобы встали и очи розкрыли. Єго голосъ гремѣвъ громомъ, ôдъ котрого тремтѣли всякiи супостаты Руси. Ôнъ не жахавъ ся, высказати своимъ землякамъ гôркiи слова правды, спонукуючи ихъ до реформы въ житю религiйнôмъ и суспôльнôмъ. И слухала Русь смирно смѣливои проповѣди сего черця-аскета, однако не здужала таки ôджити давнымъ житемъ, бо не доставало ѣй свободы пôдъ управою брата-Славянина.

a) Писателѣ.

1. Фотiй, митрополитъ Кiѣвскiй и всеи Руси (1408—1431) бувъ родомъ Грекъ и зовсѣмъ не дбавъ про просвѣтнiи справы своеи епархiѣ. Царгородскiй патрiархъ Антонiй посвятивъ єго на митрополита ще за житя Кипрiяна, однако литовскiй великiй князь Витовтъ бувъ єму противный и по смерти Кипрiяна домагавъ ся ôдъ него, щобы изъ Москвы часто до Кiєва приѣзджавъ и церковными дѣлами полуднево-захôднои Руси щиро займавъ ся. Але хоча Фотiй присягъ Витовтови, що вволить єго волю, то сидѣвъ собѣ таки въ Москвѣ и приѣзджавъ въ Русь-Украину тôлько тогдѣ, коли ôдбиравъ данины ôдъ епископôвъ и богатiи доходы митрополiѣ Кiѣвскои. Въ загалѣ сей чужинецъ бувъ великiй хапуга, щò на Руси займавъ часто богату займанщину. Зъ такимъ митрополитомъ не мôгъ Витовтъ погодитись; впрочôмъ ôнъ бажавъ позбутись всякои звязи зъ Москвою и про-те въ 1414. р. зôбравъ въ Новгородку iєрархôвъ и делегатôвъ изъ людей свѣтскихъ та духовныхъ для выбору митрополита нового. На тôмъ соборѣ выбрано отже литовско-рускимъ митрополитомъ ученого Болгарина, Григорiя Цамблака (Самвлака), щò бувъ свояком покôйного митрополита Кипрiяна, а коли патрiархъ Цар-

городскій не хотѣвъ его посвятити, то сего церковного акту довершили въ Новгородку сами епископы (16. падолиста 1416. р.). Ôдтакъ Фотій кинувъ клятву на Цамблака и на всѣхъ тыхъ, котрі поставили его митрополитомъ. Але той проклônъ пристрастного митрополита Московского не налякавъ нѣкого на Руси, и про-те Цамблакъ корыстувавъ ся всѣми правами самостôйного архипастыря до своеи смерти (1419).

Опôсля-жь Витовтъ примиривъ ся зъ Фотіемъ и узнавъ его митрополитомъ Кіевскимъ и всеи Литвы. Видячи, що такому могучому князеви годѣ противитись, Фотій дбавъ уже бôльше про митрополію Кіевску, ба, ôнъ навѣстивъ Галичь и Львôвъ (1421) и ажь по смерти Витовта (27. жовтня 1430. р.) осѣвъ постôйно въ Москвѣ, де й умеръ 1. липня 1431. р.

Фотій писавъ *Поученія* князямъ, боярамъ и духовенству въ языцѣ церковно-славяньскôмъ. Въ Новгородскôй Софійскôй библіотецѣ находить ся въ рукописи 16 такихъ поученій вразъ зъ *Духовнымъ Завѣщаніемъ*, въ котрôмъ Фотій описавъ и жизнь свою.[1]) Въ однôмъ „поученію“ повстае ôнъ противъ выбору Цамблака въ митрополиты и зове поганцями („язычниками“) тыхъ епископôвъ, щó були на звѣстнôмъ соборѣ въ Новгородку. „Поученія“ Фотія не мають стôйности литературнои, але важні суть изъ-за того, що малюють образъ тогдѣшнього суспôльного житя, особливо въ великôмъ князѣвствѣ московскôмъ. Изъ нихъ довѣдуемо ся, що духовники займались торговлею и лихвою („рѣзоимствомъ“), що тогдѣ ôдбувались судові поединки, и т. и.

---

[1]) Поученія Фотія напечатано въ I. томѣ Актôвъ Историч. СПб. 1841, а Духовное Завѣщаніе або прощальну грамоту замѣщено въ VI. томѣ Полн. собр. русск. лѣтоп.. стор. 144—148.

2. **Григорій Цамблакъ.** Про жизнь сего книжника, котрого зовуть такожь Самвлакомъ (Семивлакомъ), мало-що намъ звѣстно. Кажуть, що ôнъ бувъ игуменомъ монастыря сербского въ Дечанахъ и пресвитеромъ молдавскои церкви въ Сочавѣ. Опôсля Кіѣвскій митрополитъ Кипріянъ призвавъ єго въ Русь, але Цамблакъ не пôзнавъ свѣтогляду народу руского, ба й не навчивъ ся добре того языка церковно-славяньского, котрымъ хôснували сь грамотѣ рускії. Видно, що ôнъ не довго живъ на Руси, закимъ поставлено єго митрополитомъ (1414). А вже-жь бувъ ôнъ ученымъ мужемъ, коли лѣтописи зовуть єго *„книжнымъ зѣло, изученымъ книжней мудрости всяцѣй изъ дѣтства“* [1]) Въ Московскôй патріаршôй бібліотецѣ зберегають ся мѣжь рукописями 27 *поучительныхъ и похвильныхъ слôвъ* єго на празники Господскії и святыхъ. Мѣжь ними єсть такожь єго *надгробное слово* въ память митрополита Кипріяна.[2]) — Письма Цамблака ôдзначують ся глубиною мыслій, тôлько языкъ єго являє багато грецизмôвъ, и про-те стиль єго єсть замотаный и тяжкій.

Цамблакъ написавъ єще *Житіє св. Параскевы Терновской* — памятникъ, щô належить до литературы болгарскои, а ôдтакъ зладивъ єще оденъ твôръ, щô ôдносить ся до литературы сербскои с. є. *Житіє Стефана царя сербскаго иже въ Дечахъ.* Такъ отже Цамблакъ своєю дѣяльностію письменною причисляє ся ко історіи литературы трохъ народôвъ — Русинôвъ, Болгаръ и Сербôвъ.

3. **Симеонъ Будный.** Про него пишуть, що бувъ Русиномъ литовскимъ и вчивъ ся въ академіи Кракôв-

---

[1]) „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви.“ Томъ I. Изданіе II. С.-Петербургъ 1827; стор. 103.

[2]) Порôвн Историч. Христом. Буслаєва, стор. 923—926.

скôй. Коли Николай Радивилъ Чорный въ Клецку[1]) заспувавъ збôръ кальвиньской конфессіѣ, то покликавъ ôнъ туды Будного на пастора. Въ Несвѣжи[2]) выдавъ сей ученый мужь (1562) *Катихисісъ* для простого народу руского и для христіяньскихъ дѣтокъ рускихъ. Повный титулъ сеи рѣдкои книжки находить ся на послѣднѣмъ листѣ: „*Доконана есть сія книга, зовемая греческимъ языкомъ Катихисісъ, а по словенски Оглашеніе Богу ко чти и посполитымъ людемъ языка руского къ наказанью и доброму наученью, накладомъ боголюбивыхъ мужей, пана Матѳія Кавечинского, намѣстника Несвижского, Сімона Будного, Лаврентія Крышковского, въ городѣ Несвижскимъ подъ лѣты отъ воплощенія Спасова тысеча пятисотъ шестьдесять второго, месеца іюнія 10.*"

Будный присвятивъ Катихизисъ свôй сынамъ князя Николая Радивила, щó бувъ воеводою Виленьскимъ, найвысшимъ маршалкомъ и канцлеромъ великого князѣвства литовского. Присвятивъ же свою книжку дѣтямъ того мецената кальвиньского по тôй причинѣ, щобы они „не только въ чужоземскихъ языцѣхъ кохали ся, але бы ся тежь и того з давна славного языка словенъского розмиловати и онымъ ся бавити рачили." Призначаючи свôй творъ для исповѣдникôвъ вѣры кальвиньскои, выступае ôнъ ворожо противъ обрядôвъ церковныхъ. Сей Катихизисъ выдано опôсля у-друге въ Вильнѣ въ 1584. р. Авторъ написавъ его въ тогдѣшнѣй мовѣ рускôй, щó уважалась урядовою въ Руси литовскôй; тôлько прикрасивъ еѣ подекуды словами и формами церковно-славяньскими. — Въ 1562. роцѣ выдавъ Буд-

---

[1]) Клецко, мѣсто, давнѣйше въ воеводствѣ Гнезненьскôмъ, теперь въ вел. князѣвствѣ Познаньскôмъ

[2]) Несвѣжь, городъ въ губерніи Миньскôй.

ный єще й другій твôръ по-руски п. з. „*Оправданіє грѣшнаго человѣка предъ Богомъ*", и посвятивъ єго Евстафію Воловичови, маршалкови и писареви великого князѣвства литовского. Въ сѣй книзѣ заявивъ ôнъ уже деякî тенденціѣ аріяньскî. И справдѣ не довго остававъ ся Будный при кальвинизмѣ. Принявши вѣру социніяньску або аріяньску, ставъ ôнъ єѣ по Литвѣ ширити, а коли князь Радивилъ уже не заявлявъ єму своєи ласки, то перенѣсъ ся до Лоска,[1]) замку Яна Кишки зъ Цѣхановця, старосты жмудского, котрый ставши ся провôдникомъ тамошнихъ Социніянъ, именувавъ Будного министромъ. Ôдъ того часу уважано Будного въ Литвѣ творцемъ новои секты, котру звано пôвъ-жидôвскою або єбіоницко-литовскою. — Для Социніянъ переложивъ Будный цѣлу Библію на мову польску и выдавъ єѣ въ Несвѣжи у-перве 1570. р., а въ-друге 1572. р.

4. **Христофоръ Броньскій.** Сему прихильникови вѣры кальвиньскои приписують важный письменный твôръ, котрый мае ось-такій заголовокъ: „*Апокрисисъ, албо отповѣдь на книжкы о съборѣ Берестейскомъ, именемъ людій старожитнои релѣи (религіѣ) греческои, через Христофора Филялета*[2]) *в рихлѣ дана.*" Сей свôй твôръ выпечатавъ Броньскій въ Вильнѣ 1597. р., и присвятивъ єго Янови Замойскому, канцлерови и гетьманови великому короннрму. Пана сего похваливъ ôнъ изъ-за симпатіѣ до Русинôвъ, замѣтивши въ присвяченю своєи книги отъ-се: „Разъ зъ устъ Вашои Милости тая вышла сентенція, же в вѣрѣ никому не треба кгвалту чинити. — Зганилъ то Ваша Милость разъ, же мы грецкого набоженства люде въ набоженстве нашимъ преслѣдовани

---

[1]) Лоскъ, теперь мѣсточко губерніѣ Виленьскои.

[2]) Φιλαλήθης, слово грецке, знач. „приятель правды."

буваємъ"... Книгу сю подѣливъ авторъ на чотыри части. Въ першôй части пише про соборъ Берестійскій, „о выкроченю митрополита Кіевского и епископовъ", щó приняли унію: замѣчає, що именемъ православныхъ выдано книжку п. з. „*Ектезисъ, албо короткое зобранье справъ, которіи ся дѣяли на помѣстномъ синодѣ въ Берестю литовскомъ*". Въ части другôй розказує авторъ про дѣѣ церкви православнои на Руси въ часѣ собора Берестійского; въ части третѣй пише: „О монархіи, албо единовластіи костелномъ папежовъ римскихъ;" наконецъ въ части четвертôй боронить патріярха Царгородского.

Апокризисъ Филалета написана языкомъ макароничнымъ, с. є. языкомъ малорускимъ примѣшанымъ зъ словами польскими. А вже-жь змѣстомъ своимъ єсть она творомъ вельми важнымъ, по-за-якъ малює живый образъ сучасного житя церковного и суспôльного. Однакже Мелетій Смотрицкій, принявши унію, не злюбивъ автора сеи книги и въ Апологіи своѣй назвавъ єго кальвинистомъ, щó не знавъ нѣ вѣры грецкои, нѣ письма руского.

5. Мелетій Смотрицкій. Ôнъ родивъ ся въ Смотричи на Подôлю. Єго отецъ, Герасимъ Даниловичъ Смотрицкій, бувъ пôдстаростою Каменецкимъ и ректоромъ высшои школы въ Острозѣ. Першимъ учителемъ Мелетія бувъ Кирило Лукарисъ, щó вчивъ языкôвъ грецкого и латиньского въ школѣ Острожскôй. Коли-жь молодый Смотрицкій заявивъ великій талантъ въ науцѣ, то Василь Константинъ, князь Острожскій, пôславъ єго въ єзуитску колегію въ Вильнѣ. Ще за житя Острожского написавъ ôнъ статю противъ нового римского календаря и „*Вирши на отступниковъ*", печатаній въ Острозѣ 1598. р. По смерти сего свого добродѣя Мелетій поѣхавъ зъ дѣтьми руского князя Соломирецкого за границю, пôсѣтивъ деякій университеты нѣмецкій и пôзнавъ про-

свѣту захôднои Европы. Повернувши домôвь выдавъ въ 1610. р. въ Вильнѣ книгу пôдъ заголовкомъ „Θρῆνος, to jest Lament jedynej, świętej, powszechnej, apostolskiej, wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary; pierwej z greckiego na słowieński, a teraz z słowieńskiego na polski przełożony przez Teofila Ortologa.“ Въ сѣмъ творѣ Смотрицкій представивъ въ живыхъ, сильныхъ и поетичныхъ образахъ упадокъ рôднои вѣры, жалкуючись именно изъ-за того, що знатнѣ роды шляхоцкѣ оденъ за другимъ ôдъ неи ôдступають. По причинѣ сего твору униты и латиняне заворушились вельми противъ православныхъ, тай появилась литература полемична. Именно езуитъ Петро Скарга выдавъ (1610) въ Краковѣ письмо п. з. „Na Treny i Lament Teofila Ortologa do Rusi greckiego nabożeństwa przestroga“.

Опôсля ставъ Смотрицкій учителемъ въ Євю недалеко Вильны (1615) и въ тамошнѣмъ монастырѣ постригъ ся въ черцѣ. Въ 1620. р. духовенство и нарôдъ выбрали єго архимандритомъ Дерманьскимъ и также архіепископомъ Полоцкимъ. Теофанъ, патріархъ Єрусалимскій, установляючи на ново руску іерархію, посвятивъ Смотрицкого на архіепископа. Въ 1621. р. написавъ ôнъ по-польски „Оправданє невинности“ (Verificatia niewinności), де ôдпиравъ поговôръ, щó на него звертали, мабуть то ôнъ хоче зрадити Польщу и передати ся Туркамъ; также доказувавъ ôнъ тутъ право народу руского, зреформувати церковну старшину. Коли-жь 1623. року убито унитского архіепископа Полоцкого, Іосафата Кунцевича, то противники православія приписували Смотрицкому головну вину сего убійства. Про-те втѣкъ ôнъ зъ Витебска на Украину, а ôдтакъ поѣхавъ ажь въ Царгородъ, де пробувавъ три роки; ôдтôль ôдправивъ ся въ Римъ и тамъ принявъ унію. Въ 1628. р. выдавъ по

польски свою „Апологію“ въ котрôй оправдувавъ свое ôдступлене ôдъ православія и старавъ ся доказати, що въ церквѣ православнôй суть ереси.[1]) Митрополитъ Іовъ Борецкій написавъ противъ Апологіѣ ôдпôръ пôдъ назвою „Аполлія“ (погибель), а протоіерей Слуцкій, Андрѣй Мужиловскій, выдавъ (1629) брошуру въ мовѣ польскôй п. з. „Antidotum“.

Папа Урбанъ VIII., хотячи Смотрицкого при уніи удержати, именувавъ его архіепископомъ Іерополитаньскимъ и въ письмѣ своѣмъ похваливъ его изъ-за правои вѣры; зъ ласки-жь Полякôвъ одержавъ Мелетій богату архимандрію въ Дерманьскôмъ монастырѣ на Волыни. Тому же, що ôнъ неразъ змѣнявъ вѣру, були на Руси такй люде, котрй думали, що ôнъ не есть нѣ унитомъ, нѣ православнымъ, и що якусь нову вѣру ввести бажае. Про-те брацтво св. Духа въ Вильнѣ просило его въ письмѣ, щобъ ôнъ Руси не роздиравъ ще на часть третю. Смотрицкій ôдписавъ брацтву, що оно безъ причины пôдсувае ему таку нечесть, по-за-якъ ôнъ запопадливо старае ся зъединити Русь роздвоену; впрочôмъ радить ôнъ землякамъ, щобъ выбрали собѣ патріарха окремого. Се письмо Мелетія зове ся „Упôмненемъ“ (Paraenesis) и его выдавъ ôнъ по-польски въ Краковѣ (1629).

Смотрицкій умеръ 1633. р. въ монастырѣ Дерманьскôмъ. Кажуть, що неприятелѣ дали ему напитись

---

[1]) „Apologia peregrinaciej do krajów wschodnich, przez mię Meletiusza Smotrzyskiego, M. D. Archiepiskopa Połockiego, Episkopa Witepskiego, Mścisławskiego, Archimandrytę Wileńskiego i Dermańskiego roku 1623. i 24. obchodzonej, przez fałszywą bracią słownie i na pismie spotwarzonej, do przezacnego narodu ruskiego obojego stanu duchownego i świeckiego sporządzona i podana A. 1628. Augusti die 25. w monasteru Dermaniu.“

отруты. Єго біографъ Яковъ Суша, епископъ Холмскій и Белзкій, оповѣдае, що по єго воли похоронено єго вразъ зъ похвальнымъ письмомъ папы. Той листъ вложено єму въ руки.

Мелетій Смотрицкій бувъ грамотѣємъ вельми ученымъ и въ діялектицѣ мôгъ рôвнатись зô всякимъ єзуитомъ. Ôнъ написавъ багато творôвъ переважно въ мовѣ польскôй; а вже-жь изъ всѣхъ єго богословскихъ письмъ найважнѣйшимъ есть Θρῆνος (Lament), про котре высше де-що сказано. Въ нашôй литературѣ займае Смотрицкій вельми поважне мѣсце изъ-за того, що выдавъ въ Євю (1619) граматику языка церковно-славяньского. (Гляди главу слѣдуючу: „Литература свѣтска.")

5. Иванъ Вишеньскій.[1]) У кождого народа, що побивае ся довгою недолею, выступае въ рѣшучôй добѣ лихолѣтя такій мужь, що силою волѣ та громомъ слова потрясае землякôвъ, запомороченыхъ своимъ нерозумомъ и чужою кормигою, — що кличе-покликуе ихъ до житя нового, до реформы житя суспôльного и народного. Такимъ мужемъ на Руси бувъ аскетъ-чернець Атоньскои горы Иванъ Вишеньскій. Ôнъ родивъ ся въ Галичинѣ, въ мѣсточку Вишнѣ, бувъ отже землякомъ гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного, що бувъ сыномъ Самбôрского шляхтича Конона або Конаша Сагайдачного. Де ôнъ учивъ ся и де постригъ ся въ черцѣ, годѣ дôзнатись. Мабуть въ кôнци вѣку XVI. найшовъ ôнъ захистъ противъ невзгодинъ часу на горѣ Атоньскôй въ Болгаріи. Ôдси посылавъ ôнъ южнорускому народови, панамъ и епископамъ свои славнû посланія, що уважають ся справдѣ перлами въ тогдѣш-

[1]) Цѣнну монографію про Ивана Вишеньского написавъ талановитый професоръ Харкôвского университета Н. Ѳ. Сумцовъ („Кіевская Старина;" томъ XI. 1885; стор. 649—677).

нѣй литературѣ церковнôй. Иногдѣ вертавъ зъ Атона на Украину, щобы живымъ словомъ спонукати земляkôвъ до житя нового.

Иванъ Вишеньскій бувавъ у свого приятеля Іова Княгиницкого, щó заснувавъ въ Галичинѣ Скитъ Манявскій, але Атонъ приманювавъ его опять до себе, де чернець-патріотъ моливъ ся за нещасну Русь и въ еи хосенъ списувавъ свои „посланія." А вже-жь присутнôсть его на Руси була неразъ вельми пожадана; про-те на соборѣ Кіѣвскôмъ (1621) рѣшено, пôслати на гору Атоньску и прикликати ôдтамъ въ рôдну землю кôлькохъ черцѣвъ, а мѣжь ними именно Ивана зъ Вишнѣ. Тôлько-жь не звѣстно, чи Вишеньскій на той зазывъ отцѣвъ собору прийшовъ опять въ родину; такожь не можь дôзнатись, де ôнъ умеръ, чи на Руси, чи въ чужинѣ на горѣ Атоньскôй.

До насъ дôйшли чотыри творы сего знаменитого черця, писанѝ по поводу принятія уніѣ церковнои въ Руси-Украинѣ:

1) *„Посланіе ко князю Василію Острожскому и ко всѣмъ православнымъ христіянамъ въ Малой Россіи."*

2) *„Посланіе Аөонскаго монаха Іоанна Вишенскаго ко всѣмъ православнымъ жителямъ юго-западной Руси и польско-литовскаго королевства."*

3) *„Посланіе Аөонскаго монаха Іоанна Вишенскаго къ митрополиту и епископамъ юго-западной Руси, принявшимъ унію."*

4) *„Сочиненіе монаха Аөонскаго о заблужденіяхъ римской вѣры"*[1])

Крôмъ сихъ „посланій" Вишеньскій написавъ ма-

[1]) „Акты относящіе ся къ исторіи южной и западной Россіи, собранные и изданные археографическою коммиссіею." Томъ II. С.-Петербургъ; стор. 205—270.

буть еще „*Зачапку мудрого латинника съ глупымъ Русиномъ въ диспутацію.*" Хоча бо авторомъ сего твору зове ся атоньскій чернець Христофоръ, то по мнѣню ученого професора Н. Ѳ. Сумцова имя се уважае ся псевдонимомъ, пôдъ котрымъ скрывае ся Иванъ зъ Вишнѣ.[1]) Про деякѝ иншѝ письма меншои ваги трудно рѣшучо сказати, чи авторомъ ихъ есть дѣйстно сей славный чернець-грамотѣй.

Иванъ Вишеньскій ôдзначуе ся въ творахъ своихъ горячимъ патріотизмомъ. Гôркими словами правды хотѣвъ ôнъ панôвъ и епископôвъ вгамувати въ ихъ роскôшнôмъ житю. И ось смирный сей чернець, що носивъ *каптуръ или страшило на головѣ*, що въ просте одѣне *яко въ мѣхъ оболокся* и узувъ ся *въ чоботища невытертіи*, явивъ ся панамъ збыточникамъ строгимъ проповѣдникомъ покаяня, котрый звѣщавъ имъ загибель, если не поправлять свого житя. А вже-жь годѣ его назвати лишь сухимъ аскетомъ: се бувъ справдѣ типъ Украинця, що смѣе ся крôзь сльозы; про-те въ его пророчихъ упôмненяхъ проявляе ся иногдѣ сердечный гуморъ, супротивъ котрого ачейже не могли остатись байдужными зноровленѝ сыны Руси-Украины.

Вишеньскій любить народнѝ святощѣ и радить духовенству проповѣдати слово боже въ мовѣ живôй; однакже не позволяе грамотѣямъ, Евангеліе и Апостолъ перекладати на мову народну, по-за-якъ языкъ церковно-славяньскій ôдъ всѣхъ языкôвъ есть Богу наймилѣйшій; „*понеже безъ поганскихъ хитростей и руководствъ, се есть, кграматикъ, риторикъ, діалектикъ — простымъ прилѣжнымъ читаніемъ — къ Богу приводить.*"[2])

---

[1]) Іоаннъ Вишенскій („Кіевская Старина", томъ XI, 1885; стор. 651.)

[2]) Акты..., стор. 210.

Видячи въ языцѣ церковно-славяньскôмъ засновокъ всея поваги обряду грецкого, Вишеньскій не любить Аристотеля и Плятона, думаючи, що сучасна наука схолястична мае свое жерело въ науцѣ тыхъ философôвъ грецкихъ. Сюды ôдносять ся отъ-сі его слова: „*Єгда есте на латинскую и мірскую мудрость ся полакомили, тогда есте и благочестіе стратили, въ вѣрѣ онемощили и поболѣли, и ереси породили... Чи не лѣпше тобѣ изучити часословецъ, псалтырь, охтоихъ, апостолъ и євангеліе... и быти простымъ богоугодникомъ и жизнь вѣчную получити, нежели постигнути Аристотеля и Платона и философомъ мудрымъ ся въ жизни сей звати и въ геену*[1]) *отъити? Разсуди! Мнѣ ся видитъ, лѣпше есть ани аза*[2]) *знати, толко бы до Христа ся дотиснути, которій блаженную простоту любитъ*"...[3])

Тому-що атоньскій чернецъ вѣрно придержуе ся науки Христовои, не любить ôнъ народныхъ звычаѣвъ и обычаѣвъ зъ прикметами поганьскими; ôтакъ поклику е до землякôвъ, щобы позбулись колядъ, щедрôвокъ та й иншихъ народныхъ обрядôвъ и забавъ.[4]) А вже-жь любить ôнъ людъ и вступае ся у панôвъ-епископôвъ за хлопами, котрі не маючи за-щô соли купити „*изъ одноѣ мисочки поливку або борщикъ хлебчютъ — и сами себѣ панове и слуги суть.*"[5])

Въ загалѣ упоминае ôнъ всѣхъ землякôвъ, щобы жили мѣрно и не любувались въ ласощахъ та вытребенькахъ. Вже-жь и мѣжь черцями не всѣ поборюють примону свѣта; „*тому не дивуйся*", каже ôнъ дальше, „*абоевѣмъ подвигъ и борба есть жизнь тая, которое ты не*

---

[1]) Геена — gehenna=пекло; властиво: долина при Єрусалимѣ, де дѣти жертвувались Молохови.

[2]) Азъ — перша буква въ Азбуцѣ.

[3]) Акты..., стор. 210. — [4]) ibid. стор. 223. — [5]) ibid. стор. 242.

знаешь; бо еще еси на войну не выбрався, еще еси доматуръ, еще еси кровоъдъ, мясоъдъ, волоъдъ, скотоъдъ, звъроъдъ, свиноъдъ, куроъдъ, гускоъдъ, птахоъдъ, сытоъдъ, сластноъдъ, маслоъдъ, пирогоъдъ, еще еси периноспалъ, мягкоспалъ, подушкоспалъ; еще еси тълу угодникъ, еще еси тълолюбитель, еще еси кровопрагнитель, еще еси перцолюбецъ, шафранолюбецъ, имберолюбецъ, кгвоздиколюбецъ, кминолюбецъ, цукролюбецъ и другихъ бръденъ горко- и сладколюбецъ; еще еси конфактолюбецъ, еще еси чревобъсникъ, еще еси гортановстекъ, — еще еси гортаномудрецъ, еще еси дътина, еще еси младенецъ, еще еси млекопій. Якъ же ты хочешъ бъду военника, бьючогося и боручогося, у цицки матерпсе дома сидячи, розознати, розсудити?"[1])

Такъ отже сей чернецъ „въ чоботищахъ невытертыхъ" бувъ незвычайнымъ зъявищемъ въ тогдѣшнѣй жизни суспôльнôй. Хочь ôнъ не знавъ науки схолястичнои, то силою вѣры и природнымъ умомъ взрôсъ справдѣ въ велита, супротивъ котрого сучаснѝ книжники явились покотигорошкомъ.

6. **Кирило Транквиліонъ-Ставровецкій.** Ôнъ бувъ черцемъ и проповѣдникомъ въ монастырѣ печерскôмъ въ Кіевѣ; опôсля поставлено его учителемъ у Львôвскôй брацкôй школѣ Ставропигійскôй, а наконецъ архимандритомъ въ Черниговѣ. Ставровецкій написавъ „*Зерцало Богословіи*" и выпечатавъ его въ монастырѣ Почаѣвскôмъ въ 1618. р. У-друге друковано сю книгу также въ сѣмъ монастырѣ 1679. р., а въ-трете въ Кіевѣ 1696. р. Головный матеріялъ для уложеня важного сего твору давали ему письма богословôвъ, особливо Василія Великого и Іоанна Дамаскина. Але къ выбору изъ богословскихъ книгъ прилучивъ ôнъ также розправы свѣтскихъ фи-

---

[1]) ibid. стор. 220.

лософôвъ и вѣдомости физіологичнї, що показують замѣтки самого автора: „такъ толкуютъ наши богословцы и свѣтскіе философы“, „такъ повѣдаютъ физелоицы“ (физіологи або натуралисты). Въ „Зерцалѣ Богословіи“ маемо двѣ части: перша часть розправляе о существѣ божôмъ, ôдтакъ о четвероякôмъ свѣтѣ: невидимôмъ (о ангелахъ), видимôмъ (о чотырохъ елементахъ), чоловѣчôмъ або малôмъ (мікрокосмѣ), и злосливôмъ, де панує діяволъ; друга же часть говорить про два мѣсця: про темный Вавилонъ и пресвѣтлый Сіонъ, а ôдтакъ про блажену жизнь будущого вѣка. — Вельми любопытнї суть именно статьѣ про елементы неодушевленого свѣта; они бо выказують середньовѣковї погляды на творене свѣта и на зъявища природнї. — Языкъ Зерцала Богословіи есть переважно (мало)рускій, та являе лишь не богато слôвъ и формъ церковно-славяньскихъ и польскихъ.

Ставровецкій выдавъ еще *„Евангеліе Учительное“*, с. е. *„Поученія на дни воскресные и праздники всего года“*, напечатавши сю книгу въ Рахмановѣ 1608., 1619. р. и въ Могилевѣ 1619. р. Але по указу царя Михайла Федоровича и патріярха Филарета (зъ д. 1. грудня 1627. р.) приказано було сю книгу и такожь другї творы сего автора спалити.

Ôдтакъ написавъ ôнъ въ 1646. р. *„Перло многоцѣнное“*, котре выпечатано въ Могилевѣ 1690. р. Тутъ находимо статьѣ богословскї, писанї то прозою, то вѣршами. За прозаичнымъ вступомъ (о видимыхъ и невидимыхъ дарахъ божихъ) слѣдують вѣршѣ духовного змѣсту, роздѣленї на двѣ части: въ першôй части находить ся похвала Богу, Богородицѣ, ангеламъ, апостоламъ и святымъ, ôдтакъ похвала на рôздво, воскресене Христове и т. и.; — друга часть починае ся по-

хвалою на страсти Христовй, по чôмъ слѣдують: плачь Богородицѣ въ прозѣ, молитва ко Спасителю въ вѣршахъ, морализуючй стихотворы пôдъ назвою „лѣкарства“, и наконець „казанья.“

7. Захаръ Копыстеньскій, чернець, опôсля архимандритъ печерского монастыря въ Кіевѣ. Ôнъ исправлявъ давный церковно-славяньскій перекладъ *Бесѣдъ св. Іоанна Златоустого на Посланія св. апостола Павла* и выдавъ его въ Кіевѣ 1623. р., ôдтакъ вразъ зъ Елисеемъ Плетенецкимъ, архимандритомъ печерского монастыря, и зъ иншими учеными грамотѣями исправлявъ ôнъ пôсля тексту грецкого перекладъ *Бесѣдъ Златоустовыхъ на Дѣянія святыхъ Апостолъ* и зъ переднимъ своимъ словомъ выдавъ сю книгу въ Кіевѣ 1624. р. Въ 1624. р. выдавъ ôнъ еще „*Номоканонъ сирѣчь Законоправильникъ*“. Сю вельми важну книгу напечатано въ Кіевѣ у-друге въ 1629., а ôдтакъ у Львовѣ 1646. р. и въ Москвѣ 1639. р. Тутъ зустрѣчаемо цѣкавй вѣсти про всякй забобоны тогочаснй, розширенй въ народѣ. Такъ довѣдуемо ся изъ сего Номоканона, що чарôвницѣ при своихъ шептахъ уживали слова зъ псальмôвъ, имена мучениковъ и написавши ихъ давали носити на шіи, — що они ховали змію за пазухою а потôмъ здирали шкôру и прикладали до очей и зубôвъ за-для здоровля. Иншй пророкували будущину, вѣщували долю або недолю, толкували щасливй або нещасливй днѣ породу. Забобоннй людє прикликували до себе циганокъ и ворожокъ; ворожили зъ воску, зъ олова, зъ бобу. Були й такй, щó чванились тымъ, що розганяють облаки, щó зачаровували бурѣ, вгадували, де находить ся вкрадена рѣчь и т. и. Номоканонъ ганить святки русалокъ, щó ôдбували ся зъ танцями на улицяхъ, — ганить розкладане огнѣвъ, щó дѣяло ся тогдѣ не тôлько на Купала, але й

въ вечеръ передъ иншими празниками, а особливо въ день Вознесеня, зъ чвмъ сполучалась окрема ворожба про долю и т. и.[1])

Въ 1625. р. архимандритъ Захаръ Копыстеньскій напечатавъ рѣчь, выголошену въ день поминокъ свого попередника Плстенецкого. Тутъ доказувавъ ôнъ потребу, поминати покôйникôвъ и ôдпиравъ тыхъ вôльнодумцѣвъ, щô йдучи за протестантскою наукою не признавали хôсна молитовъ за мерцями. Копыстеньскій выступав также противъ чистилища католицкого и доказує, що наука св. отцѣвъ про „мытарства" зовсѣмъ не тая, щô наука про чистилище. „Мытарства", учить ôнъ, „се тôлько рôжнѣ перепоны и неспокоѣ, якѣ причиняють розлученôй ôдъ тѣла души воздушнѣ духи, подôбно якъ „мытникове" непокоять проѣздного свобôдного чоловѣка на коморахъ мытницкихъ."[2])

Въ тôмъ-же 1625. р. выдавъ ôнъ *Толкованіє на Апокалипсисъ* Андрѣя Кесарійского. Сю книгу присвятивъ ôнъ панови Григорієви Далматови, щô бувъ ôдступивъ уже ôдъ православія. Се бувъ внукъ Константина Далмата, котрому авторъ присвячувавъ попереднѣ свои переклады. Захаръ уговорює Григорія, щобы вернувъ до вѣры батькôвъ своихъ, и каже, що дѣдъ єго зрадѣвъ бы зъ такого єго повороту...

Важнымъ єсть єще твôръ Копыстеньского, написаный п. з. „*Палинодія*"[3]) противъ книги „*Оборона уніи*", щô єѣ выдавъ Виленьскій игуменъ Левъ Кревза (1618). Книги сеи доси не выпечатано; именно первѣстна рукопись автора находить ся въ печерскôй Лаврѣ, а копіѣ

---

[1]) Н. Костомаровъ. „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей." II. отдѣлъ. С.-Петербургъ 1874; стор. 69.

[2]) ibid. стор. 68. — [3]) *Παλινοδία* — поворотъ.

ся розкинені по рôжныхъ библіотекахъ. Въ сêмъ творѣ єсть багато записокъ историчныхъ про іерархію Кіѣвску, про причины и початокъ униѣ и т. и. — ôдтакъ высказує ся рôжниця мѣжь наукою церкви православнои а римскои. Десять главъ изъ сеи книги напечатано въ книзѣ „*О вѣрѣ*“ выданôй 1648. р. въ Москвѣ. Опôсля св. Дмитро, митрополитъ Ростовскій, пишучи свôй *Каталогъ* митрополитôвъ Кіѣвскихъ, корыстувавъ ся чи-мало Палинодією Копыстеньского.

8. Лаврентій Зизаній Тустановскій родивъ ся въ Вильнѣ, походячи изъ шляхты рускои гербу Пилява. Довшій часъ живъ ôнъ на Волыни, корыстуючись ласкою князѣвъ Острожскихъ; ôдтакъ бувъ учителемъ и проповѣдникомъ въ Ярославѣ (въ Руси галицкôй) та й учителемъ у Львôвскôй брацкôй школѣ. Опôсля-жь переселивъ ся опять на Волынь, въ городъ Корець, де бувъ проповѣдникомъ и протоіереємъ. Ôнъ написавъ великій катихизисъ п. з. *Оглашеніе* въ тогдѣшнѣй книжнôй мовѣ рускôй и переложивши єго на языкъ церковно-славяньскій поѣхавъ въ Москву та просивъ патріарха Филарета, щобы сю книгу затвердивъ. Патріархъ ставъ рукопись читати и велѣвъ поговорити зъ Зизаніємъ Богоявленьскому игуменови Иліи та справщикови[1]) Гришцѣ. Оба тñ книжники говорили Зизанієви мѣжь иншимъ отъ-се: „У тебе въ книзѣ написано про круги небесніи, про планеты, про затьмѣнє сонця, про грôмъ и блискавицѣ, про кометы, — але сñ статьѣ взявъ ты изъ книги Астрологіѣ, а сеся книга уложена чарôвниками поганьскими и не схожа зъ нашимъ православіємъ“. На те ôдповѣвъ Зизаній: „Чому не схожа?

---

[1]) Справщикомъ звавъ ся той грамотѣй, щô исправлявъ книги и займавъ ся ихъ печатанємъ.

я-жь не написавъ колеса щастя и породу чоловѣка, не говоривъ, що звѣзды управляють нашимъ житємъ; я написавъ теє тôлько для вѣдомости, нехай чоловѣкъ знає, що се всьо твôръ божій“. Ôдтакъ сказали оба тî критики: „Ба, а хиба-жь се правда, шô ты кажешь? облаки надувшись сходять ся и ударяють ся, и ôдъ того буває грôмъ; огонь и звѣзды зовешь звѣрями, щô на небосклонѣ!“ И запытавъ ся Зизаній: „А якъ-же по-вашому писати про звѣзды?“ На се ôдповѣли Илія и Гришка: „Мы пишемо и вѣруємо такъ, якъ Мойсей написавъ.“ Лаврентій пригорнувъ свою книгу до груди и поцѣлувавши передавъ єѣ власти церковнôй для исправленя. Сей твôръ Зизанія выпечатано 1627. р. въ Москвѣ п. з. „*Катихизисъ, по литовски Оглашеніє, рускимъ же языкомъ нарицаєтся Бесѣдословіє*“... Раскольники россійскî выпечатали сю книгу у-друге въ Гроднѣ 1788. р.

Братъ Лаврентія Зизанія, Стефанъ, щô бувъ въ Вильнѣ учителемъ, выдавъ въ сѣмъ городѣ (1596) въ языцѣ церковно-славяньскôмъ и польскôмъ „*Поученіє св. Кирилла, патріарха Ієрусалимскаго о Антихристѣ,*“ присвячуючи сю книгу Василеви Константинови, князю Острожскому. Стефанъ Зизаній написавъ такожь маленькій катихизисъ п. з. „*Изложеніє о православной вѣрѣ короткимъ пытаньємъ и отповѣданьємъ для латвѣйшаго выразумѣнія христіанскимъ дѣтемъ*“. Сей катихизисъ выпечатано на 6 картках въ додатку до Лексикона Лаврентія Зизанія.

9. **Исаія Борисовичь Копиньскій.** Ôнъ учивъ ся въ Ставропигійской брацкôй школѣ у Львовѣ и постригъ ся въ черцѣ въ печерской Лаврѣ въ Кієвѣ. Въ 1615. р. бувъ Копиньскій старшимъ черцемъ въ брацтвѣ Кієвского Богоявленьского монастыря и учителемъ новои школы при сѣмъ монастырѣ; ôдтакъ поставлено єго

игуменомъ Кієвско-Межигôрского та Густиньского монастыря. Єго поважали паны литовско-рускї, а княгиня Вишневецка повѣрила єму выхованє свого сына Єремiѣ. Коли Єрусалимскiй патрiярхъ Теофанъ повертаючи зъ Москвы приѣхавъ до Кієва, то на просьбу гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного посвятивъ ôнъ (1620) Копиньского на православного епископа въ Перемышли; однако король польскiй Жигимонтъ III. не хотѣвъ узнати єго епископомъ, по-за-якъ по воли королѣвскôй поставлено (1610) въ Перемышли Атаназiя Крупецкого епископомъ унитскимъ. А вже-жь Русины православнї повитали радо свого архипастыря и про-те Копиньскiй сидѣвъ въ Перемышли, мѣжь-тымъ коли Крупецкiй живъ въ монастырѣ св. Спаса за Старымъ Самборомъ. Коли-жь Копиньскому забаглось займити всѣ добра епископскї, то наѣхавъ ôнъ зъ людьми своими на монастырь св. Спаса, взявъ єго силою и выгнавъ зъ-ôдтамъ свого соперника. При тôмъ нападѣ запропастилось багато важныхъ письмъ и грамотъ.

Копиньскiй бувъ ворогомъ всякои реформы церковнои и не допускавъ примиреня православныхъ зъ унитами. Ôнъ бувъ першимъ, що митрополита Іова Борецкого оповѣстивъ про „Апологiю“ Смотрицкого, закидуючи сему творови багато похибокъ въ вѣрѣ. Изъ за сеи ревности для православiя поставлено єго (1628) архiєпископомъ Смоленьскимъ и Черниговскимъ та й архимандритомъ монастырѣвъ заднѣпровскихъ. Ôдтакъ въ 1631. р. по смерти Іова Борецкого выбрано старсцького Копиньского митрополитомъ Кієвскимъ, Галицкимъ и всеи Руси. Въ рôкъ опôсля (1632) архимандритъ печерского монастыря, Петро Могила, одержавши ôдъ польского короля Владислава IV. грамоту на митрополiю Кієвску, поѣхавъ до Львова, запросивъ сюды ми-

трополита зъ Волощины и кôлькохъ владыкъ, котрî его въ церквѣ Успеньскôй посвятили на митрополита. Повернувши до Кіева Могила велѣвъ Копиньского выволôчи зъ Золотоверхо-Михайлôвского монастыря. Недужого старця схопили въ однôй волосяницѣ, положили на коня и ôдвезли въ монастырь печерскій, де ôнъ умеръ (1634).

Копиньскій написавъ *Посланіе* ко князю Еремія Корыбутови Вишневецкому, уговорюючи его вернутись до вѣры православнои, въ котрôй жили й вмерли его предки та родителѣ. Посланіе се зъ р. 1631. выпечатано въ „Вѣстнику юго-западной и западной Россіи“ (іюль, 1862. стор. 54.). Мѣжь рукописями Московскои патріаршои библіотеки находять ся отъ-сй два творы Копиньского: *1) „Алфавитъ духовный“*, *2) „Лѣствица духовнаго въ Бозѣ иноческаго жительства“*... Алфавитомъ духовнымъ зовуть ся короткî правила житя морального, уложенî въ порядку алфавита славяньского. Лѣствиця же дѣлить ся на 33 ступнѣ або главы по числу лѣтъ земскои жизни Спасителя. Авторъ сего аскетично-морального твору думае, що якъ бы Адамъ не бувъ согрѣшивъ, то люде не родились бы дѣтьми, и родились бы не такъ, якъ теперь родять ся. „Чоловѣкъ“, говорить Копиньскій, „родить ся ôдъ жѣнки и стремить сполучити ся зъ нею, але тымъ самымъ умирае душею: такъ якъ сôль, хоча родить ся зъ воды, получившись зъ водою, зновъ щезае.“ Авторъ не може вправдѣ ôдкинути вѣнчаня, але лишае его тôлько людямъ низшого ряду, мѣжь-тымъ коли люде высшî, черцѣ, мають наблюдати чистоту безженну.[1])

Справдѣ, така мудрôсть черниеча не могла просвѣтити тогдѣшньои Руси, щô потребувала иншого лѣку для

---

[1]) Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей.“ II. отдѣлъ. С.-Петербургъ 1874, стор. 73. 74.

реформы житя религійного и суспôльного. А вже-жь Иванъ Вишеньскій доказазъ своими письмами, що можна бути черцемъ-аскетомъ, а при-тôмъ бôльше практично задивлюватись на свѣтъ та зберегати святощѣ свого народу.

б) Першî типографы. Выданя Библіѣ и книгъ церковныхъ. Рукописи.

I. 1. Швайпольтъ Фѣоль[1]). Першу друкарню для печатаня книгъ церковныхъ кирилицею засновано въ Кравовѣ около р. 1491., а два роки опôсля печатано такî-жь книги въ Венеціи и Цетиніи (въ Чорногорѣ) въ хосенъ Славянъ полудневыхъ. Въ Краковѣ занявъ ся симъ дѣломъ Швайпольтъ Фѣоль (Sweipolt Viol), щó бувъ роду нѣмецко-франконьского, и родивъ ся мабуть въ Люблинѣ[2]). Тамъ стоявъ ôнъ вѣдай въ близькихъ ôдносинахъ до Русинôвъ и мôгъ навчитись языка церковнославяньского. Кажуть[3]), що Фѣоль первѣстно не бувъ типографомъ зъ професіѣ, але гафтяромъ (Seidenhafter), та що печатаню книгъ мôгъ придивитись въ Нѣмеччинѣ. Въ 1489. р. одержавъ ôнъ ôдъ короля Казимира Ягайловича привилегію, на основѣ котрои построивъ въ Олькуши[4]) новî якîсь машины до черпаня воды и до инишихъ робôтъ въ копальняхъ олова. Зъ сего видно, що Фѣоль бувъ знатокомъ механики. Мѣжь-тымъ заключивъ ôнъ тайну умову зъ Рудольфомъ Борсдорфомъ изъ Брун-

---

[1]) Сесю статью про Швайпольта Фѣоля написано переважно на основѣ розправы ученого Я. Головацкого п. з. „Sweipolt Fiol und seine kyrillische Buchdruckerei in Krakau vom Jahre 1491“. (Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. Dreiundachtzigster Band. Wien 1876. S. 425—448.)

[2]) Wiszniewski, Historya literatury polskiéj, III., p. 81.

[3]) ibid.

[4]) Олькушь, городъ въ губерніи Кѣлецкôй.

швику, котрый вырѣзувавъ для него черенки славяньскî, и ôдтакъ въ 1491. р. той умный и вельми дѣяльный типографъ выпечатавъ въ Краковѣ двѣ книги церковнî, Октоихъ и Часословъ; але вже 21. падолиста того року Краковскій епископъ вôзвавъ его передъ свôй судъ за-для того, що ôнъ поваживъ ся друкувати кирилицею книги церковнî. Хоча же два Краковскî мѣщане и райцѣ, зложивши 1000 золотыхъ угорскихъ, за Фѣоля заручили, що ôнъ города не опустить, поки процесъ его не скôнчить ся, то однако всаджено его въ тюрму, и ажь 8. червця 1492. р. выпущено зъ вязницѣ пôдъ тою вымѣнкою, щобы ôдцуравъ ся ôдъ всякои ереси и придержувавъ ся вѣры церкви римско-католицкои. Свою обѣтницю скрѣпивъ Фѣоль присягою и гадавъ, що вже спокôйно жити-ме въ Краковѣ. Але засудомъ власти духовнои конфисковано ему книги, бо его пôдозрѣвано о наклôнъ до церкви православнои, котрôй мали служити его друки. По тôй причинѣ друки Фѣоля суть рѣдкостію библіографичною. Ôдтакъ покинувъ ôнъ Краковъ и переселивъ ся въ Угорщину. Тутъ живъ ôнъ въ Левочи (Leutschau) въ горахъ межи Нѣмцями, де й вмеръ 1525. р.

Въ Краковѣ выпечатано отже 1491. р. *Октоихъ* або *Осмогласникъ* и *Часословецъ*, а крôмъ сихъ двохъ книгъ приписують ся трудамъ Фѣоля ще двѣ книги: *Тріодь постная* и *Тріодь цвѣтная*, хоча на нихъ не означено нѣ мѣсяця, нѣ року печатаня[1]). Повный ексемпляръ Октоиха находить ся тôлько въ Вроцлавѣ въ библіотецѣ Редигерскôй. Замѣсць заголовка читаемо на першôмъ листѣ

---

[1]) По мнѣню А. Петрушевича Швайпольтъ Фѣоль выпечатавъ въ 1491. р. такожь „*Псалтырь съ возслѣдованіемъ*“. (Временникъ Ставр. Института съ мѣсяцословомъ на годъ 1884., въ статьѣ: „О началѣ книгопечатанія на Руси вообще а въ городѣ Львовѣ въ особенности“; стор. 113.).

сеи книги слѣдуючі слова: „Єъ Богомь почінаемъ Осмогласникь, твореніє преподобнаго ѿтца нашего Їѡана Дамаскына“ и т. д. На останнôй же картцѣ находить ся отъ-ся приписка въ тогдѣшнѣй урядовôй мовѣ рускôй: „Докончана бысть сиѧ книга ꙋ великомь градѣ ѹ Краковѣ при державѣ великаго королѧ полскаго Казимира, ӥ докончана бысть мѣщаниномь краковьскымь Шванполтомь Фѣоль из Нѣмець, немецкого родоу Франкь, ӥ скончашасѧ по божием' нароженнемь. Д҃і сѧть девѧтьдесѧт ӥ а҃ лѣто“[1]). Вѣдай почавъ Фѣоль велике свое дѣло кôлька рокôвъ передше, а довершивъ его въ 1491. р., бо въ однôмъ роцѣ не мôгъ бы бувъ выпечатати чотырохъ книгъ; а впрочôмъ по роцѣ 1491. не друковано въ Краковѣ нѣ однои книги церковнои.

Про Кракôвскій Октоихъ подавъ першу вѣсть Кіѣвскій архимандритъ Захаръ Копыстеньскій, котрый у своѣй „Палинодіи“, писанôй около 1620. р., згадуе про *Октоихъ* або *Октай Краковскаго друку* (кн. III., разд. 1., арт. 2.). Присвячуючи же князеви Святополкови Четвертыньскому свое выданє Бесѣдъ св. Іоанна Златоустого пише сей архимандритъ отъ-се: „*Королева Ядвига читовала Біблію словенскую, а до вырозуменья ей мпла выклады отцевъ святыхъ словенским' языком', который з' Біблією читала. — За Казимира кроля в' Краковп друковано по словенску книги впры и набоженства таковою, яковое мы по сіи дни ведлугъ чину церкве всходней заховуемо*“. („Бесѣды Іоанна Златоустаго на посланія апостола Павла“. Кіевъ, 1623[2]).

Фѣоль печатавъ свои книги въ тôмъ языцѣ церковно-славяньскôмъ, котрый основуючись на языцѣ апостолôвъ славяньскихъ Кирила и Методія, се-бъ-то на языцѣ

---

[1]) Розправа Головацкого: „Sweipolt Fiol...“, стор. 432.
[2]) Ibid. стор. 427.

старо-словѣньскôмъ[1]), принороививъ ся не тôлько до выговору, але подекуды й до формъ мовы рускои.

Въ тôмъ часѣ, коли живъ Фѣоль, въ языцѣ церковно-славяньскôмъ зустрѣчались ще болгаризмы и деякі сербизмы; и такъ до болгаризмôвъ належало уживане знакôвъ ѧ и ѫ замѣсць ꙗ и ꙋ; н. пр. **ѧзѧ** зам. **ꙗзꙗ**, **сѫбота** зам. **суббота**, хоча въ бôльшôй части знакъ ѫ заступае ся у Фѣоля самогласною **ꙋ**. Пôсля **л** и **р**, щô стоить межи согласными, въ книгахъ Фѣоля находимо глуху самогласну **ъ** въ тыхъ словахъ, въ котрыхъ мова руска кладе самогласну *о*, *е* передъ **л**, **р** або по **л**, **р**; н. пр. **длъгь**, **плъть**, **кръвь**, **смрьть**, **крьсть** замѣсць **долгъ**, **плоть**, **кровь**, **смерть**, **крестъ**; подекуды-жь стоить таке **р** безъ **ъ**, — отже уважае ся самогласною; н. пр. **въскрсеніе** зам. **въскресеніе**; та й въ загалѣ стоить въ сихъ книгахъ неразъ **ъ**, **ь** зам. **е**: **чъстный**, **въсѧчьскаꙗ** зам. **честный**, **всячєскаꙗ** и т. и. Иногдѣ кладе ся **ѣ** зам. **ꙗ**: **раздѣлѣꙗ** зам. **раздѣлꙗꙗ**. Суть и деякі сербизмы въ друкахъ Фѣоля, именно же на кôнци слова по согласнôй стоить **ь** зам. **ъ**: **градь**, **недоугь**, **славимь** зам. **градъ**, **недоугъ**, **славимъ**, и т. д. Такі болгаризмы и сербизмы усунено зъ языка церковно-славяньского ôдъ того часу, якъ Мелетій Смотрицкій, выдавши въ Євю (1619) граматику церковно-славяньску, сей языкъ уладивъ одвѣтно до основныхъ прикметъ мовы рускои.

2. Францискъ Скорина[2]). За границею полудневозахôдной Руси печатались книги церковний до 1569. р.

---

[1]) Деякі ученѝ мужѣ зовуть сей языкъ старо-болгарскимъ.

[2]) Важнѣйша литература: Mich. Wiszniewski, Historya literatury polskiéj. Tom VIII. W Krakowie 1851; str. 460—480. — Яковъ Ѳ. Головацкій, „Нѣсколько словъ о Библіи Скорины и о рукописной русской Библіи изъ XVI. столѣтія, обрѣтающейся въ библіотецѣ монастыря св. Онуфрія во Львовѣ“. (Науковый Сборникъ, издаваемый литератури. обществомъ галицко-русской Матицы. 1865. Во Львовѣ; стор. 225—256. — А. Петрушевичь, „Отвѣты и вопросы. Письмо III. Францискъ Скорина, издатель русской Вивліи въ Празѣ чешской въ 1517., 1518. и 1519. г.“. (Слово, 1875, ч. 130). — Анатоль Вахнянинъ, „О докторѣ Фран-

Першимъ Русиномъ, щó за границею занявъ ся печатанємъ книгъ, бувъ Францискъ Скорина. Ôнъ родивъ ся въ Полоцку и вчивъ ся въ академіи Краковскôй. Тому́-же, що въ сêй академіи тôлько католики могли вчитись, можна догадуватись, що й Скорина придержувавъ ся вѣры католицкои. Петрушевичь же думає[1]), що Скорина хрестне свое имя „Георгій“ скрывъ пôдъ неправославною назвою „Францискъ“, щобы мôгъ учитись въ тôй академіи, до котрои православнымъ не було приступу. Щó же Скорину въ хрещеню названо Георгіємъ, дôзнавъ ся ученый сей мужь изъ пôдпису на портретѣ Скорины, замѣщенôмъ въ „Крестнôмъ Календарѣ“ (Москва 1873), а знятôмъ зъ рисунку 1517. р. А вже-жь въ Руси литовскôй були католики, котрî ôдъ часôвъ Ягайла користувались тамъ окремѣшними привилегіями, и про-те вѣроятною єсть догадка проф. Вахнянина, що Скорина мôгъ для тыхъ привилегієвъ статись католикомъ, по-за-якъ бувъ чоловѣкомъ богатымъ, котрый своимъ коштомъ покрывавъ всѣ наклады своихъ книгъ. Щó Скорина бувъ справдѣ Русиномъ, можь изъ сего дôзнатись, що языкъ рускій зове ôнъ своимъ языкомъ *прирожонымъ*[2]).

Около р. 1506. Скорина одержавъ степень бакаляра въ академіи Краковскôй, а по мнѣню А. Петрушевича[3])

циску Скоринѣ и его литературнôй дѣяльности“. (Справоздане дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академ. во Львовѣ на рôкъ шкôльный 1878/9). — „Кілька уваг над росправою проф. А. Вахнянина“: О докторѣ Франциску Скоринѣ... (Правда, місячник для словесности науки и політики. Рочник XII. У Львові, 1879; стор. 640—645).

[1]) „Слово“ 1875., ч. 130.

[2]) Въ переднѣмъ словѣ до книги Естеръ каже Скорина, що въ перекладѣ своѣмъ наслѣдувавъ св. Ієронима — „Богу въ Тройци единому ко чти а своему прирожоному рускому языку к науце всего добраго“.

[3]) „Слово“ 1875, ч. 130.

доступивъ тамъ также степени доктора медицины. Однако Вахнянинъ доказує[1]), що Скорина не мôгъ старати ся въ Краковѣ о степень доктора медицины, тому що въ академіи сего города черезъ весь вѣкъ XV, и въ вѣцѣ XVI. ажь до 18. лютого 1527. р. не подавано степени докторского на факультетѣ медичнôмъ, що отже студенты сеи академіѣ удавались въ тôй цѣли найчастѣйше до Бононіѣ, а може й куды инде. Такъ отже не знати, на котрôмъ университетѣ Скорина получивъ дипломъ докторскій; мабуть сталось се на университетѣ Пражскôмъ. Вѣдай посѣтивъ ôнъ также деякѝ нѣмецкѝ городы, ба, кажуть[2]), що ôнъ познакомивъ ся въ Витенбергу зъ нѣмецкимъ реформаторомъ Мартиномъ Лютеромъ и зъ его приятелемъ Меланхтономъ.

Скорина, „докторъ въ лекарстве“, живъ въ Вильнѣ, де мôгъ приготовляти перекладъ Библіѣ изъ латиньскои Вульґаты на языкъ рускій. А вже-жь въ 1517. р. осѣвъ въ Празѣ, и ставъ тамъ печатати *Библію старого завѣта* пôдъ такимъ заголовкомъ: „*Библия руска, выложена доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька, Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению*“. *1517., 1518. и 1519. р. накладомъ Богдана Онькова сына, радцы места Виленьского*[3]). Изъ сего

[1]) „О докторѣ Ф. Скоринѣ...“, стор. XVI.

[2]) Kopitar, Hesychii glossographi discipulus. Vindobonae 1839, p. 33.

[3]) Друки Скорины суть теперь вельми рѣдкѝ. Повный ексемпляръ Библіѣ его находить ся въ императорскôй публичнôй библіотецѣ въ Петербурзѣ. Въ 1517. р. выданѝ Скориною: 1. Книга Иовъ; 2. Притчи Саломона царя; 3. книга Исуса сына Сирахова.— Въ 1518. р.: 1. книга Екклесіастесъ царя Саломона; 2. книга пѣсньпѣснямъ царя Саломона; 3. книга Премудрости Божиеи; 4. четыре книги Царствъ; 5. книга Исуса сына Навина. — Въ 1519. р.: 1. книга Бытья; 2. кн. Исходъ; 3. кн. Левитъ; 4. кн. Чисъла; 5. кн. вторый Законъ; 6. кн. Иудиеъ; 7. кн. Руеъ (рôкъ неозна-

заголовку видно, що Скорина выдавъ Библію въ хосенъ простого люду.

Вахнянинъ наводить гадку Добровского[1]), мабуть Скорина для того переселивъ ся до Праги, щобы тутъ мати пôдъ рукою ческій переклады библійнй, и мабуть-то бнъ въ Венеціи казавъ собѣ повырѣзувати матрицѣ, поза-якъ черенки въ єго выданяхъ бôльше схожй суть зъ черенками друкôвъ Венецкихъ, нѣжь зъ кирилицею тою, щó уживалась на Руси въ книгахъ рукописныхъ[2]).

Хоча Скорина зладивъ свôй перекладъ пôсля латиньскои Вульгаты, то все-таки языкъ грецкій бувъ єму добре звѣстный. Въ кôнци канона Пресвятои Богородицѣ читаємо отъ-те: „*Доконанъ єсть канонъ пречистои Богородици выложеныи из грѣческого на руски языкъ доктором Францискомъ с Полоцька*“[3]).

Крôмъ книгъ старого завѣта напечатавъ Скорина въ Вильнѣ *Апостолъ* черенками зъ Праги въ 1525—1528. року. Изъ переднього слова ко мѣсяцослову, помѣще-

---

ченый); 8. кн. Судей Ізраилевыхъ; 9. кн. Есъѳеръ; 10. книга Плачу Єремии; 11. книга Даниила пророка. (Порôвн. „Описаніе славяно-русскихъ книгъ, напечатанныхъ кирилловскими буквами 1491—1730“. Составилъ И. Каратаевъ. С.-Петербургъ, 1878.; стор. 38. 39. — На сторонѣ 41. замѣчає Каратаєвъ, що въ 1517. р. Скорина выдавъ Псалтырь). Пôсля кождои книги находить ся приписка слѣдуюча: „Доконаны суть книги — з божиею помощию и пречистое матери Девицє Марии, всєхъ небеских силъ святыхъ и святиць божиихъ. Працею и пилностию ученаго мужа въ лекарскихъ наукахъ доктора Франциска Скоринина сына из' славнаго града Полоцка, во великомъ место Празскомъ, людемъ посполитымъ к доброму наученію, по летехъ воплощения Слова божия тысецного пятсотного седмь (восемь, девять) на г҃.

[1]) Slovanka, Prag 1815.; p. 151.

[2]) Статья Вахнянина, стор. XVIII.

[3]) Правда, XII., 644.

ному въ тôмъ Апостолѣ, належало-бъ заключати, що Скорина переложивъ цѣлу Библію. Тамъ бо говорить бôнъ „*о всехъ книгахъ Библии ветхаго и новаго закона на руськи языкъ выложеныхъ*“. Однако до сего дня нѣгде не найдено повного ексемпляра Библіѣ Скорининой, нѣ напечатаного, нѣ рукописного.

Въ Вильнѣ напечатавъ Скорина ще „*Малую подорожную книжицу*“, котра мѣстить въ собѣ: „псалтырь, часословець, акаѳісты, каноны, шестодневець, святцы краткіє и пасхалію“[1]). Сю книжку выдрукувавъ бôнъ въ Вильнѣ безъ означеня року.

Жиючи въ Вильнѣ хôснувавъ ся Скорина ласкою Жигимонта I. Сей король увôльнивъ єго (1532) привилегією ôдъ поискôвъ судовыхъ за довги рôдного брата, Ивана, мѣщанина Виленьского, и ôдтакъ звôльнивъ єго ôдъ судôвъ воєводскихъ и каштеляньскихъ, задержуючи судъ надъ нимъ собѣ самому.

Языкъ перекладôвъ Скорины єсть переважно бѣлорускій; денекуды находять ся однако такожь формы и конструкціѣ церковно-славяньски̂, ба, являють ся иногдѣ польонизмы и чехизмы.

Въ уживаню *самогласныхъ* завважає ся, що церковнославяньскому ѣ ôдповѣдає звычайно є (є): **мєстє** зам. **мѣстѣ**; теє-жь є (є) стоить часто такожь замѣсць ꙗ, котре ôдповѣдає не тôлько старо-словѣньскому ѧ (ę), ѩ (ję), але такожь первѣстному ꙗ; н. пр. **мєсєць**, ст.-слов. **мѣсѧць**; **дєсєть**, ст.-слов. **дєсѧть** (але **дєсꙗтын**); **свєтын**, ст.-слов. **свѧтъ**; **приєтєль**, ст.-слов. **приꙗтєль**. Впрочôмъ знакъ носового звука ѧ служить къ означеню чистой самогласной ꙗ, именно стоить ѧ въ серединѣ и на кôнци слова при означеню всякого звука ꙗ: **врємѧ**, **всѧкаѧ трєка**. Зустрѣчають ся декуды повногласни̂ формы, якъ **полонъ**, ст.-слов. **плънъ**; ôдтакъ замѣчає ся приставка **и** у формѣ **и-рци**, ст.-

[1]) Каратаевъ, „Описаніє славяно-русскихъ книгъ“, стор. 53.

слов. рьци; порôвн. и-вчинили зам. вчинили изъ оучинили. — Въ деклинаціи именъ находимо такі формы: кѹри оклачьное (над. II. ч. ед.); млины прѣсные (над. I. ч. мн.). У флексіи глаголôвъ замѣчаемо часто въ 3. особѣ ч. ед. окôнчене -ть, а въ 3. ос. ч. мн. -(н)ть: кѹдѣть, оставють; 1. ос. ч. мн. кôнчить ся иногдѣ на о: есмо.

Хоча перекладъ Библіѣ Скорины не бувъ зовсѣмъ зрозумѣлый людямъ „посполитымъ", по-за-якъ въ нѣмъ находились такожь формы и конструкціѣ церковно-славяньскі, то все-таки сей мужь переломавъ пересуды вѣковѣчні, мабуть-то за-для святости не годить ся перекладати Библіѣ церковнои на живущі мовы славяньскі. Онъ видѣвъ въ Нѣмеччинѣ перекладъ Библіѣ Лютеровои, бачивъ мѣжь Славянами Библію въ мовѣ ческôй[1]), то й не диво, що забагъ въ хосенъ простого люду зладити Библію руску.

3. **Иванъ Федорôвъ**[2]). **Выдане Библіѣ Острожскои.** Дивнымъ дивомъ засновавъ у Львовѣ першу друкарню славяньско-руску вельми трудящій мужь, щô прийшовъ до сего города по довгôй вандрôвцѣ изъ далекои пôвночи, изъ Москвы, де саме тогдѣ тяжка неволя морочила людей, жиючихъ безъ свѣтла науки.

Довѣдуемо ся зъ исторіѣ, що нѣмецкій цѣсарь Кароль VI. черезъ Саксонця Іоанна Шлитта обѣцявъ (1548) доставити цареви московскому Иванови Грозному зъ ин-

---

[1]) До того часу явились чотыри выданя Библіѣ ческои зъ р. 1475., 1488., 1489, и 1506. („Slovanka", Prag 1814., p. 137).

[2]) Литература: А. С. Петрушевичь, „О началѣ книгопечатанія на Руси вообще а въ городѣ Львовѣ въ особенности." (Временникъ Ставропигійского Института съ мѣсяцословомъ на годъ 1884. стор. 113—150). — „Iwan Fedorowicz, drukarz ruski we Lwowie z końca XVI. wieku." Ustęp z dziejów drukarstwa w Polsce. Przez Stanisława Ptaszyckiego. W Krakowie 1884. (Odbitka z XI. tomu Rozpraw wydz. filolog. Akad. Umiej.).

шими майстрами такожь „типографчиковъ“ пôдъ тою вымѣнкою, щобы царь помагавъ нѣмецкому цѣсареви въ вôйнѣ турецкôй и зъединивъ церковь свою зъ римскою. Однакже сеся справа не дôйшла до-путя, бо ливоньскій орденъ не допустивъ друкарѣвъ въ Москву, и царь Иванъ Грозный по диспутѣ зъ римскими богословами не принявъ ихъ науки[1]). А вже-жь царь видѣвъ потребу заснованя друкарнѣ именно изъ-за того, що въ рукописныхъ книгахъ церковныхъ зустрѣчались дуже часто похибки, якй заподѣяли були неуки-переписувачѣ. По причинѣ же, що соборъ церковный въ Москвѣ (1551) не мôгъ зарадити неладови въ списуваню книгъ церковныхъ, то царь удавъ ся до даньского короля Христіяна III. зъ просьбою, прислати въ Москву знатокôвъ въ штуцѣ друкарскôй. Тогдѣ король пôславъ въ Москву Ганса Миссенгейма 1552. р. и при тôй нагодѣ заохочувавъ царя приняти вѣру протестантску. Миссенгеймъ привѣзъ зъ собою Библію та иншй книги, въ котрыхъ находилась наука новои вѣры. Ôнъ обѣцювавъ, що, якъ бы царь схотѣвъ приняти лютеранизмъ, переложивъ бы тй книги на языкъ славяньско-рускій и мôгъ бы ихъ выпечатати. Хоча же царь тôй реформаторскôй пропагандѣ не притакнувъ, то все-таки сей мистецъ давъ починъ до заснованя друкарнѣ въ Москвѣ. Першими помôчниками его були два Москвичѣ, Иванъ Федорôвъ и Петро Тимоѳеѣвъ Мстиславецъ, котрй вже передше намагались дещо нескладно печатати. Федорôвъ родивъ ся въ селѣ „Никола-Гостуня“ въ губерніи Калужскôй и бувъ діякономъ церкви св. Николы въ Кремли. Вразъ зъ товаришемъ своимъ Петромъ Мстиславцемъ устроивъ ôнъ

[1]) Статья Петрушевича „О началѣ книгопечатанія на Руси...“ стор. 114. 127.

друкарню пôдъ управою Миссенгейма и за благословенiемъ митрополита Макарія, щó выдававъ великû „Четіи-Минеи“[1]).

Царь велѣвъ збудувати дôмъ для друкарнѣ и бережливо займавъ ся долею Ивана Федорова та Петра Мстиславця. По десяти рокахъ приготовленя до великого дѣла оба товаришѣ выпечатали въ Москвѣ *Апостолъ* 1564. р. и *Часовникъ* 1565. р. Але небавомъ опôсля оба тû мужѣ були приневоленû втѣкати зъ Москвы, тому що деякû люде изъ старшины духовнои и такожь учителѣ изъ зависти и ненависти обвинили ихъ о ересь, по чôмъ юрба темного люду друкарню спалила и до тла зруйнувала.

Ôдтакъ оба товаришѣ найшли собѣ захистъ на Литвѣ въ Заблудовѣ у Григорія Александровича Ходкевича, воеводы Виленьского, гетьмана великого князѣвства литовского, старосты Гродненьского и Могилевского. Ходкевичь подарувавъ Иванови Федорову „весь не малу“ близько Заблудова, де сей Москвичь при помочи свого добродѣя устроивъ друкарню, одержавши потрѣбну привилегію ôдъ короля Жигимонта Августа. Такъ отже въ Заблудовѣ выпечатавъ ôнъ *Евангеліе учительное* (1569) и *Псалтырь* (1570). На Псалтыри пôдписавъ себе самъ тôлько Федорôвъ. Мстиславецъ же перенѣсъ ся до Вильны, де вже 1575. р. у двохъ братôвъ Мамоничѣвъ выдрукувавъ *Евангеліе напрестольное* а въ слѣдуючôмъ роцѣ такожь *Псалтырь*. Ôдтакъ Федорôвъ не довго корыстувавъ ся ласкою свого добродѣя. Хоча Ходкевичь задумавъ бувъ выконати широкû пляны выдавництва, то однако нездужаючи тѣломъ не мôгъ ихъ осущити и велѣвъ Федорову за-

1) „Четія Минея,“ грец. *μηναῖον*, означае книгу ко читаню (кор. чьт), розложену по дванайцяти мѣсяцамъ (грец. *μήν*).

лишити печатане книгъ. Такъ отже трудящій и честный сей Москвичь покинувъ супокôйне мѣсце свого захисту на Литвѣ и переселивъ ся въ Русь галицку, та й у Львовѣ на Пôдзамчу заложивъ друкарню мабуть близько монастыря св. Онуфрія.

У Львовѣ выпечатавъ ôнъ *Апостолъ* (1574). Въ „послѣсловю" до сеи книги описавъ ôнъ трудящу свою жизнь та й розказавъ дещо про заснованє друкарнѣ въ сѣмъ городѣ.[1]) Федорôвъ розказує тутъ, що ôдъ іерархôвъ не одержавъ нѣякои помочи для заснованя друкарнѣ, хоча *плакался прегоркими слезами*, що *не точію в рускомъ народѣ, но ниже въ Грекахъ милости обрѣте, но мали нѣцыи въ іерейскомъ чину, иніи же неславніи въ мирѣ обрѣтошася, помощь подающе.*[2]) Такъ отже въ тôмъ дѣлѣ подали Федорову помôчь тôлько бѣднѝ священики и деякѝ свѣтскѝ люде.

У Львовѣ живъ Федорôвъ зъ сыномъ своимъ Иваномъ въ великôй нуждѣ. Коли-жь 1579. р. тяжко занедужавъ и печатанемъ книгъ не мôгъ займатись, то друкарню свою и такожь 140 книгъ заставивъ у жида Исравля Якубовича за 411 золотыхъ польскихъ. Сего свого майна не мôгъ вже нѣколи выкупити. Подужавши Федорôвъ покинувъ Львôвъ и лишивъ тутъ свого сына зъ варстатами друкарскими. До помочи взявъ собѣ Гриня Ивановича, родомъ зъ Заблудова, котрого, жиючи ще у Львовѣ, ôддавъ бувъ на науку маляреви Лаврови Филиповичеви[3]). Ôдтакъ пôйшовъ зъ Гринемъ на Во-

---

[1]) Се важне „послѣсловіе" выпечатавъ А. Петрушевичъ у згаданôй своѣй статьѣ Подôбну, але далеко коротшу оповѣстку про заснованє першои друкарнѣ въ Москвѣ замѣстили Иванъ Федорôвъ и Петро Мстиславець въ „послѣсловію" до Апостола, выпечатаного въ Москвѣ 1564. р.

[2]) Статья Петрушевича, стор. 121. 122.

[3]) Stan. Ptaszycki, Iwan Fedorowicz, str. 11.

лынь и живъ въ Острозѣ, въ городѣ князя Василя Константина Острожского, щó бувъ воеводою Кіѣвскимъ, маршалкомъ землѣ Волыньскои и старостою Володимирскимъ. Тамъ выпечатавъ ôнъ въ 1580. р. *Псалтырь* и *Новый Завѣтъ*, а въ слѣдуючôмъ роцѣ (1581) славну *Библію Острожску*.

Выданємъ Библіѣ Острожскои занявъ ся запопадливо самъ князь, и написавъ передне слово до неи поясняючи цѣль, трудности и способы выданя. Ôнъ замѣчає, що заходомъ Михайла Гарабурды, писаря вел. князѣвства литовского, одержавъ бувъ експемпляръ повнои (рукописнои) Библіѣ ôдъ великого князя московского Ивана Василєвича, котру переложено зъ языка грецкого на мову старо-словѣньску ще за Володимира В., хрестившого землю руску. Крôмъ того придбавъ бувъ такожъ багато инишихъ Библій та й пôславъ тямущихъ людей зъ листами въ Римъ, на островъ Кандію и до всѣхъ знатныхъ монастырѣвъ грецкихъ, сербскихъ и болгарскихъ, а ôдтакъ и до царгородского патріарха Єреміѣ, щобы збирати справлєнӥ рукописи библійнӥ. Патріархъ пôславъ єму кôлькохъ мужѣвъ, знаючихъ добре мову грецку, и тӥ привезли зъ собою оденъ експемпляръ письма св., списаный ще за короля египецкого Птоломея сѣмдесять двома перекладчиками въ мовѣ грецкôй. Такъ отже принялось за выданє Библіѣ цѣле товариство ученыхъ книжникôвъ, щó мало пôдъ рукою експемпляръ св. письма въ мовахъ єврейскôй, грецкôй, латиньскôй, старо-словѣньскôй, болгарскôй, сербскôй, ческôй, польскôй и нѣмецкôй. Коли-жь они дôзнались, що текстъ грецкій найлучше сходить ся зъ текстомъ єврейскимъ и зъ перекладомъ старо-словѣньскимъ, щó єго прислав князеви Иванъ Василєвичь, то рѣшено покласти єго основою до нового перекладу Библіѣ цер-

ковно-славяньскои. — За першимъ переднимъ словомъ, що написавъ самъ князь, слѣдуе друге слово Герасима Даниловича Смотрицкого, пôдскарбника князя Острожского. Смотрицкій згадуе про хосенъ и святôсть библійныхъ книгъ. Ученый сей мужь описавъ такожь гербъ князя Острожского римоваными силябичными вѣршами, котрû ôнъ назвавъ „двострочнымъ согласіемъ“[1]). Такими-жь вѣршами написавъ еще окремѣшне „предсловіе“, въ котрôмъ прославляе князя Острожского.

Се есть перша повна печатана Библія[2]). Языкъ еи есть церковно-славяньскій; лише денекуды находять ся формы и конструкціѣ рускû.

Зъ Острога Иванъ Федорôвъ вернувъ ся до Львова и живъ знову на Пôдзамчу зъ сыномъ своимъ, що звавъ ся *интролигаторомъ*. Въ сѣмъ городѣ умеръ ôнъ въ великôй бѣдѣ 1583. р. Тѣло его похоронено при монастырѣ св. Онуфрія. Въ притворѣ церкви сего монастыря близько головныхъ дверей зъ правои стороны пôдъ стѣною находивъ ся до 1881. р. надгробный его камѣнь, що бувъ закрытый лавками. На краяхъ его можна було ôдчитати

---

[1]) Описане гербу князя Василя Константина Острожского починае ся отъ-сею строфою:

„Зри сія знаменія княжате славнаго,
ихже съдръжитъ домъ его отъ вѣка давнаго,
И разумѣй, яко не туне, и не безъ причины,
о чомъ властнѣй и ширѣй повѣсть ти кто иный.
Но яко достоинъ дѣлатель своея заплаты,
не щадяще здравія никоея утраты,
Крѣпко побѣждалъ различныхъ съпостатъ полки,
и разгонялъ с короны драпѣжныя волки,
И еще можетъ,
аще Богъ поможетъ.“

[2]) Повный екземпляръ сеи Библіѣ находить ся въ библіотецѣ университета Львôвского.

сѣ слова: *„...друкарь москвитинъ, который своемъ тщанїємъ друкованїє занедбалое обновилъ, преставися въ Львовѣ року ҂афпг декембрія...“* На серединѣ же каменя замѣтнѣ були слова: *„Положенъ... въскресенія з мертвыхъ чаю. Друкарь книгъ предъ тѣмъ не виданыхъ“*[1]). Сей камѣнь усунено зъ церкви (1881), коли кладено помôстъ новый.

По смерти Федорова жидъ Исраиль Якубовичь просивъ суду, щобы заставъ, невыкупленый Федоровымъ, признано єго майномъ. Судъ вволивъ єго волю. Опôсля жидъ старавъ ся вынайти купця, щó мôгъ бы набути заставлену друкарню зъ книгами. И дѣйстно брацтво Ставропигїйске у Львовѣ хотячи закупити друкарню Федорова згодилось зъ жидомъ о высоку цѣну 1500 зол. поль. Однакже не маючи стôлько готового гроша, выплачувало єму ратами. Въ 1585. р. брацтво просило епископа Львôвского, Гедеона Болобана, щобъ запомôгъ єго грôшми. Епископъ не мôгъ нѣчого дати, але приступивъ до товариства, щó завязалось въ справѣ заснованя руской друкарнѣ у Львовѣ. Выдавъ ôдтакъ двѣ грамоты (вôдозвы), першу (1585) до духовенства, а другу (1586) до духовникôвъ и до свѣтскихъ людей, заохочуючи до складокъ на заплачене друкарнѣ. Зъ тыми грамотами носили ся черцѣ, именно зъ першою выслано черця Мину, котрый вѣдай збиравъ также грошѣ. Якъ же небавомъ опôсля брацтво посперечалось зъ епископомъ, то заспокоило жида-хапугу тымъ, що розписало складку межи своими членами и заходилось вызыскати доходы зъ друкарнѣ. Въ своѣй друкарни брацтво печатало книги ôдъ 1586. р. Зубрицкій догадувавъ ся, що того року выпечатано тутъ книжку Герасима Смотриц-

[1]) Статья Петрушевича, стор. 137. 138.

кого *Календарь римски новы*[1]), але Петрушевичь заявивъ, що той календарь надруковано въ Острозѣ[2]). Ученый сей мужь замѣчає[3]), що нова друкарня братства Ставропигійского въ починахъ свого истнованя малу заявила дѣяльнôсть изъ-за того, що не доставало ѣй грошей, та й не було тогдѣ на Руси багато такихъ грамотѣѣвъ, щô свои творы моглы бы печатати. Такъ отже въ послѣднихъ десяткахъ XVI. вѣку друковано тутъ тôлько двѣ грамоты Гедеона Болобана (зъ 1585. и 1586. р.) въ справѣ заснованя печатнѣ, граматику еллино-славенского языка (1591) и невеличкій твôръ Мелетія патріарха *о христіанскомъ благочестіи отвѣтъ къ Іудеомъ*, въ перекладѣ Ман. Мацапата, напечатанôмъ въ старо-словѣньскôмъ и грецкôмъ языкахъ у Львовѣ 1593. р. Бôльшу дѣяльнôсть розвинула друкарня брацка ôдъ начатку вѣку XVII.

4. Михайло Сльозка[4]). Се бувъ православный Русинъ литовскій, щô вже въ молодôмъ вѣцѣ заявивъ велику вправу въ штуцѣ друкарскôй. Коли отже прийшовъ до Львова, то брацтво Ставропигійске приняло его радо въ свою друкарню. По кôлькохъ рокахъ ставъ ôнъ (1633) членомъ брацтва и завѣдателемъ друкарнѣ. Тогдѣ печатавъ ôнъ мѣжь иншими книгами *Псалтырь* (1634), *Евангеліє* (1636) и деякй иншй книги церковнй. Хоча же Сльозку за печатанє кождои книги добре оплачувано,

---

[1]) D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach rusko-słowiańskich w Galicyi. Lwów 1836, p. 15.

[2]) Статья Петрушевича, стор. 135, замѣтка.

[3]) ibid. стор. 149.

[4]) Сльозка своєю дѣяльностію належить до четвертого періода исторіѣ литературы; однако тутъ сказано де-що про него тому, що змаганя его въ типографіи навязують ся до заснованя друкарнѣ Ставропигійскои.

то однако позволено ему, за платою 200 зол. поль. выпечатати въ свôй хосенъ 600 ексемплярѣвъ *Часослова*. Доробившись значного майна Сльозка ставъ думати про заведене своеи печатнѣ, и справдѣ небавомъ купивъ друкарню польску по покôйнôмъ Янѣ Шелѣзѣ, та й зъумѣвъ собѣ придбати прихильнôсть латиньского архіепископа Львôвского, Станислава Ґроховского, котрый ему дня 5. серпня 1638. р. выдавъ дипльомъ на печатане книгъ латиньскихъ и польскихъ, ôдтакъ назвавъ его своимъ типографомъ и выеднавъ ему у короля Володислава IV. (30. грудня 1538) привилегію, друкувати также книги славяньско-рускі. Мѣжь-тымъ удержувавъ Сльозка дружні взаимины зъ брацтвомъ Ставропигійскимъ и богатѣвъ зô шкодою своихъ добродѣѣвъ. Коли-жь брацтво дôзналось, що ôнъ дôставъ привилегію королѣвску, то внесло на него жалобу до суду, по чôмъ король Володиславъ IV. (20. падолиста 1639) не зважаючи на привилегію, дану Сльозцѣ, не тôлько права Ставропигійского брацтва въ загалѣ потвердивъ, але й сему брацтву надавъ выключне право, печатати книги славяньско-рускі.[1])

Въ 1543. р. брацтво примирилось зô Сльозкою, коли ôнъ зрѣкъ ся набутого права, друкувати книги кирилицею. Ôдтакъ брацтво заявило, що ôнъ всякі великі книги (in folio и in quarto) тôлько въ корысть Ставропигіѣ за нагородою печатати виненъ; книжки же малі вôльно було Сльозцѣ черенками брацтва въ хосенъ свôй друкувати, однакже на своѣмъ паперѣ. Та й зъ такого выданя мавъ ôнъ для Ставропигіѣ на паперѣ брацтва по 200 ексемплярѣвъ выпечатати. Зазначено также,

---

[1]) D. Zubrzycki, Historyczne badania o drukarniach... p 20—26; 38—40.

щобы всякі̂ книги носили фірму печатнѣ Ставропигіѣ, а не друкарнѣ Сльозки. Такъ отже друкувавъ ôнъ книги въ Ставропигіи ажь до р. 1651. Выпечатано въ тôмъ часѣ багато книгъ зъ великимъ хôсномъ для братства; Кіѣвска бо типографія по причинѣ вôйнъ козацкихъ меншу заявляла дѣяльнôсть. Але Сльозка не додержавъ умовы зъ братствомъ и тайкомъ робивъ для себе ôдбитки такожь зъ великихъ книгъ, котрі̂ були майномъ Ставропигіѣ, изъ-за чого усунено его зъ друкарнѣ. Тогдѣ-жь богатый Сльозка не дбавъ уже про службу въ Ставропигіи; набравши ôдтамъ чи-мало черенокъ кирилицкихъ, ставъ ôнъ въ польскôй своѣй друкарни печатати книги славяньско-рускі̂. Та не тôлько права Ставропигіѣ захоплювавъ въ корысть свою: ôнъ поваживъ ся навѣть славному митрополитови Кіѣвскому, Петрови Могилѣ, заявити свою самоволю. Коли ôнъ отже 1646. р. перепечатавъ одну книгу, щô була друкована въ типографіи печерскôй, то митрополитъ кинувъ на него клятву, въ котрôй ôнъ остававъ ся до смерти[1]).

Коли отже Сльозка явивъ ся супротивъ Ставропигіѣ задиракою не-абы-якимъ, то братство гадало внести свою справедливу справу передъ судъ, але изъ-за вôйнъ козацкихъ, шведскихъ и московскихъ, та по причинѣ голоду и мору втратило оно охоту до процесу зъ богатымъ типографомъ, щô мѣжь членами братства мавъ своихъ прихильникôвъ. Про-те оставъ ся Сльозка ажь до смерти своеи (1667) въ посѣданю друкарнѣ славяньско-рускои. Та й его наслѣдники друкували дальше книги кирилицею. Однако король Михайло Вишневецкій выдавъ декретъ, силою котрого нѣхто крôмъ братства

---

[1]) Wiszniewski, Historya literatury polskiéj, VIII. p. 422.

Ставропигійского не мавъ права, друкувати книгъ руско-славяньскихъ[1]).

II. Рукописні переклады Библіѣ.

1) *Пересопницкое Евангеліе*, або *Пересопницкая рукопись*[2]) есть перекладъ Евангелія (Четверо-евангелія) *изъ языка блъгарскаго на мову рускую*, що его зладивъ Михайло Василевичь, сынъ протопопа Сяноцкого. Въ тôмъ трудѣ помагавъ ему Григорій, архимандритъ Пересопницкій, и ôдтакъ въ пяти рокахъ и кôлькохъ дняхъ (въ 1556—1561. р.) опорали ся оба сі мужѣ зъ важнымъ симъ дѣломъ, по чôмъ переложене Евангеліе Михайло Василевичь переписавъ гарнымъ уставомъ (с. е. бôльшою кириллицею), накладомъ княгинѣ Настасѣ Юрев-

---

[1]) Крôмъ Ставропигійскои печатнѣ у Львовѣ були тогдѣ въ Руси галицкôй важнѣйші друкарнѣ въ Крилосѣ, Стратынѣ и Угерцяхъ. Въ Крилосѣ (селѣ теперѣшн. повѣта Станиславского) печатано 1606. р. „Євангеліе оучительное на всякѫ недѣлю и на Господскія праздники и нарочитыхъ святыхъ..." Въ Стратынѣ (мѣсточку повѣта Рогатыньского) друковано „Молитвенникъ или Требникъ из греческаго языка на словенскій переведеный из дрѫкарнѣ пана Теодора Юріевича Болобана стратынское выданый р. 1606". — Въ Угерцяхъ (селѣ пов. Самбôрского) друковано въ печатни іеромонаха Павла Лютковича книгу п. з. „Апостолы и Євангеліе", р. 1620.

[2]) Пересопниця, нынѣ село въ Луцкôмъ повѣтѣ Волыньскои губерніѣ, було колись удѣльнымъ городомъ, що належавъ спершу до Кіѣвскихъ, потôмъ до Суздальскихъ, а наконецъ до Галицкихъ князѣвъ. Коли Русь полуднева увôйшла въ складъ князѣвства литовского, Пересопниця дôсталась потомкамъ Константина Коригайла Ольгердовича, котрі прозвали ся князями Черторыйскими, по имени головного города ихъ дôбръ въ земли Волыньской — Черторыйска. Мабуть першій изъ роду князѣвъ Черторыйскихъ одержавши Пересопницю, Федôръ Михайловичь Черторыйскій, построивъ въ тôмъ городѣ монастырь, въ котрôмъ написано було Евангеліе Пересопницко.

ны Гольшаньской, жены князя Козьмы Ивановича Жеславского.

Цѣль перекладу Евангелія изъ языка болгарского (се-бъ-то старо-словѣньского) на зрозумѣлу мову руску высказана перекладчиками въ сихъ словахъ: „*А иже єсть прекладана тая то святая Еваггеліа изъ языка блъгарского на мову рускую, то для лепшого вырозумленя люду христіанского посполитого*". Тогды бо бувъ вѣкъ Лютеровои реформы, вѣкъ Социніяньскои пропаганды въ самôй Польщи, про-те й у насъ найшлись мужѣ, котрî хотѣли переложити Библію на мову зрозумѣлу.

Пересопницке Евангеліє находилось спершу въ Пересопници, именно въ тôмъ монастырѣ, щô въ сѣмъ городѣ построивъ Федôръ Черторыйскій. Коли правнукъ сего князя, Никола Черторыйскій, монастырь ôддавъ єзуитамъ, то православнî Русины вывезли сю рукопись, и ôдтакъ по 150 рокахъ пôсля свого появленя дôсталась она гетьманови Мазепѣ, котрый єѣ принѣсъ въ дарѣ катедральнôй церквѣ Переяславскôй. Тогдѣ Пересопницке Евангеліє ôддано было въ библіотеку семинаріѣ Переяславскои[1]).

Михайло Василевичь зъ архимандритомъ Григоріємъ хотѣвъ переложити Евангеліє на зрозумѣлый языкъ малорускій; про-те въ рукописи Пересопницкôй зустрѣчають ся важнî проявы сучасной рускои фонетики. Также формы граматичнî и синтаксисъ суть переважно рускî, особливо-жь въ Евангелію Луки. А все-жь таки не могли перекладчики устеречись ôдъ даныхъ взôрцѣвъ языка церковно-славяньского. По тôй причинѣ на-

---

[1]) Семинарія Переяславска въ кôнци вѣку минувшого стала зватись „seminarium parvo-ruthenum".

ходять ся въ перекладѣ такожь конструкціѣ старо-словѣньскі, ба, въ звукословсной части сеи рукописи завважаемо такожь деякі болгаризмы и сербизмы.

Въ уживаню звуковъ заслугуе на увагу самогласна *у*, *ю* замѣсць *о*, *е*, наколи силяба кончить ся согласною; н. пр, *фарисеувъ*, *въ краснумъ*, *по туй сторонѣ*, *твуй*, *стуй!* — *юй* (зам. *ей*), *сюй* (*сей*), *злодѣювъ*, *женцюмъ*, *нюслъ* (*неслъ*), и т. и. Рѣдко стоить *и* зам. *о*: *кривавымъ*, *видповѣдаю*. Тамті формы находять ся въ памятникахъ рускихъ уже въ XIV. вѣцѣ.

Часть одну рукописи Пересопницкои выдавъ проф. П. Житецкій въ Кіевѣ 1876. р. именно: текстъ Евангелія Луки и колька взорцѣвъ зъ другихъ евангелистовъ. Коли отже церковно-славяньску Библію выдано въ 1581. роцѣ заходомъ князя Василя Константина Острожского, то черезъ три вѣки не найшовъ ся нѣ оденъ меценатъ письменности рускои, що схотѣвъ бы занятись выпечатанемъ малорускаго перекладу Евангелія.

2) *Рукопись Дмитра изъ Зинкова.* Она находить ся въ библіотецѣ монастыря св. Онуфрія у Львовѣ и обоймае декотрі книги старого завѣта[1]). На конци книгъ Моисеевыхъ до звычайныхъ оконечныхъ словъ („*Доконаны суть пятыи книги Моvсеови...*") додано еще: „*Божіею помощію по вѫплощеніи Слова Божіа с пречистоѫ Дѣвици Маріи лѣтъ тысяща пятсотъ седмьдесятъ пятого, мѣсяцаНоемв. ѳ҃ дня. Дмитро изъ Ѕѣнкова писар'чикъ*". Одтакъ замѣчае Я. Головацкій[2]), що Дмитро изъ Зин-

[1]) Въ рукописи сѣй, що числить 367 листовъ (in folio), находять ся: 1. книга Бытія (главы першои и початку другои нема; не достае такожь главъ 15—21.), 2. книга Исходъ, 3. кн. Левитъ, 4. кн. Числъ и 5. Вторый Законъ; 6. кн. Ісуса Навина, 7. кн. Судій, 8. кн. Руѳъ, 9. кн. Царствъ, 10. кн. Паралипомены, наконецъ молитва Манасіѣ, царя іудейского (недокончена).

[2]) „Нѣсколько словъ о Библіи Скорины и о рукописной

кова[1]) переписувавъ тôлько рукопись (1575), а не перекладавъ єѣ на мову руску; та й справдѣ частї похибки, спиняючї зрозумѣне тексту, суть доказомъ малои науки нашого писарчика. Мабуть єсть сеся рукопись лише частію библійного перекладу Франциска Скорины[2]), а не перекладомъ самостôйнымъ, бо пôсля выданя Библіѣ сего „доктора въ лекарстве" не було вже потребы въ тôмъ самôмъ вѣцѣ заходитись коло перекладу нового. И въ рукописи Дмитра изъ Зинкова єсть багато чехизмôвъ, ба подекуды появляє ся також акцентуація ческа.

3) Рукопись Луки зъ Тернополя. Також сеся рукопись єсть вѣдай копією друкованыхъ а въ части може й рукописныхъ книгъ Библіѣ Скорины, по-за-якъ языкъ єи єсть вельми подôбный языкови сеи Библіѣ[3]). На кôнци пяти книгъ Мойсея находить ся отъ-ся приписка, щô поясню є мѣсце и часъ зложеня рукописи: „*Божею помощью, повелѣніємъ же и пильностію худаго человѣка на имя Луки въ неславномъ градѣ Тернополѣ, лѣта 1596*"[4]).

русской Библіи изъ XVI. столѣтія" (Науковый Сборникъ, издав. литер. обществ. галицко-русской Матицы" 1865, стор. 237.).

[1]) Зинковъ, мѣсточко въ нынѣшн. Подôльскôй губерніи.

[2]) Головацкій, ibid. стор. 256. — [3]) ibid стор. 234.

[4]) Въ сѣй рукописи находять ся книги слѣдуючї: 1. пять книгъ Мойсея, 2. книга Іисуса Навина, 3. кн. Судей, 4. кн. Руѳь, 5. четыри книги Царствъ, 6. двѣ книги Паралипоменъ; 7. четыри книги Есдры, 8. кн. Товіи, 9. кн. Іудиѳъ, 10. кн. Есѳеръ, 11. кн. Іова, 12. Псалтырь, 13. Притчи Соломона, 14. Екклесіастъ, 15. кн. Премудрости, 16. кн. Іисуса Сирахова. (Кôнця рукописи нема). Такъ отже въ рукописи Луки зъ Тернополя находимо деякї книги, якихъ нема въ Библіи Скорины; н. пр. єсть тутъ двѣ книги Паралипоменъ, чотыри книги Есдры и книга Товіѣ, — навпаки же у Скорины єсть книга Пѣснь пѣснямъ, плачь Іереміѣ и книга пророка Даніила, — сї-жь книги не зустрѣчають ся въ перекладѣ Луки зъ Тернополя.

Сї слова натякають справдѣ на близькї ѓдносины мѣжь рукописію Луки а Библією Скорины. Коли бо въ сѣй Библіи читаємо, щó *„Библія руска выложена докторомъ Францискомъ Скориною из славнаго града Полоцька“*, то Лука замѣчає, що свою рукопись зладивъ *„въ неславномъ градѣ Тернополѣ“*. Очевидно хотѣвъ собѣ Лука лишь зашутити изъ шумного заголовку Скорины.

Сеся рукопись находить ся въ библіотецѣ университета Варшавского.

Суть еще деякї иншї рукописнї переклады частей Библіѣ та й пѣсней церковныхъ. Такъ въ московскôй Синодальнôй библіотецѣ зберегає ся перекладъ *Пѣсни пѣсней* „съ послѣсловіями о любви“. Рукопись сю изъ вѣку XVI. найшовъ въ сѣй библіотецѣ Никола Костомарôвъ[1]). Языкъ сего перекладу єсть (мало)рускій зъ прикметами нарѣчія бѣлорускôго: впрочѣмъ зустрѣчають ся въ рукописи такожъ деякї чехизмы[2]).

Прихильники вѣры лютераньскои на Руси постарались въ вѣцѣ XVI. о перекладъ нѣмецкихъ *пѣсень набожныхъ* на мову руску. У покôйного І. Лукашевича, библіотекаря публичнои библіотеки Рачиньскихъ въ Познани, находилась рукопись зъ 50 пѣснями въ перекладѣ рускôмъ. Одну таку пѣсню выпечатавъ Я. Головацкій въ згаданôй статьѣ, щó єѣ замѣстивъ въ „Науковôмъ Сборнику“[3]).

Литература свѣтска.

До литературы церковнои навязують ся тї творы словесности свѣтскои, котрї засновують ся на книгахъ

---

[1]) „Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. С.-Петербургъ, 1861, декабрь, стор. 49

[2]) Я. Головацкій, ibid., стор. 235.

[3]) ibid., стор. 229,

церковно-славяньскихъ. Сюды належать именно языкословниѣ труды Лаврентія Зизанія Тустановского, Мелетія Смотрицкого и Памвы Берынды. Сеся литература була въ-части ôдгомономъ тои кипучои жизни, яка въ Европѣ появилась изъ-за ôдродженя наукъ филологичныхъ. Впрочôмъ до писаня творôвъ граматичныхъ и лексикальныхъ спонукали Русинôвъ ихъ противники національниѣ и религійниѣ, котріѣ свѣтови голосили, що языкъ церковно-славяньскій есть причиною всякои блуканины и невѣжи мѣжь Русинами. И такъ писавъ езуитъ Петро Скарга, що вся наука въ свѣтѣ ширить ся тôлько въ двохъ языкахъ, грецкôмъ и латиньскôмъ, та що не було ще нѣгде нѣ академіѣ, нѣ колегіѣ, до учили бы теологіѣ, философіѣ та свобôдныхъ наукъ въ иншôмъ языцѣ; про-те зъ языка церковно-славяньского нѣхто не може бути ученымъ, по-за-якъ въ тôмъ языцѣ нема нѣ граматикъ, нѣ реторикъ; ба й священики рускіѣ, хотячи розумѣти книги церковно-славяньскіѣ, приневолениѣ суть оглядатись за перекладомъ польскимъ[1]).

Щобы отже свѣтови доказати, що языкъ церковно-славяньскій може бути дѣйстно предметомъ науки, та що не такъ трудно его зрозумѣти, рускіѣ письменники

---

[1]) Порôвн. отъ-се мѣсце въ оригиналѣ: „Z słowieńskiego języka nigdy żaden uczonym być nie może. A już go teraz prawie nikt doskonale nie rozumie. — I stąd popi waszy, gdy co w słowieńskim chcą rozumieć, do polskiego się udać po tłumactwo muszą, abo więc tylo usty a w czytaniu doktormi są. I innej szkoły chyba na czytanie nie mają. I to ich wszytkiej nauki na wszycki duchowne stany doskonalstwo. Stąd nieumiejętność i błędy bez końca powstają, gdy ślepi ślepe wodzą"... (O jedności kościoła Bożego pod jednym pasterzem i o greckim od tej jedności odstąpieniu. Z przestrogą i upominanim do narodów ruskich przy Grekach stojących. Rzecz krótka na trzy części rozdzielona. Teraz przez k. Piotra Skargę, zebrania Pana Jezusowego, wydana. W Wilnie 1577; p. 359—362).

занялись уложенємъ граматики церковно-славяньскои и такого словаря, въ котрôмъ слова церковно-славяньскѝ пояснювались бы словами мовы (мало)рускои. А вже-жь спудеѣ брацкои школы Ставропигійскои пôдъ проводомъ свого учителя Арсенія зладили граматику грецко-славяньску, неначе-бъ хотѣли латинянамъ заявити, що языкъ церковно-славяньскій може бути предметомъ науки такъ-само, якъ и языкъ грецкій.

Коли-жь литература языкословна була неначе ростиною, пересадженою зъ теплѣйшого краю въ нашу землю, то лѣтописнѝ змаганя були наслѣдкомъ своеи питомои жизни словеснои. Тôлько-жь не дивота, що пôсля татарского лихолѣтя лѣтописцѣ сего періода не багато заявляли дѣяльности самостôйнои. Хто зъ нихъ сприявъ интересамъ великихъ князѣвъ литовскихъ, хто придержувавъ ся политики великихъ князѣвъ московскихъ, хто писавъ похвалы королямъ польскимъ, а хто зберегавъ интересы свого народу. Лѣтописцѣ тѝ описували дѣѣ историчнѝ ôдъ сполученя Руси Литвы зъ Польщею ажь до повстаня Хмельницкого противъ порядкôвъ польскихъ (1386—1648). Коли-жь лѣтописи руского періода княжого простягають ся лише до 1292. р., то очевидно мѣжь ними а лѣтописями періода литовского проявляє ся перерва трохи-що не столѣтня, котру въ-части заповнюють Лѣтописцѣ Волынѣ и Украины[1]). Ôдтакъ пôсля лѣтописцѣвъ литовско-рускихъ слѣдують лѣтописцѣ періода козацкого, се-бъ-то ôдъ панованя короля польского Володислава IV. до 1750. року, котрымъ кôнчить ся лѣтопись Черниrôвска. Лѣтописи періода литовского були-бъ може цѣннѣйшѝ, коли-бъ пôзнѣйшѝ пе-

[1]) Лѣтописцѣ Волынѣ и Украины зберeглись доси въ рукописи библіотеки имени Оссолиньскихъ (ч. 2168).

довченй переписувачѣ не зôпсували були первѣстного тексту: впрочôмъ майже всѣ авторы сихъ лѣтописей хôснувались лѣтописями періода княжого, и оказали бôльшу або меншу вправу въ записуваню сучасныхъ дѣй историчныхъ. Именно авторъ лѣтописи литовскои, щó еѣ выдавъ Т. Нарбутъ, бувъ грамотѣемъ досыть талановитымъ. Значно высше ôдъ сихъ литовско-рускихъ хронографôвъ стоить авторъ лѣтописи Львôвскои, котра другою половиною належить до періода козацкого.

Крôмъ граматикъ, словарѣвъ и лѣтописей литература свѣтска выказуе въ сѣмъ періодѣ ще два памятники законодательства, се-бъ-то *Судебникъ* Казимира и *Статутъ литовскій*. Особливо Статутъ есть вельми важнымъ изъ-за того, що являе ся взôрцемъ тогдѣшньои мовы урядовои и вважае ся збôрникомъ тыхъ правъ, пôсля котрыхъ ôдбувались суды около 200 лѣтъ въ тôй части Руси, щó належала до Польщѣ, а ôдтакъ и на Украинѣ, щó договоромъ Переяславскимъ дôсталась пôдъ власть великого князя московского.

А вже-жь фантазія народу руско-украиньского не могла вдоволитись сухими граматичными творами и лѣтописями ученыхъ письменникôвъ. То не орелъ розмахнувъ ся крылами надъ широкимъ степомъ Украины и намагавъ ся летѣти горѣ до сонця высоко: то поетична вдача нашого народу бажала выдобутись изъ душнои низины тогдѣшнього незавидного побуту національного, — бажаланалюбуватись своимъ рôднымъ свѣтоглядомъ. Коли-жь свои поконвѣчнй переказы батькôвскй зъ годомъ-перегодомъ забувались, то ученымъ та й неписьменнымъ предкамъ нашимъ явились вельми принадными тй образы поетичнй, котрй зъ далекого Всходу, особливо-жь изъ Греціѣ, въ легендахъ и повѣстяхъ до Руси-Украины доходили. Повѣсти и казки про Со-

ломона, про богату Индію, про Александра Великого и иншĵ були звѣстнĵ не тôлько въ ихъ ôтчинѣ, але й у полудневыхъ Славянъ, а ôдъ нихъ займала Русь-Украина тĵ фантастичнĵ перекaзы давного, чудового свѣта въ тôмъ часѣ, коли рôдна словеснôсть була убога въ творы письменнĵ. Такъ отже церковна литература апокрифична зустрѣнулась зъ тою словесностію свѣтскою, щô зачепила за чужĵ творы поетичнĵ, щобъ лише заповнити тую пустырь, яка проявилась изъ-за недостачѣ своеи рôдной просвѣты.

1. Граматики и словарѣ.

а) „Спудеи" (студенты) брацкои школы Ставропигійскои пôдъ проводомъ свого учителя Арсенія[1]) зладили (1591) граматику грецкого и церковно-славяньского языка пôдъ заголовкомъ „ΑΔΕΛΦΟΤΗΣ.[2]) *Грамматіка доброглаголиваго еллинословенскаго языка, совершеннаго искуства осми частей слова. Ко наказанію многоименитому россійскому*[3]) *роду. Во Львовѣ. В друкарни Братской. Року* ,афча"[4]). На другôй картцѣ читаемо переднє слово, въ

---

[1]) Арсеній бувъ митрополитомъ димонитскимъ и еласоньскимъ, щô мабуть за-для напастей турецкихъ бувъ приневоленый, покинути свою епархію. Найшовши пристановище у Львовѣ, въ брацкôй Ставропигійскôй школѣ учивъ ôнъ грецкого и славяньского языка два роки.

[2]) Ἀδελφότης, слово грецке, значить „брацтво".

[3]) Слово „россійскій" значить те, щô „рускій". Назва землѣ рускои Россією, народа же руского россійскимъ або россскимъ, появилась въ Руси полудневôй въ першôй половинѣ XV. вѣку, та й утворилась грамотѣями-чужинцями на Руси ôдъ грецкого слова Ῥῶς. Супротивъ термину „Россія" або „Русь" стояла тогдѣ назва „Москва".

[4]) На другôй сторонѣ сеи першои картки выображено гербъ города Львова: левъ стоить въ воротахъ вежѣ зъ трома башня-

котрôмъ говорить ся именно про хосенъ граматики. „Спудеи“ звертають ся въ сѣмъ „извѣщенію“ до „любоучащагося, христоименитаго рода росскаго“, для котрого зложили граматику грецко-славяньскимъ языкомъ. Ôдтакъ выхвалюе ся граматика въ загалѣ, бо она есть „*ключь отверзаяй умъ разумѣти писанія, отъ нея же яко по степенехъ всю лѣствицу, по чину ученій трудолюбивіи достизаютъ: діялектики, риторики, мусики, аріөметики, геометріи и астрономіи, и сими же седми, якоже нѣкіимъ сѫсудомъ разсужденія почерпаемъ источникъ философіи, разумѣвающе же и врачества, ко благоискуству превосходимъ всесовершеннаго богословія*“. Такъ отже по словамъ середньовѣчнои мудрости ôдъ граматики можь було перейти до науки прочихъ свобôдныхъ штукъ. Опôсля-жь на сѣй основѣ можь було вывчитись философіѣ и медицины, по чôмъ вôльно було книжникамъ познакомитись зъ найвысшою мудростію, зъ богословіемъ. Вже Кассіодоръ, латиньскій писатель V—VI. вѣку, поставивъ граматику на першôмъ мѣсци въ рядѣ сѣмохъ свобôдныхъ штукъ або мудростей. Сеся теорія схолястична вподобала ся грамотѣямъ середньовѣчнои Европы, и ôдтакъ изъ Польщѣ переймила Русь такій поглядъ на граматику, мабуть-то

ми, а верху герба й долѣ него замѣщено по чотыри изъ сихъ силябичныхъ вѣршѣвъ:

„Знаменіе тезоименитаго княяя Лва градъ сей маетъ,
  Єгоже имя по всей Европіи россійскій родъ знаетъ,
В митрополія Киевогалицкой славно пребываетъ,
  Єгоже вся окрестная страна обогащаетъ“.

(Гербъ Львова).

„Левъ царствуетъ безсловеснимъ звѣремъ в начало,
  Словеснымъ же образъ, Христово царство намъ ся показало.
Мужайся многоплеменный россійскій народе,
  Да Христосъ начало крѣпости в тебѣ буде“.

ôдъ неи мовь по ступнямъ можна взôйти ажь до богословія.

Вѣдай Арсеній уложивъ самъ граматику грецку, а ôдтакъ „спудеи" могли сей твôръ свого учителя переложити на мову церковно-славяньску. А вже-жь проф. Онуфрій Лепкій доказавъ[1]), що граматику сю написано на основѣ грецкои граматики Константина Ласкариса, выданои въ Венеціи 1546. р. въ мовѣ латиньскôй. Хоча же авторъ грецко-славяньскои граматики не признає ся до того, що ôнъ хôснувавъ ся граматикою Ласкариса, то все-таки замѣтивъ ôнъ на пятôй картцѣ своеи книжки, що єго „грамматика сложена отъ различныхъ грамматикъ спудейми иже въ Лвовской школѣ". Такъ отже крôмъ граматики Ласкариса мôгъ авторъ мати пôдъ рукою ще й иншû пôдручники, примѣромъ грецку граматику Геродіяна, Аполлонія, щó звавъ ся „дисколосъ"[2]), и и.

Въ сѣй граматицѣ замѣщено текстъ грецкій зъ перекладомъ церковно-славяньскимъ, щобы чужій языкъ клясичный легше зрозумѣти и такожь навчитись головныхъ формъ языка церковного. Про-те текстови грецкому, находячому ся звычайно лѣворучь, ôдповѣдає

---

[1]) „О греческо-славянской грамматицѣ, изданной во Львовѣ 1591. г." (Литературный Сборникъ, издаваемый галицко-русскою Матицею. 1871. Во Львовѣ; стор. 35—48.) Проф. Лепкій описавъ вельми бережливо сю „грамматику доброглаголиваго еллино-словенскаго языка", и охоронивъ память сеи рѣдкои книжки ôдъ загибели. Въ библіотецѣ Ставропигійского Института находить ся ексемплярь неповный, обôймаючій 169 картокъ. Повного ексемпляра въ Галичинѣ теперь вѣдай нема; се єсть мала ôсьмка о 182 картках ненумерованыхъ.

[2]) Грецко δύσκολος — воркôтливый, невдоволеный.

текстъ славяньскій заміщеный праворучь на стороні противоположнôй[1]).

Термины техничнî граматики Ставропигійской суть перекладомъ одвѣтныхъ выразôвъ грецкихъ, и въ бôльшôй части принятî они изъ славяньского перекладу граматики грецкои „о осми частехъ слова"[2]). Въ граматицѣ Ставропигійскôй ôсѣмь частей мовы вызначують ся ось такъ: 1. различіе (articulus ὁ, ἡ, τό), 2. имя, 3. мѣстоимя, 4. глаголъ, 5. причастіе, 6. предлогъ, 7. нарѣчіе, 8. союзъ. Въ науцѣ „о имени" поставлено пять родôвъ: „1. мѫжескій, яко той Григорій; женскій, яко тая добродѣтель; 3. средній, яко тое тлѣнное; 4. общій, яко человѣкъ, ὁ καὶ ἡ ἄνθρωπος и 5. преобщій, яко той орелъ и ластовица, иже единымъ гласомъ и единымъ различіемъ мѫжескимъ или женскимъ являетъ два роды".

Адельфотесъ знае пять падежѣвъ: 1. именовный, 2. родный, 3. дателный, 4. виновный, и 5. звателный. Ôдтакъ въ сѣй граматицѣ вызначуе ся пять деклинацій („склоненій"), а тринайцять конъюґацій („супружествъ"). Пôсля главы „о союзѣ" слѣдуе наука о неправильныхъ глаголахъ („о строптивыхъ глаголъ") въ языцѣ грецкôмъ; ôдтакъ кôнчить ся граматика розправою „о просодіи" въ мовѣ грецкôй. Опôсля замѣщено ще на однôй сторонѣ „Изложеніе вѣры перваго собора Никейскаго и втораго собора Константинуполя". На останнôй

[1]) Суть и такî картки въ граматицѣ, що на нихъ читаемо самый текстъ грецкій (зъ-кôлькома терминами славяньскими), або самый текстъ славяньскій.

[2]) Тую граматику грецку приписували Іоаннови Дамаскинови; Іоаннъ, ексархъ болгарскій переложивъ еѣ на языкъ старословѣньскій. Коли Русь приняла христіянство, перекладъ ексарха Іоанна дôставъ ся сюды и ôдтакъ довгій часъ сея книга служила пôдручникомъ для выученя языка церковного.

же сторонѣ находить ся печать, а въ серединѣ еи читае ся имя „Арсень“. Верху печати замѣщено два вѣршѣ грецкй, а долѣ печати бачимо отъ-сей перекладъ тыхъ вѣршѣвъ“:

„Богу дающу завнсть ничтоже возможе,
И не дающу трудъ успѣетъ ничтоже“.

Хоча граматика „Адельфотесъ“ подекуды мало есть зрозумѣла, по-за-якъ ѣ уложено на основѣ середньовѣчныхъ, чужихъ поглядôвъ граматичныхъ, то однако при помочи умного учителя могла справдѣ бути придатною до выученя языка грецкого.

б) Лаврентій Зизаній Тустановскій[1]) выдавъ (1596) граматику церковно-славяньску п. з. „*Грамматіка словенска съвер'шен'наго искуства осми частій слова и иныхъ нуждныхъ. Ново съставлена Л. Z. В Вилни. В друкарни брат'ской. Року божого* ҂афчѕ, *а отъ създанія міра* ҂зрг, *мѣсяца февраля* ві.“ Пôсля сего заголовку замѣщена „*епіграмма на грамматіку*“,[2]) а ôдтакъ слѣдує

---

[1]) Про житє Лаврентія Зизанія Тустановского сказано дещо на сторонѣ 147 и 148.

[2]) Се стихотворнй слова сказанои епиграмы:

„Грамматика писма всѣхъ научаетъ:
Четырма частьми латво уразумляетъ,
Ореографіею и Просодіею,
Синтаксисомъ и Етимологіею,
А предуреченное ей опаство
Подаетъ певное искуство;
Которіи прагнутъ быти доскопали,
Въ письмѣ и словахъ абы не паршали,
Але извѣстно все познавали,
И чего си учатъ, абы добрѣ знали;
Ключемъ бо есть, отворяючи всѣмъ умъ
Къ познанію въ преправый разумъ;
По которой власия якъ по всходѣ пойдетъ
Каждый, естьли хочетъ, всѣхъ наукъ дойдетъ“.

„посланіє спудеомъ изряднымъ и всѣмъ любителемъ доброглаголиваго и пространнаго языка словенскаго, еже о Христѣ братіи нашей — о Господѣ радоватися“.

Въ сѣмъ невеличкôмъ переднѣмъ словѣ пише авторъ про хосенъ граматики, потôмъ слѣдує коротка наука для тыхъ, щó хотѣли-бъ складати вѣршѣ; опôсля-жь замѣщенѝ суть „стихи“ къ ученикамъ ôдъ автора, а другѝ „стихи“ ôдъ типографа. Ôдтакъ починає ся (на першôй картцѣ нумерованôй) сама *грамматика словенска съставленна Лаврентіемъ Зизаніемъ*. Она уложена въ пытаняхъ и ôдповѣдяхъ. Въ главѣ першôй есть наука о Грамматицѣ, а въ другôй о Орѳографіи. Самогласнѝ дѣлить авторъ на довгѝ (н, ѣ, ѡ, ѧ), короткѝ (є, о, ү) и двоевременнѝ (а, ї, ж, ѵ). Частей мовы у него ôсѣмь, мѣжь котрыми замѣчає ся различіє (иже, яже, еже), падежѣвъ — шѣсть (предложного або VII. падежа ôнъ ще не знає и причислає его ко дательному або III. падежеви). Зизаній вызначує десять деклинацій именникôвъ и приложникôвъ, а знає лишь двѣ конъюґаціѣ. Часôвъ у него пять: „время настоящеє, мимошедшеє, протяженноє (совершенноє), пресовершенноє и будущеє“. Въ просодіи учить ôнъ писати три роди стихôвъ: „ироическій, елегіаческій и ямбическій“. На кôнци додано поясненє молитвы „Отче нашъ“. Цѣла граматика выпечатана на 59 карткахъ въ малôй ôсѣмцѣ.

Зизаній выдавъ въ Вильнѣ (1596) ще другу книжку (12°), славяньскую *Азбуку*, пôдъ такимъ заголовкомъ: *„Наука ку читаню и розумѣню писма словенского. Ту тыж о святой Троици и о вчловеченіи Господни“*. За симъ заголовкомъ на одинайцяти стрôчкахъ слѣдує азбука, а за нею замѣщено склады ôдъ ба до бє. Нижше складôвъ на тôй-самôй сторонѣ читаємо: „*В Вилни, в друкарни братской. Року божого ҂афчѕ, а отъ созданія міра сѣмъ ти-*

сячного ρ̃ д̃." Друга сторона першои картки и слѣдуюча картка горѣ заповненѣ дальшими складами. На оборотнôй сторонѣ другои картки ажь до четвертои картки замѣщено „*Молитвы и исповѣданіє православныя вѣры*". Въ другôй части сеи книжки на карткахъ 1—34 выпечатано: „*Лексис, сирѣчь реченія въ кратцѣ събранны, и из словенскаго языка на простый рускій діалектъ истолкованы Л. Z.*" Опôсля на карткахъ 34—39 находить ся „*Стефана Зизанія изложеніє о православной вѣрѣ*", ôдтакъ на картцѣ 39. (оборот.) и 40. читаємо „*о вчеловеченіи Господни*", а на оборотнôй сторонѣ картки 40. „*о знаменіи крестномъ*".

Въ сѣй книжочцѣ важнымъ єсть именно словарецъ („Лексисъ"). Въ нѣмъ поясшюють ся слова церковнославяньскѣ одвѣтными словами и реченями (мало)рускими[1]). Хоча въ такôмъ поясненю находять ся денекуды

---

[1]) Ось-якъ зложивъ Зизаній свôй словарецъ:

„Ваіє, розки з квѣтомъ, лоза, багнята".

„Вѣтвь, голь".

„Драчіє єстъ хопка, которая въ винѣ зварена злѣчуєтъ уха ропы полны и очи уразовыи, то єстъ, раненыи албо ударенын".

„Житница, стодола, клуня".

„Мракъ. морокъ".

„Неясыть, по грецку пелеканъ, птахъ єстъ въ Египтѣ, подобный бусюлови, которій в пустыни радъ мешкати, которому зміи вѣрогуютъ и дѣти єго умерщвляютъ, а онъ прилетѣвши клюєтся в перси и кровь испущаєтъ на нихъ, и такъ оживаютъ. Арістотель мовитъ в книгахъ, где о животныхъ пишетъ, трой родъ пеле̃каньскій: єдины высоко, другіи сереодне, третіи низко лѣтаютъ;" и т. д.

(Словарецъ Зизанія зберегає ся въ библіотецѣ крилошанина А. Петрушевича; граматики же єго мабуть нѣгдо нема въ Галичинѣ).

и польскі̂ слова, однако въ загалѣ корыстувавъ ся Зизаній тогдѣшнѣмъ живымъ языкомъ рускимъ. А позаякъ ôнъ майже всѣ слова въ словарци своѣмъ осмотривъ акцентами, то можна легко добачити, що тогдѣшній наголосъ бувъ такій самый, якій сегодня въ нашôй мовѣ наблюдае ся. Его трудъ послуживъ Памвѣ Берындѣ основою къ уложеню бôльшого словаря.

в) Мелетій Смотрицкій[1]) перестигъ своихъ попередниковъ своимъ талантомъ и основнымъ знанемъ языка церковно-славяньского. Въ 1619. р. выдавъ ôнъ граматику сего языка п. з.: „*Грамматіки славенския правилное сунтагма. Тщаніемъ многогрѣшнаго мніха Мелетія Смотриского, в' коіновіи Братства церковнаго Виленскаго, при храмѣ сошествія пресвятаго и животворящаго Духа назданномъ странствующаго снисканное и прижитое. Лѣта отъ воплощенія Бога Слова* ахѕі. *Правящу апостолскій престол великия божия Константінополския церкве вселенскому Патріарсѣ Г: Отцу Тімоѳею, Виленскому же коіновію предстателствующу Г: Отцу Леонтію Карповичу архімандріту. В' Евю*“[2]).

Въ переднѣмъ словѣ, писанôмъ въ сучаснôй книжнôй мовѣ, авторъ радить учителямъ, щобы, вывчивши дѣтей читати грамоту церковну, велѣли имъ перекладати на языкъ рускій одвѣтнѝ уступы „*зъ Притчій Соломоновыхъ, албо зъ Премудрости его, любо Сираховы, албо иншее што чистымъ языкомъ славенскимъ зъ грецкого переложеное*“; каже ôдтакъ, що „*при томъ лексісъ будетъ традованъ, аргумента даваны, діалектъ въ звыклой школной розмовѣ*

[1]) Про житє Мелетія Смотрицкого гляди статю на стор. 136—139.

[2]) Сесю граматику выпечатано въ малôй ôсѣмцѣ на 251 карт-кахъ. Она находить ся въ библіотецѣ имени Оссолиньскихъ у Львовѣ (ч. 15.910).

славенскій межи тщателми[1]) *подъ караньемъ захованъ*". — „*Дѣткамъ учитися починаючимъ букварь, звыкле рекше алфавитарь, зъ тоижъ грамматіки вычерпненый, абы склоненіямъ грамматічнымъ зъ лѣтъ детинныхъ зъ мовою заразъ привыкали, до выученя подаванъ нехай будетъ. По Часослова зась и Псалтыри (которыи опусканы быти не маютъ) выученьюся овая грамматіка зъ выкладомъ, то есть, зъ показованьемъ и ужываньемъ еи пожитковъ, наступитъ. А где бы ся хто самъ грамматічного художства не училъ, и той дѣтемъ и младенцемъ, читати южъ по славенску умѣючимъ, до выученья подавати еи маетъ, которая, памяти повѣрена, лацно и скоро за оказіею престья ихъ до знаменитшеи школы вырозумна ими будетъ, и до пожитечного въ художствѣ еи уживанья приведена....*"

Граматика Смотрицкого дѣлить ся на чотыри части: на „орѳографію, етѵмологію[2]), сѵнтаксісъ и просодію". Въ „етѵмологіи" вызначують ся бсѣмь частей слова: 1. имя, 2. мѣстоименіе, 3. глаголъ, 4. причастіе, 5. нарѣчіе, 6. предлогъ, 7. союзъ, 8. междометіе (чувственникъ). Такъ отже Смотрицкій не узнае „различія" частію слова, тому-що иже, юже, еже бдповѣдае грецкому родôвникови ὁ, ἡ, τό. Ôдтакъ вызначуе авторъ сѣмь родôвъ именъ: „1. мужескій (той мужь), 2. женскій (тая жена), 3. средній (тое древо), 4. общій (той и тая воевода), 5. всякій (той, тая, тое исполнь), 6. недоумѣнный (той или тая неясыть [пеликанъ]), 7. преобщій (иже единымъ мужескимъ или женскимъ родомъ обой полъ объемлетъ, яко: той орелъ, тая ластовица)". Ôдтакъ въ „етимологіи" поставляють ся с ѣ м ь падежѣвъ: 1. именителный, 2. родител-

[1]) Т щ а т е л ь — спудей, ученикъ.

[2]) Въ „орѳографіи" авторъ учить дещо также про самогласні и согласні. „Етѵмологія" же значить у него те, щô наука о формахъ.

ный, 3. дателный, 4. винителный, 5. звателный, 6. творителный, 7. сказателный. — Деклинацій („склоненій") есть пять. До першои деклинаціѣ належать именники, окôнченѝ самогласною а, ѧ, и (Їωна, дѣва, землѧ, свѧтыни), до другои причисляють ся именники, що кôнчать ся на ъ, о, ѧ, е (клевретъ, небо, ймѧ, сердце); въ третѣй деклинаціи есть окôнчене ь для именникôвъ роду женьского (заповѣдь), въ четвертôй деклиниціи вызначуе авторъ ажь одинайцять оконечныхъ звукôвъ (ь, ай, ей, еѵ, ий, ïй, ой, ωй, ȣй, ѣй, лѧ [древодѣлѧ]). До пятои же деклинаціѣ належать приложники, н. пр. свѧтый, свѧтаѧ, свѧтое. Въ науцѣ о глаголѣ Смотрицкій розличае „спряженіе правильное" (н. пр. текȣ, гоню, сѣю) и „стропотное" або неправильное (н. пр. есмь, ӕмь, вѣмь, ймамь). Въ „спряженю" правильнôмъ поставляють ся два ôддѣлы на основѣ окôнченя 2. особы числа един. -еши або -иши (бïеши, слышиши). Синтаксисъ автора сего есть творомъ досыть самостôйнымъ, по-за-якъ вызначують ся ясно окремѝ прикметы складнѣ церковно-славяньскои супротивъ одвѣтныхъ конструкцій грецкихъ. Въ науцѣ „о просодіи стихотворной" самогласнѝ дѣлять ся на довгѝ (и, ѣ, ω), короткѝ (е, о) и двоевременнѝ або общѝ (а, ï, ѵ). Двогласными же уважають ся сѝ звуки: оу, ы, є, ѥ, ѧ; ѵ, ю; ий, ѣй, ωй, оуй, ȣй, ый, ей, юй, ѥй, ѧй; ей, ой; ай, ïй, ѵй. Про-те въ просодіи Смотрицкій придержуе ся грецко-латиньскои теоріѣ о зложеню стихôвъ учащи, якъ складати гексаметры, пентаметры, ямбы та иншѝ роды стихôвъ[1]).

---

[1]) Примѣры рôжныхъ родôвъ стихôвъ скомпонувавъ собѣ Смотрицкій самъ въ мовѣ церковно-славяньскôй. Ось взорецъ гексаметра („стиха иройскаго или шестимѣрнаго"):

„Сарматски новорастшіѧ Мȣсы стопу первȣ,
Тірцруюсѧ Парнасъ к' обитель вѣчну зѧтн,

Граматика Смотрицкого уважалась черезъ два вѣки знаменитымъ учебникомъ не тôлько на Руси и въ великôмъ князѣвствѣ московскôмъ, але такожь въ Сербіи. Тому̂ отже, що въ исправленю книгъ церковныхъ и въ перекладахъ творôвъ богословскихъ письменники придержувались правилъ сеи граматики, языкъ церковно-славяньскій ставъ ся одностайнымъ у полудневo-схôдныхъ и пôвнôчныхъ Славянъ, и принявъ сей правильный напрямъ, якій до сего дня въ книгахъ церковныхъ наблюдає ся. Єѣ напечатано у-друге въ Вильнѣ 1629. року, а въ-третє въ Москвѣ 1648. р. зъ деякими дотатками, перемѣнами и пропусками. Мѣжь додатками єсть важною статья Максима Грека „О пользѣ грамматики, реторики и философіи“. Въ 1721. р. по указу царя Петра Великого выпечатано въ Москвѣ четверте выданє сеи граматики; єѣ поправивъ и розширивъ друкарскій коректоръ Федôръ Поликарповъ. Пятый разъ выдано сей твôръ Смотрицкого 1755. р. въ Рымнику на Волощинѣ въ хосенъ Сербôвъ[1]). Сюды ôдносить ся мабуть такожь рѣдка книжка, „Грамматика или писменница языка словенскаго тщателемъ въ кратцѣ издана въ Кремянци 1638. г.“ Сей бо твôръ єсть вѣдай переробленою и скороченою граматикою Смотрицкого[2]).

г) Головнымъ авторомъ словаря славяньско-руского єсть Памва Берында. Онъ родивъ ся въ Молдавіи,

---

Хрїсте Царю прїими, и благоволивъ, Тебе с' Отцемъ
И Духомъ святымъ пѣти учи россійскій
Род' нашь чистыми мѣры славенски умны“.

[1]) J. Dobrowsky, Institutiones linguae slavicae dialecti veteris. Vindobonae MDCCCXXII: p. LIX.

[2]) Я. Головацкій, „Начало и дѣйствованіе Ставропигійского братства въ Львовѣ по отношенію историко-литературному“. (Зоря галицкая яко альбумъ на годъ 1860. Въ Львовѣ; стор. 461).

де було багато осель рускихъ, и де майже до конця вѣку XVII. языкъ рускій бувъ языкомъ письменнымъ, судовымъ и придворнымъ у господарѣвъ молдавскихъ, а въ богослуженю удержувавъ ся языкъ церковно славяньскій. Берында учивъ ся у Львовѣ въ брацкôй школѣ Ставропигійскôй, опôсля пôйшовъ въ Палестину и постригъ ся въ черцѣ въ Єрусалимѣ, де живъ кôлька лѣтъ. Львôвскій епископъ, Гедеонъ Балабанъ, завôзвавъ его до себе, поручаючи ему справлене книгъ и надзôръ надъ друкарнями въ Стратынѣ и Крилосѣ. Живючи въ Стратынѣ у Федора Юревича Балабана, щô бувъ братаничемъ Гедеона, думавъ Берында справляти Библію. Въ библіотецѣ того свого добродѣя найшовъ ôнъ Библію, выдану въ Антверпіи въ пяти языкахъ: еврейскôмъ, халдейскôмъ, сирійскôмъ, грецкôмъ и латиньскôмъ, и про-те придбавъ собѣ добрый засновокъ до справленя Библіи церковно-славяньскои. А вже-жь ученый панъ, Федôръ Балабанъ, спонукавъ его тогдѣ, *реченія и имена славенская избирати, аки не у сущу тогда Лексікону*[1]), *развѣ любомудра кѵръ Лаврентіа Ѕізаніи, тогда дідаскала*[2]) *нинѣ же пресвѵтера*[3]). Коли-жь Федôръ Юревичь Балабанъ умеръ (1625), то родина его продала друкарню, заснавану покôйникомъ, Лаврѣ печерскôй въ Кіевѣ, и ôдтакъ архимандритъ Єлисей Плетенецкій вôзвавъ Берынду, приѣхати въ Кіевъ и занятись печатанемъ книгъ церковныхъ. Тамъ завѣдувавъ ôнъ друкарнею и заявивъ хосенну дѣяльнôсть, трудячись надъ перекладомъ деякихъ письмъ богословскихъ и порôвнуючи книги цер-

---

[1]) „аки не у сущу тогда Лексикону“ = по-за-якъ тогдѣ не було ще Лексикона.

[2]) Грецке *διδάσκαλος* — учитель.

[3]) „Послѣсловіе“ ко читателю, пôдъ заголовкомъ „Читателю спасенія“.

ковно-славяньскӣ зъ грецкими. Въ 1624. р. взявъ участь въ выданю *Бесѣдъ св. Златоуста на Посланія и Дѣянія апостольскія*, а въ 1627. р. выпечатавъ Тріодь постную. Берында звавъ ся тогдѣ „протосингелъ отъ іерусалимскаго патріаршаго престола[1]) и архитипографъ церкви россківя". Мѣжь-тымъ довершивъ ôнъ своӣ Лексиконъ, якій почавъ бувъ укладати ще тогдѣ, коли живъ въ Стратынѣ у Федора Балабана. Въ своѣмъ „послѣсловію" каже Берында, що до сего Лексикона выбиравъ слова изъ перекладôвъ Максима Святогорця, Мануила Ритора и иншихъ, и що написавъ его „въ ползу спудеємъ" (въ хосенъ ученикôвъ). Такъ отже по довгôмъ трудѣ выдавъ ôнъ въ Кієвѣ 1627. р. книгу пôдъ заголовкомъ: „*Леѯіконъ славеноросскій и именъ тлъкованіе. Прьвое тѵпомъ изобразися в Кіновіи с. вел. чудотворныа Лаѵры печерскіа Кієвскіа. — Лѣта бытія міра* ‚зрлє, *отъ рождества же Христова* ‚ахкз. — *Тщаніємъ, вѣдѣніємъ же и иждивеніємъ малѣйшаго въ ієромонасєхъ Памвы Берынды, протосѵггела ѳрону Ієрусалимского*" (4⁰ въ два стовпцѣ; сторôнъ 8+2, стовпцѣвъ 475)[2]). Лексиконъ кôнчить ся властиво стовпцємъ 328; ôдъ сторони 329. слѣдує доповнене єго, изъ-за чого поставляє ся тутъ такій заголовокъ новый: „*Отъ еврейскаго, греческаго же и латінскаго, и отъ иныхъ языковъ начинающаяся имена свойственная, з' многихъ малаа и отъ различна тлъкованіа малыми назнаменися, а индє и без тлъкованіа за случайное и нуждное и скоростное времене прьвое изобразися. Приданы же суть имена преложеніа на пострыженіи калугерства, знаки калугеромъ або инокомъ...*" Въ сѣмъ додатку поясняють ся отже имена власнӣ и слова чужӣ ажь

[1]) Слово „протосингелъ" значить „прьвый совѣтникъ и печатарь" („Послѣсловіє" Берынды).

[2]) Лексиконъ Памвы Берынды зберегає ся въ бібліотецѣ университета Львôвского.

по стовпець 475, по чôмъ слѣдуе на двохъ сторонахъ „послѣсловіе“ пôдъ заголовкомъ „Читателю спасенія“[1]).

Памва Берында умеръ въ Кіѣвской печерской Лаврѣ въ 1632. р., 13. липня.

Друге справлене выдане Лексикона Берынды зладивъ Іоиль Труцевичь, игуменъ Кутеинского монастыря „съ братіею“. Оно напечатано въ друкарни того-жь Кутеинского монастыря въ 1653. р. (4°). Въ сѣмъ выданю находить ся „предисловіе“ Іоиля Труцевича.

Лексиконъ Берынды есть далеко лучшій ôдъ словарця Лаврентія Зизанія. Въ упорядкованю слôвъ придержувавъ ся авторъ, такъ якъ и Зизаній, азбуки кириловскои, и пояснювавъ слова церковно-славяньскѣ тогдѣшньою мовою (мало)рускою. Берында старавъ ся надати свому словареви прикмету учености, про-те поклавъ въ одвѣтныхъ мѣсцяхъ часто слова грецкѣ, ба, ôнъ намагавъ ся пояснити декотрѣ слова етимологично; н. пр. „*Рука, ижъ рушается названа*“. — „*Церковь есть названа отъ царя, ижъ царскимъ домомъ естъ, а въ грецкомъ языку екклисія, церковь; отсюль называется сборъ отъ зо-*

---

[1]) Я. Головацкій замѣчае („Зоря галицкая яко альбумъ на годъ 1860“, стор. 458), що Берында присвятивъ сынамъ свого добродѣя, Федора Юревича Балабана, „православнымъ паномъ Ихъ Милости Димитрію и Даніилу Θеодоровичомъ Балабаномъ свой усердный тридцатилѣтній трудъ, Лексиконъ широкого и великославного языка славенского“, — ôдплачуючись за-вдяки не тôлько симъ сынамъ свого добродѣя, але й епископови Львôвскому, Гедеонови Балабану, „стрыю родича“ и „Александру Балабану, старостѣ Рогатинскому и Трембовельскому, ротмистру короля Его Милости...“

Сего передного слова въ ексемплярѣ Львôвскôмъ не мае; есть же тутъ „отъ отечьника Скитскаго повѣсть удивителна о діаволѣ, како прійде къ великому Антонію въ образѣ чловечестѣ, хотя каятися“, (стор. 1—8), — и „отъ Патеріка Алфавітна“ коротка казка про „авву Памва“ (стор. 8).

браня, згромаджєньє отъ зозваня въ купу на громаду". Вже изъ сего видно, що етимологичнѣ выслѣды Берынды не мають сегодня нѣякои стôйности.

2. Лѣтописи.

Въ періодѣ литовско-рускôмъ не було на Руси самостôйного змаганя въ доверш ню идеалôвъ народныхъ, то й не диво, що письменники рускѣ не дуже займались справами политичными, котрѣ для нихъ були чужими. Не було вже вѣча народного, не було майже нѣякихъ признакôвъ жизни національнои, то й не стало снаги до звеличеня порядкôвъ литовско-польскихъ и московскихъ. Такъ отже лѣтописцѣ сего періода, крôмъ автора лѣтописи Львôвскои, служили интересамъ князѣвъ чужихъ, мѣжь-тымъ коли лѣтописцѣ руского періода княжого иногдѣ также справы народнѣ въ писаняхъ своихъ порушали.

а) Лѣтописецъ рускій. Лѣтописецъ великихъ князѣвъ литовскихъ. Оба сѣ лѣтописцѣ находять ся въ збôрнику „*Избрание лѣтописания изложено в кратцѣ*". Сей збôрникъ ôдкрывъ пралатъ Сосновскій мѣжь рукописями колишнього Василіяньского монастыря въ Супраслѣ (губерніѣ Гродненьскои), и ôдтакъ корыстувавъ ся нимъ Игнатій Даниловичь, профессоръ университета Харкôвского, та й выдавъ сѣ лѣтописи письмомъ латиньскимъ въ Вильнѣ 1827. р.[1]). Наперед̆ъ

---

[1]) Latopisiec Litwy i Kronika ruska. Z rękopisu sławiańskiego przepisane; wypisami z wremiennika Sofijskiego pomnożone, przypisami i objaśnieniami dla czytelników polskich potrzebnemi, opatrzone. Staraniem i pracą Ignacego Daniłowicza, profesora zwycz. w ces. uniwersytecie Charkowskim naprzód w Dzienniku Wileńskim roku 1824. częściami ogłaszane, a teraz w jedno zebrane, dokończone i przedrukowane. W Wilnie, 1827. 8°, p. 1—328.

выпечатавъ бнъ Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ (стор. 27—71), а опбсля въ тбй-самбй книзѣ (стор. 76—325) выдавъ Лѣтописця руского (Kronika ruska).

Въ рукописи находить ся на першбмъ мѣсци Лѣтописець рускій. Онъ починае ся розказомъ про-тое, якъ Володимиръ Великій построивъ городъ Володимиръ надъ рѣкою Клязмою; бдтакъ згадуе лѣтописець про кбльнохъ тамошнихъ князѣвъ и списуе коротку хронологію бдъ Адама ажь до царгородского цѣсаря Михайла, при чбмъ кблькома словами споминае про хрещене Болгарбвъ. Розказуе коротко про змагане Варягбвъ мѣжь племенами славяньскими та финьскими и такожь про кормигу Козаръ надъ Полянами, Сѣверянами и Вятичами. Бдтакъ словами *„а се зачало рускихъ князей“* (стор. 81) починае оповѣдати про дѣѣ рускû, хбснуючись рукописею Лаврентієвскою лѣтописи Несторовои; въ дальшбмъ однакже оповѣданю Лѣтописець рускій есть подббный Софійскому Временникови (напечатаному въ Москвѣ 1820. р.). Оповѣдае опбсля (бдъ стор. 144, се-бъ-то бдъ 1242. р.) про дѣѣ литовскû, о скблько они стыкають ся зъ дѣями исторіѣ рускои. Пбдъ рокомъ 1427. (стор. 249) лѣтописець вставивъ коротке описане рѣкъ Руси, котре зложивъ пбсля одвѣтнои статьѣ въ лѣтописи Несторовбй, по чбмъ розказуе бблыше про дѣѣ Литвы, нѣжь про дѣѣ Руси (стор. 249—325). Оповѣдане свое доводить до 1537. р.

Лѣтописець рускій есть творомъ кблькохъ письменникбвъ. Перша часть (до 1242. р.) писана мабуть въ Суздальщинѣ, друга же часть (бдъ 1242. до 1427. р. и вѣдай такожь третя часть (1427—1537) есть творомъ Русина литовского, по-за-якъ авторови лѣтописи дѣѣ князѣвства литовского дуже добре суть звѣстнû. Коли-жь въ першбй, и декуды такожь въ другбй части оповѣдане являе ся короткимъ и сухимъ, то въ третѣй части (именно

ôдъ 1493. р.) оживляє ся оно пôдъ перомъ самовидця. Авторъ третьои части служить интересамъ великихъ князѣвъ московскихъ, и про-те славного богатыря Константина Ивановича князя Острожского зове „божимъ врагомъ и государскимъ измѣнникомъ“ (стор. 311) за те, що ôнъ поваживъ ся вразъ зъ польскими вôйсками выступити въ боротьбу зъ Василемъ Ивановичемъ, великимъ княземъ московскимъ. Ба, авторъ сеи части лѣтописи перенявъ ся такъ дуже бажанємъ звеличеня Москвы, що Украину уважає землею „великого государя“ (стор. 312)[1]). Такъ пôдъ рокомъ 1536. розказавъ широко про тее, якъ Литва приходила на „государеву великого князя Украину, на Стародубскія мѣста“ (стор. 321).

Авторъ сеи части лѣтописи бувъ вѣдай священикомъ, щó добре знавъ письмо святе, однакже не бувъ вôльный ôдъ забобонôвъ, якими тогдѣ запоморочувались не тôлько неуки, але й письменники.

Пôсля оповѣдань про дѣѣ рускû и руско-литовскû слѣдує Лѣтописецъ великихъ князѣвъ литовскихъ[2]). Тутъ представляють ся дѣѣ литовскû почавши ôдъ вычисленя сынôвъ Гедыминовыхъ ажь до 1446. р. Про автора сего лѣтописця майже нѣчого не звѣстно[3]). Ôнъ розказує, що

---

[1]) Таке писанє може историка навести на тую гадку, що авторъ одвѣтныхъ статей живъ въ другôй половинѣ вѣку XVII, коли Украина стояла вже справдѣ пôдъ властію „великого государя“ московского.

[2]) За дѣями литовскими безъ окремого заголовку займає кôлька картокъ якась розправа схолястична про справедливôсть и суды; она являє ся вступомъ до частины перекладу Статутôвъ Вислицкихъ Казимира Великого. Въ кôнци тои рукописи Супрасльскои находить ся Патерикъ Кiевско-печерскiй, се-бъ-то житєпись печерскихъ святыхъ.

[3]) По мнѣнию проф. Исидора Шараневича авторъ Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ бувъ чоловѣкомъ свѣтскимъ (O la-

1394. р. бувъ ще недолѣткомъ, та не мôгъ дôзнатись того, що, пôсля переказу, чернець Ѳома, намѣстникъ митрополита, давъ напитись отруты великому князеви Скиргайлови. Вже-жь про короля Ягайла и про єго братôвъ оповѣдає инаше самовидець ихъ дѣй.

Въ сѣмъ лѣтописци важною єсть именно похвала Витовтови, великому князеви литовскому (стор. 60—65), котрый постаравъ ся о тоє, що въ Луцку зъѣхались володарѣ европейскѝ въ праздникъ Богоявленя 1429. року. Сесю похвалу переробивъ мабуть якійсь недовченый письменникъ изъ твору поетичного, списаного книжникомъ, щó бувъ сучаснымъ вѣкови великого князя Витовта.

Сей лѣтописець єсть памятникомъ справдѣ важнымъ для исторіѣ Литвы и Руси литовскои; тôлько-жь текстъ єго єсть дуже попсованый, по-за-якъ переписувачь єго, Григорій Ивановичь (1520), бувъ грамотѣємъ недовченымъ. Именно въ уживаню конструкцій партиципіяльныхъ добачаємо похибки чи-малѝ, котрѝ иногдѣ трудно справити. Свою копію зладивъ Ивановичь для Симсона Ивановича Одинцевича, князя Друцкого; на остатнôй же сторонѣ рукописи додавъ сю приписку: „*Какъ заєц' радъ избѣгалъ тенета*[1]), *также всякій мистръ радуєтся своє дельцо искончавъ*“ (стор. 11).

Похибки въ текстѣ могли заподѣятись такожь изъза того, що выдавець єго, Игнатій Даниловичь, мало знавъ грамоту старо-руску, и лише при помочи професора Михайла Бобровского рукопись ôдчитувавъ (стор. 327).

„Лѣтописець рускій“ писаный майже такимъ самымъ языкомъ, въ якôмъ проявились лѣтописи руского пе-

---

topisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku. W Krakowie 1882; str. 37).

[1]) тенето — сѣть, сильце.

ріода княжого; въ Лѣтописци же великихъ князѣвъ литовскихъ наблюдае ся подекуды той языкъ урядовый, якимъ корыстувалась тогочасна Литва.

б) Лѣтопись Литовска. Незвѣстный намъ по имени авторъ сеи лѣтописи взявъ початокъ еи зъ иншои давнѣйшои лѣтописи, котра розправляла о починахъ дѣй народу литовского, выводячи рôдъ стародавныхъ Литовцѣвъ ôдъ Римлянъ, що прийшли зъ Палемономъ въ землю надъ рѣкою Нѣманомъ. Оповѣдаючи про дѣѣ ôдъ смерти Мендога ажь до панованя Гедымина авторъ зачерпнувъ деякѝ вѣсти безперечно изъ лѣтописи Волыньскои; денекуды-жь хôснувавъ ся также Лѣтописцемъ рускимъ. И такъ выписавъ зъ него повѣсть про ôдносины Витовта до Володимира Ольгердовича и про смерть Скиргайла, котрому чернецъ Ѳома мавъ дати напитись отруты. Почавши же ôдъ Гедымина ажь до Александра, великого князя литовского и короля польского, писавъ ôнъ бôльше самостôйно. Лѣтопись урывае ся на пановаию сего короля, именно на описаню нападу татарского 1506. р. Авторъ живъ мабуть за панованя Александра и Жигимонта I., по-за-якъ про Глиньского оповѣдае иначе самовидець. Ôнъ бувъ ачейже чоловѣкомъ свѣтскимъ[1]), и ôдтакъ розказавъ про любовь Кейстута до краснои Бируты[2]). Въ загалѣ пише ôнъ далеко лучше, нѣжь тѝ грамотѣѣ, що зладили Лѣтописця руского и Лѣтописця великихъ князѣвъ литовскихъ. Деякѝ образы его оповѣданя суть вельми живѝ; именно оповѣдане про зъѣздъ монархôвъ въ Луцку та про убійство Жигимонта, вели-

---

[1]) I. Szaraniewicz, O latopisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku. W Krakowie, 1882; p. 38.

[2]) Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez T. Narbutta. Wilno, 1846; p. 17. 18.

кого князя литовского, княземъ Чарторыйскимъ[1]), ѡдзначуе ся подекуды формою драматичною.

Авторъ лѣтописи звеличивъ особливо дѣѣ Кейстута, Ольгерда и Витовта, та й писавъ ширше про Ягайла, Скиргайла, Свидригайла и Жигимонта.

Рукопись сеи лѣтописи, писана буквами латиньскими, находилась у Александра Быховця, президента суду въ Волковиску (губ. Гродн.). Она не мае початку; ѡдтакъ въ серединѣ еи суть великѣ перервы, та й конець запропаствивъ ся. Рукопись тую выдруковано въ дѣлѣ: „Pomniki do dziejów litewskich, zebrane przez Teodora Narbutta. Kronika litewska". Wilno, 1846. 4⁰, p. I—VI; 1—90.

Языкъ лѣтописи литовскои есть переважно (мало)-рускій; формъ церковно-славяньскихъ не богато въ нѣй зустрѣчаемо. Суть однакже тутъ деякѣ полонизмы, а въ фонетицѣ перемагае нарѣчіе бѣлоруске.

в) **Коротка Кіевска лѣтопись.** Рукопись сеи лѣтописи находилась первѣстно въ библіотецѣ колишнього Василіяньского унитского монастыря въ Супраслѣ (губ. Гродн.); теперь же зберегае ся въ библіотецѣ „главного Московского архива министерства иностранныхъ дѣлъ". Коротку Кіевску лѣтопись замѣщено въ сѣй рукописи на другѡмъ мѣсци, у-передъ бо поставлено тамъ скорочену Новгородску лѣтопись. Такъ отже рукопись

---

[1]) „И почалъ князь Чарторыйскій вымовяти ему (Жикгимонтови) всѣ его злые учинки, што онъ чинилъ надъ всею шляхтою великаго князства, а к тому, што еще вмыслилъ былъ на остапокъ — всѣхъ князей и пановъ и весь рожай шляхецкій выкоренити и кровь ихъ розлити, а псю кровь хлопскую поднести. И тыи слова вымовивши реклъ на остатокъ: „Што еси былъ наготовалъ княземъ и паномъ, и всѣмъ намъ пити, тое ты теперь пій одинъ, и кинулися къ нему хотячи его убити..." (ibid. p. 49).

Супрасльска обôймає двѣ части: 1) Скорочену Новгородску лѣтопись ôдъ начатку землѣ славяньскои до взятя Москвы татарскимъ ханомъ Тохтамышемъ въ 1382. р. 2) Коротку Кієвску лѣтопись ôдъ начатку землѣ рускои до 1516. р.

Авторъ сеи Кієвскои лѣтописи не єсть намъ звѣстный; можна тôлько догадуватись, що ôнъ бувъ духовникомъ, котрый знавъ добре письмо святе и любивъ иногдѣ похвалитись величнымъ словомъ проповѣдника. Мабуть живъ ôнъ въ Кієвѣ въ першôй половинѣ вѣку XVI. передъ 1533. р., с. є. передъ рокомъ смерти Константина Ивановича, князя Острожского, котрого самъ видѣвъ. Професоръ И. Шараневичь замѣчає[1]), що, єсли повѣсть самовидця про гостину короля Жигимонта Августа въ монастырѣ Супрасльскôмъ походить дѣйстно ôдъ автора лѣтописи, то можна-бъ вносити, що ôнъ живъ ще въ вересню 1543. р., и що пробувавъ мабуть въ тôмъ монастырѣ.

Заголовокъ сеи лѣтописи єсть такій: „*Начало руских князей рускаго княженья*". Редакторъ еи подає навпередъ вельми короткій поглядъ на історію полудневo-захôдной Руси ôдъ 862. до 1495. р., и тôлько пôдъ рокомъ 1065. пише ширше про „знаменіє на небеси, — звѣзду превелику". Ôдтакъ розказує широко про напады татарскû на землю Волыньску (1495., 1496. и 1497. р.), а опôсля вдоволяє ся зновъ сухими записками ôдъ 1500. до 1515. р. Пôдъ рокомъ 1515. описує стильомъ панегіричнымъ битву пôдъ Оршою[2]), выхвалюючи славного богатыря Константина Ивановича Острожского, и кôнчить свою повѣсть сими словами: „*Великославному господарю королю Жикги-*

---

[1]) O latopisach i kronikach ruskich; p. 38.

[2]) Орша, теперь гôродъ повѣтовый губерніє Могилевскои.

монту Казимировичу буди честь и слава на вѣки: побѣдившему недруга своего великого князя Василіа московского, а гетману его вдатному князю Костянтину Ивановичу Острожскому дай Боже здоровье и щастье впередъ лѣпшее; какъ нынѣ побилъ силу великую московскую, абы такъ побивалъ силную рать татарскую, проливаючи кровъ ихъ бесcурменьскую"[1]).

Наконець пôдъ рокомъ 1543. („септемврія мѣсяца ѕı") описує самовидець гостину короля Жигимонта Августа въ монастырѣ Супрасльскôмъ. Авторъ, мабуть чернець сего монастыря, згадує мило про се, що король сей „съ многими вельможами своими" слухавъ спѣву церковного и церковь зъ монастыремъ оглядавъ.

Рукопись Супрасльску, щó обôймає скорочену Новгородску и коротку Кіѣвску лѣтопись, выдавъ князь М. А. Оболенскій въ Москвѣ 1836. р. (4°). Кіѣвска лѣтопись выпечатано на 24½ картках.

Языкъ короткои Кіѣвскои лѣтописи до 1495. р. єсть въ бôльшôй части такій самый, якимъ писано давнѣйшû лѣтописи періода княжого, именно же лѣтопись Несторову. А вже-жь ôдъ того року записувавъ дѣѣ историчнû вѣдай самовидець, и про-те въ останнôй части лѣтописи добачаємо багато слѣдôвъ языка (мало)руского зъ деякими признаками фонетики бѣлорускои.

г) Лѣтопись Львôвска. Она починає ся рокомъ 1498. и мабуть не докôнчена перерывае ся на роцѣ 1649. Заголовокъ єи єсть отъ-сей: „*Исписаніе лѣтомъ отъ рождества Христова 1498. и по немъ идущихъ*". Лѣтописи сеи не мôгъ написати грамотѣй оденъ. Авторъ єи користувавъ ся записками зъ вѣку XVI., якû зладивъ хтось иншій, и самъ дальше списувавъ дѣѣ по лѣтамъ, наводячи

---

[1]) „Супрасльская рукопись". Москва, 1836; стор. 154.

тее, що̂ чувъ бдъ другихъ, що̂ самъ бачивъ, въ чо̂мъ бравъ участь дѣяльну.

Покôйный молодый историкъ Корнило Заклиньскій подѣливъ сю лѣтопись на двѣ части[1]). Перша часть простягае ся бдъ р. 1498—1605. Она заповнена дуже короткими звѣстками въ кôлькохъ словахъ; н. пр.: „*1500. Татаре Ярославъ спалили, и Турци Рогатинъ завоевали*". — „*1558. Зимѣ Татаре были на Подолю*". — „*1560. Моръ былъ въ Ярославли*". — „*1570. Морозъ поморозилъ жито, мая под полню*". — „*1582. Ляхове одмѣнили календарь*". — „*1587. Жыкгмонтъ III. король насталъ. Тогожь року церковь святой Пречистой*[2]) *закладано*". — „*1597. Наливайка згублено*". — „*1625. Ярославъ погорѣлъ вшистокъ у ярмарокъ. Шкода незличоная! и людей много погорѣло*"[3]).

Вся тая часть лѣтописи по думцѣ Заклиньского написана у Львовѣ авторомъ, що̂ нѣкуды зъ сего города не рушавъ ся и записувавъ переважно такѣ дѣѣ, якѣ лучились въ Галичинѣ. Ôдтакъ не згадуе про тее, що̂ тогдѣ дѣялось на Украинѣ; споминае тôлько про Пôдкову и Наливайка, однакъ и се лишь для того, що Пôдковѣ у Львовѣ голову ôдрубано, а Наливайко ходивъ до Угоръ и вертавъ ôдтôль домôвъ через Галичину. Тôлько пôдъ рокомъ 1592. розказуе авторъ ширше про тее, якимъ способомъ настала унія церковна, але й тутъ покликуе ся на твôръ исторично-полемичный, що̂ его на-

---

[1]) „Рускѣ лѣтописи и лѣтописцѣ XVII. столѣтія". („Зоря". Письмо литературно-наукове для рускихъ родинъ пôдъ редакціею Ом. Партыцкого. Во Львовѣ, 1880; стор. 120).

[2]) „Церковь святой Пречистой", с. е. церковь Успенія пресв. Богородицѣ у Львовѣ.

[3]) А. С. Петрушевичь, „Львовская лѣтопись" (Науковый сборникъ, издав. литер. общ. гал.-русской Матицы. 1867. Во Львовѣ; стор. 261—268).

писавъ (1600—1605) якійсь священикъ Львôвскій, котрый бувъ на соборѣ въ Берестю[1]). Ôдтакъ думавъ Заклиньскій, що цѣлу сю першу часть лѣтописи Львôвскои ажь по рôкъ 1605. написавъ авторъ того твору[2]).

Друга часть лѣтописи починає ся ôдъ р. 1605. и простягає ся до р. 1649. Она єсть безперечно творомъ редактора лѣтописи Львôвскои, котрый по думцѣ Заклиньского мабуть родивъ ся въ 1605. р. Однакже пôдъ рокомъ 1621. читаємо, що того року авторъ лѣтописи почавъ учити ся въ Межибожу на Подôлю, у дяка Дмитра Щирецкого. Про-те мало єсть правдоподôбнымъ, щобы ôнъ почавъ учитись доцерва въ 16. роцѣ жизни. Дальше замѣтивъ Заклиньскій, що отець автора лѣтописи бувъ вѣдай шляхтичемъ православнымъ, щô займавъ якесь становиско при урядѣ воєводскôмъ[3]). Тому-то сынъ такого урядника мôгъ въ писаню лѣтописи корыстуватись важными грамотами; и справдѣ видно, що ôнъ зô справами публичными добре познакомивъ ся. А вже-жь отець єго бувъ вѣдай убогимъ шляхтичемъ-хлѣборобомъ, коли сынъ єго вчивъ ся у дяка, а не въ монастырѣ[4]).

Про свою жизнь записавъ авторъ лишь кôлька дрôбныхъ вѣстей. Такъ пôдъ сказанымъ 1621. рокомъ замѣтивъ ôнъ, щô *„зъ школы занисъ въ домъ хоробу горячку, и вси хорѣли въ дому“*. Пôдъ рокомъ 1630. розказує про повстанє гетьмана козацкого Тараса Трясила и про облогу славного козацкого монастыря Межигôрского близько

[1]) Заголовокъ сего твору ось-такій: „Перестторога зѣло потребная на потомные часы православнымъ Христіяномъ, святые каѳолическіе восточные церкве сыномъ....“ (Порôвн. „Науковый сборникъ“, 1867; стор. 263).

[2]) „Зоря“, 1880; стор. 120.

[3]) ibid., стор. 205. 223.

[4]) ibid, стор. 234.

Кієва нѣмецкими жовнѣрами, котрыхъ наймили Поляки. Авторъ згадує, що ôнъ саме-тогдѣ бувъ въ тôмъ монастырѣ. Ôдъ 1630. р. почавъ ôнъ отже брати удѣлъ въ публичныхъ справахъ и ставъ самовидцемъ важныхъ подѣй историчныхъ. Отъ и пôдъ тымъ-самымъ рокомъ описуючи повстанє Тараса Трясила замѣчає ôнъ отъ-се: *„При пану гетману отцовъ было отъ нашихъ пять. Теды, слыше, показывалъ онъ слезы стираючи трупъ великій, тые слова мовячи: „Отожь унія... лежитъ Русь съ Поляками“.* — *„Панъ гетманъ гды за Днѣпръ малъ ити, тогды мнисы Доминиканы мечь посвящовали, и около костела носили, и презъ вшитку мису на олтару лежалъ зъ тымъ докладомъ, же на то поганство на Русь, жебы ихъ выкоренити“*[1]).

Авторъ видѣвъ ненависть Польщѣ до козачины и до Руси въ загалѣ. Згадуючи про нещасну битву пôдъ Цецорою (1620), де вбито коронного гетьмана Станислава Жолкôвского а Самôйла Корецкого взято въ неволю, пише ôнъ, що сеся недоля заподѣялась изъ-за того, *бо* (Корецкій) *безъ козаковъ войну точилъ, (и) мовилъ такъ: „Не хочу я зъ Грицями воєвати, нехай идутъ до ролѣ, або свинѣ пасти“*[2]).

Авторъ лѣтописи Львôвскои бувъ добрымъ патріотомъ, що симпатично згадувавъ про повстанє Богдана Хмельницкого противъ порядкôвъ польскихъ, але не замовчувавъ также темныхъ сторôнъ змаганя козацкого. Въ загалѣ видимо въ писаню єго вдачу Украинця, про-

---

[1]) Наук. сборникъ, 1867; стор. 273. Сю подѣю противнымъ способомъ описують польскі историки, особливо-жь Іоаннъ Тома Юзефовичь, каноникъ Львôвскій, въ рукописи своѣй „Annalium urbis Leopoliensis tomus extravagans“ пôдъ 1630. р. Nr. 156 157. (Замѣтка А. Петрушевича въ „Науковôмъ сборнику“).

[2]) ibid., стор. 266.

стодушного, сердечного, що̂ й въ недоли проявляє свôй гуморъ и свѣтоглядъ ясный. Стиль автора єсть простый и легкій; языкъ переважно (мало)рускій, що̂ примѣшавъ ся подекуды зъ полонизмами.

Деякѣ уступы Львôвскои лѣтописи выпечатано уперве буквами латиньскими пôдъ заголовкомъ „O kronice ruskiej od roku 1498. do roku 1649.“ въ польскôмъ письмѣ „Kwartalnik naukowy“ (Краковъ, 1835. 1836., томъ II., стор. 86—93; томъ III., стор. 315—329). Симъ выданємъ занявъ ся польскій литератъ, Казимиръ Влад. Войцицкій. Одну частину лѣтописи (про повстанє Хмельницкого противъ Польщѣ въ 1648. и 1649. р.) подавъ В. А. Мацѣйовскій въ тôмъ-самôмъ журналѣ въ польскôмъ перекладѣ скороченôмъ пôдъ заголовкомъ: „Ułamki historyczne. I. O kozakach“ (стор. 238—320). Рукопись сеи важнои лѣтописи зберегалась въ библіотецѣ Института Ставропигійского, але запропастилась вѣдай въ рокахъ сороковыхъ, коли Денисъ Зубрицкій удержувавъ кореспонденцію зъ М. Погодиномъ, историкомъ и славянофиломъ московскимъ. Вже-жь и крилошанинъ А. Петрушевичь замѣчає[1]), що копію тои рукописи доставивъ Зубрицкій Погодинови, и що ôдтакъ лѣтопись Львôвску выпечатано въ журналѣ „Русскій историческій сборникъ“ 1838. р. кн. 3. Опôсля крилошанинъ Петрушевичь выдавъ сю лѣтопись у Львовѣ въ „Науковôмъ сборнику“[2]), и осмотривъ текстъ цѣнными замѣтками.

---

[1]) Наук. сборн., 1867; стор. 255.

[2]) „Львовская лѣтопись“ (Науковый сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы. 1867. Во Львовѣ; стор. 255—291). А. Петрушевичь выдаючи Львôвскую лѣтопись корыстувавъ ся выданємъ еи зъ 1838. р. и такожь рукописею, яка находилась у Головацкого.

Лѣтописи рукописній.

а) Лѣтописцѣ Волынѣ и Украины. Сї лѣтописцѣ суть збôрникомъ чотырохъ до пяти хроникъ. На сторонѣ 1. находить ся заголовокъ: „*Кройника русская о российскихъ самодержцехъ и великихъ царехъ, отъ куду и како быша...*" Лѣтопись почннае ся ôдъ римского цѣсаря Августа, щó „*начатъ рядъ покладати на вселенную братіямъ и сродникомъ своимъ*". А вже на сторонѣ 2. читаемо статю „*о Варязехъ*". На сторонѣ 7. замѣщено заголовокъ: „*О рускомъ народѣ, што за люде*", и въ одвѣтнôй повѣсти читаемо тутъ отъ-сю замѣтку: „*то найпевнѣйшая, же отъ россіянія* (розсѣянія) *тое имя маемъ, якожъ и такъ есть*". Тутъ вызначуе ся такожь, що *Росъ братъ або внукъ Лєховъ*. Ôдтакъ слѣдуе повѣсть про князѣвъ въ Кіевѣ (стор. 9—42), почавши ôдъ Оскoлда и Дира ажь до великого князя Юрія Володимировича Довгорукого. Опôсля пôдъ рокомъ 1221. читаемо: „*Отъ селѣ монархія Кіевская прейде у Володимеръ московскій*" (стор. 42). Слѣдуе ôдтакъ „*Война Батыева. О нахожденіи поганого царя татарскою Батія*" (стор. 49—68). Дальше замѣщено отъ-сей заголовокъ: „*Здѣ о двохъ монархіяхъ руской московской и лядской польской*" (стор. 68), ôдтакъ написано: „*О Москвѣ, што за народъ, и отъ кого вышли, и о ихъ столицахъ*" (стор. 77), де оповѣдае ся про великихъ князѣвъ московскихъ до 1559. року. Дальше слѣдуе статя: „*Пораховане сего лѣтописца и кроники*" (стор. 90). Тутъ читаемо отъ-се: „*Первая монархія руская почалася отъ великого князя Рурика, — и стояла тая монархія в' Кіевѣ ажь до цара татарского Батыя. — Потымъ Ґедиминъ, князь литовскій, выгналъ Татаръ съ Кіева, и владѣли Кіевомъ князи литовскіи, который Ґедиминъ былъ въ лѣто* ѮѡМИ, *а по немъ Яґелло, кроль польскій, поддалъ*

Кіевъ и всю землю малороссійскую, подъ кролевство полское, а отъ того часу король полскій владѣли Кіевомъ и всею Украиною ажь до гетмана Хмелницкого". Слѣдуе по тôмъ повѣсть „*О Москвѣ и о Димитрію, царику московскомъ*". И тутъ читаемо отъ-се: „*Сіе писахъ мещанинъ Кіевскій именемъ Боско Балыка, который самъ тамъ былъ и самовидецъ тому былъ*[1]). *Рокꙋ* ѧ҃х҃л (1630) *мѣсяца октоврія* ѕ҃ *дня уехалъ в Кіев царик Московскій*" (стор. 91.). На сторонѣ 100. написано „*Лѣтописецъ вторый*" и тутъ замѣщено коротку лѣтопись руску, що простягае ся ôдъ 1051. до 1620. р. На сторонѣ 120. читаемо заголовокъ: „*Линѣя митрополитовъ Кіевскихъ православныхъ*"; опôсля слѣдуе статя „*Выводъ народу славенскому и рускому*" (стор, 127—132), по чôмъ читаемо коротку розвѣдку „*О рекахъ, которые суть въ Сармаціи*" (стор. 132—133), а ôдтакъ слѣдують короткі записки про дѣѣ рускі и московскі ôдъ р. 1248—1700 (стор. 133—141). На сторонѣ 143. стоить заголовокъ: „*Война волоская отъ цесара турецкого Османа противъ коронѣ полской поднятая*"; опôсля находить ся еще „*Листъ кролежки до цесаря турецкого*" (стор. 166), и „*Копіе листу цесаря турецкого преписана у Варшавѣ*" (стор. 167.). Такъ отже лѣтописцѣвъ Волыни и Украины списано на 168 сторонахъ (in 4⁰).

Збôрникъ сей лѣтописный находивъ ся навпередъ у Иліѣ Кощакôвского, черця монастыря Межигôрского. Мабуть сей грамотѣй переписавъ сей збôрникъ зъ рукописи, яка зберегалась въ тôмъ монастырѣ. Опôсля живъ Илія Кощакôвскій въ монастырѣ Пôдгорецкôмъ, де й умеръ (1720). Рукопись его замѣщено 1758. р. въ библіотецѣ монастыря при церквѣ св. Георгія у Львовѣ; те-

---

[1]) Тôлько на сѣмъ однôмъ мѣсци помѣчено назву грамотѣя, що записувавъ дѣѣ историчниї въ сѣмъ збôрнику лѣтописнôмъ.

перь же находить ся она въ библіотецѣ имени Оссолиньскихъ (ч. 2168).

б) Лѣтописсць великого князства литовского и жомонтъского. Ôнъ починае ся оповѣданемъ ôдъ смерти римского цѣсаря Тиберія и кôнчить ся рокомъ смерти короля польского Жигимонта I. (1547). Авторъ сего твору лѣтописного корыстувавъ ся актами публичными и якими-то записками двора королѣвского, бо знае добре про всякû дрôбницѣ житя родины королѣвскои. Бувъ се чоловѣкъ тямущій, щó не пропуставъ мовчки нѣякои подѣѣ важнѣйшои зъ житя суспôльного. По сучасному обычаю подае вельми точнû вѣсти про затьмѣня сонця, про пошесть, голодъ, пожары, повенѣ та иншû бѣды. Въ останнôй части свого твору покликуе ся авторъ такожь на кроники польскû и въ загалѣ писанемъ своимъ заявляе, що дѣѣ польскû були ему добре звѣстнû.

Основну розвѣдку про сего лѣтописця подавъ проф. Исидоръ Шараневичь въ ученôй розправѣ: O latopisach i kronikach ruskich XV. i XVI. wieku, a zwłaszcza o latopisie „welikoho kniaztwa litowskoho i żomojtskoho“. (Osobne odbicie z Rozpraw wydziału filozof. Akad. umiej., tom XV. W Krakowie 1882, p. 47—65.).

Рукопись Лѣтописця великого князства литовского и жомонтъского зберегае ся въ Познани, въ публичнôй библіотецѣ Рачиньскихъ; копія-жь еи написана на 33¼ картках (in folio) находить ся въ библіотецѣ имени Оссолиньскихъ (ч. 2070).

Языкъ сего лѣтописця есть менше твердый, нѣжь языкъ Лѣтописцѣвъ Волыни и Украины; наближуе ся подекуды до того языка, котрымъ писана Лѣтопись литовска.

в) **Діярій Федора Євлашовского.** Федôръ Євлашовскій, шляхтичь рускій на Литвѣ, родивъ ся при кôнци панованя короля Жигимонта І. въ 1546. р. и крôмъ мовы рускои та польскои нѣчого бôльше не навчивъ ся. Въ молодôмъ вѣку ходивъ зъ польскимъ вôйскомъ вôйною на великого князя Мовсковского, але небавомъ покинувъ службу вôйскову, до котрои не заявлявъ охоты, и принявъ службу городяньску. Въ 47. роцѣ житя (1592) выбрано его пôдсудєю новгородскимъ. Недовченый сей литовскій Русинъ, щô по причинѣ своихъ забобонôвъ обертавъ ся неначе въ свѣтѣ зачарованôмъ, написавъ свôй діярій въ нарѣчію бѣлорускôмъ. Въ своихъ запискахъ замѣчає онъ именно отъ-се: „*В пятом року почето ме бавити наукою рускою, кгдиж в тых часех в тей нашей стране не было еще иншихъ наукъ, и для того пришло ми зостати з рускою и полскою наукою; и по жидовскый написати умелом, але тое писмо их потребує умеетности єзыка еврейского, або хоть нѣмецкого...*“

Рукопись сего діярія хоронить ся въ Виляновѣ недалеко Варшавы въ библіотецѣ гр. Потоцкихъ; копія єи (16 листôвъ in folio) находить ся въ библіотецѣ имени Оссолиньскихъ (ч. 2434). Діярій Євлашовского єсть важнымъ лишь изъ-за того, що кидає свѣтло на деякі проявы житя суспôльного.

Сей творъ лѣтописный переложено на мову польску и выдано въ Варшавѣ 1860. р.[1])

3. Законодательство.

Звѣстно вже, що Правда руска основує ся на звычаяхъ и обычаяхъ народу рускогo, що єи постановы

[1]) Pamiętnik Teodora Jewłaszewskiego, Nowogrodzkiego podsędka. 1546—1604. Wydał T. X-żę L. Warszawa, 1860.

правнѣ выробились суспôльными потребами на Руси[1]. Она обôймае въ бôльшôй части постановы права карного, та мало займае ся правомъ цивильнымъ; а вже-жь нѣчого не згадуе про справы житя подружного, тому-що они судились Уставомъ Володимира Великого „о церковныхъ судѣхъ". Ôдтакъ въ дѣлахъ управы церковнои Русь хôснувалась Кормчою книгою або Номоканономъ[2]); именно друга часть сеи книги, що звалась „Закономъ суднымъ", була приспособлена до потребъ народу руского, изъ-за чого законами сеи части Кормчои книги судились также тѣ люде свѣтскѣ, що нарушали звязи житя родинного и заявляли наклôнъ до звычаѣвъ поганьскихъ[3]).

Коли ôдтакъ полудново-захôдна Русь сполучилась зъ Литвою, то згаданѣ права рускѣ послужили основою до законодательства литовского. А вже-жь Руси демократичнôй треба було по-неволи нахилитись до порядкôвъ феодально-аристократичныхъ на Литвѣ и въ Польщи. Зъ такои мѣшанины законôвъ рускихъ зъ правами литовскими и литовско-польскими утворились два збôрники законодательнѣ: Судебникъ Казимира Ягайлончика и Статутъ литовскій.

а) Судебникъ Казимира Ягайлончика. Судебникъ сей не есть книгою законодательства систематичного, але збôрникомъ правъ, списаныхъ въ двайцять осми артикулахъ, що выданѣ були для забезпеченя приватнои власности ôдъ напасти. Тѣ права надавъ Литвѣ Казимиръ Ягайлончикъ (1468. р.), намагаючись вгамувати самоволю загонистыхъ очайдушь, що захоплювали

---

[1]) Гляди стор. 31.

[2]) Про Кормчую книгу гляди стор. 90. 91.

[3]) Порôвн. статю п. И. Кокорудза въ числѣ 9. Зорѣ, зъ 1886. р. п. з. „О становищи женщины въ старинн ôмъ законодательствѣ рускôмъ".

майно чуже. Великій князь литовскій, выдаючи сі права, хотѣвъ доказати Русинамъ, що не нарушае ихъ порядкôвъ поконвѣчныхъ; тому-то заявивъ, що ôнъ зложивъ сей Судебникъ, порадившись *„съ князями и съ паны радою — и со всимъ посполствомъ“*.

Кары за вдѣяну крадѣжь були въ загалѣ не въ-мѣру строгі, по-за-якъ законодатель за всяку бôльшу вину вызначивъ кару смерти и ôдтакъ велѣвъ и того повѣсити, хто укравъ корову. (*„А хто украдеть.... корову, того узвесить“*). Шибеницею карано такожь того, що укравъ чоловѣка вôльного або й невольника. Законодатель выступае ôдтакъ противъ всякого, хто нападавъ на сусѣда и выдиравъ ему батькôвщину, и котрый захоплювавъ чужій скотъ у свою власть. Наконець велить ôнъ мосты мостити и замѣчае, що *„на чіей дѣльници шкода ся станеть, конь ся образить, ногу изломить, тому платить“*.

Изъ огляду Судебника можь дôзнатись, що законодатель бравъ подекуды въ оборону людей слабшихъ противъ сильныхъ задиракъ.

Рокопись Судебника зберегала ся въ библіотецѣ Румянцовскôй въ Петербурзѣ. Она списана въ двохъ копіяхъ вѣдай въ вѣцѣ XVII. и крôмъ правъ Казимира Ягайлончика обôймае ще чотыри иншî статьѣ. Памятникъ сей выдавъ Игнатій Даниловичь, професоръ университета Харкôвского п. з. „Statut Kazimierza Jagiellończyka. Pomnik najdawniejszych uchwał litewskich z XV. wieku wynaleziony i drukiem ogłoszony...“ W Wilnie, 1826. 8°, стор. I—XVIII+1—78.[1]) Опôсля Статутъ Казимира выдавъ

[1]) Пôсля передного слова поставивъ Даниловичь лѣворучь текстъ, выпечатаный гражданкою, а праворучь переписавъ его буквами латиньскими; долѣ же на кождôй сторонѣ находить ся переклад польскій. Все се выпечатано на 33 сторонахъ. Ôдтакъ

А. Т. Дзялыньскій, перепечатавши зъ выданя Даниловича текстъ (друкованый буквами латиньскими) вразъ зъ его замѣтками. Побôчь тексту руского поставивъ ôнъ польскій перекладъ Леона Рогальского. (Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529., tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563. Poznań, 1841; p. 36—57).

Языкъ сего памятника есть подôбный языкови Правды рускои; однакже зустрѣчаемо вже тутъ деякû признаки того писаня урядового, яке опôсля въ Статутѣ литовскôмъ затвердилось повагою законодателя.

6) Статутъ литовскій. Важный сей памятникъ руского права національного являе ся намъ неначе образомъ, въ котрôмъ вправный артистъ змалювавъ природу сѣльску побôчь штучныхъ окрасъ величнои палаты. Се бо народнє сѣльске зборище або копа, щó робить судъ и розправу по стародавнымъ звычаямъ, вызначуе ся въ Статутѣ побôчь змагань шляхты литовскои, щó бажала добути собѣ такихъ самыхъ правъ, якими хôснувалась шляхта польска. Изъ-за того Статутъ литовскій уважае ся збôрникомъ правъ, въ котрôмъ сполучились поконвѣчнû права рускû зъ правами литовско-польскими.

Вже тû привилегіѣ, якû надали Литвѣ Владиславъ Ягайло (1413), Казимиръ Ягайлончикъ (1457) и Александеръ Ягайлончикъ (1492)[1]), прямували до зъединеня Литвы зъ Польщею. За панованя-жь Жигимонта І. ухвалено на соймѣ Виленьскôмъ (1522), щобы вся Литва

на шѣстьохъ сторонахъ слѣдуе статья п. з. „*О посочину Смоленску*" (текстъ зъ перекладомъ), по чôмъ замѣщено деякû замѣтки.

[1]) Привилегіѣ Ягайла, Казимира и Александра Ягайлончика замѣщено въ збôрнику правъ литовскихъ, щó ихъ выдавъ А. Т. Дзялыньскій въ Познани 1841. року; стор. 7—66.

управлялась статутомъ однымъ; не хотѣвъ бо король, щобы поодинокі̂ повѣты и землѣ корыстувались привилегіями окремѣшними. Се бувъ засновокъ першого Статута литовского, що его надавъ Литвѣ король Жигимонтъ I. въ 1529. р.

Статутъ редакціѣ першои не мо̂гъ вдоволити шляхты литовско-рускои; строгі̂ кары, які̂ вызначувались за малі̂ выступки, являлись наругою супротивъ безкарнои самоволѣ шляхты польскои. Про-те домагалась тая примучена шляхта на всѣхъ соймахъ исправленя Статута. Ті̂ жалобы спонукали Жигимонта Августа, прихилитись до деякихъ поправокъ, а о̂тактъ вчинені̂ змѣны потвердивъ о̂нъ на соймѣ въ Берестю (1566. р.). Се була друга редакція Статута литовского. Але-жь и сей Статутъ не довго устоявъ ся. Вже соймъ Гродненьскій (1568) додавъ до него нові̂ уставы, а унія Люблиньска (1569) була знову причиною декотрыхъ змѣнъ въ сѣмъ памятнику. Вызначено отже нову комисію для ревизіѣ Статута: опо̂сля велись переправы за короля Степана Баторія въ Новгородку и Варшавѣ (1578) и зложено нові̂ додатки, ажь наконець въ 1588. р. Жигимонтъ III. повагою соймовою затвердивъ Статутъ редакціѣ третьои.

Всѣ три редакціѣ Статута списано въ языцѣ руско̂мъ. Деякі̂ учені̂ мужѣ, примѣромъ Линде[1]), думали, що Статутъ другій зъ 1566. р. зредаговано мабуть по-польски, однако вже В. А. Мацѣйовскій[2]), а опо̂сля А. Ѳ. Кистяковскій[3]) заявили, що всѣ три редакціѣ сего памят-

---

[1]) O Statucie litewskim, ruskim językiem i drukiem wydanym, wiadomość przez M. Samuela Bogumiła Linde. W Warszawie, 1816; p. 22.

[2]) Historya prawodawstw słowiańskich przez Wacława Alex. Maciejowskiego. Wydanie drugie. Tom I. W Warszawie, 1856; p. 509. 510.

[3]) „Права, по которымъ судится малороссійскій народъ...

ника списано по-руски. Выпечатано же тôлько Статутъ редакціѣ третьои п. з.: „*Статутъ велікого князства літовского отъ наяснейшого господаря короля єго милости Жикгимонта третего на коронацыи въ Кракове выданый року* ӑфп҃и“. За сими словами выображено гербъ Литвы въ вѣнку, покрытôмъ короною, а низше гербу выписано 9 стрôчокъ изъ св. письма старого завѣта. Въ кôнци же листу заголовного читаємо: „*За привильємъ короля єго милости друковано въ дому Ма(мо)ничовъ*“. Въ сѣмъ Статутѣ єсть 14+63 ненумерованыхъ и 554 нумерованыхъ сторôнъ[1]).

Статутъ редакціѣ першои выпечатано доперва въ нашôмъ XIX. вѣцѣ; именно выдавъ єго А. Т. графъ Дзялыньскій въ збôрнику правъ литовскихъ п. з.: „Zbiór praw litewskich od roku 1389. do roku 1529., tudzież rozprawy sejmowe o tychże prawach od roku 1544. do roku 1563“. Poznań, 1841.

Польскій перекладъ Статута третього выдруковано въ рокахъ 1614., 1619., 1623., 1642., 1648. и 1693. черенками готицкими, а въ рокахъ 1744., 1786. и 1819. черенками латиньскими.

Покôйный професоръ Кіѣвского университета, А. Ѳ. Кистяковскій, догадувавъ ся, що Статутъ литовскій, выпечатаный въ друкарни Мамоничѣвъ (1588), на Украинѣ мало бувъ звѣстный, та що мабуть Украина перейшла пôдъ власть царства московского зô Статутомъ редакціѣ польскои. По думцѣ сего ученого мужа усунено Ста-

---

изданныя подъ редакціею. профессора А. Ѳ. Кистяковскаго“. Кієвъ, 1879; стор. 32.

[1]) Печатаный ексемпляръ Статута зъ 1588. р. находить ся въ библіотецѣ кн. В. Чарторыйского въ Краковѣ. Въ библіотецѣ университетскôй и въ библіотецѣ имени Оссолиньскихъ у Львовѣ находять ся лишь рукописи.

тутъ редакціѣ польскои изъ урядовои практики въ Россіи около половины вѣку XVIII., та заступлено его перекладомъ изъ тексту польского на „россійскій діялектъ“[1]). Рукописей такого перекладу єсть на Украинѣ багато; мабуть хбснували ся ними суды полковѣ, сотеннѣ и магистратскѣ, не маючи пôдъ рукою друкованого выданя зъ 1588. р. Ôдтакъ въ 1811. р. переложено Статутъ зъ польского на языкъ россійскій и выпечатано въ друкарни сенатскôй[2]).

Статутъ литовскій редакціѣ третьои єсть збôрникомъ права публичного и приватного; находять ся въ нѣмъ такожь постановы давного права державного на Руси и останки права звычаєвого народного. Памятникъ сей зладили ученѣ юристы, що знали добре право римске, идеѣ котрого лишили слѣдъ на рускôмъ збôрнику законодательства. А вже-жь въ основѣ его добачаємо справдѣ слѣды давного права громадского. У всѣхъ трохъ редакціяхъ Статута народне сѣльске зборище або копа робить судъ и розправу по стародавному звычаю. Статутъ редакціѣ першои призволивъ, щобы копа збирала ся и судила судъ въ такихъ справахъ: 1) въ случаю шкоды въ чужому селѣ; 2) въ случаю присвоєня чужои борта[3]); 3) въ случаю крадежи, коли злодѣя не можна було найти, и коли пôдозрѣнє въ крадежи падало на цѣле село (роздѣлъ VIII). Другій Статутъ (1566) ствердивъ статьѣ Статута першого про копнѣ суды, и крôмъ того розширивъ подекуды права сихъ судôвъ, и ôдтакъ Статутъ третій

---

[1]) „Права....“, стор. 52. 53.

[2]) „Статутъ великаго княжества литовскаго...“ Переводъ съ польскаго. С.-Петербургъ, 1811. (Текстъ польскій и россійскій).

[3]) Борть або дерево бортнoе — дерево въ лѣсѣ у-нутрѣ выдовбане, де сидѣли дикѣ пчолы.

не мôгъ поминути того права громадского (роздѣлъ IX)[1]). Однако тȋ постановы про суды копнȋ ставались мертвою буквою права, по-за-якъ ладъ громадскій не мôгъ устоятись побôчь управы шляхоцкои.

Змѣстъ Статута. Статутъ першои редакціѣ дѣлить ся на XIII роздѣлôвъ, роздѣлы же обôймаютъ бôльшее або меншее число артикулôвъ. Слѣдуе ôдтакъ переглядъ поодинокихъ роздѣлôвъ сего Статута: I. *О правахъ господара.* II. *О обороне земской.* III. *О слободахъ шляхты, и о розмноженю великого князьства.* IV. *О поглаве*[2]) *женской и о выправу девокъ.* V. *О опекунехъ.* VI. *О судьяхъ.* VII. *О квалтехъ земскихъ и о боехъ и въ головщинахъ*[3]) *шляхетскихъ.* VIII. *О права земленые, о границахъ, о межахъ, о копахъ.* IX. *О ловы, о пущи, о бортное дерево, о озера, о бобровые гоны, о хмелища, о соколы, о гнезда.* X. *О именяхъ, которые въ долзехъ, и о заставе.* XI. *О головщинѣ людей путныхъ, мужицкихъ и паробоцкихъ.* XII. *О грабежи и о навязки*[4]). XIII. *О злодействе.*

Статутъ третьои редакціѣ дѣлить ся на XIV роздѣлôвъ; въ кождôмъ же роздѣлѣ єсть бôльше або менше артикулôвъ. Роздѣлъ I. *О персоне нашой господарской.* II. *О обороне земской.* III. *О волностяхъ шляхетскихъ, и о розмноженю великого князства литовского.* IV. *О судяхъ и о судехъ.* V. *О оправе посагу и о вене.* VI. *О опекахъ.* VII. *О записехъ и продажехъ.* VIII. *О тестаментехъ.* IX. *О подкоморыхъ въ поветехъ и о правахъ земленыхъ, о границахъ и о межахъ.* X. *О пущу, о ловы, о дерево бортное, о озера и сеножати.* XI. *О квальтехъ, о боехъ и о головщинахъ шляхетскихъ.* XII. *О головщинахъ и о навязкахъ*

---

[1]) „О стародавних сельских громадах в югозападній Руси“ — статя Иванишева въ „Правдѣ“, VIII., стор. 668—673.

[2]) Поглава — право до посагу. [3]) Головщина — убійство, homicidium. [4]) Навязка або навезка — ôдшкодоване.

людей простыхъ, и о такихъ людехъ и челяди, которая отъ пановъ своихъ отходитъ, такъже и о слугахъ приказнихъ. XIII. *О грабежехъ и навезъкахъ.* XIV. *О злодействе всякого стану.*

Языкъ Статута. Памятникъ сей писаный въ тогдѣшнѣмъ урядовôмъ языцѣ (мало)рускôмъ. Багато въ нѣмъ полонизмôвъ (особливо въ редакціи третѣй), та й не обôйшлось безъ вплыву фонетики бѣлорускои.

Замѣчаемо, що въ Статутѣ старословѣньскому ѣ (якъ и въ Библіи Скорины) ôдповѣдае *е (є): повсте* (замѣсцъ *повѣтъ*), *вечне (вѣчнѣ)*; ôдтакъ стоитъ *е (є)* такожь замѣсцъ *я*, котре ôдповѣдае якъ старословѣньскому ѧ (ę), ѩ (ję), такъ й первѣстному ꙗ; отже: *паметь* (ст.-слов. памѧть), *светый* (свѧтый), *подаванье* (подаванꙗ) и т. и.

в) Право Магдебурске. Симъ правомъ нѣмецкимъ корыстувались деякѣ городы украиньскѣ въ Польщи на основѣ привилегій королѣвскихъ. Силою сего права городы вызволялись изъ власти воеводскои та старостяньскои и мали свою автономію[1]). Двѣ складовѣ его части зовуть ся „Зерцало саксоньске" (Sachsenspiegel) и „святый образъ" (Weichbild), и ôдтакъ въ Польщи були двѣ редакціѣ Зерцала саксоньского, латиньска и польска. Латиньскою редакціею занявъ ся Никола Яскеръ при королю Жигимонтѣ I. 1535. р. въ Краковѣ, а польску редакцію зладивъ Павло Щербичь, щó бувъ спершу синдикомъ Львôвскимъ а потôмъ секретаремъ королѣвскимъ. Бувъ еще третій збôрникъ права Магдебурского п. з. „Porządek sądów i spraw miejskich prawa majdeburskiego"[2]). Головну часть сеи книги зладивъ Бартошь Ґроицкій. Нею хôснувались часто суды въ Польщи, Литвѣ и на Украинѣ.

---

[1]) Про право Магдебурске гляди стор. 111—113.

[2]) Кистяковскій, „Права, по которымъ судится малороссійскій народъ..." Кієвъ, 1879; стор. 70.

Нема сумнѣву, що всѣ редакціѣ права магдебурского въ Польщи и на Литвѣ довершено пôдъ вплывомъ тогдѣшньои науки права римского.

Украина, дôставшись пôдъ власть царѣвъ московскихъ, зберегала довго привилегіѣ права магдебурского. Судьѣ на Украинѣ поликувались именно на двѣ книги, се-бъ-то на редакцію Павла Щербича и Бартоша Ґроицкого. И ось склалась така дивна подѣя, що правомъ магдебурскимъ управлялись не тôлько городы украиньскѝ, але й деякѝ суды полковѝ и сотеннѝ, що хôснувались своими правами звычаевыми.

Кистяковскій догадуваъ ся, що книги права магдебурского въ судахъ украиньскихъ уживались въ редакціи польскôй, поки въ кôнци вѣку XVI. не зложено перекладу (мало)руского[1]). Зъ годомъ-перегодомъ на Украинѣ постарались о такѝ книги пôдручнѝ, въ котрыхъ право магдебурске выложено будьто въ скороченю, будьто въ звязи зъ Статутомъ литовскимъ. И такъ були списанѝ въ тогдѣшнѣй мовѣ книжнôй: а) „*Процесъ краткій приказный*“ (1734); б) „*Судъ и расправа въ правахъ малороссійскихъ*“ (1750); в) „*Краткій сводъ Статута*“. Всѣ сѝ пôдручники законодательства на Украинѣ спочиваютъ доси въ рукописи.

Право магдебурске истнувало на Украинѣ ще въ вѣкахъ XVII. и XVIII. Єго знали суды и практики-юристы; особливо сѝ письменники намагались приспособити право магдебурске до потребъ Украины своими редакціями. Ажь въ 1783. роцѣ подѣлено Украину на три намѣстництва: Кіѣвске, Черниґôвске и Новгородско-Сѣверске. Настала управа губерній: супротивъ неи не моглц устоятись нѣ давнѝ суды полковѝ та сотеннѝ, нѣ суды

---

[1]) Ibid., стор. 86.

земскі и городскі, щó ихъ опять завѣвъ гетьманъ Кирило Розумовскій, нѣ суды ратушові та магистратскі, организовані по взôрци магдебурскому. Ôдъ того часу на Украинѣ нѣхто не згадувавъ про тî памятники законодательства, щó хочь подскуды зберегали автономію. И такъ Россія усунула рôжнородну процедуру судову, а завела одностайный, твердый законъ. Доси бо головнымъ закономъ на Руси бувъ Статутъ литовскій, а побôчь него ширилось право магдебурске, мѣжь-тымъ коли козаки судились своимъ правомъ.

4. Повѣсти и казки.

Коли рускі письменники не були въ силѣ, утворити своихъ питомыхъ повѣстей и казокъ, то займали они запопадливо чуже майно словесне, яке зберегалось въ литературѣ далекого Всходу и въ скарбôвни фантастичныхъ творôвъ грецкихъ. Византія подавала Арабамъ письма клясичнои литературы грецкои, письма Гиппократа, Евклида, Аристотеля, Птоломея и и., та й навпаки познакомлювалась зъ поетичными казками Всходу, ба й зъ эпосомъ индійскимъ, котрый доходивъ до неи въ сирійскихъ, арабскихъ и перскихъ перекладахъ. А по-за-якъ Византія удержувала звязь зъ народами германьскими и романьскими, то для неи доступні були такожь казки захôднои Европы. Тî-то рôжнородні казки и повѣсти входили въ литературу Славянъ полудневыхъ, Болгарôвъ и Сербôвъ, и ôдтакъ ôдъ нихъ переймала Русь тî творы поетичні тымъ легче, що ихъ переложено на языкъ церковно-славяньскій. И такъ чудна ся ростина зъ теплого краю дивнымъ дивомъ принялась въ земли рускôй, щó тогдѣ повита була туманомъ холоднымъ; опôсля-жь сі повѣсти та казки фан-

тастичнӣ були звѣстнӣ на Руси ще й пôзнѣйше, коли Болгарія и Сербія перестали вже ними займатись.

Въ третѣмъ періодѣ исторіѣ литературы рускои списувались именно отъ-сӣ повѣсти та казки:

а) Повѣсть про Соломона и Китовраса. Она починае ся оповѣданемъ про се, що въ Єрусалимѣ бувъ царь Соломонъ, а въ городѣ Лукоръѣ панувавъ царь Китоврасъ[1]), котрый бувъ братомъ Соломона и въ ночи обертавъ ся въ звѣря. И довѣдавъ ся царь Китоврасъ, що у Соломона єсть жена красна и ôдправивъ до него ворожбита въ видѣ купця зъ приказомъ, пôрвати его жену. Ворожбитъ вволивъ волю Китовраса. Тогдѣ Соломонъ зôбравъ вôйско, пôшовъ въ землю Китовраса и умовивъ ся зъ вôйскомъ своимъ ось-такъ: „Якъ затрублю въ трубу, то вы готовѣть ся ити менѣ въ помôчь; якъ затрублю въ-друге, то вы наближѣть ся и станьте въ засадѣ, якъ же затрублю въ-трете, то вы идѣть швыдко до мене!“

И перебравъ ся Соломонъ въ жебрущого старця и прийшовши въ царство Китовраса станувъ въ саду, де черпають воду. Вийшла-жь дѣвка въ садъ зъ золотымъ кубкомъ и сказавъ Соломонъ: „Дай менѣ, дѣвко, изъ сего кубка напитись!“ И ôдповѣла дѣвка: „Та якъ ты, дѣду, хочешь пити зъ царского кубка? Якъ хто побачить и скаже цареви, то ôнъ звелить за те насъ обоихъ укарати“. Соломонъ сказавъ: „Дай же, дѣвко, напитись, нѣхто у васъ сього не побачить;“ и давъ ѣй за те перстѣнь, а она дала єму напитись. И пôшла дѣвка зъ водою. Та ось увидѣла у неи перстѣнь Соломонова жена а Китоврасова царица и пôзнала свôй перстѣнь весѣльный и запыталась: „Скажи, хто тобѣ давъ перстѣнь?“ И од-

[1]) Китоврасъ мабуть грецке κένταυρος.

вѣтила дѣвка, що давъ ѣй перстѣнь якійсь старець. А цариця сказала: „Се не старець, а мôй мужь Соломонъ“.

И сейчасъ розôслала цариця багато людей по саду и велѣла глядати Соломона, а они, найшовши старця привели его до неи. Тогдѣ цариця запыталась его: „Соломоне, чого ты сюды прийшовъ?“ И ôдповѣвъ Соломонъ: „Прийшовъ по твою голову;“ а она рекла: „Самъ ты, Соломоне, прийшовъ еси по смерть свою, бо ось повѣсять тебе“.

И швыдко пôслала Соломонова жена на поле людей своихъ за Китоврасомъ: „Скажѣть“, каже, „Китоврасови такъ: Прийшовъ до мене мôй другъ, а твôй недругъ“. Ôдтакъ Китоврасъ сейчасъ поѣхавъ до свого двора и побачивши Соломона сказавъ: „Чого ты, Соломоне, сюды прийшовъ?“ И одвѣтивъ Соломонъ: „Прийшовъ я до тебе, щобы дôзнатись, по-що ты вкравъ мою жену?“ И сказавъ ему Китоврасъ: „Хиба-жь ты, Соломоне, хочешь у мене взяти свою жену? Не видати тобѣ у мене своеи жены и не жити тобѣ!“

Такъ отже Китоврасъ звелѣвъ Соломона повѣсити. Тогдѣ Соломонъ ставъ передъ Китоврасомъ плакати й озвавъ ся: „Та-жь ты мôй братъ, Китоврасе; я бувъ тобѣ братомъ и царемъ въ Ерусалимѣ; кажи про-те дати менѣ смерть царску, се-бъ-то повѣсити мене зъ честію. Прикажи сюды вынести богато напиткôвъ и ѣды и поступай за мною самъ зъ царицею своею; нехай всѣ твои люде пьють и ѣдять и мене царя Соломона згадують. Послухавъ Китоврасъ царя Соломона. Якъ привели Соломона до шибеницѣ, то побачивъ на нѣй льняну верѣвку и сказавъ Китоврасови: „Ты мôй братъ, Китоврасе; та хиба-жь у тебе въ цѣлôмъ царствѣ твоѣмъ не стало вже шовку? Пôшли-жь та кажи купити двѣ петлѣ шовкові,

одну червону а другу жовту, и я тогдѣ кину ся въ любу петлю“.

Китоврасъ велѣвъ справдѣ купити шовку червоного та жовтого и скрутити двѣ петлѣ. И сказавъ єму Соломонъ: „Ты мôй братъ, Китоврасе! позволь же менѣ заграти въ малу трубу передъ смертію“. Китоврасъ вволивъ єго волю. Якъ же Соломонъ затрубѣвъ, то вôйско єго, почувши сей гомôнъ, стало зъоружатись. Коли-жь привели Соломона до шибеницѣ, то озвались каты: „Иди, Соломоне, на шибеницю!“ И пôшовъ Соломонъ и вступивши на першій цѣпокъ драбины сказавъ Китоврасови: „Брате Китоврасе! позволь менѣ ще заграти въ малу трубу“. Ось затрубѣвъ Соломонъ та й задумавъ ся Китоврасъ зъ вôйскомъ своимъ. А вôйско Соломона почуло той гомôнъ и наближившись скрылось не-по-далеку. И озвались каты до Соломона: „Царю Соломоне! чого зволôкаєшь?“ Тогдѣ Соломонъ полѣзъ горѣ по драбинѣ и вскочивъ на горѣшню перекладину шибеницѣ; ôдтакъ ôдтрутивъ геть драбину та й ставъ въ трубу трубѣти. Сейчасъ прибѣгло вôйско до Соломона, а ôнъ приказавъ побивати ворогôвъ.

И повтѣкали люде городскі, а царя Китовраса и жену-царицю схопили та привели передъ царя Соломона. И сказавъ Соломонъ: „Брате Китоврасе, ты готовивъ менѣ шибеницю и двѣ петлѣ шовкові та хотѣвъ єси мене повѣсити не по воли моѣй а по своѣй самоволи, и ось за-те попавъ ся єси въ мои руки, неначе ягня въ кôгтѣ вовкови, то терпи въ рукахъ моихъ; вже-жь не бути тобѣ живому“!

И звелѣвъ Соломонъ повѣсити ихъ обоихъ, Китовраса на червонôй, а жену-царицю на жовтôй петли. Ôдтакъ казавъ всѣхъ людей въ городѣ повбивати а царство Китовраса огнемъ спалити. А самъ царь Соломонъ

пôшовъ въ Єрусалимъ, прославляючи св. Тройцю, що невѣрного царя побивъ, а царство его полонивъ и огнемъ спаливъ.

Богу нашому слава „и нынѣ и присно и во вѣки вѣковъ, аминь“[1]).

Повѣсти про Соломона увôйшли въ руску литературу изъ письменства византійского. Они зустрѣчають ся въ Палеяхъ[2]) и Хронографахъ[3]), а ôдтакъ въ рôжныхъ збôрникахъ яко окремû легенды. До повѣстей про Соломона навязують ся ще окремû казки „*о Китоврасѣ*“[4]) „*о ужичской царици*“[5]), „*о премудрости царя Соломона и о южской царици и о философѣхъ*“[6]).

Ôдъ людей письменныхъ постичнû повѣсти про Соломона перейшли въ литературу людову. Такъ въ переказахъ народу руского збереглись казки про премудрого Соломона, про Соломона, жену его и злу матѣрь его, про

---

[1]) „Притча царя Соломона о цари Китоврасѣ“ („Историческая Христоматія“ Ѳ. Буслаева. Москва 1861; стор. 718—721.). Порôвн. „Исторію русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ; сочиненіе П. Полевого“. С.-Петербургъ 1872; стор. 126—127.

[2]) Про „Палею“ сказано дещо на стор. 49.

[3]) Въ „Хронографахъ“ находились оповѣданя библійнû старого завѣта, взятû зъ византійской Палеѣ, були також повѣсти про Александра Македоньского, про Трояньску вôйну и т. и. Въ сихъ збôрникахъ зустрѣчають ся також выписи изъ лѣтописей, не тôлько рускихъ але й болгарскихъ та сербскихъ.

[4]) Историч. Христоматія Ѳ. Буслаева; стор. 715—717. Въ редакціи славяньско-рускôй Китоврасъ уважав ся подекуды типомъ рускимъ, по-за-якъ являе ся велитомъ, митичнымъ чудовищемъ, щó знае будучнôсть, любить правду и не робить кривды людямъ убогимъ.

[5]) у ж и ч с к а (южичска, южска) ц а р и ц а = царицз юга се-бъ-то цариця Савы.

[6]) Историч. Христом., 721. 722.

судъ Соломона[1]). Деякі части сихъ казокъ взято изъ середьовѣчнои повѣсти „Александрія", примѣромъ оповѣдане про тее, якъ Соломонъ задумавъ змѣрити небо й море.

б) Повѣсть про Александра Македоньского або „Александрія". Она есть романтичною етнографією, фантастичнымъ описомъ природы, по-за-якъ въ нѣй являють ся чудові люде и звѣрѣ неначе въ свѣтѣ зачарованôмъ. Въ походахъ своихъ Александеръ взносить ся въ воздухъ на грифахъ, прислухуе ся говорови птиць и пытае ся ихъ про ихъ житє, звычаѣ и обычаѣ; спускае ся въ глубѣнь морску, щобы дôзнатись про еи тайны. Ôдтакъ приходить до сонѣчного города (Геліополя), ôдки сонце сходить, зустрѣчае страшні, нечисті народы, и щобы освободити свѣтъ ôдъ тои погани, замыкае ихъ каменемъ „сунклитомъ"[2]) въ горахъ, ôдки имъ нема выходу[3]). Опôсля въ однôмъ озерѣ Александеръ велѣвъ зловити рыбу, а въ нѣй найшли камѣнь ясный, щó свѣтивъ ся неначе сонце въ ночи. И боровъ ся сей богатырь зъ чудными людьми („горѣ человѣкъ,

---

[1]) „Малорусскія народныя преданія и разсказы". Сводъ Драгоманова. Кіевъ 1876; стор. 99—109. Высше наведена повѣсть про Соломона звѣстна есть неписьменному людови въ дещо змѣненôмъ видѣ. (Порôвн. „Царь Соломонъ и жена его" въ сѣмъ збôрнику Драгоманова, стор. 103—105.).

[2]) Про сей камѣнь читаемо въ „Александріи" отъ-се: „Сунклитъ (асингитъ) такова вещь: никаков желѣзо его растлити не можетъ, и огнь его не возметъ". Порôвн. „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей и сказокъ русскихъ" А. Н. Пыпина. (Ученыя записки втораго отдѣленія импер. Академіи Наукъ. Книга IV. С.-Петербургъ 1858, стор. 30).

[3]) Оповѣдане про заключене нечистыхъ народôвъ въ горахъ повторивъ Методій Патарскій; ôдтакъ замѣщено се оповѣдане въ лѣтописи Несторовôй (Полн. собр. рус. лѣтоп. I., стор. 107).

долу конь, иже нарицаху ся исполины“)[1]); зайшовъ въ царство амазонокъ и пôславъ имъ копіє замѣсць себе. Дôзнавшись про говорячѝ дерева, Александеръ пôшовъ до нихъ запытатись про будущу свою долю. Дерева звѣстили єму, що умре въ Вавилонѣ та не лишить потомка.

Редакцію повѣсти про Александра Македоньского приписувано Каллистенови, щô бувъ знатокомъ природы та историкомъ. А вже-жь ся повѣсть належить до такихъ творôвъ, котрѝ складають ся не наразъ, але поволи, изъ-за чого годѣ ихъ ôднести ко авторови одному.

Въ литературахъ славяньскихъ твôръ псевдо-Каллистена бувъ звѣстный по двохъ рôжныхъ жерелахъ: Болгарія, Сербія й Русь переймили єго изъ редакціѣ византійскои[2]), а Польща й Чехи одержали єго ôдъ Заходу Европы[3]). Въ редакціяхъ грецкихъ и захôдно-европейскихъ Александрови приписує ся наклôнъ до христіянства; иногдѣ приносить ôнъ жертву Богу-Саваотови. Въ найдавнѣйшихъ рукописяхъ рускихъ Александеръ зове ся сыномъ Поруна великого, се-бъ-то Юпитера Аммона[4]).

в) Повѣсти про вôйну Трояньску. Въ нихъ любувались именно народы Европы захôдной, а мѣжь Славянами були они менше звѣстнѝ, нѣжь „Алексан-

---

[1]) исполинъ — велитъ.

[2]) Повѣсть псевдо-Каллистена внесено въ грецку лѣтопись Малалы, опôсля-жь священникъ Григорій переложивъ еѣ вразъ зъ сею лѣтописею на мову старо-словѣньску.

[3]) Польскій перекладъ „Александріѣ“ выдано въ Краковѣ 1550. 1690. и 1701. р. пôдъ заголовкомъ: „Historia o żywocie i znamienitych sprawach Alexandra Wielkiego, króla macedońskiego. („Очеркъ литер. историіи стар. повѣст. и сказокъ русск.“, стор. 37).

[4]) Деякѝ частины повѣсти „О великомъ и храбромъ Александрѣ, царѣ макидонскомъ“ замѣстивъ Буслаевъ въ Историч. Христоматіи стор. 1337—1342.

дрія". Въ добѣ середньовѣчнôй думали, що сї повѣсти взяли свôй зачатокъ въ оповѣданяхъ Дареса и Диктиса[1]) про вôйну Трояньску. Творомъ Диктиса хôснувавъ ся византійскій хронографъ Малала: тому же що лѣтопись его въ X. вѣцѣ переложивъ болгарскій священикъ Григорій на мову старословѣньску, то й Русь познакомилась зъ повѣстію про вôйну Трояньску по редакціи Диктиса. Сей твôръ обôймавъ не тôлько исторію вôйны, але й оповѣдане про долю грецкихъ богатырѣвъ, щó зъ-пôдъ Троѣ вертались домôвь. До такихъ-то повѣстей, прикрашеныхъ переказами митичными, деякї народы Европы навязували свою исторію, щобы звеличитись давною старовиною свого побуту національного. Отъ и болгарскій перекладчикъ Малалы замѣтивъ, що нынѣшнї Болгары суть потомками Мирмидонôвъ Ахиля[2]). Ôдъ Троянцѣвъ выводили свôй рôдъ Франкове, Ґотове, Даньцѣ, ба й ґенеалоґію англійскихъ королѣвъ доведено до богатырѣвъ Трояньскихъ. Не диво отже, що писателѣ славяньскї, особливо-жь польскї, до Троянцѣвъ и Римлянъ ôдносили зачатокъ могучихъ родôвъ свого народу, бажаючи звязати исторію свои батькôвщины зъ исторією народôвъ старовины кляснчнои.

Въ старо-рускихъ збôрникахъ и хронографахъ XVII.

---

[1]) Даресъ, трояньскій жрецъ бога Гефайста, згадує ся въ Иліядѣ Гомеровôй; Еліянъ (въ II. вѣцѣ по Христѣ) и иншї, знали фриґійску Иліяду Дареса. — Диктисъ, зъ острова Креты, бувъ товаришемъ богатыря Идоменея и ôдтакъ зладивъ дневникъ про вôйну Трояньску. Про твôръ сей довго нѣхто нѣчого не знавъ, и ажь за Нерона, цѣсаря римского, ôдкрыто могилу Диктиса пôсля трясеня землѣ въ Кретскôмъ городѣ Гноссѣ. Пастухи побачили въ сїй могилѣ ящикъ оловяный, щó зберегавъ повѣсть про вôйну Трояньску.

[2]) Мирмидоны, стародавне племя ахайске въ Тессаліи. Они були зъ Ахилемъ пôдъ Троєю.

вѣку зустрѣчае ся переклад Троянськои повѣсти Ґвидона де Колюмна. Онъ зладивъ свôй творъ (1262—1272. р.) въ мовѣ латиньскôй на основѣ тыхъ оповѣдань, котрî приписувано Даресови и Диктисови[1]).

г) Приказки Пильпая[2]) або Стефанидъ и Ихнилатъ. Зъ-помѣжь всѣхъ творôвъ фантазіѣ оріентальнои найбôльше розширились въ Европѣ приказки мудрого Пильпая. Се бувъ брагманъ[3]) индійскій, щó за царя Дапшелима управлявъ частію Индостану мѣжь Индією а рѣкою Ґанґесомъ. По обычаю всхôдныхъ народôвъ подававъ ôнъ аллеґоричнымъ образомъ въ приказкахъ своихъ володарямъ науку, якъ кермувати державою. Одержавши таку скарбôвню мудрости политичнои Дапшелимъ переказавъ ёѣ своимъ потомкамъ. Чотыри вѣки опôсля король перскій Хозрой Нуширванъ[4]), дôзнавшись про славнî приказки Пильпая, пôславъ въ Индію свого лѣкаря Барзуйе въ тôй цѣли, щобъ ему привѣзъ той творъ мудрости индійскои. Барзуйе сповнивъ волю короля и зладивъ переклад книги Пильпая на стародавный перскій (пеглевійскій) языкъ, котрымъ тогдѣ говорили королѣ перскî.

Приказки Пильпая, списанî въ тринайцяти ôддѣлахъ, суть подекуды похожî на байки Езоповî, але мають питому прикмету мудрости брагманьскои, по-за-якъ суть збôрникомъ наукъ морально-политичныхъ. Пять ôд-

---

[1]) Порôвн. оповѣдане про Париса въ Историч. Христоматіи Ѳ. Буслаева, стор. 977. — Парисъ (Фарижь) зове ся тутъ „пастыревичемъ“, щó присудивъ „Венуши госпожи яблоко“.

[2]) Пильпай, слово индійске, значить „учитель наукъ“.

[3]) Брагманомъ або браминомъ звавъ ся мужь, ученый въ правѣ индійскôмъ.

[4]) Хозрой I. живъ въ шестôмъ вѣцѣ по рôздвѣ Христовôмъ.

дѣлôвъ первѣстнои редакціѣ тыхъ приказокъ творили одну цѣлôсть и звѣстнѝ були пôдъ именемъ „Панчатантра“ (пять книгъ)[1]). Въ переднѣмъ словѣ до сего памятника розказуе ся, що оденъ царь индійскій, бажаючи видѣти своихъ дѣтей мудрыми, ôддавъ ихъ на науку брагманови Вишну-Сармѣ, котрый для нихъ написавъ пять книгъ мурости практичнои.

Зъ-помѣжь перекладôвъ приказокъ Пильпаевыхъ есть найдавнѣйшою тая редакція, щó еѣ зладивъ Барзуйе въ мовѣ старо-перскôй п. з. „*Калила ва Димна*“ (с. е. прямодушный и лукавый). Тутъ розказуе ся про царя-льва и приятеля его быка, та про двохъ шакалôвъ, придвôрныхъ. Оденъ изъ шакалôвъ, злющій и завистливый, спонукувавъ льва, щобъ убивъ свого друга изъ-за того, що ôнъ настае на жизнь царя, але-жь въ тôмъ самôмъ часѣ побуджавъ быка, повстати проти льва, тому-що ôнъ уже ворожо противъ нихъ выступае. Быкъ павъ жертвою гнѣвного царя, однакже й шакала не минула кара, коли проявилась его клевета.

Ôдъ Персôвъ переймили сей твôръ Арабове; ôдтакъ арабскій перекладъ приказокъ Пильпая въ рôжныхъ редакціяхъ послуживъ основою перекладамъ еврейскому, ново-перскому, грецкому и латиньскому. Еврейскій перекладъ приписуе ся рабинови Іоилеви; опôсля-жь текстъ еврейскій переложивъ на мову латиньску жидъ Іоаннъ Капуаньскій въ вѣцѣ XIII. На сѣмъ латиньскôмъ текстѣ основуе ся перекладъ нѣмецкій[2]), и ôдтакъ пôсля редакціѣ латиньскои та нѣмецкои зладились переклады даньскій, голляндскій та италіяньскій. До латиньского же

[1]) Порôвн. Pantschatantra. Fünf Bücher indischer Fabeln, Märchen und Erzählungen. Aus dem Sanskrit übers. mit Einleitung und Anmerkungen v. Th. Benfey. 2 Theile. Leipzig 1859.

[2]) „Das Buch der Weiszheit. Straszburg 1536.

тексту бдносить ся перекладъ испаньскій, и такожь чеcкій[1]).

Грецку редакцію книги „*Калила ва Димна*“ пôсля арабского перекладу приписують жидови Симеонови Сиѳови (1080. р.). Его перекладъ мае заголовокъ Στεφανίτης καὶ Ἰχνηλάτης (с. е. увѣнчаный и слѣдячій). Сй назвы указують на обохъ шакалôвъ, прямодушного та лукавого въ перскôй книзѣ „Калила ва Димна“[2]). Грецкій перекладъ Симеона Сиѳа бувъ взôрцемъ для редакцій болгарскои и сербскои. Сербска же редакція тои книги була звѣстна й на Руси, въ Румянцовскôмъ бо музеѣ въ Москвѣ находить ся рукопись, котра мабуть бдносить ся до XIV. вѣку и заявляе признаки редакціѣ сербскои[3]). Въ церковно-славяньскихъ редакціяхъ на Руси авторомъ Стефанита й Ихнилата зове ся то Симеонъ Сиѳъ, то Антіохъ великій, то Іоаннъ Дамаскинъ; и такъ въ выданю О. И. Булгакова тая книга политичнои мудрости мае отъ-сей заголовокъ: „*Сказаніе о притчахъ. Списаніе Антиоха великаго, друзіи же мнѣша Іоанна Дамаскина зѣло пѣснотворца канономъ еже о звѣрехъ нарицаемыхъ Стефанида да Ихнилада*“[4]). Въ тôмъ выданю нема початку книги; про-те передъ текстомъ церковно-славяньскимъ Булгаковъ поставивъ въ россійскôмъ перекладѣ Бориса

---

[1]) Prawidlo lidského žiwota, jinak podobenstwi starých mudrcůw... (Порôвн. „Очеркъ литер. исторіи стар. повѣст и сказокъ русск.“ А. Н. Пыпина въ Ученыхъ Запискахъ II. отд. импер. Акад. наукъ, кн. IV., стор. 155.).

[2]) Сей грецкій перекладъ Симеона Сиѳа выпечатано доперва въ 1697. р.

[3]) „Стефанитъ и Ихнилатъ“. Съ предисловіемъ и примѣчаніями члена общества любителей древней письменности О. И. Булгакова. С.-Петербургъ 1877—1878; стор. 17.

[4]) Выдане О. И. Булгакова, стор. 1—89[2].

Волкова (зъ 1762. р.) пять приказокъ Пильпая, „философа индейского“, и симъ способомъ познакомивъ читателѣвъ зъ цѣлою книгою мудрости индійскои.

Всѣхъ приказокъ въ Стефанидѣ и Ихнилатѣ єсть двайцять и пять.

А вже-жь сею книгою мудрости политичнои могли на Руси лишь ученй письменники корыстуватись. Тй бо приказки подавали въ аллеґоріяхъ науку володарямъ, якъ управляти пôддаными. А по-за-якъ такою мудростію тôлько де-хто въ великôмъ князѣвствѣ московскôмъ мôгъ хôснуватись, то не треба було сю книгу переводити на мову (мало)руску.

д) Казка про Индію богату. Она зове ся также „письмомъ пресвитера Іоанна“ ко грецкому цѣсарю Мануилови. Имя сего пресвитера жие на Всходѣ въ леґендахъ: такъ кажуть, що три царѣ, ôдходячи поклонитись новонародженому Мессіи, передали Іоаннови управу своихъ земель. Ôнъ писавъ листы до нѣмецкого цѣсаря Фридриха Барбароссы про чудеса свого царства въ Азіи[1]). Въ загалѣ личнôсть сего второго Мелхиседека, щô бувъ царемъ и священикомъ вкупѣ, являє ся вельми тайною; про те не дивно, що про него розказували всѣлякй казки: хто называвъ єго ханомъ татарскимъ, щô принявъ вѣру христіяньску, хто звеличивъ єго индійскимъ царемъ и патріархомъ Несторіяньскимъ, хто уважавъ єго головою Рахманôвъ, про котрыхъ згадує „Александрія“, а хто находивъ єго въ Абиссиніи, де путники бачили христіяньске царство Іоанна.

[1]) Межи грамотами, якй Н. Карамзинъ одержавъ изъ Кенигсберґского архива, находили ся два письма великого магистра нѣмецкого Конрада фонъ Юнгингена зъ дня 20. сѣчня 1407. р. ко королямъ Арменіѣ и Абассіѣ [regi Abassiae sive presbytero Johanni]. (Карамзинъ, Исторія госуд. росс. Примѣч., III. 282.).

Въ казцѣ про Индію богату читаємо, що Іоанна слухають въ Индіи сѣмдесять и два царѣ, що тамъ родять ся „потамы“ (пôвъ-чоловѣка а пôвъ-пса), „урши“ або медведѣ, фениксы, рыбы зъ золотою кровію, звѣрѣ о пяти ногахъ та й сатиры, — читаємо, що люде тамъ не лгуть, тому-що ôдъ всякои брехнѣ блѣднѣють неначе мертвяки, що на улицяхъ єсть помôстъ зъ дорогого камѣня и т. и.

Сеся казка збереглась на Руси въ кôлькохъ пôзнѣйшихъ рукописяхъ. Одну таку рукопись найдено въ збôрнику, въ котрôмъ 1795. р. графъ Алексѣй И. Мусинъ-Пушкинъ ôдкрывъ „Слово о полку Игоревôмъ“[1]). Въ тôмъ збôрнику було ôсѣмь статей свѣтского змѣсту, именно третьою статею було „*Сказаніє о Индии богатой*“, а пятою статею вызначилось „*Слово о пълку Игоревѣ, Игоря Святъславля, внука Ольгова*“. Одну рукопись казки про Индію богату выдавъ Полевый въ Московскôмъ Телеграфѣ 1825. р. п. з. „*Сказаніє о индійскомъ царствѣ и великомъ и пресловущемъ государствѣ, и о всѣхъ чудесахъ земли тоя индійскія: сколь велика земля, и сколько какихъ чудесъ и узорочій, и каковы въ ней люди и языцы, и каковы въ ней звѣри, и каковы въ ней птицы*“.

є) Казка про купця Дмитра Басаргу. Побôчь повѣсти про Соломона казка про купця Дмитра Басаргу була на-стôлько популярною на Руси, що зъ нею познакомились подекуды люде неграмотнѣ. Коли иншѣ повѣсти та казки були даромъ литературы всхôднои, то казка про того купця утворилась мабуть на Руси. Она розказує про Кіѣвского купця Басаргу и єго сына,

---

[1]) Той збôрникъ набувъ графъ А. Мусинъ-Пушкинъ ôдъ Іоиля, архимандрита Спасо-Ярославского монастыря. (Гляди стор. 71.).

щô звавъ ся Борзосмысломъ або Мудросмысломъ. Коли оба плыли моремъ, то сильна буря загнала корабель ко незвѣстному городу, де панувавъ царь Несмѣянъ, щô всѣхъ христіянъ навертавъ на свою вѣру еллиньску. Той царь обѣцявъ купцеви, що позволить ему свобôдно торгувати и ôдпустить его въ родину зъ дарами та провôдниками, коли ôнъ прийме вѣру царску и ôдгадае три загадки. Дôзнавшись про сю волю царя купець Басарга вельми зажуривъ ся, бо видѣвъ 330 кораблѣвъ въ пристани и довѣдавъ ся, що всѣ купцѣ, котрî на нихъ сюды приплыли, сидять въ тюрмахъ. Уже дожидавъ Басарга такои самои долѣ, ажь ось спасъ его ôдъ загибели 7-лѣтный его сынъ. Сей бо недолѣтокъ ôдгадавъ двѣ загадки и просивъ царя, щобы давъ ему свôй одягъ и въ присутствѣ народу посадивъ его на своѣмъ тронѣ. Несмѣянъ притакнувъ, а Борзосмыслъ, сѣвши на тронѣ, запытавъ людей, въ кого вѣрують; коли-жь всѣ признались, що суть христіянами, то ôдрубавъ голову безбожному Несмѣянови. Ôдтакъ нарôдъ признавъ мудрого дѣтвака своимъ царемъ. Борзосмыслъ давъ волю всѣмъ невольникамъ-купцямъ и оженившись зъ дочкою Несмѣяна бувъ царемъ до кôнця житя.

Кôлька рукописей сеи казки находить ся въ Румянцовскôмъ музеѣ въ Москвѣ. До лучшихъ належить рукопись изъ XVII. вѣку, щô мае заголовокъ такій: „*Слово о Димитрію купцю, зовомомъ по реклу*[1]) *Басарьгю Киевлянину, о мудромъ и о благоразумномъ сыню его о отрочати добромудромъ-смыслю*"[2]).

---

[1]) рекло — назва, прôзвище.

[2]) Деякî части „Слова о Димитріи купцѣ" выпечатавъ Ѳ. Буслаевъ у своѣй Историч. Христоматіи, стор. 1345—1350. — Рукопись Полевого выдруковано въ журналѣ „Русскій Вѣстникъ" 1842. р. I. 65—75.

ж) **Повѣсть про Девгенія Акрита.** Въ давныхъ рукописяхъ звѣстна она п. з. „*Дѣяніе и житіе Девгеніево Акрита*". Сей творъ славяньско-рускій єсть неначе переспѣвомъ византійскои поемы, въ котрôй звеличивъ ся богатырь Василь Диґенесъ Акритесъ (Βασίλειος Διγενής 'Ακρίτης). Се була личнôсть исторична, щô досѣль славить ся въ грецкихъ пѣсняхъ народныхъ. Ôнъ звавъ ся Диґенесъ (дворôдный), по-за-якъ бувъ сыномъ арабского емира Мусура, щô принявъ христіянство, и грекинѣ изъ знаменитого роду Дукôвъ. Друге имя Акрита дано єму изъ-за того, що охоронявъ границѣ византійского царства надъ Евфратомъ противъ нападôвъ сарациньскихъ. Такъ отже хоробрû дѣла одного изъ славнѣйшихъ акритôвъ, Диґенеса, розказують ся ладомъ епичнымъ въ литературнôмъ творѣ византійскôмъ[1]).

Въ давнôй Руси явилось кôлька редакцій тои поемы византійскои, але они були творомъ майже самостôйнымъ и ôдтакъ одна редакція ôдъ другои текстомъ чи-мало рôжнилась. Въ славяньско-рускôй повѣсти про Девгенія Акрита розказує ся, що сарациньскій або „аравитскій" царь Амиръ полюбивъ дочку однои набожнои вдовицѣ зъ царского роду въ земли грецкôй. Ôнъ зôбравъ вôйско и пôшовъ пакости творити въ грецкôй земли *для-ради красоты дѣвицы тоя*, пôрвавъ ôдтакъ дѣвчину та й скрывъ ся. Вдовиця посылає трохъ сынôвъ въ погоню: *идите вы*, сказала имъ, *и угоните Амира царя и отоймите сестрицу свою прекрасную; аще сестры своея не возмете, и вы сами тамо главы своя положите*. Браты кинулись за Амиромъ неначе яструбы золотокрылû; на граници землѣ аравитскои зустрѣнули сто-

---

[1]) Змѣстъ сеи поемы подавъ Всеволодъ Миллеръ въ переднѣмъ словѣ до пѣснѣ о полку Игоревôмъ („Взглядъ на Слово о полку Игоревѣ". Москва 1877; стор. 16—33).

рожу Амира и стали еѣ побивати, *яко добрые косцы траву косити.* Коли-жь наймолодшій братъ поборовъ Амира на поединку, то сей царь обѣцявъ приняти вѣру правдиву, наколи браты ôддадуть ему свою сестру. Они вволили его волю, и ôтакъ Амиръ ôдказавъ ся ôдъ свого царства, та поѣхавъ въ землю грецку, де его весѣле ôдбулось велично. Мѣжь-тымъ мати Амира дôзнавшись, що еи сынъ покивувъ вѣру батькôвъ, пôслала за нимъ трохъ Сарацинôвъ на коняхъ зачарованыхъ. Саме тогдѣ жена Амира снила сонъ зловѣщій; прикликанѝ „волхвы, книжники и фарисеи“ заявили, що за Амиромъ прислано гôнцѣвъ зъ землѣ аравитскои. Гôнцѣвъ справдѣ найдено вкрытыхъ за гôродомъ, але они не займили вже Амира; ихъ охрещено, а зачарованыхъ коній ôддано тромъ братамъ-богатырямъ. Не довго опôсля у Амира родивъ ся сынъ; его назвали Акритомъ, а въ хрещеню дали ему имя „прекрасный Девгеній“. Ôнъ рôсъ не по днямъ, а по годинамъ: въ тринайцятôмъ роцѣ житя вбивъ змію зъ чотырма головами. Опôсля въ вôйнѣ подолѣвъ Филипата и его дочку Максиміяну, але-жь побореный Филипатъ сказавъ Девгенієви, що есть на свѣтѣ богатырь славнѣйшій ôдъ него, се-бъ-то Стратигъ зъ чотырма сынами и зъ дочкою Стратигôвною, котрои надармо добивалось багато царѣвъ и королѣвъ. А вже-жь Девгенієви удалось пôрвати красну Стратигôвну и зъ нею оженитись.

Частину повѣсти про Девгенія Акрита замѣстивъ Карамзинъ въ примѣткахъ до своеи „Исторіѣ государства россійского“ (II, 333; III, 272); ôтакъ А. Н. Пыпинъ подавъ змѣстъ и деякѝ уступы сеи повѣсти пôсля Погодиньского збôрника, щô находить ся въ Петербурґскôй публичнôй библіотецѣ[1]). Впрочôмъ въ збôрнику Іоп-

[1]) „Очеркъ литературной исторіи старинныхъ повѣстей

левôмъ, въ котрôмъ найдено „Слово о полку Игоревôмъ“, мѣжь осьми статями замѣщенû суть отъ-сû: 1. „*Дѣяніє прежнихъ временъ храбрыхъ человѣкъ о брьзости, и о силѣ, и о храбрости.* 2. *Сказаніє о Филипатѣ, и о Максимѣ, и о храбрости ихъ.* 3. *Аще думно єсь слышати о свадьбѣ Девгѣевѣ, и о всхыщеніи Стратиговнѣ*“. Се не суть окремû повѣсти, а лишь части повѣсти „Дѣяніє и житіє Девгенієво Акрита“.

ѕ) **Повѣсть про Синагрипа, царя Адорôвъ.** Се єсть вольный церковно-славяньскій перекладъ арабскои казки изъ „Тысячи и однои ночи“. Повѣсть сеся єсть четвертою статєю въ тôмъ Іоилевôмъ збôрнику изъ XIV. або XV. вѣку, въ котрôмъ найдено „Слово о полку Игоревôмъ“. Она написана пôдъ заголовкомъ: „*Синагрипъ, царь Адоровъ и наливскыя страны*“[1]). Суть ще иншû заголовки сего памятника, н. пр. „*Сказаніє о Акирѣ премудромъ и о царствіи царя Синографа земля алевитцкой и анизорской*“[2]). Той-то Акиръ премудрый являє ся мовь-то перелицьованымъ типомъ Гейкара въ одвѣтнôй казцѣ арабскôй[3]). Въ редакціи славяньскôй говорить ôнъ про себе отъ-се: „*Въ то время азъ Акырь книгчій*[4]) *бѣ, и речено ми єсть отъ Бога: „отъ тебе чадо не родится“. Имѣніє же имѣя паче всѣхъ человѣкъ, пояхъ жену и устроихъ домъ, и жихъ 60 лѣтъ, и не бысть ми чяда, и создахъ треб-*

и сказокъ русскихъ“ въ Ученыхъ Запискахъ II. отд. импер. Акад. наукъ, кн. IV. С.-Петербургъ 1856; стор. 86—88.

[1]) Повѣсть про царя Синагрипа єсть неначе переспѣвомъ арабскои казки про Сенхариба, царя Арабіѣ (або Ассура) и Ниневіѣ.

[2]) „Очеркъ литер. исторіи стар. повѣстей и сказокъ русскихъ“, стор. 74. 75.

[3]) ibid., стор. 65—68.

[4]) книгчій — книжникъ.

никы[1]), *и възгнѣтихъ огнь и рѣхъ: Господи Боже мой! аще умру, и не будеть ми наслѣдника, и ркуть человѣци: Акырь праведенъ бѣ, и Богу истинно служаше; аще умреть и не обрящеться мужескъ полъ, иже постоить на гробѣ его, ни дѣвическъ полъ, иже бы его оплакала, ни иже по немъ задницу*[2]) *възметь... И нынѣ прошу у тебе Господи Боже мой! даждь ми мужескъ полъ: егда преставлюся, да всыплеть ми пръсть на очи мои...*"[3])

Хоча же ся повѣсть змѣстомъ своимъ могла подобатись грамотѣямъ ученымъ, то однако людъ неписьменный не добачавъ въ нѣй прикметъ своеи питомои поезіѣ, и про-те не хотѣвъ прикрашувати своихъ переказôвъ образами свѣтогляду чужого.

з) Исторія о Варлаамѣ и Іоасафѣ. Се есть духовный романъ, щô его на Руси мѣжь иншими повѣстями найбôльше читано. Тутъ оповѣдае ся про се, якъ мудрый пустельникъ Варлаамъ навернувъ индійского царевича Іоасафа до христіянства, хоча злющій отець Авениръ безъ вины переслѣдувавъ свого сына, хотячи его повздержати ôдъ такого почину. Варлаамъ перебравъ ся за купця, щô продававъ камѣнь дорогій, и сказавъ царевичеви, що камѣнь той зъображае царство небесне, котрого найлегче можь доступити самотою та молитвою.

Першѣ рукописи сего твору, списанѣ въ языцѣ старо-словѣньскôмъ, ôдносять ся до XIV—XV. вѣку. Вже въ деякихъ изъ тыхъ рукописей авторомъ тои исторіѣ зове ся Іоаннъ Дамаскинъ[4]). Въ 1637. р. выдано сей

---

[1]) требникъ — жертôвникъ. — [2]) задница — спадщина.

[3]) Карамзинъ „Исторія государства россійскаго", примѣч. III., 272.

[4]) Іоаннъ Дамаскинъ (родивъ ся около 700. р.) бувъ славнымъ учителемъ въ церквѣ грецкôй.

твôръ въ мовѣ рускôй п. з. „*Гисторія албо правдивое выписане святого Іоанна Дамаскина о житіи святыхъ преподобныхъ отецъ Варлаама и Іоасафа и о наверненю Індіянъ. Старанем' и коштом' Іноковъ общежителного монастыра Кутеенского, ново з' грецкого и словенского на рускій языкъ преложена. В' типографіи тоей обители. Року* ах҃лз *іюля* к҃в *дня*“ (in 4⁰). Всѣхъ главъ въ сѣй книзѣ есть 40, картокъ нумерованыхъ 362. Сю книгу выдано коштомъ Іоиля Труцевича, игумена монастыря Кутеинского. Въ передпѣмъ словѣ сказано, що исторію Іоанна Дамаскина переложено „*для утѣхи и ползы христіянской на простый языкъ рускій*“. И справдѣ языкъ сеи исторіѣ есть (мало)рускій, тôлько-жь добачаємо въ нѣмъ чимало полонизмôвъ.

Изъ огляду сихъ повѣстей и казокъ можна дôзнатись, що рускі̂ грамотѣѣ списували переважно такі̂ творы фантастичні̂, які̂ змѣстомъ своимъ для людей неписьменныхъ не були приступными. Ті̂ книжники не дбали про просвѣту незрячихъ братôвъ та й самі̂ кормились недоѣдками, що падали зъ „трапезы“ роскôшныхъ Византійцѣвъ. Така пожива не була хосенна для молодои вдачѣ пароду руского: ему треба було иншои ѣды, щобы въ природнôмъ змаганю покрѣпшати и заняти одвѣтне мѣсце въ великôй родинѣ народôвъ славяньскихъ. А вже-жь судилось ему ходити по-темки безъ свѣтла питомои науки ще двѣстѣ лѣтъ, поки въ добѣ найновѣйшôй не засвитала ясна днина ôдродженя національного.

ПЕРІОДЪ ЧЕТВЕРТЫЙ.

Загальный поглядъ историчный и литературный.

Черезъ унію Люблиньску запропастились давнѣ порядки громадскѣ на Руси, и якъ тôлько людность розпала ся на шляхтичѣвъ и людей посполитыхъ або простыхъ, то небавомъ (1573) рускѣ хлѣборобы втратили ѝ особисту свободу. А вже-жь нарôдъ рускій, що любивъ волю, не мôгъ навыкнути до новыхъ порядкôвъ шляхоцкихъ. Мѣжь людьми посполитыми, до котрыхъ причислялось такожь духовенство низше, ширилось невдоволене що-разъ бôльше, тлѣла искра на давнôмъ згарищи, неначе-бъ выжидала сухого пôдпалу, щобъ запалахкотѣти яснымъ поломямъ. Коли ôдтакъ Русь-Украина побивалась тяжкимъ лихолѣтємъ ôдъ братôвъ Славянъ, явивъ ся Богданъ Хмельницкій освободителемъ примученого народу. Тьма тьмуща невдоволеныхъ людей горнулась икъ нему изъ всѣхъ сторôнъ Украины, ба ѝ зъ далекого воєводства галицко-руского спѣшило багато добровольцѣвъ до „второго Мойсея", що мавъ спасти землякôвъ зъ неволѣ. При помочи кримскихъ Татаръ поборовъ ôнъ Полякôвъ (1648) въ трохъ битвахъ въ Руси полудневôй и трохи-що не зруйнувавъ Польщѣ, заподѣявши неприятелеви втраты чи-малѣ пôдъ Збаражемъ и Зборовомъ (1649). Ба, въ Зборовѣ король Янъ Казимиръ бувъ бы попавъ ся въ руки Хмельницкого, наколи-бъ сей гетьманъ козацкій не бувъ вжахнувъ ся займити въ полонъ помазанника божого.

Коли Хмельницкій побѣдами своими прославивъ ся въ Европѣ, приѣхали до него послы сусѣднихъ державъ, а то ôдъ султана турецкого, царя московского и ôдъ Юрія Ракочого II., князя семигородского, везучи єму

дарунки и привѣтъ своихъ володарѣвъ. Именно Ракочій бажавъ зъеднати собѣ Хмельницкого, щобы при его помочи займити для себе корону польску[1]). Мѣжь-тымъ миръ, якій въ Зборовѣ заключила Польща зъ козачиною, мôгъ бути догôднымъ для рускои шляхты, для козакôвъ и духовенства православного, але мѣщане та селяне не добачали въ нѣмъ для себе нѣякого хôсна. Такъ отже люде посполитû стали жалкуватись, що гетьманъ ними зовсѣмъ не пѣклувавъ-ся, изъ-за чого они заворушились и не оглядаючись уже на Хмельницкого самû почали добиватись лучшои долѣ.

Щобы отже своихъ землякôвъ ôдъ кровавои самопомочи повздержати, ôднявъ Хмельницкій опять боротьбу противъ Польщѣ (1651), однако щасте въ вôйнѣ вже ему не сприяло. Его поборено въ двохъ битвахъ и ôдтакъ твердыми условами мировыми намагалась Польща вгамувати повстане Украины. Хмельницкій смиривъ ся передъ гордымъ побѣдникомъ, але не мôгъ погодитись зъ незавидною своею долею. Въ такôмъ безъôдраднôмъ положеню прихилявъ ся до Москвы и першою его думкою було, до могучого пôвнôчного сусѣда привернути весь рускій нарôдъ ажь до Люблина и до Карпатъ[2]). Але сталось такъ, що въ договорѣ Переяславскôмъ (1654) сполучено зъ Москвою тôлько тую часть Малоруси, котру ôнъ въ вôйнѣ зъ Польщею бувъ займивъ[3]). При за-

---

[1]) Корн. Заклиньскій, „Зношеня козакôвъ съ Шведами и съ княземъ Юріемъ Ракочимъ II.“ (Справозданє дирекціѣ ц. к. гимназіѣ академичнои у Львовѣ за рôкъ шкôльный 1882/3; стор. VI.).

[2]) Правда, письмо літературно-політичне. Рочник VI. 1873; стор. 592.

[3]) Сеся часть Малоруси обôймала крôмъ Украины на лѣвôмъ березѣ Днѣпра ще й Кіѣвщину правобôчну и вехôдну часть теперѣшньои губерніѣ Подôля и Волыни.

ключеню сего договору присутнй московскй бояре присягли именемъ царя Олексѣя Михайловича, що автономія Украины нѣколи не нарушить ся.

Найблизшимъ наслѣдкомъ сего договору була вôйна Москвы зъ Польщею. Царь самъ станувъ на передѣ одного ôддѣлу вôйска, щó ввôйшовъ въ Литву и займивъ гóродъ Вильну, мѣжь-тымъ коли другій ôддѣлъ вступивъ на Украину. До сего походу прилучивъ ся й Хмельницкій зъ кóзаками. Тогдѣ спонукавъ ôнъ Короля (X.) Ґустава, короля шведского, напасти на Польщу, котра усобицями своими вельми побивалась. Шведы полонили Велико-Польщу и Мало-Польщу и ввôйшли до Кракова, изъ-за чого король Янъ Казимиръ утѣкъ зъ краю до Шлезска. Тому-же, що царь Олексѣй замотавъ ся въ вôйну зô Шведами, не мôгъ ôнъ въ тôмъ самомъ часѣ и въ Польщи розвинути силы военнои. Впрочôмъ на Украинѣ не уставала ворохобия, по-за-якъ народъ не мôгъ вдоволитись новыми порядками московскими. Щобы отже выдобутись зъ такои бѣды, царь Олексѣй по-неволи заключивъ розъемъ зъ Польщею (1656).

По смерти Хмельницкого (1657) вытворилось на Украинѣ кôлька партій политичныхъ. Найперше выступили на-передъ двѣ партіѣ, а то козацка старшина, щó пôдлещувалась польскôй шляхтѣ, та й прихильники кормиги московскои. Провôдникомъ польско-рускои партіѣ бувъ Иванъ Выговскій, щó за Хмельницкого бувъ писаремъ вôйсковымъ, а опôсля ставъ гетьманомъ. Выговскій бувъ вельми вправный въ интригахъ политичныхъ: заявляючи московскому цареви вѣрнôсть не-абы-яку, вступивъ ôнъ саме-тогдѣ въ звязь зъ польскими панами, щó були керманичами высокои политики. Ôдтакъ умовивъ ся (1658) въ Гадячи зъ Поляками, що Украина побôчь Польщѣ и Литвы творити буде рôвноправну третю

часть загальнои державы польскои[1]). Однакже Выговскій мавъ мѣжь земляками багато противникôвъ, котрî не вѣрили въ щирôсть обѣцянокъ польскихъ. Ôдтакъ людъ посполитый заворушивъ ся супротивъ свого гетьмана, щó явивъ ся приятелемъ Польщѣ, изъ-за чого его приневолено зложити булаву гетьманьску. А вже-жь Украинѣ не полегшало въ недоли, бо таки свои дѣти запрóдували еи таланъ Москвѣ. Особливо-жь гетьманъ Иванъ Брюховецкій явивъ ся справдѣшнимъ перевертнемъ, щó перъ свою батькôвщину въ службу московщины, та своею захланною хапчивостію заподѣявъ землякамъ багато лиха. Ôдтакъ и московска кормига ставалась що-разъ тяжшою, изъ-за чого на Украинѣ проявлялись крôвавî усобицѣ. Въ такихъ злидняхъ Москва не вмѣла собѣ порадити, то й заключила зъ Польщею розъемъ въ Андрусовѣ (1667), по котрому рѣку Днѣпро вызначено границею мѣжь обома державами. Лѣвобережна Украина осталась при Москвѣ, а правобережна попалась пôдъ власть Польщѣ. По сѣмъ боцѣ Днѣпра тôлько Кіевъ оставъ ся при Москвѣ.

Коли-жь польскî и московскî перевертнѣ въ усобицяхъ своихъ ослабли, то побôчь сторонництва польского та московского вытворилась партія третя — турецка. Провôдникомъ еи ставъ Петро Дорошенко. Ôнъ спонукавъ Турцію до вôйны зъ Польщею и поставивъ Русь-Украину пôдъ кормигу бисурманьску. И заворушилась мѣжь Турціею а Польщею довга вôйна, котру ледво польскому королеви Янови Собескому повелось закôнчити. Коли-жь Дорошенко ôдступивъ ôдъ приязни

[1]) Мѣжь ôсѣмнацяти статями договору Гадяцкого важною есть статя сема, де сказано, що Русь-Украина мати-ме свою академію, метрики, канцеляріѣ й друкарнѣ. (Исторія Малороссіи, Николая Маркевича. Томъ II, Москва, 1842; стор. 29. 30.).

зъ Турціею и зъ Москвою примиривъ ся (1676), то выбухла опять вôйна мѣжь Москвою а Турціею. Турки поставили тогдѣ княземъ малорускимъ Юрія Хмельницкого, сына славного гетьмана Богдана Хмельницкого. Однакже той слабодухъ не вмѣвъ собѣ на Украинѣ нѣякого сторонництва зъеднати. Опôсля (1681) заключено миръ мѣжь Москвою и Турціею въ Бахчисараѣ й установлено рѣку Днѣпро границсю мѣжь обома тыми державами. Такъ отже роздерто Русь-Украину на трое: всхôдна еи часть належала до Россіѣ, полуднево-захôдна до Польщѣ, а полуднево-всхôдну часть ôдступлено Турціи.

Въ-останне схопилась Русь-Украина при Петрѣ Великôмъ до боротьбы за свободу й волю. Коли бо сей царь воювавъ зô шведскимъ королемъ Каролемъ XII., сполучили ся двѣ рускіи партіѣ, польска й московска, та й при помочи Шведôвъ намагались вчинити Украину самостôйною. Проводырь обохъ сихъ сторонництвъ, козацкій гетьманъ Иванъ Мазепа, спершу заманювавъ Россію доказами вѣрности и ажь передъ битвою пôдъ Полтавою (1709) перейшовъ на сторону Шведôвъ. А вже-жь Петро В., поборовши Шведôвъ, тяжко мстивъ ся Украинцямъ, що важились противъ него повстати: усунено всякіи останки автономіѣ и пôдписано декретъ смерти народови руско-украиньскому[1]). Цариця Катерина II. скасувала гетьманщину (1764) и слобôдску козачину (1765),

[1]) Царь Петро В. задумавъ всѣхъ Русинôвъ загорнути пôдъ свою власть. Такъ помагаючи Францу Ракочому II., що повставъ противъ цѣсаря Іосифа II., выславъ онъ (1710) вôйско свое въ пôвнôчну Угорщину. Генералы россійскіи, займивши важнѣйшіи мѣста въ Спижскôй земли, хозяйнували тутъ мовь въ забранôмъ краю. Тогдѣ отже хотѣвъ царь Петро прилучити до своеи державы пôвнôчну Русь угорску. („Дѣло", 1882, статя Корнила Заклиньского, п. з. „Іосифъ Годермарскій, именованый епископъ мукацкій и пляны Петра В. що-до пôвнôчнои Угорщины", ч. 13.).

та й велѣла зруйнувати Сѣчь (1775)[1]), щó була пристановищемъ козакôвъ запорожскихъ. Больша часть тамошнихъ козакôвъ пôддала ся своѣй неминучôй доли й попалась пôдъ кормигу россійску; малая-жь частина поплыла чайками по Днѣпру въ-низъ и одержала ôдъ Турціѣ при устю Дунаю мѣсце на поселенє. Ôдтакъ по всѣхъ козацкихъ земляхъ заведено крѣпацтво (1783—1793) таке-саме, яке було въ московщинѣ. Коли-жь не стало козачины, то Украинцѣ побивались тяжкимъ лихолѣтемъ: якъ пôдъ россійскою, такъ и пôдъ польскою управою не було для нихъ выгляду на лучшу будучнôсть.

Въ 1739. р. Россія заключила зъ Турціею миръ въ Бѣлгородѣ и ôдтакъ Турція ôдступила сему своему суперникови всѣ степы мѣжь Днѣпромъ и Днѣстромъ. Сейчасъ опустили Турки Русь-Украину, де хозяйнували черезъ 70 лѣтъ. Ôдъ того-то часу Россія сама зносила наслѣдки немилого сусѣдства зъ Турціею, мѣжь-тымъ коли Польща осталась зъ бисурманами въ приязни. Тіи-жь степы Украины, котрѝ

[1]) Гетьманщина була въ теперѣшнихъ губерніяхъ Черниговской и Полтавской; слобôдскѝ полки були розложились въ тепер. губерніи Харкôвской и въ украиньскихъ частинахъ губерніѣ Воронежской и Курской; вольности же або вольнѝ землѣ товариства запорожского простягались въ тепер. губерніи Катеринославской и въ сусѣднихъ частинахъ губерніѣ Херсоньской и Таврицкой. — Тая Сѣчь, котру зруйновано 1775. р., звалась Новою Сѣчю; она находилась надъ рѣкою Пôдпôльною на майданѣ, щó звавъ ся Красный Кутъ. Тутъ сидѣли Запорожцѣ ôдъ 1734. р. Всѣхъ Сѣчей було ôсѣмь. Перша Сѣчь звалась Хортицка, друга — Томакôвска, третя — Микитиньска, четверта — Чортомлыцка, пята — Каменьска (при рѣцѣ Каменцѣ въ земли кримского хана), шеста — Олешкôвска въ земли турецкôй), сема Сѣчь була опять Каменьска, а осьма звалась Новою Сѣчю надъ рѣкою Пôдпôльною въ рôднôй земли. (Д. И. Эварницкій, „Число и порядокъ запорожскихъ Сѣчей“ въ Кіевск. Старинѣ, т. VIII., 1884; стор. 589—608).

Польща займила давнѣйше, стались приманою для польскихъ панôвъ, щó по призволу королѣвскому просторû куснѣ землѣ пôдъ свою власть загортали. А по-за-якъ тû паны вважали Украину вторымъ Канааномъ, щó въ нѣмъ кишить медомъ и молокомъ, то звалилось ихъ туды вельми багато. Тутъ стали они заводити порядки польскû, изъ-за чого бôльша часть люду посполитого попалась въ неволю. Противъ невыносимои самоволѣ польскои шляхты, щó въ соціяльныхъ и религійныхъ питаняхъ згнущалась зъ природныхъ правъ Руси-Украины, повставъ примученый людъ на Подôлю (1768) и пôдъ проводомъ Гонты та Залѣзняка мстивъ ся крôваво всѣмъ панамъ и жидамъ-арендарямъ, котрû на чужôй займанщинѣ по своєму хозяйнували. Саме-тогдѣ була Польща домашними усобицями такъ безсильна, що не могла вгамувати рѣзнѣ, изъ-за чого зворушеный людъ займивъ цѣлу обширь ôдъ Уманя по Бѣлу-церковь. Ажь при помочи россійскôй подолѣла Польща революцію соціяльну, щó рокотѣла страшнымъ громомъ надъ панскими головами. Коли-жь политичнû партіѣ въ Польщи не переставали мѣжь собою вести усобицѣ, то Россія и Прусы почали вмѣшуватись въ державнû справы польскû. Ôдтакъ прийшло до подѣлу Польщѣ въ рокахъ 1772., 1793. и 1795. Бôльшу часть Руси-Украины займила Россія, Галичина же припала Австріи при першôмъ подѣлѣ Польщѣ.

По принятю уніѣ церковнои литературна жизнь на Руси не могла розвиватись ладомъ природнымъ. Коли люде посполитû корыстувались лишь подекуды церковно-парохіяльными школами, то панскû дѣти вчились понайбôльше въ коллегіяхъ єзуитскихъ и принявши обрядъ латиньскій ставались перевертнями супротивъ колищ-

нихъ братôвъ. Не помогли нѣчого змаганя церковныхъ брацтвъ въ хоссиъ просвѣты землякôвъ: въ наслѣдокъ религійныхъ спорôвъ звернулись тогдѣшні письменники до науки чужои, схоластичнои, и занапастили просвѣтный талантъ своеи батькôвщины.

Грецко-славяньскі брацкі школы процвитали на Руси ôдъ ôсѣмдесятыхъ рокôвъ XVI. вѣку до тридцятыхъ рокôвъ XVII. вѣку. Коли въ парохіяльныхъ школахъ дѣти вчились лишь церковно-славяньскои грамоты, се-бъ-то читаня й письма, то въ высшихъ школахъ брацкихъ выкладано граматику языкôвъ грецкого, церковно-славяньского, латиньского и польского; ôдтакъ учено реторики, поетики, діялектики и богословія. Именно же познакомлювались ученики зъ языками грецкимъ и церковно-славяньскимъ та зъ богословіемъ. Такі школы заснована въ Острозѣ (1580), въ Вильнѣ (1580), у Львовѣ (1586) и въ Кіевѣ (1615). Наука сихъ высшихъ школъ стояла ще въ звязи зъ народною жизнію, и хоча наклонилась уже до методы схоластичнои, то все-таки займалась такими пытанями, які подекуды обходили людей посполитыхъ. Тому-то й деякі письменники наблюдали интересы свого народу. Такъ Христофоръ Броньскій, авторъ „Апокрисиса“, и чернецъ Иванъ Вишеньскій[1]) въ письмахъ своихъ вступались у панôвъ за своими земляками, щó зъ ихъ вины побивались недолею и неволею. Отъ, якъ смѣливо озвавъ ся Броньскій до польскихъ панôвъ въ оборонѣ своихъ примученыхъ братôвъ: „*Не есть Вашимъ Милостямъ тайно и за прошлыми скаргами и за теперешнимъ припомненьемъ великіе а праве незносные, не толко маетности, здоровя и учтивости, але и сумнѣню*

[1]) Про Христофора Броньского й Ивана Вишеньского гляди стор. 135. 136.

заходячее зневолене и стиснене наше. А иж братьею насъ своею зовете, и члонками єдного тѣла речи посполитое менуете, просимо, ужал'теся надъ утисненою братьею своею: нехай васъ рушатъ якъ власне Вашу Милость обходячіе раны и уразы наши. Єслиж теды Ваша Милость (чого не розумѣемо) противъ намъ озябла, в'жды нехай Вашу Милость рушитъ милость правъ Вашихъ Милостей, которіе в' єдныхъ дощкахъ з нашими (в которых кгвалтъ теперъ терпимо) замкнены, и єдными звязками утвержены суть. Стережитеся того, абы тоею дирею, котораяся в' правахъ намъ служачихъ дѣетъ, вси ся Вашимъ Милостямъ свободы не выслизнули..." [1])

Хоча же въ высшихъ брацкихъ школахъ подавалась наука така, яка провôдникôвъ Русинôвъ приготовляла до словесноѝ боротьбы зъ противниками православія, то однако митрополиту Петрови Могилѣ оказалась оца къ тôй цѣли недостаточною. Ôнъ видѣвъ, що Кракôвска академія и коллегіѣ єзуитскѝ выховують славныхъ схолястикôвъ, зъ якими колишнѝ спудеѣ рускихъ школъ мѣрятись не можуть. Про-те выєднавъ собѣ у короля Владислава IV. привилегію на перетворене Кіѣвскоѝ брацкоѝ школы въ коллегію (1632).

Могила устроивъ коллегію по взôрци тогдѣшнихъ высшихъ школъ въ Европѣ, особливо-жь по взôрци академіѣ Кракôвскоѝ. Въ коллегіи его було 8 клясъ. Школярѣ першихъ шѣстьохъ клясъ звались брацтвомъ молодшимъ (sodales minoris congregationis), студенты же семоѝ и осьмоѝ клясы звались брацтвомъ старшимъ (sodales maioris congregationis). Сѝ клясы вызначувались

---

[1]) „Апокрисисъ, албо отповѣдь на книжкы о съборѣ Берестейскомъ, именемъ людій старожитноѝ релѣѝ (религіи) греческоѝ, через Христофора Филялета, в рихлѣ дана". (Вильно, 1597; стор. 430., 431.).

ось-такъ: 1. фара[1]) або аналогія, 2. инфима, 3. граматика, 4. синтаксима, 5. поетика, 6. реторика, 7. философія и 8. теологія.

Фара була елементарнымъ, пôдготовляючимъ степенемъ науки: вчили въ нѣй тôлько латиньского и славяньского читаня та письма. Въ инфимѣ починали ученики говорити по-латиньски, перекладали данî уступы зъ языка латиньского на рускій и навпаки зъ руского на латиньскій и писали екссрциціѣ (вправы). Въ граматицѣ и синтаксимѣ вчились граматичныхъ правилъ трохъ языкôвъ: латиньского, грецкого и церковно-славяньского. Головнымъ предметомъ бувъ языкъ латиньскій; до выученя єго служила трудна граматика Альвара; ôдтакъ ученики писали оккупаціѣ (письменнî домовî вправы) и говорили тôлько по-латиньски. Всѣ прочî науки, якъ катихизисъ, аритметика, стояли на дальшôмъ плянѣ. Въ поетицѣ выкладали науку зложеня вѣршѣвъ, при чôмъ списувались по-руски и по-латиньски всѣлякî вправы въ версификаціи. Силябичными вѣршами писано тогдѣ именно вѣршѣ похвальнî (панеґирики) въ честь знатныхъ осôбъ; складано вѣршѣ на гербъ славного роду, компоновано акростихи[2]), раки[3]), епиграмы[4]) и т. и. Оконечною частію поетики була ми-

---

[1]) Fara (phara) — слово ґаллійске, значить рôдъ, людє одного роду.

[2]) Акростихъ була играшка поетична, по-за-якъ початковî (рѣдше оконечнî) буквы кождого вѣрша творили якесь слово або й речене.

[3]) Пôдъ назвою рака розумѣли такій механичный складъ вѣршѣвъ, котрый можь було читати зъ лѣвои руки до правои, и навпаки зъ правои до лѣвои руки, при чôмъ все вычитувались тî самî слова въ вѣршу.

[4]) Епиграмы укладались въ формѣ яйця, чашѣ, сокиры, пирамиды...

тологія, подавана въ коллегіи дуже обширно. Въ загалѣ уживане митологичного апарату було такъ просторе, що не тôлько тогдѣшнѝ поеты прикрашали всѣми богами поганьскими свои вѣршѣ, але й проповѣдники слова божого та й богословы хôснувались грецкою и римскою митологіею. Такъ Сильвестеръ Коссôвъ въ Патерику порôвнуе печерскихъ угодникôвъ зъ Сатурномъ, Юпитеромъ, Мартомъ, а Галятовскій уважае Юпитера и атеньского короля Кодра прообразами Исуса Христа[1]). Пôдъ реторикою же розумѣли игру формъ словесныхъ, механичнѝ рецепты на зложене періодôвъ, штуку укладати бесѣды на всѣлякѝ пригоды въ житю. Провôдниками въ сѣй науцѣ були латиньскѝ писателѣ Квинтиліянъ и Цицеронъ.

Философію дѣлено на три части: логику, физику[2]) и метафизику; она вважалась слугою богословія (ancilla theologiae) и выкладалась пôсля методы Аристотеля. На философіи вчили такожь геометріѣ и астрономіѣ. Наконець богословіе подавано пôсля системы Томы Аквиньского, славного схолястика й учителя церкви латиньскои. Въ сѣй найвысшôй клясѣ вчили гомилетики[3]), и студенты вправлялись въ писаню проповѣдей. Повный курсъ богословія простягавъ ся черезъ чотыри роки.

Способъ учения на философіи и богословію бувъ схолястичный;[4]) особливо на богословію любувались

---

[1]) „Іоанникій Галятовскій". Къ исторіи южно-руской литературы XVII. вѣка. Н. Ѳ. Сумцова (Ôдбитка изъ тома VIII. „Кіевскои Старины" зъ 1884. р. стор. 5.).

[2]) Пôдъ физикою розумѣли теоретичный выкладъ про зъявища природы.

[3]) Гомилетика (ôдъ ὁμιλία=стоваришене, збôръ) — наука зложения проповѣдей церковныхъ.

[4]) Схолястикомъ (ôдъ schola=школа) звавъ ся той, щô займавъ ся школою або наукою, именно же наукою философич-

въ діялектицѣ[1]) и полемицѣ[2]), и про-те студенты набували вправы, ôдбивати напады противникôвъ.

Выкладъ всѣхъ наукъ въ клясахъ высшихъ ôдбувавъ ся въ языцѣ латиньскôмъ; тôлько славяньскои граматики и катихизиса вчили въ языцѣ церковнôмъ. Школярѣвъ приневолювано не тôлько писати, але й разъ-у-разъ говорити по-латиньски. Въ тôй цѣли для школярѣвъ низшои конґреґаціѣ выдумано листы, вложеніи въ торбинку. Хто сказавъ що-небудь въ мовѣ рôднôй або по-польски, тому давали сей листъ и вписували въ него имя школяря, що провинивъ. Школярь носивъ сей листъ доти, доки не мôгъ накинути его кому-небудь иншому, що промовивъ не по-латиньски; а въ кого сей листъ бувъ черезъ нôчь, того карали.

Цѣль Кіѣвскои коллегіѣ була переважно религійна, а по-за-якъ поняте о православію тогдѣ тѣсно сполучалось зъ понятемъ о Руси, то завданемъ коллегіѣ було, ôдродити и пôддержувати руску народнôсть. Идеаломъ бо митрополита Петра Могилы бувъ такій Русинъ, котрый зберегаючи свою вѣру и мову мôгъ бы своею просвѣтою рôвнатись зъ Поляками. До того идеалу по думцѣ Могилы вела коллегія способомъ выхованя и науки.

Коллегія стояла пôдъ управою ректора, котрый бувъ такожь игуменомъ брацкого богоявленьского монастыря. Ôнъ завѣдувавъ доходами монастыря и коллегіѣ, розсуджавъ справы и бувъ професоромъ богословія. Єго помôчникомъ бувъ префектъ, оденъ зъ черцѣвъ; се

ною. Середньовѣчна наука схолястична займалась переважно доказами правдъ богословскихъ.

[1]) Діялектика (ôдъ διάλεκτος=розмова) — вправа въ науковôй розмовѣ.

[2]) Полемика (ôдъ πόλεμος=боротьба) — штука въ веденю словесноп боротьбы.

бувъ иначе инспекторъ коллегіѣ. Окрôмъ сеи старшины выбрано ще суперъ-интендента, щô мавъ близшій надзôръ надъ школярами. Пôдъ доглядомъ суперъ-интендента мѣжь самыми школярами уряджено внутрѣшню полицію. Суперъ-интендентъ выбиравъ такихъ, на котрыхъ мôгъ спуститись, и приказавъ имъ пильнувати своихъ товаришѣвъ, именно же доносити ему про всяке нарушене законôвъ шкôльныхъ и домашнихъ[1]).

Убогіи школярѣ жили въ бурсѣ коллегіѣ; бурсу-жь удержувавъ тогдѣ Петро Могила своимъ коштомъ. Богатшіи жили въ городѣ окроме коллегіѣ и приходили сюды на науку, але й они були пôдъ доглядомъ начальства коллегіяльного. Въ загалѣ дисциплина була не-въ-мѣру остра. Тѣлесніи кары вважались конче потрѣбными; ôдтакъ щô суботы провинившимъ школярамъ подавано чашу школьну[2]). Всѣ-жь тіи инспекторы, цензоры, авдиторы були причиною деморализаціѣ молодежи, бо вырôджували въ нѣй шпѣгунство, фарисейство й лизунство. Ся недобра система выхованя вытиснула зъ коллегіѣ чувства приязни, товариства й любови. Учителѣ слѣдили за школярами, школярѣ пôдглядували оденъ одного и добачали заслугу въ тайныхъ доносахъ на своихъ товаришѣвъ.

Украинцямъ не могло вподобатись таке выховане молодежи въ Кіѣвскôй коллегіи. Правда, що Петро Могила не думавъ звести народнои просвѣты на блудніи манôвцѣ: ôнъ бажавъ щиро пôднести свою батькôвщину на той степень высшои науки, на якій взнеслась культура захôдно-европейска. Але-жь землякамъ его невпо-

---

[1]) Н. Костомаровъ, „Русская Исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей". Томъ II. Третье изданіе: „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила"; стор. 87—95.

[2]) Про чашу школьну гляди стор. 125.

добалось вже тое, що ôнъ въ плянѣ едукаційнôмъ вызначивъ перше мѣсце мовѣ латиньскôй, котра въ тогдѣшнѣй Польщи була признакомъ чоловѣка ученого. Рознеслась ôдтакъ чутка, що коллегія не есть православна, що учителѣ еи, образованû за границею, зараженû суть ересію. Довѣдались и люде посполитû, що въ коллегіи учать мовою противникôвъ православія, про те въ 1635. роцѣ ватага люду пôдъ проводомъ козакôвъ кинулась на коллегію, щобы спалити еѣ и повбивати наставникôвъ. Сю подѣю описуе Сильвестеръ Коссôвъ, тогдѣшній префектъ коллегіѣ, въ своѣмъ письмѣ „Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich"[1]). Коли той дѣяльный протестъ противъ новыхъ

[1]) „Już to czwarty rok zapędy swe cyrkluje, jakochmy w Kiowie Palladyjskie kunszty, w akademiach katholickich idaeowane, na dowcipach ruskich solidius a niżeli przed nami będący latina lingua floryzować poczęli... Kwaśno na to wprawdzie pojżrzała niestatecznica ona na kole zawiodująca, abowiem skoro jedno z Jego Mością Ojcem Piotrem Mohiłą, metropolitą Kiowskim (na ten czas archimandrytem) zawitalichmy do ciebie wiekopomny Kiowie, a pasąc źrzenice twemi setnicami świętych, twemi nieobeszłemi wałami, primas Minervae manus applikowali: wnet o nas takie rumory w uszy ludzkie naganiać poczęto, żechmy unici, żechmy nie prawosławni. Zkąd jakie pioruny, jakie gromy i trzaskawicy różne na nas wywierały się, język atramentowy anatomizować nie może. Był ten czas, żechmy się wyspowiadawszy, tylko już oczekiwali, poki nami xieńce Dnieprowych jesiotrów nadziewać zechca, abo poki jednego ogniem, drugiego mieczem na drugi świat zaślą. Tandem nieogarniony on sercowidz, bacząc niewinność naszą, a wielką potrzebę uczciwych muz narodowi ruskiemu, rospędził te fałszywych opinij chmury, i takim trzaskawicom exhalacye zatamował: oświecił serca wszytkich, że nas poznano bydź prawdziwemi synami cerkwie wschodniej... A zatym za osobliwą łaską i błogosławieństwem Wszytkowidza poczęli Ich Mości panowie obywatele Kiowscy i inszych powiatów obficiej a niżeli przedtym za inszych przodków naszych (którzy sine interruptione aż do nas po łacinie uczyli) dziatkami swemi jako mrówеczkami horrea nostra Apollinea napełniać, Helikonem, Parnassem

порядкôвъ у школѣ влагодивъ ся, то змагалась чужа наука въ коллегiв, а занапащувалась просвѣта своя питома.

А вже-жь въ Кiѣвско-Могиляньскôй коллегiи выховалось багато талановитыхъ мужѣвъ, щó мѣжь православными були провôдниками въ словеснôй боротьбѣ зъ унитами и латинянами та вызначились въ исторiи литературы важными письменными творами. Хочь отже наука схолястична, яка розвивалась въ Кiєвѣ, була противна просвѣтнôй вдачи руско-украиньского народу, хочь она справдѣ запоморочувала здоровый розумъ всякого тямущого чоловѣка, то все-таки була она наукою, мѣжь-тымъ коли въ Москвѣ саме-тогдѣ тьма тьмуща огорнула спящу землю.

Репрезентантами схолястичнои науки на Руси були именно два мужѣ, Лазарь Барановичь и Iоанникiй Ґалятовскiй. Хоча-жь они були великими прихильниками того середньовѣчного наукового напряму, то не ставали сторчакомъ противъ суспôльныхъ змагань своихъ землякôвъ и вразъ съ Иннокентiємъ Ґизелемъ пѣклувались чи-мало долею своеи батькôвщины. Тû три грамотѣѣ вытворили собѣ идеалъ политичного и суспôльного житя на Украинѣ и списували одвѣтнû гадки въ своихъ творахъ. Ось програма тогдѣшнихъ политикôвъ украиньскихъ: 1) Украина лѣвобережна и правобережна стояти-ме пôдъ протекторатомъ царя московского. 2) Украинцѣ оказують Москвичамъ всякû моральнû услуги, примѣромъ посылають въ Москву ученыхъ богословôвъ и проповѣдникôвъ, спѣвакôвъ, садôвникôвъ. 3) Москва, Польща й Украина творять взаимну, дружну звязь и вы-

---

one tytułować, jemi się szczycić." (Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich... przez wieleb. Ojca Sylwestra Kossowa... napisane. — Drukowane w s. Lawrze pieczarskiej. Roku Pańskiego 1635. p. 1. 2).

ступають противъ спôльного ворога, Турка. Пôсля пляну тыхъ патріотôвъ треба було выгнати бисурманцѣвъ зъ Европы, даровати православнымъ народамъ балканьского пôвъ-острова свободу и вызволити Єрусалимъ зъ-пôдъ неволѣ турецкои. 4) Украина користує ся повною административною автономією, духовенство зависить ôдъ патріарха царгородского; ôдтакъ Кіѣвскій митрополитъ выбирає ся соборомъ духовенства и людей свѣтскихъ, а низше духовенство выбирає ся громадою. 5) Городяньска управа находить ся въ рукахъ свобôдно выбраной старшины, котра стоить пôдъ гетьманомъ. 6) Въ бôльшихъ городахъ мають бути коллегіѣ и друкарнѣ, въ селахъ школы, по мѣстахъ и селахъ шпиталѣ. 7) Люде посполитї не мають своеи волѣ; надъ ними панує козацка старшина и духовенство одвѣтно выразнымъ словамъ старого Завѣта; однакже старшина мае ôдноситись до простого люду зъ христіяньскою любвою не обтяжаючи мужикôвъ роботами и данинами[1]).

Хоча сеся програма тогдѣшнихъ патріотôвъ рускихъ не може насъ вдоволити изъ-за того, що въ мужикахъ не узнає людей вольныхъ, то однако одвѣтно духови того часу не мôгъ зложитись иншій поглядъ на

---

[1]) Н. Ѳ. Сумцовъ, „Характеристика южно-русской литературы XVII. вѣка". Кіевъ 1885; стор. 14. 15. (Ôдбитка изъ Кіевскои Старины, т. XI. стор. 1—12). — Лазарь Барановичь замѣтивъ, що мужики готовї панамъ мститись изъ-за тяжкои роботы. Порôвн. отъ-се мѣсце въ его поетичнôмъ творѣ:

Trzeba robić, to szlachta ukraińska prawi
Swym chłopom, do roboty czemuś nie postawi;
Stoją chłopi za górą, szlachta gdy powiada
Trzeba robić, — im echo bić się tylko składa;
A tak zrobić tylo się że im bić dostaje
Słyszeć, chłop ukraiński robić nie przystaje.

(„Lutnia Apollinowa każdej sprawie gotowa". Kijów 1671; p. 419)

ôдносины панôвъ до людей посполитыхъ. Впрочôмъ змагання тыхъ просвѣтныхъ дѣячѣвъ на Украинѣ були справдѣ похвальнѣ: они бо повздержували своихъ землякôвъ на ховзкôй дорозѣ у пропасть, въ яку керманичѣ политики московскои попыхали безталанну Украину.

Вже Кієвскій митрополитъ Сильвестеръ Коссôвъ не хотѣвъ зложити присяги цареви, коли въ договорѣ Переяславскôмъ (1654) Богданъ Хмельницкій пôддавъ Украину пôдъ власть Москвы. Ажь довшими заходами московскихъ бояръ повелось наклонити сего патріота-єрарха до тои присяги. Якъ Коссôвъ пôймавъ автономію рускои церкви, можна дôзнатись изъ сихъ єго слôвъ: „Гетьманъ посылавъ бити чоломъ цареви и пôддавъ ся єму зô всѣмъ вôйскомъ, а я зô всѣмъ соборомъ бити чоломъ — не посылавъ; жию я зъ духовными людьми самъ по собѣ нѣ пôдъ чиєю властію"[1]. Та не тôлько московске правительство згнущалось зъ автономіѣ Украины: найшлись и мѣжь Украинцями людє, щó запапащували народнѣ и церковнѣ права своєи батькôвщины. Се бо гетьманъ Брюховецкій, щó не-въ-мѣру пôдлещувавъ ся боярамъ московскимъ, подавъ Москвѣ гадку назначити Кієвскимъ митрополитомъ Москвича. Але супротивъ напасти на вôльности церкви украиньскои выступили (1666) єрархи рускѣ, заявляючи, що имъ лучше приняти смерть, нѣжь митрополита зъ Москвы[2]). Однакже духовенство не здужало опертись самоволѣ московского правительства. Небавомъ (20. червня 1685) скликано въ Кієвѣ соборъ, щобъ розсмотрити питанє про пôдчиненє церкви украиньскои патріархови Московскому. Хочь архієпископъ

[1]) Н. Ѳ. Сумцовъ, „Іоанникій Галятовскій". Къ исторіи южно-русской литературы XVII. в. Кієвъ 1884. (Ôдбитка изъ Кієвскои Старины, т. VIII.; стор. 18.)

[2]) ibid., стор. 19.

Черниговскій, Лазарь Барановичь зъ иншими іерархами на томъ соборѣ не явивъ ся, хочь Украинцѣ заворушились тымъ нарушенемъ останковъ автономіѣ церковнои, то однакъ по воли Москвы патріархъ Царгородскій не протививъ ся ôдлученю церкви украиньскои зъ-пôдъ своеи верховнои власти. Ôдтакъ митрополитъ Кіѣвскій, стоячи пôдъ рукою патріарха Московского, не смѣвъ уже пôдносити голосу въ оборонѣ правъ церкви украиньскои.

Опôсля неприязнь Москвичѣвъ до Украинцѣвъ змоглась до тои степени, що ихъ не вважано гôдными, займати въ іерархіи высшіи достоинства. Тому-то патріархъ Єрусалимскій Досиѳей писавъ листы до царя Петра В., просячи єго, щобы ôнъ Русянина або козака не поставлявъ нѣ патріархомъ, нѣ митрополитомъ, але щобъ пôдносивъ до сихъ достоинствъ Москвичѣвъ, хоча бы й не-мудрыми були[1]).

---

[1]) „Аще пріидутъ отсюды или Сервы, или Греки, или отъ иного народа туды, аще бы и случайно были мудрѣйшія и святѣйшія особы, Ваше державное и богоутвержденное царствіе да никогда сотворитъ митрополитомъ или и патріархомъ Грека, Серва или и Русянина, но Москвитяновъ, и не просто Москвитянъ, но природныхъ Москвитянъ, многихъ и великихъ ради винъ, аще и не мудріи суть: понеже патріархъ и митрополитъ, ежели суть добродѣтельніи и мудріи, веліе есть добро, аще ли же и не суть мудріи, довлѣетъ добродѣтельнымъ быти, и да имѣютъ мудрыхъ клириковъ и въ иныхъ чинахъ.“ — „Аще великое твое царствіе имѣетъ намѣреніе учинити избраніе патріарха, да повелитъ, чтобъ не учинилось избраніе особы изъ Козаковъ и Россіянъ и Сербянъ и Грековъ, зане суть много смѣшени и сплетени съ схизматиками и еретиками, ниже имутъ нелестна и чиста во всемъ православнаго догмата, но да повелитъ быти избранію особы изъ самого Москвича“... (Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ. Сочиненіе Сергѣя Соловьева. Томъ XV. Москва 1865. Исторія Россіи въ эпоху преобразованія. Томъ III., стор. 419. 427).

Въ четвертôмъ сьмъ період҃ литература богословска була зъявищемъ дивовижнымъ у словеснôй жизни народу рускoго. Коли въ попереднихъ періодахъ византійщина зъ енциклопедичными сухими збôрниками не була одвѣтною питомôй нашôй просвѣтѣ, то латиньска схолястична наука явилась неначе образомъ карикатурнымъ, щó въ убогôй хатѣ висить на стѣнѣ мѣжь поважными образами святыхъ угодникôвъ церкви грецкои. Въ стилю бомбастичнôмъ списувались не тôлько статьѣ богословско-полемичнѝ, але й проповѣди, и ôдтакъ утворилась якась мистична писанина, котрои крôмъ автора безперечно нѣхто не розумѣвъ. Мабуть не догадувавъ ся Петро Могила, щó апаратъ схолястичнои науки, якій бинъ подавъ своѣй коллегіи, стане ся засновкомъ культуры чужои, котра при задумчивôй вдачи Украинця могла звестись на блуднѝ манôвцѣ й слѣпапки. Коли Іоанникій Ґалятовскій тою наукою корыстувавъ ся неначе тараномъ до побиваня ворогôвъ православія, коли сей умный схолястикъ въ полемицѣ своѣй поборювавъ не тôлько латинянъ, але й жидôвъ, магометанцѣвъ та поганцѣвъ, то Лазарь Барановичь загнавъ ся въ діялектичныхъ нѣсенѣтницяхъ въ памороку мистицизму, добачаючи въ поодинокихъ буквахъ якого слова ключь глубокои мудрости и накручуючи слова грамоты святои до писанины змѣсту политичного[1]).

[1]) Примѣромъ у словѣ Русь поодинокѝ буквы по мнѣнію Барановича зъображають ось-такѝ тайнѝ мудрощѣ: „RVS. Przez literę R wyznawa Patrem Radicem, w którym movemur; przez V wyznawa Verbum, w którym vivimus; przez S Spiritum Sanctum, w którym sumus. („Wieniec Bożej Matki“.. Czernihów 1680. p. 128.) — Цѣкавымъ есть такожь мистичный поглядъ на титулы царя Ѳеодора Олексѣевича „всея великія и малыя и бѣлыя Россіи Самодержца:“ „Иже есть велій Господь... сей Тебе великія Россіи Самодержца постави. А иже елико великъ бѣ, толико сми-

А вже-жь схоластична мудрôсть розвивалась на Украинѣ бодай на тôй нивѣ словеснôй, котру передше справлено пôдъ вплывомъ византійщины: въ Москвѣ була-бъ она отже неначе дивовижною одежею на тѣлѣ мертвяка. И отъ, найшлись деякî украиньскî грамотѣѣ, примѣромъ Епифаній Славинецкій, Дмитро (Ростôвскій) Туптало, и и., щó науку Могилянскои коллегіѣ намагались пересадити въ Москву, де пôтьма морочила духа не то людей простыхъ, але й гордовитыхъ бояръ. Склалось отже дивне диво, що Москва познакомилась зъ наукою схоластичною, хоча тамъ заледво початки церковнои грамоты денекуды дѣтворѣ подавались.

Царѣ московскî старались всѣми силами и тыхъ письменникôвъ украиньскихъ наклонити на свою сторону, щó не покидали своеи батькôвщины. Именно оба талановитî мужѣ, Барановичь и Ґалятовскій, одержували зъ Москвы неразъ подарунки и тымъ способомъ спинялись чи-мало у своѣмъ змаганю патріотичнôмъ. Въ тôмъ-то часѣ Украина лишь зъ великимъ трудомъ опиралась могучимъ вплывамъ Москвы та Польщѣ: именно правобережна Украина по-неволи нахилялась до культуры польскои, а лѣвобережна Украина побивалась кормигою Москвы. Тогдѣ-то лишь деякî грамотѣѣ списували свои творы въ языцѣ такôмъ, котрый наближувавъ ся до мовы живои; найшлись уже письменники, щó вырobляли якійсь книжный, незрозумѣлый языкъ; ба, були й такî, щó за проводомъ Мелетія Смотрицкого въ творахъ своихъ хôснувались мовою польскою. Особливо Лазарь Барановичь сполучавъ въ своѣй особѣ оба напрямы, бо

рися, зракъ раба пріемый, умаливый себе, тебе малыя Россіи Самодержца прослави. О немъ-же в' пѣсепехъ пѣсней: Братъ мой бѣлъ и крассенъ, Тебе бѣлыя Россіи Самодержца укрѣпи". („Notij pięć, ran Chrystusowych pięć". Czernihów 1680; p. 44[1]).

однѣ книги списував незрозумѣлымъ рускимъ, а другі польскимъ языкомъ.

Зъ годомъ-перегодомъ запропастивъ ся мѣжь духовными грамотѣями рускими идеалъ того политичного и супôльного житя на Украинѣ, якій утворили собѣ просвѣтнѣ дѣячѣ Барановичь, Ґалятовскій и Ґизель, а натомѣсць появились симпатіѣ до россійскои политики Петра Великого. Честолюбивѣ мужѣ, якъ Стефанъ Яворскій, Теофанъ Прокоповичь, не добачали въ безталаннôй Украинѣ одвѣтного поля для своеи карієры, то й присвятили свои прислуги сему цареви, що усувавъ всякѣ прикметы національнои самостôйности ихъ ôтчины. Притягаюча сила велита пôвнôчного була така, що Яворскій, Галичанинъ и префектъ Кієвскои академіѣ, полюбивъ Москву мовь свою батькôвщину; якъ же поставлено его завѣдателемъ патріаршого престола, то бажавъ лишь угодити царевп и згнущавъ ся зъ Мазепы, коли сей гетьманъ переставъ служити Петрови[1]). А вже-жь талановитый Прокоповичь, ставши душею святѣйшого Синода, бувъ головнымъ речникомъ реформъ Петра В. и наклонявъ не то Россіянъ, але й своихъ землякôвъ пôдъ желѣзну руку могучого володаря. Ба, можна сказати, що реформы Петра були-бъ заснѣтились въ зародѣ, коли-бъ той умный Украинець не допомôгъ ему довершити задуманого дѣла. Такъ отже деякѣ Украинцѣ для

---

[1]) Ось зъ якою наругою ôдзывае ся Яворскій про Мазепу, котрого передъ 1709. рокомъ вельми хваливъ:

„Изми мя Боже, — вопіетъ Россія —
Отъ ядовита и лукава змѣя,
Єгоже ждаша адскія заклепы,
Бывша вожда Івашка Мазепы“...

(В. Науменко, „Стефанъ Яворскій въ двойной роли хвалителя и обличителя Мазепы“ въ Кієвскôй Старинѣ, т. XIII. 1885, стор. 172—175).

личнои корысти ôдцурались своєи батькôвщины, гадаючи, що Украина справдѣ на вѣки заснула.

Краще ôдъ словесности богословскои розвивалась въ сѣмъ періодѣ литература исторична. Коли бо духовники въ творахъ богословскихъ хôснувались подекуды свѣтоглядомъ чужимъ, то лѣтописцѣ та историки служили въ загалѣ интересамъ свого народу, заявляючи велику любовь до своєи батькôвщины. Такъ Самовидець, Самôйло Величко и и. були патріотами украиньскими и хотѣли наблюдати прикметы рôдиои мовы въ письмахъ своихъ. А вже-жь и мѣжь лѣтописцями були такî, щô въ творахъ своихъ не думали хôснуватись живою рôдною мовою. Се бо Иннокентій Гизель писавъ твердымъ языкомъ церковно-славяньскимъ, а ôдтакъ авторъ „Исторіѣ Руссовъ" [1]), намагавъ ся писати по-россійски, хоча впрочôмъ бувъ добрымъ патріотомъ. А по-за-якъ любовь до народныхъ святощій мѣжь письменниками стала выгасати, то Іоахимъ Єрличь зладивъ свою лѣтопись по-польски и заявивъ антипатію до козачины [2]).

---

[1]) „Исторія Руссовъ или Малой Россіи". Сочиненіе Георгія Конискаго, архіепископа Бѣлорускаго". Москва, 1846. — Новѣйшî доследы историчнî доказують, що авторомъ „Исторіѣ Руссовъ" не єсть ученый архіепископъ Георгій Конискій. („Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся". Сочиненіе Геннадія Карпова. Москва, 1870; стор. 44—50.),

[2]) Ось заголовокъ лѣтописи Іоахима Єрлича: „Latopisiec albo Kroniczka różnych spraw i dziejów dawnych i teraźniejszych czasów, z wieku i życia mego na tym padole świata, ile pamięć moja mogła znosić i wiedzieć, o czem z czytania jako i z widzenia na piśmie po sobie w krótce i na potomne czasy potomkom moim zostawuję; chcącemu wiedzieć z czytania tych książek w posiedzeniu przy dobréj myśli dla zabawy, pod rokiem od narodzenia Syna Bożego w Trójcy jedynego, Twórcę wszego, Pana wiekuistego. 1620. roku". — Сего лѣтописця выдавъ К. В. Войцицкій, въ Варшавѣ 1853. р. Єрличь живучи

Пôдъ конець сего періода зъ упадкомъ Украины мова руско-украиньска не могла въ письмѣ устоятись супротивъ централизаціѣ россійскои, и ôдтакъ деякû лѣтописцѣ стали писати по-россійски. Такъ Александеръ Ригельманъ зложивъ свое „лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи“ [1]) въ тôй мовѣ, котра пôдъ вплывомъ церковщины изъ нарѣчія московского вытворювалась въ письменну мову россійску. Коли вже й лѣтописцѣ полишили мову живу и наклонились до языка такого, котрый для ихъ землякôвъ бувъ незрозумѣлымъ, то прорвалась остання нитка, що звязувала грамотѣѣвъ зъ людомъ неписьменнымъ.

Письменники рускû, познакомлюючи своихъ землякôвъ зъ наукою схолястичною, займили зъ культурного городу захôднои Европы такожь одну ростину, що въ рускôмъ зѣльнику не могла природно розвиватись. Сею

за панованя чотырохъ королѣвъ польскихъ, Жигимонта III., Владислава IV., Яна Казимира и Михайла Корыбута обôймивъ въ своѣй лѣтописи простору добу подѣй историчныхъ. Се бувъ рускій шляхтичь, що писавъ переважно въ печерскôмъ монастырѣ. Козакôвъ не злюбивъ ôнъ и назвавъ ихъ повстане „bezbożną wojną chłopską, czyli rozbojem domowym“ (стор. XXVI.). На сторонѣ 115. 116. (тому I.) замѣстивъ Єрличь руску пѣсню про Миколу Потоцкого, гетьмана короннаго. Єѣ скомпонувавъ якійсь грамотѣй именемъ Запорожцѣвъ, заявляючи сему могучому польскому шляхтичеви ось-таку смѣлу мову:

„Глянь оберни ся, стань а задиви ся, который маешь много,
Же ровный будешь тому, въ которого не маешь нѣчого....
Невинные души берешь за уши, вольность одеймуешь,
Короля не знаешь, рады не дбаешь, самъ собѣ сеймуешь....“

[1]) А. Ригельманъ написавъ „Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще“. Москва, 1847. До сего свого твору додавъ ôнъ портретъ Богдана Хмельницкого, 27 украиньскихъ типôвъ зъ рôжныхъ станôвъ и двѣ карты стародавнои и новои Руси-Украины.

заграничною ростиною були середньовѣчнѝ мистеріѣ або церковнѝ діялоги, котрѝ на Руси звались трагедіями, комедіями, трагедо-комедіями або й школьными драмами. По-за-якъ предметомъ тыхъ діялогôвъ були часто правды догматичнѝ и моральнѝ, то любувались ними тôлько люде письменнѝ, именно же духовники й студенты коллегіѣ Могиляньскои; неграмотнѝ же люде не могли розумѣти тыхъ мистерій, щó представлялись въ мовѣ церковно-славяньскôй. Але жь тѝ школьнѝ драмы оказались вельми поважными а деколи й нудными навѣть и высшимъ верствамъ суспôльности рускои, и про-те мѣжь актами ôдбувались дѣѣ комичнѝ, щó звались „интермедіями“, або „интерлюдіями“[1]). Тому же, що тѝ сцены мѣжь актами представлялись въ мовѣ зрозумѣлôй для люду неписьменного, будивъ ся и въ мужикахъ интересъ для комедіѣ. Однакже бôльше популярною була „драма вертепна“, щó взяла свôй зачатокъ изъ театра маріонетокъ. Въ нѣй представлялись не тôлько сцены зъ исторіѣ рôздва Спасителя, але й подѣѣ зъ житя людей посполитыхъ. Коли отже мову руско-украиньску выгнано изъ святынѣ просвѣты народнои, то найшла она собѣ пристановище въ вертепѣ мѣжь смирными пастухами, щó ôддавали поклôнъ новонародженому Спасителеви свѣта.

Коли въ тôй Руси, щó зупинилась пôдъ властію Россіѣ, не смѣвъ уже нѣхто выдавати письмъ своихъ по (мало)руски, то литературна жизнь запропастилась майже зовсѣмъ. Хоча деякѝ грамотѣѣ ще й списували рускѝ творы, то не могли ихъ выпечатати, изъ-за чого тѝ писаня до нашого часу мало кому були звѣстнѝ.

---

[1]) „Интермедіѣ“ и „интерлюдіѣ“ — слова середньовѣчно-латиньскѝ; порôвн. лат. intermedius,-a,-um и interludo,-ĕre; — въ книжнôмъ рускôмъ языцѣ звались тѝ игры „междувброшенная забавная игралища“.

Такъ оденъ недовченый чернець, Климентій Зѣновіѣвъ написавъ всѣлякй „вѣршѣ“, въ котрыхъ зъобразивъ важнѣйшй проявы суспôльного житя зъ кôнця вѣку XVIII[1]). А по-за-якъ на Украинѣ политичными пытанями не вôльно було тогдѣ займатись, то богато письменныхъ людей стали заходитись коло хозяйства, и ôдтакъ свои практичнй досвѣды списували они иногдѣ въ хосенъ землякôвъ. Сюды належить именно отъ-сей письменный творъ: „*Книжка для господарства, указующая, якъ ратовати въ хоробахъ всякую скотину, то есть, конѣ, волы, овѣцѣ, козы, свинѣ; якъ бѣлити полотно, якъ боронити пашнѣ отъ саранчи, якъ ратоватися отъ джумы, якъ губити гусѣлницю отъ капусты, якъ ловити рыбу, якъ губити мыши и щурѣ, якъ ратовати скаженіи собаки, якъ ратовати людей, которыхъ собаки скаженіи покусали, якъ ратовати человѣка, который не въ давномъ времени зъ ума зыйдетъ*“[2]).

Такъ отже давнй лицарѣ-козаки стались хлѣборобами й не смѣли пôднести протесту противъ новыхъ порядкôвъ на Украинѣ. А вже-жь почуте народности не выгасло въ потомкахъ козакôвъ. На згарищи народнои святынѣ тлѣла ще искра, щô небавомъ заблисла яснымъ поломямъ; ще жило народне слово, котре небавомъ въ творахъ славныхъ писателѣвъ мало заявити животну силу самого народу руского. Коли отже по затратѣ политичнои самостôйности апатія суспôльности рускои для всякои дѣяльности що-разъ бôльше змагалась, выступивъ на Украинѣ зъ розумною наукою Григорій Са-

---

[1]) Розвѣдку про литературну дѣяльнôсть Климентія Зѣновіѣва подавъ П. Кулѣшь въ Основѣ (С.-Петербургъ, Январь, 1861. стор. 159—234).

[2]) „Кіевская Старина“, т. IX. 1884, въ статьѣ Ц. Г. Нейманa п. з. „Любопытная книжица конца XVIII ст.“ стор. 525—529.

вичь Сковорода, щó его звано украиньскимъ Сократомъ. Ôнъ бажавъ устнымъ словомъ зворушити Украинцѣвъ, приголôмшеныхъ недолею, и наукою спонукати ихъ до пôзнаня самыхъ себе. Хоча-жь ôнъ въ хосенъ народу нѣчого не писавъ, та лишь для высшои верствы суспôльности моральнѝ деякѝ науки въ книжнôй мовѣ зладивъ, то все-таки есть ôнъ въ історіѣ просвѣты Украины важнымъ дѣячемъ, по-за-якъ жиючи мѣжь людомъ неначе показавъ Котляревскому дорогу, котрою треба ступати, щобъ утворити словеснôсть свôйску, самостôйну. И справдѣ, не пожалували труду тѝ мужѣ, щó у простого люду хотѣли дôзнатись про его свѣтоглядъ, щó вчились у него рôднои мовы, щó переймили ôдъ него величне богацтво поезіѣ простонароднои. Та-жь нарôдъ рускій мае ôдъ давныхъ-давенъ свою устну словеснôсть, котра красою своею перевысшае нашу литературу книжну. Рускѝ пѣснѣ мають славу европейску и побôчь сербскихъ пѣсень народныхъ суть найкрасшими изъ поетичныхъ творôвъ славянщины. И дивне диво! той простый нарôдъ, на котрый ученѝ грамотѣѣ поглядали зъ презирствомъ, котрого они нѣчого не хотѣли вчити, творивъ собѣ ôдъ поконвѣчныхъ часôвъ то митичнѝ и космологичнѝ колядки, то думы й пѣснѣ, и заявивъ свѣтови таку живучу силу, якою мало котрый нарôдъ може звеличитись. Коли въ XVII. и XVIII. вѣцѣ письменный рускій языкъ стававъ ся дивовижнымъ, макароничнымъ[1]), то народна мова являлась справдѣ животворною, бо саме тогдѣ выспѣвавъ рускій людъ найкрасшѝ думы историчнѝ про славу своихъ лицарѣвъ.

---

[1]) Макароничнымъ звавъ ся польскій языкъ, примѣшаный зъ латиньскими словами и зворотами. Такимъ языкомъ хôснувались Поляки ôдъ часôвъ Жигимонта III. черезъ два столѣтя.

Въ четвертôмъ періодѣ исторіѣ литературы рускои видимо отже сумный образъ упадку словеснои жизни изъ-за того, що свои люде хотѣли свою батькôвщину просвѣтити наукою схолястичною, мѣжь-тымъ коли чужî люде накидували Руси-Украинѣ свою мову и литературу. Поки Украина була сильна, поти опиралась напастямъ непрошеныхъ опѣкунôвъ, коли-жь утратила свободу и волю, то похилилась мовь былина въ поли ôдъ подуву вѣтру студеного. Талановитî Украинцѣ покидали рôдну землю и переносили свѣтло науки въ Москву та въ Петербургъ, изъ-за чого мати рускихъ городôвъ, покинена найкрасшими сынами, сталась неначе бѣдною вдовою, щô на згарищи батькôвщины сумуе й горюе.

Зъ-помѣжь другихъ народôвъ славяньскихъ тôлько одинî Россіяне на основѣ культуры Руси-Украины двиглись до самостôйнои просвѣты, и почавши ôдъ Михайла Василевича Ломоносова (1711—1765) стали розвивати свою словеснôсть, по-за-якъ Петро Великій и Катерина II. вельми пѣклувались долею ученыхъ мужѣвъ. До Петра В. хôснувались московскî письменники такимъ языкомъ, въ якôмъ на Руси-Украинѣ ученî грамотѣѣ, примѣромъ Дмитро Ростôвскій, списували свои творы. Поки Украинцѣ не занесли свѣтла науки въ Москву, поти не засвитала тамъ денниця просвѣты. Ще въ начатку XVII. вѣку Москва обведена була неначе хиньскимъ муромъ, крôзь котрый не могла промкнутись нѣяка новизна захôдно-европейска. Се бувъ той дивовижный „китаизмъ"[1]), щô удержувавъ Москвичѣвъ мовь въ пôдземнôмъ погребѣ, де нѣколи не явить ся ясный лучь

[1]) Про „китаизмъ" въ Москвѣ гляди П. Полевого „Історію русской литературы въ очеркахъ и біографіяхъ" (С.-Петербургъ 1872), стор. 168.

сонѣчный. Тогдѣ „справщики"[1]) славились ще свѣточами суспôльности, хочь по словамъ черця Арсенія Глухого були се люде, щó не мали понятя нѣ о „православію", нѣ о „кривославію", щó иногдѣ не понимали рôжницѣ мѣжь самогласными а согласными[2]). Тому-то тогдѣшнй „Азбуковники" уважають ся дивовижнымъ зъявищемъ въ исторіи словесности[3]). Ажь въ 1633. р. патріархъ Филаретъ завѣвъ высшу школу грецко-латиньску въ московскôмъ Чудовôмъ монастыри, а ôдтакъ въ 1649. р. бояринъ Ртищевъ основавъ ще одну школу при монастыри Андрѣѣвскôмъ, и для науки молодежи прикликавъ кôлькохъ ученыхъ черцѣвъ изъ Кіѣвскои печерскои Лавры. Ихъ привѣвъ туды Епифаній Славинецкій, щó вчивъ ся въ коллегіи Могиляньскôй и въ школахъ заграничныхъ, и ôдтакъ бувъ першимъ ученымъ Украинцемъ, котрый бажавъ познакомити Москвичѣвъ зъ просвѣтою захôдно-европейскою. Були тогдѣ въ Москвѣ емиґранты такожь зъ иншихъ земель славяньскихъ. Мѣжь ними ôдзначавъ ся Юрій Крижаничь, родомъ Сербъ, котрого за его науковѣ змаганя выслано на Сибирь. Однакже слѣпа пристрасть „китайцѣвъ" въ ненависти до чужои просвѣты була все ще вельми сильна, изъ-за чого и Московскій патріархъ Никонъ (1652—1666), чоловѣкъ ученый й енергичный, не мôгъ выдержати словесной боротьбы зъ тыми прихильниками мертвои старовины. Хотячи справити церковнѣ книги корыстувавъ ся Никонъ именно помочію Епифанія Славинецкого

---

[1]) Про „справщикôвъ" гляди стор. 28., замѣт.

[2]) П. Полевый, ibid.

[3]) Въ „Азбуковникахъ" поясню̂вано н. пр. слово „Адамъ" символично, неначе-бъ оно означало чотыри стороны свѣта; отже сказано тамъ, що А означае схôдъ, Д — захôдъ, А — пôвнôчь, М — пôвдень (П. И. Житецкій, „Старинныя воззрѣнія русскихъ людей на русскій языкъ" въ Кіев. Старинѣ, т. IV, 1882; стор. 288.).

и довершавъ смѣло великого дѣла, хочь не догадувавъ ся, що его выступлене противъ „справщикôвъ“ выкличе великій „расколъ“ въ суспôльности московскôй. Якъ Петро В. перетворивъ Москву въ Россію (се-бъ-то въ Русь), смирилась оппозиція супротивъ реформъ политичныхъ, церковныхъ и просвѣтныхъ. Ломоносовъ утворивъ литературный языкъ россійскій, а талановитû писателѣ: Фонъ-Визинъ, Державинъ и и. були творцями россійскои литературы въ другôй половинѣ вѣку XVIII.

Коли Россія пôдносилась въ розвою національнôмъ и просвѣтнôмъ, то Болгарія летѣла стрôмъ-головъ у пропасть затраты жизни народнои. Болгарами остались лишь хлѣборобы, а высшû верствы суспôльности ставались перевертнями-Греками. Найбôльшимъ ворогомъ болгарского народу було грецке духовенство, щó вразъ зъ темнымъ духовенствомъ болгарскимъ нищило й палило всякû книги болгарскû. Ба й на Атонѣ, щó бувъ колись центромъ ученыхъ Славянъ, гибли рукописи ôдъ невѣжи черцѣвъ[1]). Колись була Болгарія славна, и въ лихолѣтю татарскôмъ посылала Руси книги и своихъ грамотѣѣвъ: въ XVI. вѣцѣ приходили деякû Болгары въ Русь то по книги, то по хлѣбъ насущный. Въ кôнци XVII. вѣку въ часѣ вôйны Австріѣ зъ Турціею блисла Болгарамъ надѣя на помôчь въ недоли; коли-жь имъ Австрія не подала пôльги, то ôдъ половины XVIII. вѣку ставъ той примученый нарôдъ добачати въ Россіи свого будущого освободителя зъ-пôдъ ярма турецкого.

Щаслившû ôдъ Болгаръ були Сербо-Хорваты, щó пôдъ управою Венеціянôвъ корыстувались свободою. Гарно розвивалась ихъ литература въ Дубровнику (Ра-

---

[1]) Про Атонъ гляди стор. 13.

ґузѣ)[1]); именно поеты Иванъ Ґундуличь и Юній Пальмотичь були славно звѣстнй въ Европѣ.

Сусѣды Сербо-Хорватôвъ, Словѣнцѣ, попались пôдъ кормигу реакціѣ, щó поборювала змаганя пропаґанды Лютеровои; тому-то въ XVII. и XVIII. вѣцѣ не було мѣжь ними майже нѣякои жизни словеснои.

Сумнѣйша доля напосѣлась на Чехôвъ: ихъ силу народну зломано въ нещаснôй боротьбѣ на Бѣлôй Горѣ (1620). Ôдъ-тогдѣ стала словесность загибати, а жаль за лучшими часами выразивъ ся въ ческôй приповѣдцѣ: „všecka sláva, všecka krása — polní tráva". Ажь въ кôнци XVIII. вѣку ôдживъ духъ народный по тяжкихъ злидняхъ, коли наступила доба ôдродженя національного.

Мѣжь-тымъ коли въ Чехахъ по втратѣ свободы жизнь словесна загибала, въ сусѣднѣй Польщи розвивалась литература якось недоладно, хочь въ тôмъ краю высшй станы корыстувались свободою золотою. Пôдъ рукою єзуитôвъ выховувалась нова ґенерація просвѣтныхъ дѣячѣвъ, котрй хвалили-славили одинъ одного до дуру, изъ-за-чого вытворилась литература панеґирична[2]). Сталось отже, що самымъ цѣннымъ скарбомъ чоловѣка въ шляхетскôй Польщи вважавъ ся рôдъ знатный, и про-те студіѣ въ геральдицѣ вчинили исторію майже злишною. Кождый шляхтичь старавъ ся доказати, що гербовый єго клейнодъ єсть вельми стародавный; тому-то паны польскй выводили свôй рôдъ иногдѣ ôдъ грецкихъ áбо римскихъ героѣвъ. Таку-жь панеґиричну словесность переймили въ Польщи грамотѣѣ рускй и намагались пересадити єѣ на ниву своеи литературы. Не диво отже, що й Іоанникій Ґалятовскій писавъ

---

[1]) Порôвн. стор. 128.

[2]) Грецке πανηγυρικός значить: належачій до загального збору народного, празничный, похвальный.

зъ повагою историка, що рôдъ Могилôвъ выводить ся ôдъ римского богатыря Муція Сцеволѣ[1]).

Такъ отже у насъ на Руси не такъ склалось, якъ ждалось. Брацтва церковнѝ, сѣючи въ рôдну ниву здорове зерно сподѣвались, що выросте колись буйне колосє ядренисте: показалось небавомъ, що культура польска періода макароничного зъ аппаратомъ схоластичнымъ не дала розвинутись тому зерну. Опôсля змаганє Россіѣ не могло погодитись зъ окремою литературою Руси-Украины, изъ-за чого наша батькôвщина втратила и теє свѣтло науки, котре блимало въ начатку четвертого періода исторіѣ литературы.

I. Литература церковна.

Могилянська коллегія була розсадникомъ схоластичнои науки на Руси. Правда, що ôдъ сеи сухои науки вѣяло холодомъ на поетичну вдачу народу руского, але все-таки сповнила коллегія заповѣтъ свого основателя, по-за-якъ выховала славныхъ грамотѣѣвъ, щó смѣло выступили на арену религійнои боротьбы зъ противниками православія, особливо-жь зъ єзуитами. Мѣжь тыми борцями вызначуе ся именно Іоанникій Ґалятовскій, щó перевысшивъ Могилу и Ґизеля своимъ талантомъ, широкою наукою и такожь рѣдкимъ даромъ сполученя схоластичнои науки зъ народнымъ свѣтоглядомъ. Сей рускій схоластикъ любивъ такожь рôдну мову и старавъ ся писати свои творы популярно. Ще бôльше талановитымъ бувъ Украинець Теофанъ Прокоповичь; однакже ôнъ покинувъ бѣдну батькôвщину и ставъ служити Петрови Великому. Зъ годомъ-перегодомъ цер-

---

[1]) „Небо новое з новыми звѣздами сотворенное..." Въ Львовѣ, 1665., стор. 11. (Предмова).

ковна литература стала на Руси що-разъ бôльше упадати; въ лѣвобережнôй Украинѣ (зъ Кіевомъ), щó стояла пôдъ властію Россіѣ, ученî богословы вступали въ слѣды Яворского и Прокоповича и покидали рôдну неньку, а въ правобережнôй Украинѣ и въ колишнѣмъ галицко-рускôмъ князѣвствѣ пôдъ кормигою польскою просвѣта руского духовенства була дуже мала. Та-жь въ першôй половинѣ XVIII. вѣку кандидаты духовного стану були у насъ круглыми неуками, по-за-якъ потребували вывчитись лишь однои-однѣсѣнькои книжки богословскои п. з. „*Собраніе припадковъ кратков, и духовнымъ особомъ потребное*"[1]). Хоча-жь и найшлись деякî священики, щó явились свѣточемъ въ пôтьмѣ словеснôй, то не вмѣли приспособити своихъ вѣдомостій до узонького понятя незрячихъ своихъ братôвъ. Такъ Никола Шадурскій „протонотарій апостольскій" выдавъ у Львовѣ 1760. р. книжочку пôдъ заголовкомъ „*Иѳіка ієрополітіка*"[2]). Сей

[1]) Повный заголовокъ сеи книжки есть ось-такій: „Собраніе припадковъ кратков, и духовнымъ особомъ потребное, имущее въ себѣ науку о сакраментахъ, о десяти божіихъ приказаняхъ, о приказаняхъ церковныхъ, и о науцѣ христіанской, съ выкладомъ сvмвола, или исповѣданія вѣры православныя каѳолическія, съ выкладомъ молитвы: Отче нашъ и Богородице Дѣво, такожде науку, како подобаетъ наставляти малыхъ или невѣжовъ въ вѣрѣ православной, содержащее, тvпом же общежителнаго монастыря Уневскаго, чину святаго Василія Великаго, року отъ Рождества Христова ‚аѱ҃лк изданное". 4°, 4 картки ненумерованî, и 130 картокъ нумерованыхъ. — Атанасій Шептицкій, щó позволивъ выпечатати сю книжку, зове ся тутъ митрополитомъ „всея Россіи". — У-перве выпечатано сю книжку въ Супрасли 1722. р.

[2]) „Иѳіка ієрополітіка или философія правоучительная сvмволами и приуподобленіи изясненна. Иногда въ иностранной, нынѣ же в' тvпографіи Ставропѣгіалной Лвовской Братства Успенія пресвятыя Богородици тvпомъ изданна. Року ‚аѱ҃з". (16°, картокъ 176).

философично-моральный твôръ незвѣстного автора выпечатано вже передше въ Кіевѣ 1712. р. и въ Петербурзѣ 1718. 1724. и 1728. р. Шадурскій присвячуючи сю Етику епископови Львôвскому. Леонови Шептицкому, думавъ мабуть, що сей богословскій твôръ, писаный въ твердôмъ церковно-славяньскôмъ языцѣ, зрозумѣють рускû священики. Однакже таку высоку мудрôсть мôгъ переймити хиба самъ ученый выдавець, тû же убогû духомъ, щó вывчились тôлько однои книжки, се-бъ-то „Собранія припадковъ краткого", зовсѣмъ не хôснувались такою моральною философіею. Такъ отже сеся „Иѳіка іерополітіка" важною есть хиба лишь изъ-за того, щó еѣ осмотрено 64-ма образками, гравироваными на мѣди. Верху кождого образка находить ся надпись статьѣ моральнои, а въ-низу замѣщено чотыри силябичнû вѣршѣ, почôмъ слѣдуе одвѣтна наука[1]).

Писателѣ.

1. **Петро Могила.** Ôнъ походивъ изъ знатнои родины молдавскихъ бояръ и родивъ ся въ 1596. роцѣ (21. Грудня). Рôдный его стрый, Еремія, бувъ господаромъ молдавскимъ (1593—1607), а отець, Симеонъ, бувъ господаромъ волоскимъ (1601—1602), и опôсля ставъ господаромъ молдавскимъ (1607—1609). Оба тû господарѣ

---

[1]) Такъ н. пр. пôдъ надписью „Хищеніе или разграбленіе", авторъ зъобразивъ пташника, щó ловить птицѣ; въ-низу образка замѣщено отъ сû вѣршѣ:

„Птичникъ на поли уловляетъ птицы,
Въ домъ чуждій хищникъ влагаетъ десницы;
Трудъ иматъ птичникъ, и хищникъ трудится,
Кій трудъ полезнѣйшій, то въ день онъ явится".
(Картка 125., на сторонѣ оборотнôй).

Послѣ сеи епиграмы слѣдуе росправа моральна, писана прозою, переплѣтана словами св. письма.

були добродѣями Львôвского брацтва Ставропигійского и присылали ему помôчь въ грошахъ на збудоване брацкои церкви. Симеонъ ôдступивъ господарство свому братанцеви Константинови, а небавомъ опôсля Турки ôдобрали Могиламъ господарство. Имъ прийшлось глядати пристановища въ Польщи, де мали звязи родиннî зъ могучими панами.

Молодый Могила вчивъ ся мабуть въ Львôвскôй брацкôй школѣ[1]) а опôсля навѣстивъ и заграничнî академіѣ; ôдтакъ служивъ въ польскôмъ вôйску и въ ротахъ польскихъ боровъ ся зъ Турками пôдъ Хотиномъ (1621). Въ 1625. роцѣ постригъ ся въ черцѣ въ Лаврѣ печерскôй, а три роки опôсля поставлено его архимандритомъ. Ôнъ титуловавъ ся „великимъ“ архимандритомъ: яко настоятель Лавры ставропигійскои узнававъ надъ собою тôлько номинальну власть патріарха Царгородского и не стоявъ пôдъ рукою Кіѣвского митрополита. Будучи архимандритомъ завѣвъ Могила въ Лаврѣ высшу школу (гимназію) для свобôдныхъ наукъ въ языкахъ грецкôмъ, церковно-славяньскôмъ и латиньскôмъ. Небавомъ „спудеѣ“ сеи школы присвятили „фундаторови“ въ свѣтлый празникъ Воскресенія Христового стихотворъ панегиричный пôдъ заголовкомъ: „ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ *албо вдячность*“[2]). Щобы для тои школы при-

---

[1]) Ф. Терновскій, „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила“ въ Кіев. Старинѣ, т. II. 1882; стор. 3.

[2]) „*ΕΥΧΑΡΙΣΤΗΡΙΟΝ* албо вдячность. Ясне превелебнѣйшому в' Хрістѣ Єго Милости Господину Отцу Кvръ Петру Могилѣ, воеводичу земл' мол'давскихъ, великому Архимандрітови святои великой Лавры чудотворной печерской Кіевскои, вѣры православнои в' церкви святой въсточной Промоторови побожному и несмертельнои сливы годному оборонци, одъ спудеовъ гvмназіумъ Єго Милости з' школы реторіки, за гойныи добродѣйства собѣ и церкви православной в' фундованю школъ пока-

дбати добрыхъ учителѣвъ, выславъ Могила деякихъ талановитыхъ молодцѣвъ за границю, якъ Сильвестра Коссова, Тараса Земку, Иннокентія Ґизеля. Въ 1631. р. умеръ митрополитъ Іовъ Борецкій; мѣсце его занявъ Исая Копиньскій, щô бувъ дотôль архіепископомъ Смоленьскимъ и Черниґôвскимъ[1]). Коли молодû студенты, высланû за границю, вернулись домôвь, то духовенство, шляхта и козацка старшина, вписанû въ брацтво, просили Могилы, не удержувати окремои школы при Лаврѣ, але обернути свои фонды на истнуючу вже школу на Подолѣ при церквѣ Богоявленьскôй[2]). Могила вволивъ волю своихъ землякôвъ и ôтакъ члены брацтва въ мѣсяци студню 1631. р. списали актъ, называючи Могилу старшимъ братомъ и опѣкуномъ брацтва.

Въ квѣтню 1632. р. умеръ польскій король Жиґимонтъ III. По смерти его зôбравъ ся соймъ конвокаційный, щобы (якъ се звычайно дѣялось) оцѣнити пановане покôйника и высказати одвѣтнû гадки про заведене новыхъ, лучшихъ порядкôвъ. Останки православнои шляхты рускои скупились тогдѣ около Могилы въ тôй цѣли,

---

заныи, при вѣншованю свят' хвалебныхъ Въскресенія Хрістова Спасителя міру, повинне а упреймо отданая. В' друкарни тогож монастыра печерского. В року ,аХЛВ, мѣсяца марта, КД дня". (4°, 18 картокъ ненумерованыхъ).

[1]) Про Исаю Копиньского гляди стор. 148.

[2]) Се була школа для науки „еллино-славянского и латино-польского письма". До недавного часу думали вченû мужѣ, що школу при Богоявленьскôй церквѣ на Подолѣ основано 1589. р., але найновѣйшû дослѣды доказують, що сю школу заведено ажь 1615. р., коли Гальшка Гулевичѣвна, жена Стефана Лозки, маршалка Мозырского, записала пôдъ монастырь ставропиґіѣ патріаршои свôй дворъ и землю въ Кіевѣ. (С. Голубевъ, „Древнія и новыя сказанія о началѣ Кіевской академіи" въ Кіев. Старинѣ, т. XI., 1885; стор., 85—116.).

щобы на дорозѣ правнôй ôдъ Рѣчи-посполитои домагатись охороны и привилегій для церкви рускои. И небавомъ въ имени шляхты, митрополита и духовенства явивъ ся Могила на тôмъ соймѣ. Православнѣ домагались приверненя всѣхъ своихъ правъ, якѣ унитами й латинянами були нарушенѣ. Разомъ зъ просьбою шляхты и духовенства подали на соймъ свою жалобу також козаки. „За пованя покôйного короля", писали они, „терпѣли мы нечуванѣ обиды... Якъ ôдъ теперь не буде инакше, мы глядати-мемо помочи де инде". Така смѣла мова вразила панôвъ польскихъ, щó зовсѣмъ не думали давати козакамъ права, — мѣшати ся въ справы державнѣ. „Они зовуть себе членами тѣла Рѣчи-посполитои", говорили паны, „они-жь такѣ члены, якъ нôгтѣ и волосе, щó обтинають ся"[1]). Але голосу шляхты рускои не можна було мовчанкою або наругою збувати. Коли про-те королевичь Владиславъ вдавъ ся въ сю справу, то уложено меморіялъ, въ котрôмъ обѣцяно, ôддати православнымъ Кіѣвску митрополію крôмъ Софійского собору и Выдубицкого монастыря, дозволити брацтвамъ орудувати школами и т. и. Дальше рѣшене про свободу вѣры православнои ôдложено до сойму елекційного. Та й на сѣмъ соймѣ козацкѣ послы смѣло добивались своихъ правъ. А по-за-якъ Петро Могила бувъ знаменитымъ речникомъ православныхъ, то ново-выбраный король Владиславъ давъ имъ дипломъ, котрымъ признававъ имъ бôльше правъ и корыстій, якъ написано було въ меморіялѣ, уложенôмъ на соймѣ конвокаційнôмъ. Тогдѣ-то Польща находилась въ неприязныхъ ôдносинахъ до Москвы, то прихильнôсть козакôвъ и руского

---

[1]) Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей", томъ II., третье изданіе. С.-Петербургъ, 1886; стор. 76. 77.

народу була вельми важна для короля и цѣлои Польщѣ[1]).

А вже-жь православнӣ паны рускӣ, щô були на соймѣ, порѣшили усунути зъ митрополіѣ старенького Исаю Копиньского, и ôдтакъ разомъ въ духовниками, щô тамъ були, выбрали митрополитомъ молодого архимандрита Петра Могилу. Король потвердивъ той выбôръ и давъ Могилѣ привилегію, перетворити Кіѣвску брацку школу въ коллегію. Новому митрополиту задержано Кіѣвску архимандрію и опôсля высвящено его вô Львовѣ (28. цвѣтня 1633. р.) въ новôй церквѣ Успеньскôй, щô здвиглась именно добродѣйствами родины Могилôвъ. Побувши около двохъ мѣсяцѣвъ въ сѣмъ гôродѣ, Могила въ кôнци червня поѣхавъ до Кіева. Тутъ звеличено нового митрополита похвальными стихотворами, ба й „типографы въ святой чудотворной Лаврѣ працуючи“ пôднесли ему въ честь „еуфонію веселобренячую“[2]). „Упривилеіованый“ митрополитъ „деградовалъ“ сейчасъ старого митрополита Исаю Копиньского: его схопили въ Золотоверхо-михайлôвскôмъ монастырѣ въ однôй волосяницѣ, положили на коня неначе мѣшокъ и выслали въ печерскій монастырь. Але-жь небавомъ опôсля Мо-

---

[1]) Король Владиславъ IV. въ своѣмъ листѣ до козакôвъ писавъ: „Macie proch i samopały, bo ja moją władzą nic wam nie pomogę“. (Jerlicz, p. XXXIV.).

[2]) „*ΕΥΦΩΝΙΑ* веселобренячаа. На высоцеславный ѳронъ митрополіи Кіевской щасливе вступуючему, в' Бозѣ преосвященному его милости господину отцу кѵр' Петру Могилѣ, воеводичу земель молдавскихъ, православному упривилеіованому Митрополиту Кіевскому, Галицкому и всея Россіи, Еѯархѣ св. трону Константінопольского, Архімандріту св. чудотворнои Лавры печерскои Кіевскои отъ Тѵпографовъ в' тойже св. чудотворной Лаврѣ печерской працуючихъ, при униженомъ поклонѣ прудко дедикованая. Лѣта Господня ,ахлг, іюля є дня“. (4°, 5 картокъ ненумерованыхъ).

гила выпустивъ Копиньского изъ Лавры, и ôдтакъ сей суперникъ живъ опять въ монастырѣ Михайлôвскôмъ до 10. серпня 1635. р. Потôмъ поѣхавъ до Варшавы, жалуватись королеви за „кривды, шкоды и опресіи“ зô стороны Могилы, однакже не одержавъ сподѣваной „управы“. Умеръ на Полѣсю 1640. р.

Могила корыстуючись королѣвскою привилегіею взявъ зъ рукъ унитôвъ церковь Софійску, монастырь Выдубицкій, та обновивши зруйнованй церкви занявъ ся выданемъ справленыхъ книгъ церковныхъ. Але-жь найбôльше скупивъ свою дѣяльнôсть коло коллегіѣ. Коли не мôгъ для сеи школы ôдъ короля выхлопотати назвы „академіѣ“, то старавъ ся всѣми силами пôднести єѣ на тую степѣнь науки, на котрôй находились тогдѣ высшй науковй институціѣ за границею. Про-те языкъ латиньскій ставъ ся выкладовымъ; сей бо языкъ уважавъ ся тогдѣ въ Европѣ признакомъ высшои культуры. Всякій свѣчный чоловѣкъ говоривъ по-латиньски вправно, а въ Польщи уживано сего языка въ судахъ, соймахъ и на шляхецкихъ зборахъ[1]). Впрочôмъ въ религійныхъ спорахъ зъ богословами-католиками треба було говорити по-латиньски. по-за-якъ тôлько латиньскій языкъ бувъ тою мовою, щó по тогдѣшнимъ понятямъ годила ся до диспуты.

Крôмъ Кіѣвскои коллегіѣ завѣвъ Могила ще другу школу въ Винницѣ, и основавъ при Кіѣвскôмъ брацтвѣ

---

[1]) Про потребу наукъ латиньскихъ народови рускому пише Сильвестеръ Коссôвъ отъ-се: „Coby zaś za potrzeba łacińskich nauk narodowi naszemu była: ta napierwsza, żeby biednej Rusi naszej głupią Rusią nie zwano... Pojedzie nieboras Rusin na trybunał, na sejm, na sejmik, do grodu, do ziemstwa: bez łaciny płaci winy, ani sędziego, ani praktyka nie rozumie, ani posła, a tylko jak kania, wyszczerzywszy oczy, to temu, to owemu się przypatruje“. („Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich....“ p. 27.).

монастырь та друкарню. Въ tôмъ монастырѣ помѣщувались лишь тї черцѣ, котрї були настоятелями и учителями: всѣхъ ихъ взято зъ Лавры печерской. Ôдтакъ збудувавъ осôбну деревяну церковь св. Бориса и Глѣба, котра звалась конґреґацїйною, тому-що въ нѣй збиралась на молитву конґреґація студентôвъ и школярѣвъ. Для помѣщеня клясъ здвигъ великій двоповерхный будынокъ, завѣвъ при школѣ библіотеку, а для бѣдныхъ бурсу. На удержане коллегіѣ вызначивъ Могила два села Лавры печерской, Вишеньки и Гныдинъ та й свôй фôльварокъ Познякôвщину.

Першимъ ректоромъ коллегіѣ бувъ Исая Трофимовичь Козловскій, „докторъ богословія и премудрый богословіи учитель", духовникъ Петра Могилы. Мѣжь префектами ôдзначавъ ся именно Сильвестеръ Коссôвъ. Пôдъ доглядомъ ученыхъ сихъ мужѣвъ наука въ коллегіи розвивалась своимъ ладомъ гарно, и небавомъ по отвореню коллегіѣ мôгъ Могила выслати „благообразныхъ иноковъ и добрѣ ученыхъ учителей" волоскому господарю та й заявлявъ охоту, оказати таку-жь прислугу цареви московскому.

Въ послѣднѣмъ своѣмъ заповѣтѣ Могила назвавъ коллегію единымъ своимъ майномъ (unicum pignus) и записавъ ѣй 75.000 золотыхъ польскихъ въ документахъ, а 6.000 зол. п. готôвкою; дарувавъ такожь въ хосенъ коллегіѣ всю свою библіотеку, хутôръ Познякôвщину и на вѣчный поминъ о собѣ свôй срѣбный митрополичій хрестъ и саккосъ. Могила умеръ 1. сѣчня 1647. р. въ 51. роцѣ житя, рôкъ передъ повстанемъ Богдана Хмельницкого.

Письма Могилы суть двоякї, по-за-якъ деякї суть его творомъ, иншї же уложенї пôдъ его доглядомъ другими учеными мужами.

Могила самъ написавъ отъ-сѝ творы:

1. „*Крестъ Хріста Спасителя и кождого человѣка на казаню публичномъ през ясневелебного в' Бозѣ его милости господина и отца кѵръ Петра Могилу, милостію божією архимандріта святыя великія Лавры печерскія Кієвскія въ той же церкви печерской в' недѣлю крестопоклонную в' кротце выражоный. В лѣто създанія міра ҂зрм, въплощенія же Бога Слова ҂ахлв (1632), мѣсяца марта дня д. В' монастыру печерскомъ Кієвскомъ*". (4°, 8 ненумерованыхъ + 56 нумер. стор.). Сю проповѣдь, писану по правиламъ науки схолястичнои присвятивъ Могила „Ясне освецоному ксіонженцю его милости Єреміашу Корібутови Вишневецкому".

2. „ΛΙΘΟΣ *или камень съ пращы истины церкве святыя, православныя, рускія, на сокрушеніе ложнопомраченной Перспективы или безмѣстнаго оболганія, отъ Кассіана Саковича, бывшаго прежде нѣкогда архимандріта Дубенскаго, унита, аки о блужденіяхъ, ересѣхъ и самоумышленіихъ церкви рускія, въ уніи не сущія, тако въ составленіихъ вѣры, якоже въ служеніи таинъ и о инщихъ чинѣхъ и законопреданіихъ обрѣтающихся, лѣта божія ҂ахмв (1642) въ Краковѣ тѵпомъ изданнаго, верженный чрезъ смиреннаго отца Євсевія Пимина въ монастырѣ св. чудотворныя Лавры печарокієвскія, лѣта Господня ҂ахмд (1644)*". — Сего твору Могила не вышечатавъ, выдавъ же его по-польски п. з. „ΛΙΘΟΣ abo kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie fałecznociemnej Perspektiwy abo raczej paszkwilu od Kassiana Sakowicza, byłego przedtym kiedyś archimandritę Dubieńskiego, unita, jakoby o błędach haereziach i zabobonach cerkwie ruskiej w uniej niebędącej, tak w artikułach wiary, jako w administrowaniu sakramentów i inszych obrządkach i ceremoniach znajdujących

się, r. p. 1642. w Krakowie wydanego, wypuszczony przez pokornego ojca Evzebia Pimina. W monastyru świętej i czudotwornej Ławry pieczarskiej Kijowskiej. A. D. 1644". (4°, 15 сторôнъ ненумерованыхъ, а 424 нумерованыхъ). — Сей полемичный твôръ написавъ Могила пôдъ псевдонимомъ Евсевія Пимина[1]), выступаючи противъ Кассіяна Саковича, котрый выдавъ въ Краковѣ (1642) отъ-се писане: „Epanorthosis abo Perspektiwa i objaśnienie błędów, herezyej i zabobonów w grekoruskiej cerkwi dyzunickiej...." Той Саковичь бувъ сыномъ руского священика зъ Потылича въ Галичинѣ; бувши дякомъ при рускôй катедральнôй церквѣ въ Перемышли, пôшовъ на Украину и постригъ ся въ черцѣ въ Кієвѣ. Опôсля бувъ ректоромъ брацкои школы въ Кієвѣ[2]), а ôдтакъ архимандритомъ Дубеньскимъ. Потôмъ принявъ унію, а наконецъ перейшовъ на обрядъ латиньскій та й вступивъ въ монастырь Августинôвъ. Се бувъ чоловѣкъ вельми пристрастный, що згнущавъ ся зъ вѣры церкви православнои. Єго полемику, заявлену въ „Перспективѣ" збивавъ основно Могила въ тôмъ своѣмъ писаню, що его назвавъ „ΛΙΘΟΣ abo kamień...." Тôлько-жь не-въ-мѣру часто хôснувавъ ся авторъ сарказмомъ, коли хотѣвъ высказати просту напасть свого противника. Свое писане роздѣливъ ôнъ на три части. Въ першôй части говорить про святй тайны и обряды, въ другôй — про церковный

---

[1]) *εὐσεβὴς ποιμήν* = набожный пастырь.

[2]) Будучи ректоромъ брацкои школы при церквѣ Богоявленьскôй на Подолѣ Саковичь написавъ „Вѣршѣ на жалосный погребъ зацного рыцера Петра Конашевича Сагайдачного, гетмана войска его королевскои милости запорозкого, зложоныи презъ инока Касіяна Саковича, ректора школъ Кієвскихъ в' брацтвѣ, мовленыє отъ его спудеовъ на погребѣ того цного рыцера в' Кієвѣ, в' недѣлю проводную, року божого тысяча шестьсотъ двадцать второго". (4°, 24 картки ненумерованй).

уставъ, а въ третѣй части росправляе о походженю Духа святого и о головѣ церкви.

Могила присвятивъ сю свою книгу Максимиліянови Бжозовскому, пôдстольому воеводства Кіѣвского, хвалячи его за те, що не стыдае ся имени православного Русина[1]).

3. „Mowa duchowna przy szlubie jaśnie oświeconego p. jego mości pana Janusza Radziwiła, xiążęcia na Birżach i Dubinkach, podkomorzego w. x. litewskiego.... z jaśnie wielmożną jej m. panną Marią, córką jaśnie wielmożnego jego mości p. J. O. Wasilia, wojewody i hospodara wołoskiego.... przez jaśnie przewiel. w Bogu J. M. Ojca Piotra Mohiłę, metropolitę Kijowskiego, Halickiego i wszystkiej Rusi, exarchę s. thronu apostolsk. Konstant., archimandritę pieczarskiego w cerkwi hospodarskiej Jaskiej dedicata hierarchom bożym ss. Basilio, Joanni & Graegorio. W Monasteru piecz. Kijowsk. Anno D. 1645“. (4°, 25 сторôнъ ненумер.). Въ сѣй мовѣ панегиричнôй Могила наводить мѣсця зъ письма святого въ языцѣ церковно-славяньскôмъ.

Могила хотѣвъ выдавати также житеписи святыхъ, але не довершивъ своего дѣла. Кажуть, що ôнъ написавъ кôлька школьныхъ драмъ для студентôвъ коллегіѣ.

Въ библіотецѣ Кіѣвского Софійского собору зберегають ся власноручнѝ записки Могилы, въ котрыхъ ôнъ старавъ ся доказати, що въ церквѣ православнôй и теперь ще суть святѝ угодники божѝ, та що й теперь дѣють ся въ нѣй чудеса[2]). Такъ въ статьѣ „о современ-

[1]) „Sam Mars Polonus — ingenue fatetur: że przy odważnych kawalerskich swych dziełach imieniem prawosławnego starożytnego szlacheckiej krwie Rusina tytułować się nie wstydasz, ale raczej honorem sub hoc nomine jako najkosztowniejszy zbawienny depozyt swój in publico depraedikujesz“. (Сторона 4. ненумерована).

[2]) Одною частиною сихъ записокъ мабуть корыстувавъ ся чернець Аѳан. Кальнофойскій пишучи свôй твôръ „*ТЕРАТОУРГНМА*, lubo cuda, które były tak w samym święto-cudotwornym monastyru

ныхъ чудесахъ въ православной церкви" розказуе ôнъ, що одного разу вода, котру ôнъ бувъ освятивъ, замѣнилась въ вино¹). Читаючи таку писанину не одинъ здвигне плечима, дивуючись, що ученый основатель Кіѣвскои коллегіѣ мôгъ поважно розправляти про свои чудеса. Однакже Могила хотѣвъ унитамъ и латинянамъ наглядно доказати, що церковь православна есть дѣйстно правдива, коли въ нѣй суть такû угодники божû, котрû творять дѣла надприроднû.

Крôмъ выпечатаныхъ письмъ Могилы важнû суть также тû книги, котрû зладили ученû грамотѣѣ пôдъ доглядомъ и при помочи свого мецената. Сюды належать:

1. „ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΡΙΟΝ, *си есть Служебникъ, отъ Литургій святаго Василія, Іоанна Златоустаго, и Преждесвященныхъ, и служеній іерейскихъ и діаконскихъ повседневныхъ, нощныхъ же и дневныхъ въ себѣ съдържимыхъ, реченный. Благословеніем и исправленіемъ преподобнѣйшаго господина и отца кѵръ Петра Могилы, великаго архимандрита сея святыя Лавры печерскія К. въ сейже второе изданный. Лѣта бытія міра* ‚зрлз, *смотренія же Христова* ‚ахкд" [1629]. (in folio, 14 карт. ненумер., 144 + 300 сторôнъ нумер. и двѣ картки). Въ сѣй книзѣ находить ся догматичне и обрядове поясненє литургіѣ, написане Тарасомъ Земкою, щó бувъ корректоромъ въ друкарни и проповѣдникомъ. Опôсля выпечатано сей справленый Служебникъ у Львовѣ въ друкарни Михайла Сльозки заходомъ брацтва Ставропигійского (1637), а ôтакъ въ Кіѣвскôй печерскôй Лаврѣ (1639). Се нове выданє значно розширено всѣлякими молитвами. Въ начатку книги находить

---

pieczarskim Kijowskim, jako i w obudwu świętych pieczarach.... W drukarni Kijowo-pieczarskiej 1638".

¹) Ф. Терновскій, „Кіевскій митрополитъ Петръ Могила" въ Кіев. Старинѣ, 1882, т. II., стор. 22. 23.

ся „предмова“ Могилы „до освященного клиру о происхожденіи в таинствѣ св. литургіи“.

2. „ΤΡΙΩΔΙΟΝ, *си есть Трипѣснецъ святои великои Пятдесятницы, Пентикостаріон, еже есть Пятдесятница нареченный, отъ еллинского изслѣдованъ. Благословеніемъ и тщаніемъ преподобнѣйщаго кvръ Петра Могилы, милостію божіею архимандрита монастыра печерского Кіевского, воеводича земль молдавскихъ. Въ киновіи тойже св. великіа чюдотворныя Лавры печерския Кіевския.... В лѣто бытіа міра* зрлд, *отъ воплощенія Бога Слова* ,ахла (1631). *Індікта* ді. *Мѣсяца Іуня* а *дня*“. (in folio, 11 карт. ненумер., 828 + 2 стор. нумер.). — На оборотнôй сторонѣ картки заголовнои выдруковано вѣршѣ „на пресвѣтлый клейнотъ гербу в' коронѣ полской презнаменитого, ясне вельможного его милости п. п. Томаша Замойского“ [1]).

На третѣй сторонѣ слѣдуе „Промова до Томаша Замойского“, пôдканцлера коронного, въ котрôй мѣжь иншими Петро Могила отъ-се сказавъ: „*Не пристоитъ тежъ мнѣ и того замолчати добродѣйства, которое походитъ з' презацного домовства Велможности Вашои, же Академіа Замойская такъ много народови нашему пожитку и утѣхи принесла*[2]), *ижъ немало з' неи людей учоныхъ*, *рос-*

---

[1]) „Знаетъ о марсобыстрыхъ южъ Европа цнотахъ
Замойскихъ фебоясныхъ, знаетъ о клейнотахъ.
Ты що в' зони од'леглой, на гербъ оказалый
Пойзри, якъ тотъ, познаешъ, Домъ завше в'спанялый.
Пойзри на три копѣи, котрыми в'спираетъ
Вѣкопомне отчизну, здобитъ, вывышаетъ.
Обачишъ, якъ естъ Томашъ Замойскій сердечный,
Якъ в' сенатѣ, в' обозѣ, в' Парнасѣ валечный.
Трудно з' рукъ Геркулесу снать булавы брати,
О труднѣй Замойскому тарчи вырывати“.

[2]) Академія Замойска, основана въ 1593. р. Яномъ Замойскимъ, а потверджена папою Климентомъ VII., процвитала нау-

тропныхъ и поважныхъ, а церкви нашой православной велце потребныхъ вышло" (стор. 10 ненумер.). — Потôмъ находить ся въ сêй книзѣ „предъсловіє читателю", котре пôдписавъ „іеромонахъ Тарассій Левкевичъ Земка, проповѣдникъ слова божого и корректоръ въ типографіи монастыря печерского Кієвского". Въ сêмъ „предъсловію" пише сей грамотѣй про мову руску, що „діалектъ нашъ славенскій пространный и всякоя благодати и сладости преисполъненный".

3. „*Анѳологіа, сирѣчь, молитвы и поученія душеполезная. В душевную пользу спудеовъ и всѣхъ благочестивыхъ любомолитвенникъ въ кратцѣ собраная, и благочинно расположеная. Тщаніем ясне превелебного его милости господина отца Петра Могилы, митрополита К. Року* ҂ахлѕ (1636), *мая*, кд." — Напечатано въ Кієвѣ (16°, 12 + 418 картокъ нумерованыхъ). Въ начатку книги находить ся „Предмова" Петра Могилы.

4. „*Євангеліє учителное*", *албо казаня на кождую недѣлю и свята урочистыѣ. През св. отца нашего Калліста, святѣйшого архіепископа Константінополского и вселенского патріарху, по грецку написаное, а тепер повторое ново з' грецкого и словенского языка на рускій переложеное. Благословеніем' же и повелѣніем ясне превелебн. в' Бозѣ его милости господина отца Петра Могилы, митрополиты Кієвского и проч. выдрукованое в' св. великой Лаврѣ печерской Кієвской року* ҂ахлз (*1637*), *августа* кє *дня*". (in folio, 18 ненумер. и 1031 нумер. стор.). Сю книгу присвятивъ Могила „пану Богдану Стеткевичу".

5. *Събраніє короткой науки о артикулахъ вѣры православно-каѳолической хрістіянской. Ведлуг вызнаня и науки церкве св. восточной соборной апостолской для цвѣченя и науки всѣмъ в' школах' ся цвѣчачимъ хрістіянскимъ*

ками ôдъ 1595—1630. р. Пôсля першого подѣлу Польщѣ скасувавъ єѣ цѣсарь Іосифъ II.

православнымъ дѣтемъ. За росказанʼємъ и благословенствомъ старшихъ первѣй языкомъ полским, а теперь діалектомъ рускимъ з' друку выданоє. В' св. вел. чудотворной Лаврѣ печаро-кієвской року ᴀχмє" (1645). (8⁰, 4 ненумер. и 102 нумер. карт.). — Ґенеза сего короткого катихизиса єсть ось-така: Могила хотѣвъ подати православнôй церквѣ на Украинѣ науку вѣры, уложену въ системѣ, и про-те велѣвъ ученому Исаи Трофимовичеви Козловскому написати просторый катихизисъ. Коли сей мужь оправъ ся зъ тымъ дѣломъ, скликавъ Могила талановитыхъ священикôвъ изъ Руси-Украины и передавъ имъ готовый катихизисъ до перегляду. Опôсля ôдносивъ ся ôнъ до патріархôвъ въ цѣли затвердженя рукописи, почôмъ скликано деякихъ ученыхъ богословôвъ въ Яссы (1643), щобы оцѣнити православный катихизисъ. Могила пôславъ тамъ Исаю Трофимовича зъ брацкимъ игуменомъ Осипомъ Кононовичемъ и зъ проповѣдникомъ Гнатомъ Старушичемъ; ôдъ Царгородского же патріарха приѣхали на той зборъ два ученѝ Греки. Довго вели они спôръ зъ рускими богословами и домагались декотрыхъ змѣнъ въ катихизисѣ. Опôсля розсмотрювали сю рукопись патріархи, и хочь єѣ затвердили, то таки не встигъ Могила за житя єѣ выдрукувати. А вже-жь на той православный катихизисъ звернули увагу ученѝ мужѣ въ Европѣ, и про-те переложено єго на мову грецку и латиньску. Опôсля выпечатано єго въ Москвѣ 1696. р., а то въ перекладѣ зъ выданя грецкого (зъ 1662. р.). Тому отже, що патріархи зволôкали затвердити рукопись, Могила казавъ выпечатати короткій катихизисъ пôдъ заголовкомъ высше наведенымъ. Въ переднѣмъ словѣ сего катихизиса сказано, що сеся книжка выдана не тôлько для того, щобы священики що-день, а особливо въ днѣ недѣльнѝ и празничнѝ читали и поясняли єѣ своимъ па-

рафіянамъ, але й по тôй причинѣ, щобы свѣтскі̂ люде, умѣючі̂ читати, учили христіяньскои науки способомъ однаковымъ. — Короткій сей катихизисъ уложено въ пытаняхъ и ôдповѣдяхъ, и подѣлено его на три части: въ першôй части поясняе ся символъ вѣры, въ другôй — „Отче нашь", а въ третѣй части говорить ся про заповѣди.

6. „ЕΥХОΛОГІѠN, *ал'бо Молитвословъ, или Требникъ, имѣяй в' себѣ церковная различная послѣдованія іереомъ подобающая, отъ святыхъ Апостолъ прежде, потом' же отъ святыхъ и богоносныхъ отецъ в' раз'личныхъ временахъ преданая, нынѣ же благословеніем и повелѣніем ясне превелебного в' Бозѣ его милости господина отца Петра Могилы, митрополиты Кіевскаго и проч. изданъ в' св. вел. чудотвор. Лаvрѣ печерской Кіевской. Року ҂ахмѕ, мѣсяца дек. ѕі дня*". (in folio). — На оборотнôй сторонѣ выпечатано вѣршѣ „на староживтный и преславный гербъ ихъ милостей пановъ Могиловъ, господаровъ землѣ молдовлахійской"[1]). Опôсля слѣдуе „предмова до Требника", котру написавъ самъ Могила; въ нѣй звертае ся митрополитъ до іерархôвъ и до всего иншого духовенства. Всю книгу подѣлено на три части: часть І. „о тайнахъ" (стор. 1—946); часть ІІ. „о различныхъ освященіяхъ и благословеніяхъ" (стор. 1—263); часть ІІІ. „молебны и молитвы въ различныя потребы и нужды" (стор. 1—415).

---

[1]) „Домъ преславный Могиловъ въ клейноты обфитый,
Презъ одважныи дѣла сталея знаменитый.
Въ томъ Марсъ збройно ставаетъ, трудно приступити
Врагомъ, тутъ урадила слава гнѣзно мѣти.
Славныи, где тожъ цноты открыто прибыли,
Въ Петрѣ митрополиту ясне ся зъявили!
Солнце, мѣсяць зъ звѣздами небо обѣцуютъ
Славнымъ Могиломъ, землю снать тане шацуютъ".

Въ першôй части Требника находять ся обширнî „Предмовы" „до крещенія", „до исповѣди", „до шлюбу" и також „напомненіе отъ духовного по исповѣди и по прощенію" и „предмова хотячимъ причастити ся божеств. таинъ". Єсть тутъ вельми широке „наказаніе о власти архіереомъ отъ Христа Бога еже вязати и рѣшати данной", и ôдтакъ находить ся ще „Казан'е погребное въ посполитости надъ умершимъ". Въ загалѣ сеся книга есть многоцѣннымъ памятникомъ церковнои литературы на Украинѣ.

2. Сильвестеръ Коссôвъ. Кажуть, що ôнъ родивъ ся въ воеводствѣ Витебскôмъ[1]). За-молоду вчивъ ся въ Кіевѣ, де талантомъ своимъ подобавъ ся архимандритови Петрови Могилѣ. Тому-то сей меценатъ выславъ его за границю зъ Иннокентіемъ Гизельомъ, Исаею Трофимовичемъ, Гнатомъ Старушичемъ и Тарасомъ Земкою, Могила бажавъ поставити сихъ молодцѣвъ учителями въ гимназіи, яку засновавъ при Лаврѣ печерскôй. Коли-жь ôнъ опôсля брацку школу на Подолѣ перетворивъ въ коллегію, то Коссôвъ, постригши ся въ черцѣ, ставъ професоромъ и першимъ префектомъ тои высшои школы. Въ 1635. роцѣ поставлено его епископомъ Мстиславскимъ, Оршаньскимъ и Могилевскимъ. По смерти-жь Могилы Богданъ Хмельницкій посадивъ его (1647) на престолѣ митрополичôмъ въ Кіевѣ. Коссôвъ, будучи митрополитомъ Кіѣвскимъ, Галицкимъ и всеи Руси, ôдбиравъ унитамъ церкви, монастырѣ и добра земскî. Коли Хмельницкій поборовъ Поляковъ, то сей митрополитъ окруженый духовенствомъ Кіѣвскимъ, выйшовъ на встрѣчу славному гетьманови (1649). Якъ же Коссôвъ приѣхавъ до Варшавы, щобы на основѣ Зборôвского договору заняти

---

[1]) Mich. Wiszniewski, „Historya literatury polskiej", tom VIII. W Krakowie 1851; p. 270.

мѣсце въ сенатѣ, то нунцій папскій и латиньскі̂ епископы заявили королеви Янови Казимирови, що якъ то̂лько сей православный митрополитъ засяде въ сенатѣ, они всѣ сейчасъ опустять нарады соймові̂[1]). Въ 1654. р. сполучено зъ царствомъ московскимъ тую часть Украины, котру займивъ бувъ Богданъ Хмельницкій. Царь Олексѣй Михайловичь выславъ тогдѣ своихъ посло̂въ въ Переяславъ, приймати о̂дъ козако̂въ присягу. Вся старшина козацка присягла за себе и за всю Украину. Не присягъ то̂лько Сѣрко, атаманъ козацкій, та Иванъ Богунъ, полковникъ Винницкій, зо̂ своими козаками. Не присягъ ще въ Кіевѣ митрополитъ Сильвестеръ Коссо̂въ и архимандритъ печерскій, Осипъ Тризна. Однакже небавомъ опо̂сля повелось московскимъ боярамъ спонукати митрополита до тои присяги. О̂нъ умеръ 13. цвѣтня 1657. р.

Коссо̂въ писавъ небогато. Єго письма рускі̂ подають священикамъ науку про святі̂ тайны и въ литературѣ не мають великои сто̂йности. Важнѣйші̂ суть польскі̂ єго творы, въ котрыхъ добачаємо талантъ Украинця.

а) Письма рускі̂:

1. „*Дідаскаліа альбо наука, которая ся першій изъ устъ священикомъ подавала о седми сакраментахъ албо ли тайнахъ, на синодѣ помѣстномъ в' богоспасаемомъ градѣ Могилевѣ, року божего ҂ах҃лз, мѣсяца октоврія и҃і дня одправованым отъ превелебнаго єго милости господина отца Силвестра Косова, єпископа Мстиславского, Оршанского и Могилевского, потом' през тогожъ в' друкъ подана въ типографіи монастыря общежителнаго Кутеен'ского, церкви святыхъ Богоявленіи, року ах҃лз (1637), мѣсяца Іануаріа, з҃і дня*“. (4°, стор. 4 + 31). Друге выдане „Дідаскаліѣ“ явилось въ 1653. р.

[1]) J. S. Bandtkie, Dzieje narodu polskiego. W Wrocławiu 1835. Wydanie III., tom II., p. 233.

2. „*О хиротоніи, сирѣчь, о рукоположеніи святительскомъ на новопоставленном' іереи, выписано из' правилъ святыхъ апостолъ и святыхъ отецъ....*“ (карт. 1—9). „*Подобаетъ убо вѣдати и се, како подобаетъ іерею к' божественнѣй службѣ предъуготовлятися....*“ (карт. 10—13). Сю книжочку выдруковано мабуть въ Москвѣ около 1652. р.

Хиротонію перепечатано въ додатку до „Зорѣ галицкои“ за рôкъ 1854. пôдъ заголовкомъ „Поученіе Кіевскаго митрополита Сильвестра новопоставленному іерею“. Се „поученіе“ есть важнымъ именно изъ-за того, що згадуе про деякû звычаѣ и обычаѣ въ тогдѣшнѣй Руси[1]).

б) Письма польскû:

1. „Exegesis, to jest: Danie sprawy o szkołach Kiowskich i Winickich, w których uczą zakonnicy religiej graeckiej, przez wieleb. ojca Sylwestra Kossowa, elekta episkopa Mścisławskiego, Mohilewskiego, Orszańskiego przed rokiem teraźniejszym w tychże szkołach przez trzy lata professora, napisane.... Drukowane w s. Lawrze pieczarskiej:

---

[1]) Митрополитъ Коссôвъ каже „новопоставленному іерею“ мѣжь иншимъ ось-таке: „Не буди кощунникъ [весельчакъ], ни игрецъ, ни срамословникъ, ни буй, ни гордъ, ни напрасенъ, ни безстуденъ, ни піяница, — ни рѣзоимецъ [лихварь], ни покладовъ не емли; да не будеши мятежникъ, ни пировникъ.... Аще будутъ на брацѣ, или въ пирѣ позоры, отходи преже видѣнія; а на бракъ не ходи, гдѣ мужь жону пуститъ.... Одежду носи долгу до глезна [по кôстки] одноличну, по священническому подобію, ни отъ пестринъ, ни отъ утварей мірскихъ, ни облечися въ порты непричитаемы въ крилосъ. Книгъ возбраненыхъ не почитай; или доселѣ научилъ ся еси несвѣдомая словеса, и ты нынѣ тыхъ престани, чары или кобы, лечбы, дивы творя, или игры зовомыя ляки и шахмоты.... Во олтарь не вноси ни кутьи, ни пива, ни хлѣба, ни иного чого отъ брашенъ, развѣ свѣчи и просфоры....“ („Поученія церковныя“, издаванныя яко прилога къ „Зорѣ галицкой“; годъ 1854; число 4., стор. 14. 15).

Roku Pańsk. 1635". (4°, 31 стор.)[1]) Се есть многоцѣнна апологія тогдѣшньои новои методы науки въ коллегіи Могиляньскôй, и въ загалѣ уважае ся се письмо памятникомъ сучасного змаганя письменныхъ Украинцѣвъ въ просвѣтѣ. Въ писаню добачаемо прикметы гумору Украинця побôчь макароничнои мовы ученого схолястика. На сторонѣ 31. выдруковано „Elogium avtorowi". По-низше сего похвального стихотвору пôдписавъ ся „Dadzibog Maskiewicz, sędzic z. Piński, studiosus poéseos in almo Gymnasio Mohilaeano Kiouiensi".

2. „ПАТЕРІКОN, abo Żywoty ss. ojców pieczarskich. Obszyrnie słowieńskim językiem przez świętego Nestora, zakonnika i latopisca ruskiego przedtym napisany, teraz zaś z graeckich, łacińskich, słowiańskich i polskich pisarzów objaśniony i krocej podany przez wielebnego w Bogu ojca Silvestra Kossowa.... W Kijowie, w drukarni s. Lawry pieczarskiej. Roku 1635"[2]). (6 карт. ненумер., 166 стор. нумер.). — На оборотнôй сторонѣ першои картки находить ся въ сѣй книзѣ вѣршь на гербъ стародавного руского дому Кисѣлѣвъ[3]). Въ писаню скороченого сего Патерика хôснувавъ ся авторъ не тôлько давнѣйшимъ рускимъ Патерикомъ[4]), але также грецкимъ хронографомъ Зона-

[1]) Рѣдка ся книжочка находить ся у Львовѣ въ библіотецѣ имени Оссолиньскихъ, ч. 7.923.

[2]) Також ся книжка есть вельма рѣдка; зберегае ся въ библіотецѣ им. Оссолиньскихъ, ч. 7.924.

[3]) „Na sławny klejnot w Sarmatiej rossyjskiej starożytnego Domu Ich MM. PP. Kisielów:

W polu namiot, a nad nim błyszczy się krzyż święty,
To dom Marsow: to klejnot z Włodzimierzem wzięty.
Ten znak nosił Świętoldycz, wódz ruski, którego
Ruś Kisielem nazwała od kunsztu sławnego.
Ztąd od wieków z Kiiowem Dom Kisielów słynie,
I będzie słynął, poki Dniepr w swych brzegach płynie".

[4]) Про Патерикъ печерскій гляди стор. 26. 27.

рою и польскими лѣтописцями Ваповскимъ, Бельскимъ, Кромеромъ и Стрыйковскимъ. Въ кôнци сего твору находить ся „Chronologia o prawosławnych metropolitach ruskich, począwszy od okrzszczenia Rusi aż do dzisiejszego jaśnie przewielebn. w Bogu jego mości ojca Piotra Mohiły". (стор. 167—171). Патерикъ Коссова въ перекладѣ церковно-славяньскôмъ вынечатано въ Кіевѣ 1661. р.

3. **Иннокентій Ґизель**[1]). Родивъ ся въ Прусахъ ôдъ родителѣвъ лютераньскихъ. Въ молодôмъ вѣцѣ прийшовъ до Кіева, де принявъ православіе и постригъ ся въ черцѣ, хотячи мабуть добитись каріеры трудами богословскими. Петро Могила пôзнавши талановитого черця, пôславъ его зъ кôлькома иншими молодыми людьми за границю на науку. Можна догадуватись, що крôмъ богословія учивъ ся исторіѣ и правъ[2]). Коли Ґизель вернувъ ся домôвь, Могила поставивъ его учителемъ, опôсля профессоромъ, а наконецъ ректоромъ въ Кіѣвскôй коллегіи. Ще за житя Могилы езуитъ Микола Циховскій (Cichovius) вызвавъ Ґизеля 8. червня 1646. р. на публичну диспуту богословску, котра въ коллегіи ôдбувалась черезъ три днѣ[3]). Передъ смертію просивъ Могила Ґизеля, щобы займавъ ся бережливо долею коллегіѣ. Дѣяльный ректоръ сповнивъ свято заповѣтъ свого добродѣя. Онъ дбавъ вельми про добро сеи науковои институціѣ, поставивъ въ нѣй учителемъ Лазаря Барановича

---

[1]) Многоцѣнну монографію про Иннокентія Ґизеля замѣстивъ Н. Ѳ. Сумцовъ въ Кіев. Старинѣ, т. X., 1884, стор. 183—226.

[2]) „Кіевская Старина", т. X., стор. 185.

[3]) „Colloquium Kijoviense de processione Spiritus sancti inter R. D. Innocentium Giziel, collegii Mohilaeani Kijoviae rectorem et philosophiae professorem, et Nicol. Cichovium S. J. Kijoviensem tum Missionarium. Cracoviae 1649. 8⁰. (Порôвн. Mich. Wiszniewskiego Historya literatury polskiéj. Tom VIII. W Krakowie 1851; p. 399).

и бувъ справдѣ меценатомъ талановитыхъ студентôвъ Ґалятовского, Славинецкого и Сатанôвского.

Въ 1649. роцѣ царь Олексѣй Михайловичь покликавъ на службу въ Москву ученыхъ Кіѣвскихъ черцѣвъ Епифанія Славинецкого и Арсенія Сатанôвского. Ґизель просивъ тогдѣ царя о помôчь для коллегіѣ, котра изъза вôйны Богдана Хмельницкого була пôдъупала. Пôзнѣйше (въ липню 1654. р.) просивъ ôнъ царя именемъ митрополита Сильвестра Коссова, щобъ потвердивъ вольности и привилегіѣ украиньского духовенства, дарованѣ великими князями литовскими и королями польскими. Однакже цареви не подобались тѣ вольности украиньского духовенства, и про-те Кіѣвскому митрополитови та иншимъ духовникамъ украиньскимъ приказано „быть подъ благословеніемъ святѣйшаго патріарха московскаго". А вже-жь урядъ московскій старавъ ся зацыткати бодай кôлькохъ іерархôвъ, щó протестували противъ чужихъ порядкôвъ; про-те Ґизельови й єго товаришеви Климови Старушичеви, игуменови Выдубицкого монастыря, велѣвъ царь дарувати соболѣ и дещо рублѣвъ, а митрополитови Сильвестрови Коссову ôдослано 40 соболѣвъ въ цѣнѣ по 100 рублѣвъ.

Въ 1656. р. поставлено Ґизеля архимандритомъ Кіѣвско-печерской Лавры, и въ сѣмъ достоинствѣ пробувъ ôнъ 27 рокôвъ до своеи смерти. Будучи архимандритомъ Ґизель не опускавъ своихъ землякôвъ въ недоли та вразъ зъ Лазаромъ Барановичемъ и Іоанникіемъ Ґалятовскимъ зберегавъ народнѣ святощѣ ôдъ загибели; однакже програма политичнои его дѣяльности була така, що Украина лѣвобережна и правобережна повинна стояти пôдъ протекторатомъ царя московского[1]). Тому-то склонявъ ся

[1]) Порфир. стор. 249. 250.

бнъ до Москвы, коли ново-выбраный митрополитъ Геде-деонъ Балабанъ по Гадяцкому договору пôддавъ ся Польщи вразъ зъ гетьманомъ Ивановъ Выговскимъ. Ґи-зель не вѣривъ Польщи, хочь обѣцювано Украинѣ сво-боду вѣры и административну та политичну автономію. Своимъ поважнымъ словомъ склонявъ бнъ такожь де-якихъ Украинцѣвъ на сторону Москвы та й вговорювавъ Дорошенка, не думати про помôчь бисурманьску. Але-жь его прихильнôсть до Москвы не охоронила Лавры ôдъ напастій вôйска московского, котре на Украинѣ хозяй-нувало мовь въ краю неприятельскôмъ.

Въ 1681. роцѣ царь Федôръ Олексѣевичь бажаючи собѣ зъеднати славного архимандрита печерской Лавры, пôславъ ему въ дарѣ „Обѣдъ душевный“, — книгу Си-меона Полоцкого. Та й по смерти царя Федора молодû царѣ Иванъ и Петро заявляли Ґизельови свою милость. Ґизель приймаючи дары царскû, не забувавъ про свою безталанну батькôвщину; про-те не мôгъ погодитись зъ перевертнемъ Брюховецкимъ, котрый Украинѣ багато лиха заподѣявъ. — Ґизель умеръ 18. падолиства 1683. р.[1]).

Литературна дѣяльнôсть сего ученого мужа була досыть широка. Жиючи въ приязни зъ Барановичемъ одержувавъ бнъ ôдъ енерґичного сего іерарха принуку до литературныхъ трудôвъ, и навпаки помагавъ Бара-новичеви въ редакціѣ богословскихъ и стихотворныхъ письмъ. Такъ читавъ и справлявъ ôнъ „Трубы“ та й „Лютню“ Барановича и выкинувъ изъ тыхъ письмъ ба-гато де-чого непотрѣбного.

Головнымъ творомъ Ґизеля есть отъ-ся книга: „*Миръ съ Богомъ человѣку*, *или покаяніе святое при-*

---

[1]) Лѣтописець Самôйло Величко назвавъ Ґизеля „мужемъ премудрымъ, столпомъ благочестія святаго непоколебимымъ, свѣ-тиломъ церковнымъ....“ (Лѣтопись, т. II., стор. 530).

миряющее Богови человѣка ученіемъ отъ писанія святаго и учителей церковныхъ собраннымъ". Печатано въ Кіѣвско-печерской Лаврѣ 1669. р. (in folio, 30 + 666 + 8 сторôнъ). Сю книгу присвятивъ Ґизель цареви Олексѣеви Михайловичеви. Въ начатку „Мира" находить ся вѣршь въ честь царя, ôдтакъ царскій гербъ и прозаичне присвящене книги цареви; опôсля слѣдуе „предисловіе къ читателю". Тутъ сказано, що на Украинѣ заворушилась „*лютая, многолѣтная брань*", и що она „*праведнымъ судомъ божіимъ за наши грѣхи на насъ наведена естъ*". И дальше пише авторъ такъ: „*Єгда Господу Богу примиримся, абіе и брани сице отъ иноплеменныхъ на насъ нанесенныя, яко же и междособныя, престанутъ*". — А по-за-якъ Ґизель, пишучи свою книгу, корыстувавъ ся жерелами латиньскими, то зъ поглядомъ на московску нетерпимôсть супротивъ захôдно-европейскои культуры замѣтивъ ôнъ отъ-се: „*Аще что и отъ внѣшныхъ учителей*[1]) *взято быти обрящется, молимъ, да того ради никтоже сего ученія возгнушается, ибо не токмо въ иновѣрныхъ, но и въ еллинскихъ ученіяхъ иногда истинныя и здравому разуму служащія повѣсти, яко злато посредѣ блата, обрѣтаются*". Та отъ, небавомъ показалось, що въ Москвѣ книга Ґизеля була острахомъ еретичнымъ: въ 1690. р. московскій патріархъ Іоакимъ назвавъ еѣ книгою „новотворною", и заказавъ еѣ читати[2]).

„Миръ" дѣлить ся на три части: 1) о покаянію въ загалѣ; 2) о каючôмъ ся и 3) о духовнику.

---

[1]) Внѣшными учителями звались писателѣ поганьскѣ, латиньскѣ и грецкѣ.

[2]) Ґизель мабуть не надѣявъ ся, що его книгу патріархъ Іоакимъ осудить еретицкою. Коли „Миръ" надруковано, выславъ его Ґизель цареви въ даръ. Тогдѣ-то писавъ Барановичь цареви (31. марта 1669. р.), щобъ зволивъ сю книгу приняти. Ґизельови даровано 200 рублѣвъ, 200 четвертей жита и затверджено его право до деякихъ монастырскихъ маетностій.

Сей творъ Ґизеля есть важнымъ изъ-за того, що вважае ся образомъ звычаѣвъ и обычаѣвъ украиньскихъ въ XVII. вѣцѣ. „Миръ“ наводить грѣхи архіереѣвъ, священникôвъ, панôвъ, хлопôвъ, московскихъ урядникôвъ, судій, купцѣвъ, ремѣсникôвъ, лѣкарѣвъ, учителѣвъ и и. И такъ по словамъ автора грѣшать родителѣ, коли до недужихъ дѣтей прикликують бабъ чаруючихъ або шепчущихъ, коли силою кажуть имъ постригатись въ черцѣ и т. и. Купцѣ грѣшать мѣжь иншимъ тогдѣ, коли продають еретицкіи книги, образы „блудническіи“, „натиранія къ украшенію лицъ женамъ“ и т. и. На сторонѣ 154. приписуе ся, щобы женихови при вѣнчаню було не менше 14 рокôвъ, а его судженôй 12 лѣтъ; ôдтакъ на сторонѣ 426. Ґизель говорить, що простіи люде мають знати символъ вѣры, „Отче нашь“ и десять заповѣдій. „*Мнози же обрѣтаются*“, каже ôнъ, „*иже и состарѣшася уже, а не умѣютъ положити на себѣ креста святаго*“.

Изъ тыхъ наведеныхъ мѣсць видно, що Ґизель писавъ свою книгу языкомъ церковно-славяньскимъ. Хоча-жь ее уложено по взôрцямъ науки схолястичнои, то все-таки подобалась она тямущимъ Украинцямъ изъ-за того, що звертала ся подекуды до свѣтогляду народного. У-друге выдано „Миръ“ въ Кіевѣ 1671. р.

Крôмъ „Мира“ написавъ Ґизель ще одинъ творъ по-польски на зазывъ Барановича. Се було письмо полемичне п. з. „Prawdziwa wiara czyli odpowiedź na pismo Pawła Bojma jezuity, wydane w Wilnie 1668. r. pod tytułem: *Stara wiara t. j. o władzy św. Piotra i Papieżów Rzymskich i o pochodzeniu Ducha św. od Syna*“. Барановичеви не подобавъ ся въ сѣмъ письмѣ острый полемичный тонъ; вже-жь ôнъ самъ выступивъ противъ езуита Боймы въ своѣмъ творѣ „Nowa miara“, але вѣвъ зъ нимъ зовсѣмъ чемну боротьбу словесну. Коли ôдтакъ Ґизель

свое писане хотѣвъ выдати разомъ зъ Новою Мѣрою Барановича, то сей ієрархъ протививъ ся такому бажаню свого приятеля. Про-те сего письма Ґизеля мабуть не надруковано.

Ґизельови приписують також отъ-сей твôръ религійный: „*Наука о тайнѣ св. покаянія, сирѣчь о правдивой и сакраменталной исповѣди*“[1]). Печатано въ Кієвско-печерскôй Лаврѣ 1671. р. (12°, 1 + 118 + 3 картки).

Пôдъ доглядомъ и при помочи Ґизеля выпечатано въ Кієвѣ „*Патерикъ печерскій*“ въ 1661. р. (in folio, 20 + 289 + 15 картокъ). У-друге выдано его въ Кієвѣ 1678. р. Сему Патерикови закидують багато похибокъ супротивъ давного тексту[2]).

Ґизель написавъ ще лѣтопись пôдъ заголовкомъ „*Синопсисъ*“, про котру дещо скаже ся дальше въ статьѣ „Литература исторична“.

4. Лазарь Барановичь[3]). Найновѣйшî дослѣды ученого Н. Ѳ. Сумцова доказують[4]), що Барановичь родивъ ся ôдъ родителѣвъ православныхъ въ Черниговщинѣ въ 1593. роцѣ. Молодый Лазарь учивъ ся въ Вильнѣ, Кієвѣ, Калиши и постригъ ся въ черцѣ въ Кієвскôй печерскôй Лаврѣ. Въ сороковыхъ рокахъ вѣку XVII., коли Иннокентій Ґизель бувъ ректоромъ, поставлено Барановича учителемъ коллегії Могиляньскои. Мѣжь его учениками ôзначувались Іоанникій Ґалятовскій и Антôнъ Радивилôвскій. Будучи професоромъ Барановичь по своему обовязку говоривъ проповѣди и писавъ для студентôвъ ми-

---

[1]) Mich. Wiszniewski, „Historya literatury polskiej“. Tom VIII. p. 401.

[2]) „Кіевская Старина“, т. X., 1884; стор. 207.

[3]) Знамениту монографію про Лазаря Барановича выдавъ Н. Ѳ. Сумцовъ въ Харковѣ 1885. р.

[4]) Н. Ѳ. Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор. 4—6.

стеріѣ або духовнѝ драмы. Проповѣди свои выдавъ ôнъ пôзнѣйше, коли бувъ архієреємъ, въ двохъ збôрникахъ. Останкомъ же драматичнои дѣяльности Барановича уважають „Дѣйствіє на страсти Христовы“, — рукопись, щó находить ся въ церковно-археологичнôмъ музеѣ при Кіѣвскôй духовнôй академіи[1]).

Въ 1650. р. поставлено єго ректоромъ коллегіѣ та игуменомъ брацкого монастыря. Тогдѣ-жь коллегія була пôдъупала черезъ вôйны и потребувала великои помочи матеріяльнои. Новый ректоръ зъумѣвъ приклонити для неи ласку добродѣѣвъ, изъ-за чого въ 1650. роцѣ Перемыскій епископъ Антôнъ Винницкій обѣцявъ давати рôкъ-рôчно по 100 зол. въ хосенъ сеи науковои институціѣ. Однакже Барановичеви трудно таки було удержатись въ бѣднôй коллегіѣ, котру покинуло багато студентôвъ, щó горнулись пôдъ провôдъ Богдана Хмельницкого. Проте й Барановичь выѣхавъ зъ коллегіѣ и живъ въ сусѣднихъ монастыряхъ. Коли-жь въ кôнци житя Хмельницкого Украина трохи втихомирилась, Барановичь выступивъ кандидатомъ на епископа. Митрополитъ Сильвестеръ Коссôвъ выдавъ єму (1657) грамоту похвальну, а гетьманъ Б. Хмельницкій и генеральный писарь Иванъ Выговскій пôдпирали кандидатуру єго своими универсалами. Тогдѣ Барановичь поѣхавъ въ Молдаву и въ Яссахъ посвящено єго (8. марта 1657. р.) на епископа Чернигôвского и Новгородско-Сѣверского, хоча ще живъ Чернигôвскій епископъ Зосима Прокоповичь.

Вже въ тôмъ часѣ намагалась Москва нарушити стародавне право Украинцѣвъ въ выборѣ митрополита голосами вольными. Однакже повелось имъ ще тогдѣ, выбрати митрополитомъ Діонисія Балабана, епископа Луцкого. Незадовго до выбору митрополита Барановичь

[1]) ibid., стор. 8.

благословивъ нового гетьмана Ивана Выговского, „служити вѣрою и правдою великому цареви“. Коли-жь умеръ Барановича суперникъ Зосима Прокоповичь, то займавъ ся ôнъ щиро справами своєи єпархіѣ. Ôнъ бажавъ въ Черниговѣ засновати высшу школу, подôбну Кіѣвскôй коллегіи, але не мôгъ довершити свого намѣру. Ôдтакъ заложивъ друкарню въ Новгородѣ Сѣверскôмъ, та небавомъ перенѣсъ єѣ въ Черниговъ.

Барановича поважали свои и чужî люде: голосъ єго рѣшавъ на Украинѣ важнѣйшî церковнî и политичнî справы. Про-те московскій царь Олексѣй Михайловичь хотѣвъ єго собѣ зъєднати, и посылавъ єму часто дарунки; однакже Барановичь приймаючи милости царскî все стоявъ на сторожи правъ Украины и доказувавъ дѣлами, що бувъ добрымъ патріотомъ. Хоча бо ôнъ бажавъ, щобы цѣла Украина стояла пôдъ властію царя московского, то все таки домагавъ ся, щобы зберегались давнî права и вольности Украины[1]). Тому-то царь не зовсѣмъ єму довѣрявъ и не дозволивъ поставляти єго въ Кієвѣ митрополитомъ до кôнця довгои єго жизни. Въ 1666. р. приѣхавъ Барановичь въ Москву и бувъ на тôмъ соборѣ, на котрôмъ засуджено патріарха Никона[2]). Тогдѣ привѣзъ ôнъ зъ собою збôрникъ своихъ проповѣдій „Мечь духовный“, присвятивши єго цареви. Въ Москвѣ обсыпали єго дарунками, а на соборѣ рѣшено, Черниговскому єпископови дати титулъ архіепископа. Коли ôнъ на Глуховскôй радѣ причинивъ ся до выбору Многогрѣшного въ гетьмана (1669), то дôставъ ôдъ царя опять богатî дарунки[3]). Царь хотѣвъ вла-

[1]) Про политичный идеалъ Барановича гляди стор. 249.

[2]) Про патріарха Никона гляди стор. 262.

[3]) Царь пôславъ Барановичеви въ дарѣ крôмъ соболѣвъ ще 200 четвертей жита, 100 пудôвъ соли и 50 пудôвъ меду.

годити Барановича, щобъ ôнъ не домагавъ ся ôдкликаня зъ Украины воеводъ и салдатôвъ московскихъ. Такожъ поручено ему, щобы старавъ ся ôдвести Дорошенка ôдъ приязни зъ бесурманами и склонити его до вѣрности для царя.

Зъ упадкомъ Многогрѣшного впало такожъ политичне значене Барановича. Ще въ сѣчню 1675. р. писавъ ôнъ цареви, щобы Кіева не ôддавати Польщи тому що Украинцѣ не хочуть бути пôдъ властію польскою. Опôсля-жь не мѣшавъ ся въ справы политичнѝ, видячи, що въ Москвѣ вже не уважають на его голосъ.

Въ 1685. роцѣ (20. червня) скликано до Кіева соборъ для выбору митрополита и такожь въ справѣ задуманого пôдчиненя украиньскои церкви патріархови московскому. Однакже Барановичь не явивъ ся на тôмъ соборѣ; очевидячки протестувавъ ôнъ мовчанкою. Ôдтакъ украиньске духовенство, що було на тôмъ соборѣ, заявило, що не желае собѣ, щобъ Кіѣвскій митрополитъ позбувъ ся своихъ привилегій и стоявъ пôдъ рукою патріарха московского. Але небавомъ опôсля московскій урядъ при помочи гетьмана Самойловича спонукавъ Царгородского патріярха, щобъ позволивъ поставити Кіѣвску митрополію пôдъ церковну власть въ Москвѣ. Та отъ, вже въ 1690. р. московскій патріархъ Іоакимъ явивъ ся острымъ инквизиторомъ противъ вôльнодумныхъ украиньскихъ іерархôвъ и писателѣвъ. Ôнъ обвинивъ о ересь „новотворныя Кіевскія книги“, се-бъ-то письма Кирила Транквиліона Ставровецкого, „Ліѳосъ“ и „Требникъ“ Петра Могилы, „Дідаскалію“ Сильвестра Коссова, „Мечь“ и „Трубы“ Лазаря Барановича, „Миръ съ Богомъ“ Иннокентія Ґизеля, „Ключь разумѣнія“ и „Мессію“ Іоанникія Ґалятовского, Барановичь похиливъ

ся пôдъ тягаромъ старости, недугъ[1]) и недолѣ. Ôнъ умеръ въ Черниговѣ 3. вересня 1693. р., проживши 100 лѣтъ. Дмитро Ростовскій назвавъ его „великимъ стовпомъ церкви“.

Лазарь Барановичь бувъ мужь вельми енергичный, щô займавъ ся всякими суспôльными, политичными и церковными справами на Украинѣ и заявлявъ плодовиту дѣяльнôсть литературну. Се бувъ мужь инициятивы, щô горнувъ около себе талановитыхъ молодыхъ людей и кермувавъ ихъ литературными працями. Хочь у него не було великого таланту, то однако запопадливымъ трудомъ придбавъ собѣ богато вѣдомостій, и ôдтакъ фантазіею своею умѣвъ прикрасити не одну недостачу въ письменныхъ своихъ творахъ. Се бувъ справдѣ типъ Украинця: чуткій, сердечный, прямодушный и тужливый. Майже нѣ одинъ писатель рускій до Ивана Котляревского не заявивъ въ письмахъ своихъ стôлько гумору, скôлько добачаемо его въ творахъ Лазаря Барановича. Се-жь есть дивно, що ôнъ въ молодшôмъ вѣцѣ умѣвъ свôй гуморъ погодити зъ выкрутасами науки схоластичнои. Тогдѣ то бувъ ôнъ справдѣ стовпомъ церкви православнои на Украинѣ, бо боронивъ автономію еи противъ всякихъ напастій. Але небавомъ показалось, що украиньского свѣтогляду не умѣвъ ôнъ подружити зъ мудростію схоластичною. Се бо попавъ ся ôнъ пôдъ старôсть въ путанину дивовижного мистицизму, котрого не мôгъ уже позбутись до смерти.

Литературна дѣяльнôсть Барановича була справдѣ широка. Одну часть творôвъ своихъ написавъ ôнъ въ твердôмъ рускôмъ языцѣ, щô зближавъ ся до языка

[1]) Барановичь мавъ на головѣ „колтунъ“, про котрый говоривъ, що ôнъ „ворчитъ якъ дожа венеціянскій“. (Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ“, стор. 182).

церковно-славяньского, другу же часть письмъ зладивъ по польски.

а) Письма рускû:

1. „*Мечь духовный, еже есть глаголъ божій на помощь церкви воюющей, изъ устъ Христовыхъ поданый, или проповѣди на дни воскресные и праздничные*". Выпечатано въ Кіѣвскôй печерскôй Лаврѣ въ 1666. р. (fol., 15+465 карт.) а въ-друге въ 1686. роцѣ. Сû проповѣди (числомъ 55) уложено по правиламъ теоріѣ схолястичного краснорѣчія[1]).

2. „*Трубы словесъ проповѣдныхъ на нарочитыя дни праздниковъ: господскихъ, богородичныхъ, ангелскихъ, пророческихъ, апостолскихъ, мученическихъ... чудотворцовъ, безсребрниковъ, благовѣрныхъ царей и князей...., яже Лазарь Барановичь.. силою Божою воструби, послушая Господа, яко трубу вознеси гласъ твой и возвѣсти людемъ моимъ* (Исаія, гл. 58)..." Надруковано въ Кіѣвскôй печерскôй Лаврѣ въ 1674. р. (fol. 10+403+4 картки), а въ-друге въ 1679. р.[2]). Всѣхъ проповѣдій въ сѣмъ збôрнику есть 80.

Печатане сего збôрника проповѣдій тягнулось шѣсть рокôвъ. Въ тôмъ часѣ Барановичь писавъ листы до царя московского, до патріарха, до печерского архимандрита и до другихъ знатныхъ осôбъ. Именно просивъ царя,

[1]) Въ печатаню сего збôрника проповѣдій зазнавъ авторъ чи-мало клопотôвъ. Не було у него грошей, щобы купити паперу; про-те пôдпомôгъ его урядъ московскій, приславши ему навпередъ 100, а потôмъ 400 стôпъ паперу. (Сумцовъ, „Лазарь Барановичъ", стор, 52).

[2]) Въ сѣмъ збôрнику добачаемо часто пусту фразеологію неначе-бъ авторъ переливавъ „зъ пустого въ порожне". Такъ въ проповѣди „на святаго князя Владиміра" пише ôнъ мѣжь иншимъ отъ-се: „Владиміре! владѣй міромъ, иже въ злѣ лежитъ, да лежитъ въ благомъ. Владиміре! умоли намъ миръ, Россію ороси, — кровая роса, — ты въ царствіи небесномъ сіяеши яко солнце, усуши ю..." (Ѳ. Буслаевъ, „Историч. Христоматія", 1168).

щобъ его проповѣди надруковано въ царской типографіи и коштомъ царскимъ; ôдтакъ заявивъ, що „Трубы" его мôгъ бы оцѣнити Симеонъ Полоцкій. Щобы-жь зъеднати собѣ того грамотѣя, пôславъ ему Барановичь добру горѣвку-полынôвку, приправлену ôдъ старого брацкого аптыкаря. „Думаю, что понравится", писавъ ôнъ Полоцкому въ маѣ 1669. року. Полоцкій похваливъ змѣстъ „Трубъ", и опôсля царь та патріархъ обѣцяли надруковати ихъ въ Москвѣ. Однако справа тая проволôкалась, и нетерпливый Барановичь ôдобравъ зъ Москвы свою рукопись. Потôмъ дôставъ зъ-ôдтамъ на друкъ своихъ „Трубъ" 150 стôпъ паперу. Сей збôрникъ проповѣдій присвятивъ Барановичь цареви Олексѣеви Михайловичеви.

3. „*Благодать и истина Іисусъ Христомъ бысть, егда отъ него Іоаннъ Алексѣевичъ знаменующій благодать, и Петръ Алексѣевичъ, знаменующій истину, поставлени суть царь надъ горою святою его высокаго достоинства великія державы православнаго царствія россійскаго, на немъ же яко благодать и истина царствуютъ*". Выпечатано 1680. р. въ Черниговской друкарни (in fol. 38 стор.). — Сей твôръ есть писанемъ панегиричнымъ въ честь царѣвъ Ивана и Петра Олексѣевичѣвъ. Въ кôнци книжочки находить ся похвала царѣвнѣ Софіи и патріархови Іоакимови. Похвалы являють ся не-въ-мѣру великû; декуды особы царѣвъ трохи-що-не зрôвнують ся зъ особами св. Тройцѣ.

4. „*О пяти ранахъ Іисуса Хріста*". Черниговъ 1680.

5. „*Слово благодарственное Господу Іисусу Хрісту*". Черниговъ 1680.

Барановичь написавъ ще „Утѣшеніе" по причинѣ смерти царицѣ Маріѣ и пôславъ сей твôръ цареви Олексѣеви. Царь приняв ласкаво се „Утѣшеніе" и (9. черв.

1669. р.) пôславъ архіепископови Черниговскому похвальну грамоту та й соболѣ въ дарѣ. По смерти царя Олексѣя Барановичь пôславъ (24. лют. 1676.) цареви Федорови Олексѣевичеви два невеличкѝ свои творы „Вечерній плачь" и „Заутреннюю радость". Оба сѝ писаня зладивъ авторъ въ вѣршахъ и выпечатавъ ихъ въ Кіевѣ мабуть въ 1676. р.

б) Письма польскѝ:

1. „Żywoty świętych ten Apollo pieje, jak ci działali, niech tak kożdy dzieje. Na błogosławiącą rękę jako na takt jaki patrząc jaśnie przewielebnego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza, archiepiskopa Czernihowskiego, Nowogrodzkiego.... W typographiej Kijowo-pieczarskiej. Roku pańskiego 1670." (4 карт. ненумеров. + 402 стор. нумеров.)[1]).

Присвятивши сѝ стихотворий Житя святыхъ московскому царевичеви Федорови Олексѣевичеви Барановичь звертаѥ ся до „чительника", звиняючись, що не встигъ наслѣдувати Кохановского въ писаню поетичнôмъ[2]). Написавши вѣршѣ про Рождество Исуса Христа, про Стрѣтеніе и и., авторъ зложивъ медитацію про страсти Христовѝ п. з. „Snop męki króla boleści Jezusa Christusa, tra-

[1]) Всѣ польскѝ письма Барановича печатанѝ черенками готицкими.

[2]) Nie Kochanowski lub te rythmy noszę,
Byście się przecie w nich kochali proszę.
Boga te rythmy, Bożą wspominają,
Matkę, i świętych, w tych się zaś kochają.
Nie poetyckim pegazem biegano,
Kochanowskiego w tym nie dojachano,
Osłem tu prostym jachano leniwo,
Kto biegł pegazem lotnym, co za dziwo?
Że Pan na ośle jeździł, respektujcie,
I osła jako gościa w dom przyjmujcie! (ненумер. стор. 5

goedią wielkopiątkową wystawiony". Опôсля слѣдують стихотворы про ангелôвъ, пророкôвъ, апостолôвъ, мученикôвъ, святыхъ отцѣвъ печерскихъ, и т. и.

2. „Lutnia Apollinowa, każdej sprawie gotowa. Na błogosławiącą rękę jako na takt jaki patrząc jaśnie w Bogu przeoświeconego archiepiskopa Czerniehowskiego, Nowogrodzkiego i wszytkiego Siwierza. Z typographiej Kijowopieczarskiej. Roku pańskiego 1671." (3 картки ненумеров. + 552 стор. нумеров.).

Сю книгу присвятивъ Барановичь царевичеви Иванови Олексѣевичу[1]). Се есть величный збôрникъ, обôймаючій около тысячи всѣлякихъ стихотворôвъ змѣсту духовного и свѣтского. Авторъ любуе ся именно въ вѣршахъ коротенькихъ, уложеныхъ въ формѣ приповѣдки[2]). Деякû зъ нихъ суть вельми наивнû, инаше-бъ ихъ уложивъ дѣтвакъ[3]), — иншû суть смѣливû або й тривіяльнû

[1]) Коли „Лютню" выпечатано, печерскій архимандритъ Инокентій Гизель не хотѣвъ Барановичу выдати друкованыхъ ексемплярѣвъ. Авторъ бо обѣцявъ заплатити за аркушь друкованый по 10 зол., мѣжь-тымъ коли печатане „Лютнѣ" стоило далеко бôльше. Про-те намѣстникъ печерского монастыря Радивилôвскій просивъ Барановича, щобъ замѣсць умовленыхъ 10 зол. заплативъ за аркушь 15 зол. Але авторъ не приставъ на таку пôдвысшену цѣну и писавъ Радивилôвскому мѣжь иншимъ отъ-се: „Пречестнôсть твоя домагае ся, щобъ я до числа десять додавъ пять, тому-що хто мае десять, той мае два разы пять, и говоришь, що такимъ способомъ сповнять ся десять заповѣдій и спôмнуть ся пять ранъ. Але десять заповѣдій учать: не убій...." (Сумцовъ, „Л. Барановичъ", стор. 113. 114).

[2]) Jesień nie zdrowa.
Gdy deszcz w jesieni
Chłop robić leni. (стор. 315)

Nie wierz Wenerze
Bo cię wypierze. (401)

[3]) Dziękuj Bogu za orzechy,
Rusinie wespół i z Lechy. (305)

своими порôвнанями[1]). Денекуды видимо играшку слôвъ[2]), або дуже недоладне вѣршоване[3]). Суть однакже въ „Лютни" и довшії стихотворы, въ котрыхъ добачаємо талантъ поетичный[4]).

Мѣжь-тымъ коли авторъ въ однôй части своеи „Лютнѣ" компонуе похвалы пресвятôй Богородици, ангеламъ, пророкамъ, апостоламъ и и., то въ иншôй части пише о погодѣ, о снѣгу, о покорѣ, о смѣху, о мальованю лиця, и т. и. А вже-жь деякії вѣршѣ мають характеръ политичный и заявляють велику любовь до нещаснои Украины, котра тогдѣ побивалась усобицями домовыми[5]).

Своихъ землякôвъ зове ôнъ народомъ давнымъ и славнымъ, и покликуе до нихъ, щобы дбали про свободу[6])

---

[1]) Nad wszystkie wodki
Jezus jest słodki. (55)

Kiedy Jezus położony w grobie,
Że miod w lochu, tak rozumiej sobie. (181)

[2]) Na jabłko, jabłko na! (302)
O herezjej.
Lutrowi, łotrowi. (376)

[3]) Bogu za śliwy,
Dziękuj kto żywy. (304)

[4]) Порôвн. вѣршѣ про весну (стор. 287—289).

[5]) Ten pozór Ukrainy,
Że w niej wszystko ruiny.
Jak łodź na wodzie wałami się chwieje,
Toż z Ukrainą naszą biedną dzieje,
I gorzej jeszcze; łodź płynie na wodzie,
A Ukraina we krwi, że w niezgodzie.
Panie! Ty wiatry, Ty władniesz wodami,
Spraw, niechaj cicho będzie między nami! (413)

[6]) Narodzie dawny,
Ruski i sławny
Staraj o swobodzie;
Staraj się o to
Bardziej niż złoto,
Niech cię nikt nie bodzie. (417)

та примиривши сь зъ Поляками спôльно зъ ними поборювали Туркôвъ, тяжкихъ ворогôвъ христіяньства[1]). А поза-якъ бувъ добрымъ патріотомъ, то остерѣгавъ панôвъ, прозывати козакôвъ хлопами, бо могли-бъ ôдъ нихъ почути гôрке слово[2]).

3. „Nowa miara starej wiary Bogiem udzielona jaśnie w Bogu przeoświeconemu jego mości ojcu Łazarzowi Baranowiczowi.... Na wymierzenie władzy św. Piotra i Papieżów Rzymskich, i pochodzenie Ducha św. od Ojca, która aż i do was dosięgła. Z typographiej archiepiskopskiej w Nowogrodku Siewierskim zostającej. Roku Pańskiego 1676". (4⁰, 13 карт. ненумер. + 354 стор. нумер.). — Сей догматичный творъ надрукувавъ Барановичь по тôй причинѣ, що езуитъ Павло Бойма выдавъ въ Вильнѣ противъ православія полемичну книгу п. з. „Stara wiara". Бойма доказувавъ, що вѣра православныхъ о походженю св. Духа есть похибна. Противъ тои книги Боймы написавъ Барановичь свою книгу въ двохъ частяхъ: а) о власти св. Петра и папъ Римскихъ; б) о походженю св. Духа ôдъ Отця. Мабуть боявъ ся Барановичь свого сильного суперника, бо просивъ Ґизеля, щобъ справивъ его

[1]) Co się przewleczo,
To nie ucieczo,
Turczyn złami szyję,
Rusin go mężny
I Lech potężny
Walecznie pobije.
Mężny Rusinie! nie wadź się z Polaki,
Wzieliście zwyczaj zgoła ladajaki.
Jest z kim probować siły: Turka z Tatarami
Zbijcie, tedy nadarzy Pan Bog was skarbami;
Skarb to największy, Pańskim grobem władnie
Ten pies, należy że wam, kto nie zgadnie. (428)

[2]) Ukraińcowi jeśli rzeczesz „chłopie",
Na drugim wierszu to posłyszysz „chopię"! (419)

„Нову Мѣру“. Сю книгу написавъ ôнъ прозою; однакже и тутъ не мôгъ вгамувати свои пристрасти до вѣршованя; про-те въ кôнци замѣстивъ кôлька картокъ стихотворôвъ.

4. „Wieniec Bożej Matki świętych Ojców kwiatki najświętszej Panny sertum, ex floribus sanctorum Patrum decerptum. I ten, który sobie sprzyja, aby zakwitło ciało jego z ziemi swej, obracając się w ziemię, na wieniec kwiatki przynosi jaśnie w Bogu przeoświecony jego mość ociec Łazarz Baranowicz.... Z typographiej archiepiskopskiej Czernihowskiej. Roku od narodzenia Pańskiego 1680. przybyszowego....“ (4⁰, 4 картки ненумер. + 143 стор. нумер.). — Сей творъ, писаный стихами и прозою, присвятивъ авторъ Самойловичеви, гетьманови войска запорозкого. Тутъ находять ся медитаціѣ въ честь Матери Божои, заявляючи наклôнъ до мистицизму[1]).

5. „Notij pięć[2]), ran Chrystusowych pięć. Wszyscy, którzy drogą idziecie, uważajcie i upatrujcie, jeżeli jest boleść, jako boleść moja. (Thren. 1, v. 12).

Dwie mądre panny pod krzyżem stoją,
O tych Notij pięć concepta stroją:
Nową mu boleść zadaje,
Kto do tych ran co przydaje.

Przez jaśnie w Bogu przeoświeconego jego mości ojca Łazarza Baranowicza.... policzone i drogą idącym uważaniu i upatrowaniu podane.

Uważajcie i upatrujcie!

W typographiej monastera sw. Trojcy Ilińskiego Czernihowskiego. Roku 1680“. (4⁰, 42 карт. ненумер. + 356 стор. нумер.).

---

[1]) Гляди поясненє слова Русь стор. 253. замѣт.

[2]) Се слово „notija“ поясняе самъ Барановичь словами: „Notij jest pięć: ojcowstwo, synowstwo, pochodzenie, nierodzenie, tchnienie, (стор. 1, нумер.).

Сей творъ есть справдѣ литературна нѣсенѣтниця. Въ першôй части сего писаня находять ся мистичнî медитаціѣ про страсти Христовî; ôдтакъ слѣдують похвальнî апострофы до царя Федора Олексѣевича, писанî въ языцѣ церковно-славяньскôмъ и польскôмъ. Дальше звертае ся авторъ до орлôвъ московского и польского, желаючи имъ всякого добра[1]). Въ кôнци сеи части замѣщено двѣ анаґрамы[2]) п. з. „ortus“[3]) и „occidens“. Се всьо списано дивною мѣшаниною прозы польскои, церковно-славяньскои и латиньскои зъ вѣршами польскими и латиньскими. — Въ другôй части, писанôй переважно прозою, розправляе авторъ про походжене св. Духа ôдъ Отця и про голову церкви.

5. Іоанникій Ґалятовскій[4]). Про жите сего талановитого схолястика знаемо лишь деякî дрôбницѣ. Не

---

[1]) „Orły się z sobą lubcie, wszak simile appetit sibi simile, a Turka łupcie“ (38 карт. непумер.).

[2]) Грецке слово ἀνάγραμμα значить „ôдворотне читане“ або „переставка буквъ“, изъ-за чого изъ даного слова утворяе ся инше; н. пр. ortus — tu Ros, logica — caligo (тьма).

[3]) ORTVS
Anagramma.
TV ROS.

Ortus Tu Ros, Ty Rosa, tak się wykładywa:
Że rosa z nieba pada przed wschodem to bywa.
Rosa Chrystus, a ten Wschod wschodnie syny rosi,
O tę rosę niebiosa zawsze cerkiew prosi;
Umywają się rosą tą wschodni synowie,
Ciału i duszy rosa ta przynosi zdrowie.

(42 карт. на оборот. стор.).

[4]) Вельми цѣнну монографію про Іоанникія Ґалятовского написавъ Н. Ѳ. Сумцовъ въ Кіевскôй Старинѣ, т. VIII., 1884; стор, 1—20; 183—204; 371—390; 565—588. Про литературну дѣяльность сего схолястика подавъ Н. Костомарôвъ важну розвѣдку въ творѣ своѣмъ „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ ея главнѣйшихъ дѣятелей“, томъ II.; С.-Петерб. 1886; стор. 355—379.

звѣстно намъ, де и коли ônъ родивъ ся[1]), а про его молодый вѣкъ знаемо тôлько се, що вчивъ ся въ Могилянськôй коллегіи пôдъ проводомъ свого добродѣя Лазаря Барановича. Въ коллегіи познакомивъ ся зъ клясичными писателями латиньскими, читавъ також творы отцѣвъ церкви грецкои та латиньскои и письма рабинôвъ жидôвскихъ. Ôдтакъ звѣстнї були ему творы декотрыхъ середньовѣчныхъ историкôвъ, письма Петра Скарги и т. и. И не диво, що придбавъ собѣ богато вѣдомостій, бо користувавъ ся библіотеками въ Кіевѣ, Вильнѣ, Черниговѣ, Луцку, Слуцку, у Львовѣ и въ иншихъ городахъ.

Скôнчивши науку въ Могилянськôй коллегіи Ґалятовскій поѣхавъ на Волынь и постригъ ся въ черцѣ; коли-жь тамъ изъ-за вôйны домовои не мôгъ жити спокôйно, то пôшовъ въ монастырь Купятицкій недалеко Миньска. Игуменомъ сего монастыря бувъ Лазарь Барановичь. Полюбивши Ґалятовского еще въ Кіевѣ, коли въ коллегіи бувъ его професоромъ, ставъ Барановичь теперь приятелемъ колишнього свого ученика. Якъ же выбрано его ректоромъ коллегіѣ, то покликавъ туды Ґалятовского, щобы занявъ мѣсце учителя. Та й пôзнѣйше Барановичь займавъ ся долею молодого свого приятеля. Въ 1657. р. поставлено Барановича епископомъ Черниговскимъ. Уступаючи зъ коллегіѣ выеднавъ ôнъ Ґалятовскому мѣсце ректора. Ґалятовскій, будучи ректоромъ Могилянськихъ „Аѳинъ“, заявивъ плôдну дѣяльнôсть литературну до 1665. р. Въ сѣмъ роцѣ коллегію зруйновано, изъ-за чого ректорови не було въ нѣй пристановища.

Въ 1666. р. ôдбувъ Ґалятовскій вандрôвку по Украинѣ и по Литвѣ, збираючи матеріялы до написаня книги про Мессію правдивого. Въ тôмъ бо часѣ появивъ ся

---

[1]) Костомаровъ пише, що Ґалятовскій родивъ ся на Волыни. („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ....“ Томъ II., стор. 355).

въ Смирнѣ фальшивый Мессія жидôвскій, Сабееа-Себи, котрый обѣцювавъ жидамъ, що освободить ихъ зъ неволѣ и заведе до давнои ôтчины. Про-те на Волыни, Подôлю, въ Руси Червонôй и также въ Литвѣ и Польщи жиды стали вельми радуватись и Христіянами гордувати. Видячи отже, що деякі слабодухи Христіяне починали сумнѣватись, чи Христосъ бувъ Мессія правдивый, выдавъ Ґалятовскій знамените письмо противъ жидôвъ пôдъ заголовкомъ „Мессія правдивый“.

Въ 1667. р. Барановичь пôславъ Ґалятовского въ Литву вѣдай въ миссіи политичнôй. Саме-тогдѣ мѣжь урядомъ московскимъ и деякими могучими панами польскими велись переговоры, щобы вынести на польскій тронъ царевича Олексѣя Олексѣевича. По-за-якъ Барановичь тою справою живо займавъ ся, то можна припустити, що Ґалятовскій попиравъ въ Литвѣ кандидатуру царевича московского.

Коли Ґалятовскій не мôгъ ще вертатись до зруйнованои коллегіѣ, то поѣхавъ до свого добродѣя Барановича. Заходами сего іерарха поставлено его архимандритомъ, навпередъ въ Новгородско-Сѣверскôмъ, а потôмъ въ Чернигôвскôмъ Елецкôмъ монастырѣ. Ôдтакъ Барановичь пôславъ Ґалятовского въ Москву зъ письмомъ рекомендаційнымъ. Талантливого Украинця приняли тамъ ласкаво, а царь велѣвъ ему дати 50 рублѣвъ, 7 фелонôвъ и деякі инші дарунки[1]). — Ґалятовскій умеръ 2. сѣчня 1688. р.

Знаменитый сей схолястикъ написавъ богато творôвъ въ мовѣ (мало)рускôй и польскôй. Въ его писаняхъ добачаемо ясный поглядъ на даный предметъ и вельми вправну діялектику. Именно дивуемо ся всесторонной

[1]) „Кіев. Старина“, т. VIII., стор. 388.

его полемицѣ, по-за-якъ выступавъ въ боротьбѣ словесной не тôлько противъ католикôвъ, але й противъ жидôвъ, магометанъ, поганцѣвъ и всѣлякихъ еретикôвъ. Пишучи-же по-руски корыстувавъ ся ôнъ часто мовою народною, однакже любувавъ ся такожъ въ полонизмахъ.

а) Письма рускѝ:

1. „*Ключъ разумѣнія священникомъ законнымъ и свѣцкимъ належачый*". Печатано въ Кіевѣ 1659. р. (in folio, 2 + 253 карт.). Друге и трете выдане сеи книги друковано у Львовѣ въ типографіи Михайла Сльозки въ 1663. и 1665. р. Друге выдане (fol. 5 + 248 + 140 карт.) присвятивъ авторъ „Гедеонови княжати на Четвертнѣ Святополкови Четвертенскому, православному епископу Луцкому и Острожскому". Пôсля сего присвященя и „предмовы до священниковъ законныхъ и свѣцкихъ" слѣдують „казанья" на празники Господскѝ и Богородичнѝ (числомъ 32)[1]). Дальше находить ся „*Наука албо способъ зложенья казаня*", а потôмъ замѣщено „казанья" на празники декотрыхъ святыхъ (числомъ 20). Ôдтакъ слѣдуе опять „*Наука короткая, албо способъ зложеня казаня*" (наука практична), почôмъ находять ся „Чуда Пресвятои Богородици нѣкоторыи", а на послѣднѣй сторонѣ „Слово ко читателемъ".

Трете выдане (fol. 6 + 532 карт.) присвятивъ Ґалятовскій Аѳанасіеви Желиборскому, епископови Львôвскому, Галицкому и Каменця подôльского, администраторови митрополіѣ Кіѣвскои, Галицкои и „всея Россіи", архимандритови Унѣвскому. Въ переднѣмъ словѣ згадуе авторъ про заслуги родины Желиборскихъ, особливо-жь выхвалюе епископа Аѳанасія, у котрого найшовъ захистъ

---

[1]) На всякій празникъ поставлено по два „казаня".

въ часѣ войны домовои на Украинѣ[1]). Въ сѣмъ третѣмъ выданю крôмъ „казань“ на празники Господскі, Богородичні и деякихъ святыхъ выпечатано „казаня на неделѣ нѣкоторыи“ и „казаня на погребѣ якогоколвекъ человѣка православного“. Ôдтакъ въ кôнци находить ся „Наука албо способъ зложеня казаня“.

Свои „казаня“ уложивъ авторъ на основѣ теоріѣ схолястичнои, принятои церквою латиньскою. Все-жь таки старавъ ся ôнъ тую теорію приспособити до вдачѣ своихъ земляковъ, и въ „Науцѣ зложеня казаня“ выложивъ ясно всякі прикметы доброи проповѣди. Такъ отже въ своѣй книзѣ сполучивъ теорію зъ практикою. А вже-жь въ деякихъ проповѣдяхъ находимо выслѣды середньовѣчнои мудрости: примѣромъ въ другôмъ казаню на Благовѣщене Пресв. Богородицѣ говорить Ґалятовскій про одинайцять небесъ. Именно перше небо, на котрôмъ находить ся мѣсяць, дае чоловѣкови рôстъ; друге небо, на котрôмъ есть Меркурій, доставляе людямъ краснорѣчіе; трете небо — Венеры творить людей милосерными; четверте небо — сонця подае чоловѣкови пять змыслôвъ и т. д.; — одинайцяте небо „*найвысшое небо, естъ емпирейское, которое естъ маестатомъ божіимъ*“. (карт. 224)[2]). — Въ „казаню“ на Воскресене Господне зустрѣчають ся народні переказы про мѣсяць: „*Мѣсяцъ ґды ест' блѣдый, значит', же будет' дожчъ; ґды естъ червоный, значитъ, же будетъ вѣтеръ; ґды естъ бѣлый, значит', же будетъ погода*“. (карт. 85). — Въ другôмъ казаню на Преображене

[1]) „Маешъ святобливость твоя и до ближнего любовъ, которои можи иншыми и я самъ дозналемъ, ґды под часъ небезпечный под часъ внутрнеи войны домовои в' отчызнѣ нашой мнѣ отъ небезпеченстна уходячому не тылко въ епархіи, але в' келіи своей мешканье далесь...“ (4 карт. на стор. обороти.).

[2]) Цитовано картки пôсля выданя другого.

Господне говорить, що *„солнце маєтъ такую моцъ, же справует' въ земли ѕолото, сребло, цынь, мѣдь, желѣзо, олово и иншыи крушци, бо тепло солнечное проходит през поры земныи и въ внутр'ностяхъ земныхъ крушци справуетъ“* (карт. 136). Въ науцѣ зложеня казаня радить священикамъ, щобъ до людей говорили „зрозумѣло“ и въ казаню подавали имъ все щось нового.

2. *„Небо новое з новыми звѣздами сотворенное, то єстъ Преблагословенная Дѣва Марія Богородица з чудами своими за старанемъ найменшого слуги своего, недостойного ієромонаха Іоанікія Ґалятовского, ректора и ігумена братства Кієв. Року ҂ахѯе (1665), мѣсяца декавр. дня ві. свѣту ся явила. Въ Львовѣ в' тvп. Міхаила Слюзки“*. (4°, 6 + 532 карт.). Крôмъ выданя Львôвского було ще выдане Чернигôвске (1677) и Могилевске (1699). — Свою книгу присвятивъ авторъ Аннѣ Могилянцѣ Потоцкôй, „господаровнѣ земль молдавскихъ“. Пишучи Могиламъ слово похвальне заявляе Ґалятовскій, що *„домъ Могиловъ естъ старожитный, бо южъ близко двохъ тысячей лѣтъ на свѣтѣ треваетъ“*; ôтакъ покликуючись на „зацныхъ гісториковъ“ выводить рôдъ Могилôвъ ôдъ римского богатыра Муція Сцеволѣ. — Пôсля промовы до „чителника ласкавого“ слѣдуе „коротков зебранье речій барзо потребныхъ, до вѣры нашеи православно-каѳолическои належачыхъ“. Дальше розказують ся чуда Пресв. Богородицѣ, якѝ дѣялись не тôлько межи христіянами але й „межи сvбѣллями, пророчицами поганскими“, межи поганами, жидами, еретиками и межи злыми духами. — Авторъ розказуе, що Богородицю звеличили поганьскѝ сибилѣ и що про неѣ писали римскѝ поеты Вергилій и Овидій[1]). Зга-

[1]) „Вергѣлѣюшъ поета будучи поганиномъ невѣрнымъ, чы отъ доброго, чы отъ злого духа наученный написалъ о Пречистой Дѣвѣ и о царствіи Христовомъ такіе слова: Южъ верта-

дуе такожь про чуда, якй дѣялись въ „Малой Россіи" у Львовѣ, въ Теребовли, Рогатынѣ, Рудникахъ, въ монастыряхъ Скитскôмъ, Унѣвскôмъ и Крехôвскôмъ.

3. „*Месія правдивый Іисусъ Христосъ, сынъ Божій, отъ початку свѣта чрезъ всѣ вѣки людямъ отъ Бога обѣщанный и отъ людей очикованый и въ остатныи часы для збавленья людского на свѣтъ посланый, по прійстю засъ своемъ.... отъ недостойного ієромонаха Іоанникія Ґалятовского, архімандриты Черниговского зъ типографіи Кієвопечерскои жидови невѣрному разными знаками о Мессіи написаными и на Хрістѣ выполнеными, року* ахѯѳ *(1669) показаный*". (4°, 18 + 429 + 5 карт.). — Сю книгу выдавъ Ґалятовскій въ языкахъ рускôмъ, польскôмъ и латиньскôмъ[1]); присвятивъ же еѣ Мессіи правдивому Исусу Христу и цареви Олексѣеви Михайловичеви. Въ своѣмъ творѣ выступае авторъ противъ жидôвъ, котрй обманенй фальшивымъ мессією Сабееою-Себи дожидали побѣды надъ христіянами и повороту до свого царства[2]). Бôльшу

ется Дѣвица, вертаются Сатурновы царства". (51 карт. на стор. обороти.). — „Овѣдіушъ вѣршописецъ, будучи поганиномъ на выгнаню межы Сарматами, написалъ о Пресвятой Богородици вѣрши, в' которыхъ богинею ен называетъ". (52 карт.).

[1]) Выданя латиньского не можна нѣгде найти; а вже-жь въ переднѣмъ словѣ згадуе авторъ про се выдане.

[2]) Въ выданю польскôмъ читаемо отъ-се про тогдѣшне змагане жидôвъ: „Roku 1666. na Wołyniu, na Podolu i we wszystkiej Rossiej małej, i w wielkim księztwie litewskim, i w krolewstwie polskim, i w inszych państwach pogranicznych niezbożność żydowska wysoko podniosła była rogi animuszu swego.... gdy się był zjawił na stronach wschodnich, w mieście Smirnie jakiś szalbierz nazwany Sabetha-Sebi, który się nazywał Messiaszem żydowskim.... Na ten czas głupi żydzi będąc oszukani, tryumphowali, weselili się, i spodziewali się, że Messiasz na obłok ich wezmie, i do Jeruzalem na obłoku zaprowadzi.... Na ten czas żydzi Chrześcianami już pogardzali i naragali się i śmiali się z nich, i przechwałki na nich czynili, grożąc swoim Messiaszem

часть книги займає критика жидôвского талмуда. Въ статьѣ про фальшивыхъ мессій высмѣває авторъ посольство жидôвъ въ рай, котрû просили мессію черезъ Илію пророка, щобы вже разъ прийшовъ на сей свѣтъ, и освободивъ ихъ ôдъ неволѣ у невѣрныхъ и ворожихъ народôвъ[1]. Въ загалѣ познакомлює насъ авторъ зô стародавными переказами жидôвскими и знаменитымъ писанемъ збиває всякû закиды жидôвъ противъ христіянства. Вже-жь и форма сего твору єсть зовсѣмъ ôдповѣдна полемичному писаню, по-за якъ діялогъ межи жидомъ а христіяниномъ уложено знаменито. Всякû закиды „жида" збиває „христіянинъ" спокôйно и основно, не зая-

---

fałszywym, i obiecali się mścić nad Chrześcianami, ktorzy nad niemi panują, i mowili: Już my waszemi panami będziemy, a wy będziecie poddanemi naszemi; już waszy krolowie i xiażęta, hetmani, wojewodowie i senatorowie inszy, i wszyscy panowie chrześciańscy, carowie i cesarze będą u żydow naszych woźnicami, będą pastuchami, oraczami, żeńcami naszemi, będą żydom naszym drwa rąbać i w piecu palić, i wszystko czynić, co im żydzi naszy roskażą; już musicie żydowską wiarę przyjąć i naszemu messiaszowi się pokłonić". (карт. 10. 11. ненумер.).

[1]) „Жиды ваши мовятъ, же Месія в' раи знайдуется, до которого з' Полски, з' мѣста Кракова, пословъ жиды ваши высылали з' листомъ, просячи его, жебы пришолъ на свѣтъ, и ихъ з' утрапеня вызволилъ, в' которомъ ся на свѣтѣ межи розными народами знайдуютъ; и подарунки ему розныи послали презъ своихъ пословъ.... которыи послы Месіи листъ отдали презъ Ілію пророка. Посломъ тежъ далъ зъ раю Месіаш' презъ Ілію пророка певныи артікулы написаныи, которыи артікулы если ся выполнятъ, на той часъ обѣцался Месіаш' зъ раю прійти на свѣтъ. А гды просили послы, жебы могли Месію видѣти, отказано им': Єсли хотятъ видѣти Месію своего жебы мѣли окуляры, учиненныи з' очей звѣра островидза, о которомъ пишутъ, же презъ дубъ чоловѣка видитъ, а жидомъ потреба презъ муръ мѣдяный Месіяша видѣти...." (Ѳ. Буслаевъ, „Историч. Христоматія", Москва 1861, стор. 1151).

вляючи нѣякои пристрасти въ своѣмъ ворогованю словеснôмъ[1]).

4. „*Скарбница погребная*“, т. є. скарбъ похвалъ чудотворного образа Богородицѣ Єлецкои Черниг̂овскои. Надруковано въ Новгородѣ Сѣверскôмъ 1676. р. въ языцѣ рускôмъ и польскôмъ (4⁰, 8 + 32 карт.). Въ сѣй Скарбници находять ся всѣлякѝ игрушки поетичнѝ, якъ: анаграмы, загадки, акростихи; єсть тамъ такожь „паліндромонъ“[2]), с. є. такій механичный стихотвôръ, въ котрôмъ слова звучать однаково, якъ-небудь мы ихъ читали-бъ, чи ôдъ правои руки до лѣвои, чи ôдъ лѣвои до правои. До „Скарбницѣ“ додано ще „Бесѣду Бѣлоцерковску“, або розмову въ Бѣлôй-Церквѣ мѣжь Ґалятовскимъ а єзуитомъ Адріяномъ Пекарскимъ „о іерархіи церковнôй“. Сю книжочку присвятивъ авторъ гетьманови Иванови Самойловичеви.

5. „*Грѣхи розмаитіи въ кратцѣ написанные*“. Черниг̂овъ 1685. (4⁰, 29 карт.).

6. „*Боги поганьскіи въ болванахъ мешкаючіи духове злыи; тутъ же оспослу ихъ розмаитыи злости написани, жебы христіане правовѣрныи могли отъ себе злыхъ духовъ отогнати и подоптати и поплевати, и силу ихъ зламати и надъ ними тріумфовати*“. Черниг̂овъ 1686. (4⁰, 12 + 36 карт.). Въ сѣй книзѣ говорить авторъ, що злѝ духи, скрываючѝ ся въ статуяхъ богôвъ поганьскихъ, обманюють христіянъ фальшивыми чудами, що иногдѣ злѝ духи являють ся въ видѣ тѣлеснôмъ, утворивши собѣ тѣло зъ воздуха або облака. Найбôльше боять ся они Богородицѣ, костій святыхъ и молитвы.

7. „*Души людей умерлыхъ зъ тѣла выходячіи отхо-*

[1]) Въ 1803. р. выдано въ Москвѣ переклад „Месіѣ“ на языкъ россійскій.

[2]) Грецко *παλίνδρομος* значить: бѣжучій назадъ, повертаючій.

дять на три мѣсця, иншіи до неба, иншіи до пекла, иншіи на мытарства". Черниговъ 1687. (4°, 5 + 56 карт.). Авторъ вычисляе тутъ 11 небесъ, говорить про 9 ангельскихъ чинôвъ, про пекло, щó дѣлить ся на отхлань и геенну, про рôжнй муки грѣшникôвъ, про мытарства душѣ и про боротьбу святыхъ зъ чортами за душу покôйника. „*На повѣтрѣ*", каже Ґалятовскій, „*полно есть злыхъ духовъ, которые съ нами войну точатъ, до грѣха насъ приводятъ и души людскія задерживаютъ*" [1]).

б) Письма польскй:

1. „Messiasz prawdziwy Jezus Chrystus, syn Boży, od początku świata przez wszystkie wieki ludziom od Boga obiecany, i od ludziej oczekiwany, i w ostatnie czasy dla zbawienia ludzkiego na świat posłany, po przyściu zaś swym.... od grzesznika Joaniciusza Galatowskiego, archimandryty Czernihowskiego, z typographiej Kijowo-pieczarskiej żydowi niewiernemu rozmaitemi znakami o Messiaszu napisanemi i na Chrystusie wypełnionemi roku 1672. pokazany". (4°, 18 карт. ненумер. и 321 карт. нумер.) [2]). Сей полемичный твôръ есть перекладомъ рускои книги, котру авторъ выдавъ въ 1669. р.

2. „Rozmowa białocerkiewska wielebnego ojca Joanniciusza Galatowskiego, ordinis s. Basilii Magni, rektora Kijowskiego, z wielebnym xiędzem Hadryjanem Piekarskim, societatis Jesu, kaznodzieją Jego król. Mości: „de hierarchia ecclesiae" [3]). Сеся „розмова" ôдбулась въ Бѣлôй-Церквѣ 8. падолиста 1663. р. Тогдѣ-то приѣхавъ бувъ до сего гôрода король Янъ Казимиръ, хотячи на Украинѣ

---

[1]) „Кіев. Старина", т. VIII., стор. 587.

[2]) Въ кôнци сего твору на 7 сторонахъ ненумерованыхъ находять ся пять пѣсень набожныхъ.

[3]) „Розмову Бѣлоцерковску" выдруковано по-польски въ лѣтописи Самôйла Величка, томъ II., стор. 42—76.

втихомирити повстанє козакôвъ. Епископъ Луцкій и канцлеръ коронный Микола Пражмовскій, угощаючи короля черезъ цѣлый тыждень, запросивъ на бенкетъ руске духовенство, именно черця Гедеона Хмельницкого[1]), Адама Желиборского, номината-епископа Львôвского, Антонія Винницкого, епископа Перемыского, Іоанникія Ґалятовского, ректора Кіѣвского, и и. Були на тôмъ пирѣ также польскѣ полковники, капитаны и богато панства. Опôсля прийшовъ также єзуитъ Адріянъ Пекарскій, королѣвскій проповѣдникъ. Ôдтакъ ôдбула ся при столѣ славна диспута мѣжь Пекарскимъ и Ґалятовскимъ „о ієрархіи церковнôй“. Въ сѣй „розмовѣ“ Ґалятовскій оказавъ ся сильнѣйшимъ діялектикомъ; коли отже Пекарскій не мôгъ подолѣти свого суперника, то канцлеръ Пражмовскій помагавъ єму въ диспутѣ.

3. „Stary kościoł zachodni nowemu kościołowi rzymskiemu pochodzenie Ducha ś. od Ojca samego, nie od Syna pokazuje, i Trybunał napisany przez Nikołaja Cichowiusza, i nauczający Ducha ś. pochodzić od Syna za prawdziwy Trybunał mieć zakazuje, i Starą Wiarę, napisaną od Pawła Bojmy i nauczającą także od Syna pochodzić Ducha świętego, nazywać Nową Wiarą i zmyszloną roskazuje.... Z typographiej archiepiskopskiej w Nowogrodku Siewierskim zostającej. Roku P. 1678“. (4°, $5^1/_2$ карт. непумер. + 102 стор. нумер.). — Се писанє полемичне присвятивъ Ґалятовскій свому колишньому професорови Лазарови Барановичеви. Два роки передше выдавъ Барановичь свôй твôръ п. з. „Nowa miara starej wiary“ — книгу полемичну, въ котрôй выступивъ противъ єзуита Павла Бой-

[1]) Юрій Хмельницкій, молодшій сынъ Богдана Хмельницкого, зложивъ 1662. р. доброволно булаву гетьманьску, и постригши ся въ черцѣ приивъ имя Гедеона. Черцемъ бувъ ôнъ лишь одинъ рôкъ.

мы, доказуючого, що вѣра православна не есть стародавна. Ґалятовскій же выступивъ у своѣмъ писаню не тôлько противъ Боймы, але й противъ Миколы Циховского, котрый бувъ написавъ „Трибуналъ“. Передъ печатанемъ своеи книги Ґалятовскій старавъ ся у царя московского выпросити пôдмогу грошеву[1]: именно просивъ, щобы ему прислано паперу и 60 рублѣвъ, або 40 соболѣвъ, щобы продавши соболѣ мôгъ заплатити за надрукованe книги. Але-жь сеи прôсьбы Ґалятовского не выслухано; про-те присвятивъ ôнъ свôй твôръ Барановичеви. Въ тôмъ присвященю находить ся згадка про жизнь Барановича и коротенька автобіографія[2]).

4. „Łabędź z piorami swemi, z darami Boskiemi Chrystus, prawowiernemu narodowi chrześciańskiemu łabędziowym piorem swej mądrości Boskiej wypisuje przyczyny, dla ktorych długo trwa na świecie sekta Machometańska, i dla ktorych wiele narodow przyjęli zakon Machometow,

---

[1]) Ґалятовскій писавъ тогдѣ цареви Федорови: „Желаю отъ Вашего царскаго величества, яко Өеодора, Дара Божія, даровъ на друкованe моей книги“. („Кіев. Старина“, т. VIII., стор. 567).

[2]) „Gdym się w collegium Kijowskim począł uczyć, W. M. Pan pierwszy magister mój był in schola infimae. grammaticae, potym w retoryce moim professorem byłeś, w tych szkołach dary swoje nauką swoją mnie podałeś, i wielką łaską swą nie tylko mnie świeckiemu, lecz i w zakonie już będącemu oświadczałeś, bo z Wołynia w czasy niebespieczne wojenne gdy przyjachałem do monastera Kupiatyckiego, tam W. M. Pan będąc ihumenem łaskawie mnie po ojcowsku przyjąłeś; ztamtąd przyjechawszy do Kijowa, na rectorstwo Kijowskie mnie promowałeś, potym do Nowogrodka Siewierskiego peregrinabundus gdy z Litwy przyjachałem, i tam W. M. Pan jako pasterz łaskawy mnie błąkającą się owcę swoją łaskawie przyjąłeś, i na Czernihowską archimandryją Jelecką promowałeś.... i do najaśniejszego cara Jego Mości ś. pamięci Alexia Michajłowicza intercessorias literas za mną pisałeś i na Moskwę posyłałeś, i wielką mnie łaskę Jego carskiego weliczestwa swoim pisaniem zjednałeś....“ (карт. 4).

i dla ktorych na wojnie Machometani szczęście mają, Chrześcian zwyciężają, i miasta i państwa chrześciańskie posiadają. Tenże Łabędź Chrystus łabędziowym piorem swej nauki Boskiej wypisuje fortele wojenne, ktoremi na wojnę Machometanow swoich przeciw Chrześcian Machomet pobudza i fortele wojenne, ktoremi Chrześcianie Machometanow i każdego nieprzyjaciela swego na wojnie zwyciężyć mogą, albo się od nieprzyjaciela obronić. Ten Łabędź w typographiej przeoświeconego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza, archiepiskopa Czernihowskiego, Nowogrodzkiego i wszystkiego Siewierza jest za jego błogosławieństwem w Nowogrodku Siewierskim wydrukowany. Ten Łabędź z piorami swemi z darami Boskiemi Chrystus, przez wielebnego w Bogu ojca Joaniciusza Galatowskiego, archimandrytę Czernihowskiego Jeleckiego R. 1679. światu jest podany". (4⁰). — Сю книгу присвятивъ авторъ гетьманови Иванови Самойловичеви. — Пôдъ именемъ „Лебедя" розумѣвъ ôнъ Исуса Христа и противъ него поставивъ орла, — символъ могаметаньскій. Про-те въ своѣмъ присвященю говорить Ґалятовскій, що „Лебедь" своимъ голосомъ и перомъ побуджае Христіянъ до боротьбы зъ бисурманами. И справдѣ написавъ ôнъ сей творъ и такожъ „Алькоранъ" въ тôмъ часѣ, коли Москва и Польща выступали противъ Туркôвъ.

5. „Alphabetum rozmaitym heretykom niewiernym dla ich nauczenia i nawrocenia do wiary katholickiej od prawowiernych katholikow napisane i w Czernihowie roku 1681. miesiąca Junia dnia 23. w typographiej przeoświeconego w Bogu jego mości ojca Łazarza Baranowicza.... za jego błogosławieństwem przez wielebnego w Bogu ojca Joaniciusza Galatowskiego, archimandrytę Czernihowskiego Jeleckiego światu podane". (4⁰, 6 карт. ненумер. + 362 стор. нумер.). — Такожъ сю книгу присвящено гетьманови Самойловичеви.

Въ Альфавитѣ наводить авторъ деякихъ еретикôвъ въ порядку азбучнôмъ. Именно появляють ся тутъ ось такî еретики: Анаксаґорасъ, Прусаки, Стоики, Сенека, Тертуліянъ, Ксерксесъ, ба й братъ-Славянинъ, ческій богатырь Жижка[1]). Зъ деякими важнѣйшими еретиками веде католикъ (православный) розмову, бажаючи ихъ навернути до вѣры правдивои.

Въ Альфавитѣ пише Ґалятовскій, що украиньскî мужики на весѣлю або на якôй забавѣ згадують про бога Лада, що въ честь Купала кладуть вѣнки на голову, опоясують ся квѣтами и травами, що скачуть черезъ огонь та на-въ-круги него танцюють, взявшись за руки и спѣваючи пѣснѣ купальскî.... (стор. 303).

Въ кôнци згадує авторъ, що якійсь злющій критикъ (Zoilus) напавъ на его „Ключь“ и „Небо“, однакже не зъумѣвъ занапастити его литературну славу[2]).

---

[1]) Анаксаґорасъ, грецкій философъ, живъ въ 5. вѣцѣ передъ Христомъ. — Стоики були грецкî философы, щó придержувалась науки Зенона. — Сенека, философъ римскій, живъ въ першôмъ вѣцѣ еры христіяньскои. — Крерксесъ, король перскій, въ V. вѣцѣ передъ рождествомъ Христовымъ хотѣвъ Грекôвъ подолѣти, однакже они побороли его велику силу. — Тертуліянъ, славный писатель латиньскои церкви, щó опôсля попавъ ся въ ересь Монтаньску. — Янъ Жижка бувъ проводыромъ Чехôвъ въ вôйнахъ гуситскихъ (въ XV. вѣцѣ). Про-него пише Ґалятовскій отъ-се: „Żyżka, heretyk; umierając hetman czeski w testamencie napisał i Czechom roskazał, żeby go z skory odarto po śmierci, a bęben z niej uczyniono; jeśli nieprzyjaciele do czeskiej ziemi będą przychodzić, żeby w ten bęben bębniono.... I według jego testamentu Czechowie z niego umarłego zdjęli skorę i s tej skory bęben uczynili“. (стор. 354. 355).

[2]) „Taki pies jeden Zoilus, nazwany dla zazdrości swej i nieumiejętności, zęboma słów bluźnierskich gryzł „Klucz“ moj, ale nie ugryzł i zęby sobie połamał, ponieważ Klucz moj od wszystkich ludziej mądrych pochwalony jest i od wschodniej cerkwi katholickiej przyjęty

6. „Alkoran Machometa od (Koheleta)[1]) Chrystusa zniszczony i w niwecz obrocony. Czernihow 1683". (4°). Сю книгу присвящено Иванови и Петрови Олексѣевичамъ. — Въ „Алькоранѣ" говорить авторъ про жизнь и науку Могамета и высказуе непохитну надѣю, що Христіяне поборють Турковъ.

7. „Fundamenta, na ktorych łacinnicy jedność Rusi z Rzymem fundują, według rzymskiej teraźniejszej wiary nowej prawdziwemi odpowiedziami cerkwi wschodniej wywrocone i zniesione: jako fundamenta ciemnicy były poruszone modlitwą Pawła i Sylasa, o ktorych w dziejach Apostolskich cap. 16. napisano. Czernihow 1683". (4°). — Авторъ дѣлить „фундаменты" на двѣ части. Въ першôй части вывертае ôнъ 30 фундаментôвъ, на котрыхъ латиняне основують „еднôсть" Руси зъ Римомъ. Въ другôй части поясняе „штурмы", котрыми захôдна церковь силуе всхôдну до принятя уніѣ.

8. „Sophia, mądrość, zbudowała sobie dom i ugruntowała siedm słupow (proverb. cap. 9), i mieszkając w tym domu rozmaite na świecie czyni cuda przeciw Aryanow, heretykow i już uczyniła, i przez wiel. o. Jo. Galatowskiego.... światu objawiła. W typogr. Czernihowskiej święto-Trojeckiej. R. 1686". (4°, 26 карт.). — Въ сѣмъ творѣ выписуе авторъ 51 чудôвъ зъ твору Баронія (Annales ecclesiastici)[2]) и зъ рôжныхъ житеписсѣй Святыхъ, доказуючи именно правду вѣры о пресвятôй Тройци противъ еретика Арія.

---

ochotnie i mile czytany bywa. Tenże pies na moje „Niebo" szczekał, ale swoim szczekaniem wysokiemu Niebu nie zaszkodził". (стор. 357).

[1]) Koheleth, слово еврейске (знач. проповѣдникъ), по грецки ἐκκλησιαστής, було назвою книги старого Завѣта.

[2]) Baronius, славный историкъ церковный, выдавъ свôй величный творъ („Annales ecclesiastici") въ Римѣ 1589—1603. р.

6. **Антôнъ Радивилôвскій**, намѣстникъ печерского монастыря. Ôнъ придержувавъ ся того кружка литературного, котрого душею бувъ Лазарь Барановичь. Именно живъ въ приязни зъ Іоанникіемъ Ґалятовскимъ, котрый осмотрювавъ его книгами и помагавъ ему печатати свои проповѣди. — Радивилôвскій выдавъ два величезнî збôрники проповѣдей:

1. „*Огородокъ Маріи Богородицы*". Кіѣвъ 1676. р. (in folio, 28 + 1128 + 3 стор.). Присвящено Иннокентію Ґизелю. — Въ сѣмъ збôрнику находять ся проповѣди на всякî празники, на страсти Христовî и на деякî случаѣ[1]). Радивилôвскій корыстувавъ ся очевидно „Ключемъ" Ґалятовского и зложивъ свои проповѣди пôсля правилъ науки схолястичнои. Наслѣдуючи отже свого провôдника въ писаню слôвъ церковныхъ скрѣплявъ ôнъ иногдѣ правду своихъ доказôвъ казками зъ митологіѣ, анекдотами историчными и выслѣдами тогдѣшньои физіологіѣ. Тôлько-жь мѣжь такими казками а основною мыслію въ проповѣди часто нема нѣякои звязи, изъ-за чого моральна наука являе ся подекуды диковижною[2]).

---

[1]) На деякотрî празники поставивъ авторъ по три и по чотыри проповѣди.

[2]) Такъ н. пр. въ словѣ второмъ „на пресвѣтлый день Воскресенія Господа Бога и Спаса нашего Іисусъ Хріста" пише Радивилôвскій отъ-се: „Коли народился Антонинусъ Ґета, кокошъ знесла яйце пурпуровои фарбы, котороe ґды братъ его Бассіанусъ яко бы играючи упущенное на землю збилъ, Юлія матка заволала: Ах' проклятый братоубійце, брата твоего забилесь! что ся потымъ и стало, бо его на лонѣ матки забилъ. Пурпуровое червоное яечко и мы тепер под час' Воскресенія Хрістова, отрожаючого насъ, ґды пѣстуемъ на знакъ надѣи о пришлой по общемъ нашем' воскресеніи славѣ небесной вѣчной, стеречися маем' пилно, абысмы его не упустили на землю; то естъ: абысмы надѣи

2. *„Вѣнецъ Хрістовъ зъ проповѣдій недельныхъ аки зъ цвѣтовъ рожаныхъ на украшеніе православно-каѳолическои святои восточнои церкви сплетеный"*. Кієвъ 1688. р. (fol. 20 + 543 карт.). — Авторъ присвятивъ сі̂ проповѣди царевичамъ Иванови и Петрови Олексѣєвичамъ и царѣвнѣ Софіи. Ôдтакъ звертає ся до „читєлника" и поясняє, чому сеся книга зове ся „Вѣнцемъ Христовымъ". Ôнъ признає ся, що назвавъ єѣ такъ по сѣй причинѣ, щобъ Христіяне читали єѣ зъ бôльшою охотою, подôбно якъ лѣкарѣ заправляють цукромъ свои лѣки, щобы недужі̂ тымъ радше ихъ заживали. Ôнъ гадає отже простодушно, що за єго книжку возьмуть ся читцѣ, якъ побачать заголовокъ, нагадуючій рожеві̂ цвѣты. Крôмъ оповѣдань историчныхъ находимо тутъ такожь казки зъ Метаморфозъ Овидія и байки Езопові̂. Хоча же авторъ намагавъ ся писати свои проповѣди пôсля науки Ґалятовского, то не зъумѣвъ зрôвнатись зô своимъ талантливымъ провôдникомъ. Радивилôвскій бавивъ ся часто пустою фразеологією и списувавъ свои проповѣди поганымъ, макароничнымъ языкомъ.

7. **Симеонъ Полоцкій**[1]). Про житє сего грамотѣя до переселеня въ Москву майже нѣчого не знаємо. На прôзвище звавъ ся ôнъ Петровскимъ, а ôдъ города Полоцка, зъ-ôдки прибувъ у столицю московску, названо

нашеи не утратили чрез пристрастіє до земных' вещей; бо если такъ упустим тую надѣю нашу, о которой Апостолъ: Упованієм' бо спасохомся: власне то на лонѣ матки нашеи церкви забємо брата плоти нашеи, духа". (стор. 14).

[1]) Про Симеона Полоцкого пишемо тутъ дещо изъ-за того, що бувъ Бѣлорусомъ, а бѣлорущина уважає ся нарѣчієм мовы (мало)рускои. — Єго литературну дѣяльнôсть оцѣнивъ хорошо Микола Костомарôвъ („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ....", т. II., стор. 396—420).

его Полоцкимъ. Мабуть родивъ ся въ 1628. р. и вчивъ ся въ коллегіи Кіѣвскôй пôдъ проводомъ Лазаря Барановича. Опôсля навѣстивъ деякî польскî школы и вернувши въ Бѣлорусь до своеи батькôвщины, постригъ ся въ черцѣ. Царь Олексѣй Михайловичь познакомивъ ся зъ нимъ въ Полоцку при походѣ на Лифляндію. Полюбивши Симеона за его ученôсть, склонивъ его царь поѣхати въ Москву. Въ 1664. р. молодый чернецъ прибувъ дѣйстно въ той городъ и оселивъ ся въ Спаскôмъ монастырѣ зô своею челядію. Ему казали давати зъ царского двора харчь и иншій прожитокъ, а по-за-якъ въ дворѣ часто забували додержувати обѣтницѣ, то Полоцкій бувъ неразъ приневоленый, просити царя, щобы ему выдавано тое, що до житя було потрѣбнымъ. Крôмъ прожитку для себе и для своеи челяди просивъ такожь, щобы ему выдавали дрова на зимову студѣнь и обрôкъ для его коній. Такъ отже безъ перестанку нагадувавъ про себе на дворѣ, кланявъ ся цареви, писавъ похвальнî вѣршѣ, и добивъ ся такои ласки, що ставъ учителемъ царевича Федора (1672).

Полоцкій защепивъ въ Москвѣ просвѣту захôднои Европы, познакомивъ отже еѣ зô схолястеріею и драматичными мистеріями. Вже передше переселивъ ся въ Москву зъ Кіева Епифаній Славинецкій, и ширивъ свѣтло науки въ городѣ, де майже нѣякои не було просвѣты[1].

[1]) Епифаній Славинецкій бувъ першимъ ученымъ Украинцемъ, що пôсля сполученя Украины зъ Москвою переселивъ ся въ столицю царску. Ôнъ бувъ спершу черцемъ брацкого монастыря въ Кіевѣ. Московскій бояринъ Федôръ Михайловичь Ртищевъ спонукавъ его и деякихъ иншихъ черцѣвъ покинути Кіѣвъ и занести въ Москву свѣтло науки. Епифаній бувъ мужь клясично образованый и вызначувавъ ся вдачею вельми симпатичною. Тому-то полюбивъ его патріархъ Никонъ и хôснувавъ ся его радою при справленю книгъ церковныхъ. Навпередъ перело-

За проводомъ Славинецкого перейшли въ Москву ще иншй учені Украинцѣ, лишаючи свою батькôвщину, зруйновану вôйною домовою и нападами сусѣднихъ ворогôвъ.

Полоцкій знавъ литературу польску и залюбки читавъ поезіѣ Миколы Рея та Яна Кохановского. На дворѣ царскôмъ вдѣявъ ôнъ справдѣшній переворотъ въ давнôмъ неподвижнôмъ церемоніялѣ и зъ царѣвною Софією бавивъ ся поезією та религійными драмами въ невеселôмъ Кремли, не зважаючи на тее, що патріархъ Іоакимъ пôдозрѣвавъ въ нѣмъ прихильника єзуитôвъ. Полоцкій придбавши собѣ ласку царску, не боявъ ся патріарха, хочь той его клявъ-проклинавъ и заказавъ ему въ церквѣ проповѣдати[1]). Ба, Полоцкій намовлявъ царя

живъ ôнъ творы декотрыхъ святыхъ отцѣвъ; надруковано-жь сй переклады въ Москвѣ 1664. и 1665. року. Опôсля переклавъ зъ тексту грецкого правила апостольскй, правила вселеньскихъ и мѣсцевыхъ соборôвъ, Номоканонъ Фотія, Космографію та й переводивъ дещо зъ текстôвъ латиньскихъ. Всѣ тй переклады остають ся доси въ рукописи. Славинецкій зладивъ ôдтакъ „Полный Лексиконъ греко-славено-латинскій" и „Филологическій Лексиконъ". Въ сѣмъ другôмъ лексиконѣ зôбравъ ôнъ одвѣтий мѣсця зъ грецкихъ отцѣвъ церковныхъ для поясненя св. письма. А вже-жь и тыхъ лексиконôвъ доси не надруковано. Не выдано такожь его проповѣдій, котрй мають прикмету ученыхъ диссертацій. Славинецкій займавъ ся такожь новымъ перекладомъ Библіѣ та вспѣвъ перевести тôлько „Пятикнижіе" и Новый Завѣтъ. Въ Москвѣ живъ ôнъ двацять шѣсть лѣтъ: спершу сидѣвъ въ Преображеньскôй Пустыни, де вчивъ дѣтей; опôсля царь поставивъ его головнымъ справщикомъ московскои друкарнѣ, а наконець патріархъ Никонъ перевѣвъ его въ Чудôвъ монастырь, де ставъ учителемъ въ школѣ патріаршôй. Ôнъ умеръ въ 1675. р.

[1]) Полоцкій ставъ першій въ Москвѣ говорити въ церквѣ свои проповѣди, идучи въ сѣй справѣ слѣдомъ за украиньскими священиками, котрй своимъ землякамъ звѣщали слово Боже зъ-памяти. Патріархови Іоакимови не подобалась така новость:

Федора Олексѣевича, установити въ царствѣ московскôмъ чотырохъ патріархôвъ, перенести патріарха Іоакима въ Новгородъ, а патріарха Никона, котрого въ 1667. р. скинено зъ престола, поставити въ Москвѣ Папою[1]). — Ôнъ умеръ 25. серпня 1680. р.

У Полоцкого не було творчого духа, не було й глубокои науки, якою ôдзначавъ ся Славинецкій, однакже знавъ ôнъ богато и бувъ иначе ходячою енциклопедією. Про-те й его письменнї творы не мають великои стôйности литературнои, хочь авторъ намагавъ ся надати имъ прикмету великои учености.

Изъ творôвъ Полоцкого напечатано лишь 6 книгъ. Важнѣйшими суть отъ-сї:

1. „*Жезлъ правленія, утвержденія, наказанія и казненія*". Москва 1668. (in folio, 4 + 151 карт.). Се есть книга полемична, писана противъ роскольникôвъ[2]).

2. „*Обѣдъ духовный*". Москва 1676. (выпущено

въ московскихъ бо церквахъ вôльно було читати народови такї науки, щó були выбранї зъ творôвъ Златоустого й иншихъ Отцѣвъ и котрї выдано пôдъ доглядомъ патріархôвъ та духовного собора.

[1]) „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина гр.-росс. церкви". Томъ II. С.-Петерб. 1827., стор. 213.

[2]) Секта роскольникôвъ сягае своимъ зачаткомъ до часôвъ Никона. Коли сей енергичный патріархъ около 1660. р. подававъ церквамъ исправленї, новї книги, а велѣвъ ôдбирати старї книги богослужебнї, котрї зъ тьмою похибокъ выпечатано за патріарха Іосифа, то часть православного духовенства заворушилась противъ такои новости и розпустила мѣжь народомъ тую вѣсть, що Никонъ есть еретикомъ. Головными речниками росколу церковного були священики Лазарь и Микита Пустосвятъ. Противъ нихъ выступивъ Полоцкій въ своѣй полемичнôй книзѣ „Жезлъ правленія". Вже въ XVII. вѣцѣ подѣлились роскольники на Поповцѣвъ и Безпоповцѣвъ, а опôсля роздробились въ богато иншихъ сектъ.

въ свѣтъ 1631. р. — fol. 2 + 20 + 688 карт.). Се есть збôрникъ проповѣдій на всѣ недѣлѣ въ роцѣ и на свята подвижнŷ. Царь Федôръ Олексѣевичь выславъ сю книгу въ дарѣ Ґизельови, Барановичеви, архимандриту Варлаамови Ясиньскому и гетьманови Иванови Самойловичу.

3. „*Вечеря духовная*". Москва 1683. (fol. 1 + 10 + 522 + 182 карт.). Въ сѣмъ збôрнику находять ся проповѣди на свята неподвижнŷ Господскŷ и Богородичнŷ, на празники деякихъ святыхъ и такожь науки на всякŷ случаѣ.

Оба тŷ збôрники проповѣдій, Обѣдъ духовный и Вечерю духовну, осудивъ патріархъ Іоакимъ, уважаючи ихъ книгами „новотворными". Проповѣди Полоцкого повнŷ схолястичного пустословія, одвѣтно реторичнымъ вымогамъ того часу[1]). Въ однôй изъ проповѣдій на Рôздво Христове именемъ вселеньскихъ патріархôвъ, щô зъѣхались тогдѣ въ Москвѣ, звертае ся авторъ до царя зъ просьбою, щобъ заводивъ школы грецкŷ, славяньскŷ та иншŷ, щобы збиравъ „спудеовъ" (студентôвъ), глядѣвъ добрыхъ учителѣвъ и старавъ ся всѣхъ „честьми поощрити на трудолюбіе". Въ збôрнику „Вечеря духовная" важнŷ суть „поученія противъ суевѣрій". Полоцкій нерадо поглядае на всякŷ народнŷ игрища, въ котрыхъ добачае останки колишнього поганства; такъ дорѣкае бнъ скаканю черезъ огонь и осуджае якŷсь гойданки, щô звались „рѣли" (по-украиньски „релі").

4. „*Псалтирь риѳмотворная*". Москва 1680. (fol. 9 + 139 + 18 карт.). Видячи, що на Руси залюбки

---

[1]) Въ проповѣди на Рôздво Христово Полоцкій каже мѣжь иншимъ отъ-се: Слово стало плотію, а плоть трава, бо сказано: чоловѣкъ яко трава. Такъ отже Христосъ, родившись и ставши чоловѣкомъ, ставъ травою, „да мы скоти ту траву, то сѣно духовное ядуще отъ внутрь таимаго въ немъ слова воспріимемъ слово совершенное или разумъ". (Порôвн. „Русск. истор. въ жизнеописс. ея главн. дѣят." Н. Костомарова, т. II., С.-Петерб. 1886; стор. 407).

читано польску псалтырь въ перекладѣ Яна Кохановского, Полоцкій зложивъ псальмы Давидовй силябичными вѣршами въ мовѣ церковно-славяньскôй[1]), думаючи, що ôдверне своихъ землякôвъ ôдъ читаня твору чужого. Свôй перекладъ призначивъ ôнъ на те, щобы православнй христіяне читали або спѣвали псальмы дома, и тому-то до поодинокихъ псальмôвъ приложивъ также ноты. Хоча сей перекладъ псальмôвъ уважае ся слабымъ переспѣвомъ псалтыри Давидовои, то въ XVII. и XVIII. вѣцѣ любувались нимъ люде письменнй, ба й славный Ломоносовъ, творець литературного языка россійского, читавъ радо сей поетичный твôръ Полоцкого.

Межи тыми творами Полоцкого, щô остали ся въ рукописи, вызначують ся слѣдуючй:

1. „*Вѣнецъ вѣры каѳолическія, на основаніи символа святыхъ апостолъ изъ различныхъ цвѣтовъ богословскихъ и прочихъ соплетенный*“. Полоцкій уплѣвъ сей вѣнець въ 1670. р., але патріархъ Іоакимъ знищивъ всю красу словесныхъ его цвѣтôвъ. Той строгій инквизиторъ, щô проклявъ письменнй творы Ставровецкого, Петра Могилы, Ґизеля, Барановича, Ґалятовского и и., осудивъ такожь „Вѣнецъ вѣры“ Полоцкого и про-те авторъ не мôгъ сеи своеи книги выпечатати. Въ сѣмъ творѣ выложивъ ôнъ въ системѣ догматику церкви православнои и заявивъ наклôнъ до діялектичныхъ выкрутасôвъ, завдаючи чита-

---

[1]) Порôвн. перекладъ псальма 90.:

„Иже въ помощи Вышняго вручится,
Въ кровѣ небеснаго Бога водворится;
Господу речетъ: Заступникъ мой еси,
Ты ми надежда, живый на небеси.
Онъ мя изъ сѣти ловящихъ избавитъ,
Слово мятежно далече отставитъ;
Плещма своими будетъ осѣняти,
Крилы своими отъ бѣдъ защищати...“

телямъ мѣжь иншими ось-такі̂ пытаня: „Чому Христосъ родивъ ся въ мѣсяци грудню?“ „Чи мôгъ Христосъ говорити заразъ по своѣмъ рôздвѣ?“ „Чому Исуса пригвоздили до хреста чотырма, а не трома гвоздями?“ и т. и. Полоцкій писавъ богато про сотворене свѣта, про грѣховный упадокъ чоловѣка и про конець свѣта. Ôнъ думавъ, що Адамъ зъ Евою жили въ раю тôлько три години, и що о шестôй годинѣ згрѣшили; тому й Спасителя роспято на хрестѣ о годинѣ шестôй. Ôдтакъ автора займавъ вельми антихристъ, котрый, по его думцѣ, при кôнци свѣта въ Вавилонѣ царствувати буде три роки зъ половиною. Страшный судъ ôдбуде ся въ Йосафатовôй долинѣ коло Єрусалима пôдъ горою Єлеоньскою. Та знову насуває ся ему пытане: „Якъ же зможе помѣстити сь такъ богато воскресшихъ людей на такôмъ малôмъ просторѣ?“ Полоцкій рѣшає й се пытане, кажучи, що часть судженыхъ стояти буде на воздусѣ верствами однѣ надъ другими, а низші̂ на земли, изъ-за чого всѣ въ тôй долинѣ помѣстять ся.

2. „*Катихизисъ или вопросы и отвѣты катехетическіе о вѣрѣ христіянской, надеждѣ и любви*“. Авторъ написавъ сю книгу въ 1671. р. и за свôй трудъ дôждавъ ся проклятства патріаршого. Ôнъ говорить тутъ про всѣлякі̂ забобоны своихъ землякôвъ; они бо держали у себе и носили на собѣ рôжні̂ карточки, уважаючи ихъ лѣкомъ противъ горячки та иншихъ недугъ. Полоцкій называє забобономъ тогдѣшній звычай ворожити щасте або нещасте изъ стрѣчи зъ деякими людьми або звѣрятами. При четвертôй заповѣди замѣчає, що паны тратять цѣлі̂ днѣ на ловахъ, що ихъ жены и дочки гайнують цѣлый ранокъ на марну прикрасу свого тѣла, що ремѣсники проводять днѣ святочні̂ въ піянствѣ. Особливо дорѣкає танцямъ, звычайнôй забавѣ простого люду въ свята

и каже, що сеся забава взяла починъ бдъ бѣса, бо бнъ привыкъ вертѣти ся кругомъ, и т. и.

3. *Риѳмологіонъ* або *Стихословъ*. Се есть збôрникъ стихôвъ похвальныхъ, привѣтôвъ, епистолъ и пѣсень на праздники. Мѣжь сими стихотворами находить ся панегирикъ цареви Олексѣеви Михайловичу пôдъ заголовкомъ: „Орелъ россійскій въ солнцѣ представленный“. Найважнѣйшй суть однакже двѣ религійнй драмы, а то одна комедія „о блудномъ сынѣ“, и одна трагедія „о Навуходоносорѣ, о тельцѣ златомъ и о трехъ отрокахъ въ пещи“ [1]). Цѣлу книгу, обôймаючу 95 статей, присвятивъ Полоцкій цареви Олексѣеви, однакже не встигъ ей выпечатати.

4. „*Вертоградъ многоцвѣтный, пользы ради душевныя православныхъ Христіанъ насажденный*“. Се есть збôрникъ моральныхъ стихотворôвъ, зложеный авторомъ въ 1678. роцѣ. Въ загалѣ заявивъ Полоцкій майже таку пристрасть ко вѣршованю, яка була у Барановича; тôлько-жь у Полоцкого не було таланту до поезіѣ, мѣжьтымъ коли поетичнй творы Барановича вызначувались гуморомъ и легкостію въ римованю [2]).

---

[1]) Гляди статю: „Литература религійно-драматична“.

[2]) Въ вѣршахъ своихъ высказавъ Полоцкій мѣжь иншими правилами такожь тогдѣшній поглядъ на выховане дѣтей:

„Плевелы отъ пшеницы жезлъ твердъ отбиваетъ,
Розга буйство изъ сердецъ дѣтскихъ проганяетъ.
Родителямъ древяный жезлъ буди на чада,
Да не страждутъ желѣзна отъ судіи града.
Уне въ дому древянымъ въ дѣтствѣ оны бити,
Неже возросшихъ градскимъ желѣзомъ казнити.
Моисій доньдеже жезлъ въ руцѣ си держаше,
Нечто ино, точію жезлъ древяный бяше;
Єгда же поверже, въ змія превратися,
Даже и Моисій его зѣло устрашися:

8. **Дмитро Туптало Ростовскій**[1]). Ôнъ родивъ ся въ мѣсточку Макаровѣ, 50 верстовъ ôдъ Кіева, правобôчь Днѣпра въ мѣсяци грудню 1651. р. Въ хрещеню названо єго Даниломъ. Отець єго, Сава Григоровичь Туптало, бувъ сотникомъ козацкимъ и въ довгôй своѣй 103-лѣтнôй жизни бачивъ всѣ важнѣйшî подѣѣ въ исторіи розвою козацтва. Свого сына Данила выхôвувавъ Сава бережливо, а коли изъ-за вôйны домовои трудно було спокôйно вчитись, то отець велѣвъ 17-лѣтному сынови вступити въ Кирилôвскій монастырь (1668), де ôнъ постригъ ся въ черцѣ и принявъ имя Дмитра. Въ 24. роцѣ житя (1675) въ Густиньскôмъ монастырѣ Барановичь посвятивъ єго на ієромонаха. Вже тогдѣ бувъ Дмитро знаменитымъ проповѣдникомъ и про-те запрошувано єго на-в-перейми въ рôжнî мѣста Литвы, Бѣлоруси и Украины, щобъ въ часѣ усобиць здвигавъ примученыхъ людей зъ недолѣ словомъ Божимъ.

Гетьманъ Самойловичь намовивъ єго осѣсти въ Батуринѣ, де небавомъ поставлено єго игуменомъ. Барановичь полюбивши єго пожелавъ єму карієры въ ієрархіи сими словами: „Вы звете ся Дмитромъ, и тому бажаю вамъ не тôлько игуменства, але й митры. Нехай Дмитро

Тако аще на чада жезлъ въ рукахъ бываетъ
Отчихъ, наказанія жезлъ онъ пребываетъ,
Не могущъ умертвити. Аще же пустится
Изъ руку, тогда въ змія люта претворится;
Абіе бо ко грѣхомъ чада ся склоняютъ
И тѣми уязвлени бывше умираютъ".

(Порôвн. „Исторія Россіи съ древнѣйшихъ временъ". Сочиненіе С. Соловьева. Томъ XIII. Изданіе второе. Москва 1870; стор. 182. 183.).

[1]) Про литературну дѣяльнôсть Дмитра Ростовского гляди статю Костомарова п. з. „Ростовскій митрополитъ Димитрій Туптало" („Русская исторія въ жизнеописаніяхъ....", стор. 519—563.).

дôстане митру"[1]). А вже-жь слѣдуючого року покинувъ Дмитро игуменство и пôшовъ въ Кіѣвско-печерску Лавру, де его радо принявъ архимандритъ Варлаамъ Ясиньскій. Тутъ ставъ Туптало укладати збôрникъ Житій Святыхъ, се-бъ-то „Четіи-Минеи".[2]) Написавши одну четвертину своихъ Миней просивъ ôнъ благословеня у патріарха Іоакима на печатане. Не могучи же дôждатись того благословеня, Дмитро ôддавъ свои Минеи въ друкарню печерскои Лавры (1689). Сесю першу книгу Миней Лавра присвятила царямъ Иванови и Петрови Олексѣевичамъ и царѣвнѣ Софіи Олексѣѣвнѣ. Патріархъ дôзнавшись про тую самоволю черця ставъ ему дорѣкати и домагавъ ся перепечатаня деякихъ мѣсць, та й заказавъ дальше печатати Минеи безъ его дозволу. Але Дмитро, поѣхавши въ Москву, умѣвъ подобатись Іоакимови, котрый уже позволивъ ему довести дѣло до кôнця. Повернувши на Украину, Дмитро писавъ дальше Житя Святыхъ, и ôтакъ наслѣдникъ Іоакима, патріархъ Адріянъ, не тôлько не спинявъ печатаня, але поставивши Кіѣвскимъ митрополитомъ печерского архимандрита, Варлаама Ясиньского, просивъ его, щобы пôдпомагавъ Дмитра въ его великôмъ трудѣ. Опôсля бувъ Туптало игуменомъ въ Глухôвскôмъ монастырѣ (1694), а наслѣдникъ Барановича, Иванъ Максимовичь, покликавъ его въ Черниговъ и поставивъ архимандритомъ Єлецкого монастыря. Дмитро не перестававъ говорити проповѣди и писати Минеи

---

[1]) Въ сихъ шутливыхъ словахъ Барановича бачимо играшку слôвъ.

[2]) Четія-Минея, грец. *μηναῖον*, означае книгу до читаня (кор. чьт), розложену по дванацяти мѣсяцямъ (грец. *μήν*). Сей твôръ зове ся Четіими-Минеями малыми супротивъ Четіихъ-Миней великихъ, котрî зложивъ московскій митрополитъ Макарій въ XVI. вѣцѣ.

Опôсля перенесено его въ Новгородско-Сѣверскій Спаскій монастырь и тутъ (1700) скôнчивъ ôнъ третю четвертину своихъ Миней.

Опôсля царь Петро В. поставивъ Дмитра (1701) митрополитомъ Тобольскимъ на Сибири; однако ново-именованый архіерей бувъ слабого здоровля, тому тяжко приходилось єму ѣхати въ далеку пôвнôчну сторону. Тогдѣ знемагавъ ôнъ тѣломъ и духомъ. Петро, дôзнавшись про его турботу, самъ приѣхавъ до него, и замѣтивъ, що Дмитро бôльше сумный, нѣжь недужный. Дôзнавшись ôдъ него, що ôнъ боить ся ѣхати въ Сибирь, и що радъ бы вже разъ скôнчити житеписи Святыхъ, сказавъ єму царь: „Лиши ся въ Москвѣ!"

Такъ отже живъ Дмитро въ Москвѣ, де зближивъ ся до свого земляка Степана Яворского, щó бувъ тогдѣ „блюстителемъ" (завѣдателемъ) патріаршого престола[1]).

---

[1]) Степанъ Яворскій родивъ ся 1658. р. у Львовѣ. Коли бувъ дѣтвакомъ, родителѣ его переселились на Украину въ Нѣжинъ. Учивъ ся ôдтакъ въ Кіевѣ пôдъ проводомъ Варлаама Ясиньского въ печерскôмъ монастырѣ, а потôмъ въ Могилянськôй коллегіи. Опôсля Ясиньскій выславъ Яворского на науку до деякихъ польскихъ школъ. Коли вернувъ ся на Украину, заявивъ талантъ поетичный и одержавъ титулъ „poëta laureatus". Ôдтакъ постригъ ся въ черцѣ и ставъ славнымъ проповѣдникомъ церковнымъ. Въ коллегіи, щó звалась академіею, поставлено его учителемъ и першимъ префектомъ. Въ 1697. р. выбрано его игуменомъ Кіевского Миколаѣвского монастыря, а въ 1700. р. митрополитъ Ясиньскій пôславъ его въ Москву, де скоро подобавъ ся цареви Петрови Великому. Въ тôмъ-самôмъ роцѣ поставлено его митрополитомъ Рязаньскимъ, а въ 1702. р. именовано его патріаршимъ администраторомъ, ексархомъ и „блюстителемъ" патріаршого престола. Тогдѣ бувъ ôнъ также протекторомъ славяньско-грецко-латиньскои академіѣ въ Москвѣ. Свою епархію навѣщавъ ôнъ рѣдко, та живъ въ Москвѣ и Петербурзѣ при цари Петрѣ. Коли ôдкрыто св. Синодъ (1721), поставлено Яворского

Въ сѣчню 1702. р. царь Петро поставивъ Дмитра митрополитомъ Ростовскимъ. Въ Ростовѣ скôнчивъ ôнъ свою многолѣтну словесну працю и доживавъ свого вѣку. Послѣдню четвертину Четій-Миней напечатано 1705. року въ печерскôй Лаврѣ.

Дмитро Ростовскій засновавъ въ Ростовѣ духовну школу або семинарію и велѣвъ студентамъ представляти религійнû драмы, якû написавъ на Украинѣ. Тою школою займавъ ся ôнъ по-батькôвски и часто подававъ самъ науку „спудеямъ", бо хотѣвъ усунути крайне неуцтво тамошнього духовенства. Такого доброго, смирного и ученого владыку полюбили въ Московщинѣ люде письменнû и неписьменнû и слухали радо его церковныхъ проповѣдій. Въ духовнôмъ своѣмъ завѣщаню, писанôмъ два роки передъ смертію, Дмитро выразивъ ся про себе оськакъ: „Ôдъ ôсѣмнацятого року ажь близько до гробу я не збиравъ нѣчого, крôмъ книжокъ; у мене не було нѣ золота, нѣ срѣбла, нѣ злишньои одежѣ.... Нехай нѣхто не трудить ся глядѣти по менѣ якихъ-небудь складôвъ". Ôнъ умеръ въ Ростовѣ 27. жовтня 1709. р. въ 58. роцѣ житя. Синодъ признавъ Ростовского святымъ (1757), а на новôй срѣбнôй домовинѣ его замѣщено надпись зъ одвѣтнымъ стихомъ Ломоносова. Библіотеку его ôдославъ Степанъ Яворскій въ Москву, а власноручнû рукописи по завѣщаню покôйника положено замѣсць подушки пôдъ голову мерця въ домовинѣ.

президентомъ того збору. Умеръ въ Петербурзѣ (1722) въ 65. роцѣ житя. — Яворскій бувъ вельми нетерпимый супротивъ тыхъ Москвичѣвъ, котрû приняли вѣру Кальвиньску. Ôнъ скликавъ (1714) соборъ церковный въ Москву, на котрôмъ деякихъ еретикôвъ, щô не хотѣли вернутись до православія, передавъ клятвѣ-анатемѣ. Головнымъ его творомъ есть Каменъ вѣры, щô надруковано въ Москвѣ 1728. 1729. р. и въ Кіевѣ 1730. р.

Ростовскій заявивъ вельми плôдну литературну дѣяльнôсть. Єго творы суть справдѣ выслѣдомъ глубокои учености и читають ся досыть плавно, хочь авторъ намагавъ ся писати языкомъ церковно-славяньскимъ. За житя свого выдавъ онъ отъ-сѝ творы:

1. „*Четіи-Минеи*" с. е. житеписи Святыхъ. Ростовскій выдавъ ихъ въ чотырохъ четвертинахъ, а въ двацяти мѣсячныхъ частяхъ — по числу мѣсяцѣвъ въ роцѣ. Першу четвертину (на вересень, жовтень и падолистъ) надрукувавъ въ 1689. р. (fol. 10 + 657 карт.); другу четвертину (на грудень, сѣчень и лютый) выдавъ въ 1695. р. (fol. 5 + 765 карт.); третю четвертину (на мартъ, квѣтень и май) зладивъ въ 1700. р. (fol. 1 + 676 карт), а послѣдню четвертину (на червень, липень и серпень) надрукувавъ въ 1705. р. (fol. 1 + 790 карт.). Всѣ чотыри четвертины выпечатано въ Кіѣвскôй печерскôй Лаврѣ. Друге выдане сихъ Миней надруковано також въ Лаврѣ 1711. 1714. 1716. и 1718. р. Трете выдане зъ поправками выйшло въ Москвѣ 1759., а четверте опять въ Москвѣ 1767. р. И опôсля неразъ ще печатано тѝ житеписи въ Москвѣ и Кіевѣ.

Четіи-Минеи Ростовского зовуть ся малыми супротивъ великихъ Миней, котрѝ въ XVI. вѣцѣ выдавъ митрополитъ Макарій. Жерелами Миней Дмитровыхъ були: Житія Святыхъ Симеона Метафраста, византійского писателя X. вѣку, великѝ Четіи-Минеи митрополита Макарія, Дѣянія Святыхъ (Acta Sanctorum) въ выданю Болляндистôвъ[1]) и Житія Святыхъ (Vitae Sanctorum) Лав-

---

[1]) Болляндистами зовуть ся езуиты въ Антверпіи, котрѝ списують Житя Святыхъ. Они зовуть ся по имени першого основателя сего величного дѣла. Се бувъ езуитъ, Іоаннъ Болляндъ (1596—1665), щó пôдъ заголовкомъ „Acta Sanctorum" ставъ выдавати житеписи Святыхъ. Выдавництво сихъ житеписій доси не довершило ще свого дѣла.

рентія Сурія, що́ живъ въ XVI. вѣцѣ. Своими Минеями Ростовскій прислуживъ ся чи-мало письменнымъ Украинцямъ, котрî, утративши майже всѣ литературнî памятники въ лихолѣтю татарскôмъ и въ вôйнахъ зъ Литвою та Польщею, корыстувались неразъ легендами польскими и латиньскими, якî не були згôднî зъ духомъ православія. Такъ отже довершивъ Дмитро тее велике дѣло, котре Петро Могила й Иннокентій Ґизель були розпочали, однако за-для всѣлякихъ перепонъ не могли зъ нимъ упоратись.

2. „*Руно орошенное*". Черниговъ 1680. 1683. 1691. 1696. 1697. и 1702. р. Въ сѣй книзѣ находять ся оповѣданя про чуда ôдъ образу Богородицѣ въ Єлецкôмъ Черниговскôмъ монастырѣ. Зладивши се писане въ Черниговѣ, Дмитро додавъ до него деякî проповѣди и моральнî науки. Лазарь Барановичъ помѣстивъ въ „Рунѣ" декотрî свои стихотворы и занявъ ся печатанемъ сеи книги въ Черниговѣ 1680. р.

Иншî письма Ростовского выдано по его смерти. Важнѣйшими зъ по-мѣжь нихъ суть отъ-сî:

1. „*Алфавитъ духовный или увѣщанія по письменамъ алфавитнымъ начинаемыя*". Се суть моральнî науки, якî авторъ ще на Украинѣ въ 33 главахъ списавъ; выпечатано же той Алфивитъ въ Кієвѣ ажь въ 1710. и 1713. р., та й пôзнѣйше друковано его неразъ въ рôжныхъ городахъ.

2. „*Розыскъ о раскольнической Брынской вѣрѣ*[1]), *о ученіи и дѣлахъ ихъ*" въ 3 частяхъ. Въ першôй части доказуе ся, що вѣра роскольникôвъ не есть правдива, въ другôй —

---

[1]) Брыньскою назвавъ Дмитро роскольничу вѣру за-для сего, що роскольники скрывались именно въ Брянськихъ або Брыньскихъ лѣсахъ.

що „ученіє ихъ душевредно“ [1]), а въ третѣй части вызначують ся ихъ дѣла, котрî Богу не могуть подобати ся. Въ сѣмъ писаню въ першій разъ вычислено всѣ секты роскольникôвъ и высказано блуды кождои. — Авторъ зладивъ сей твôръ въ 1709. р., однакже книгу выпечатано ажь по єго смерти; именно въ Москвѣ 1745. 1755. и 1762. р., въ Кієвѣ 1748. р., и опôсля ще часто друковано той „Розыскъ“ въ Москвѣ та въ Кієвѣ.

3. „*Діаріушъ*“ с. є. дневнî записки. Они писанî въ мовѣ (мало)рускôй, котрою корыстувались Кієвскî грамотѣѣ. Н. Н. Бантышь-Каменскій переклавъ сей Діаріушь на языкъ россійскій, выпечатавъ же єго Новиковъ въ „Древней россійской Вивліоѳицѣ“ (въ С.-Петербурзѣ), а потôмъ окремо въ 1781. р.

4. „*Лѣтопись келейная*“. Въ сѣмъ творѣ крôмъ исторіѣ библійнои (до 3600. р. ôдъ сотвореня свѣта) находять ся ще богословскî розправы и дослѣды хронологичнî. Выдано сю книгу въ Москвѣ 1784. р. и въ Петербурзѣ 1796. р. Въ сѣмъ другôмъ выданю зъ 1796. р. находить ся такожь Житіє и Завѣщаніє Дмитра.

Деякî творы Ростовского остались доси въ рукописи. Годить ся спôмнути про сî писаня:

1. „*Лѣтопись* або *сборный хронографъ* о началѣ славенскаго народа“.

2. „*Лѣтописаніе краткое*“. Се суть таблицѣ синхроничнîи, показуючî Цареградскихъ цѣсарѣвъ и патріархôвъ, деякихъ еретикôвъ, и такожь царѣвъ и патріархôвъ Московскихъ. Обѣ сî рукописи находять ся мѣжь манускриптами Александро-Невскои академіѣ.

---

[1]) Въ другôй части „Розыска“ авторъ критично доказує хибность рôжныхъ наукъ роскольникôвъ. Головне лихо, по думцѣ Дмитра, въ тôмъ, що они ледво що умѣють читати и писати, а вже й уважають себе великими богословами и учителями вѣры.

3. Религійнѣ драмы: а) *Рождество Христово*; б) *Воскресеніе Христово*; в) *Грѣшникъ кающійся*; г) *Есѳирь и Агасферъ*; д) *драма Успенская*; е) *драма Димитріевская*[1]).

Литература апокрифична.

Въ сѣмъ періодѣ литература апокрифична мимо заказôвъ іерархôвъ ширилась що-разъ бôльше не тôлько мѣжь книжниками, але й мѣжь людомъ неписьменнымъ. Зрôстъ сеи литературы змôгъ ся именно по причинѣ недостачѣ просвѣты мѣжь людомъ и за-для нетерпимости церкви супротивъ всякихъ ліберальнѣйшихъ проявъ на поли письменности рускои. Та-жь патріархъ Іоакимъ осуджавъ-проклинавъ не тôлько творы схолястикôвъ Кіѣвскихъ, але й книги святого Дмитра Ростовского. Конечнымъ наслѣдкомъ такого тероризму було скрыванє словесныхъ творôвъ передъ властію церковною[2]) и плеканє поетичного свѣтогляду, котрый зовсѣмъ ôдъокромивъ ся ôдъ каноничнои поваги церкви православнои. Тому-то словеснôсть апокрифична, що первѣстно основувалась на казкахъ далекого Всходу, приймала що-разъ бôльше елементôвъ народныхъ, зъ-годомъ-перегодомъ ставалась рускою и була спôльнымъ майномъ духовымъ ученыхъ грамотѣѣвъ и люду неписьменного. По-за-якъ животворна поезія люду супротивъ механичного вѣршованя письменникôвъ явилась скарбницею многоцѣнною, то черцѣ й свѣтскѣ священики приймали зъ устнои, простонароднои словесности поетичнѣ прикрасы для своихъ проповѣдій и катехизацій и тымъ-то склалось таке диво,

---

[1]) Смотри статю: „Литература религійно-драматична“.

[2]) Ôдъ скрываня книгъ, недозволеныхъ церквою, пôшла й сама назва: „скрыта“ або „утаена“ литература. Першѣ апокрифы проявились уже за часôвъ Ездры въ пятôмъ вѣцѣ передъ Рождествомъ Христовымъ.

що священики списували такѝ творы, котрѝ могли бути острахомъ власти церковнои, тремтячои супротивъ всякои новизны словесной. Хоча же такихъ апокрифичныхъ письмъ не печатано, то все-таки бдписи популярныхъ творôвъ ширились по всѣмъ усюдамъ именно по тôй причинѣ, що одвѣтнѝ книги списано переважно въ зрозумѣлôмъ языцѣ.

По-мѣжь писанями апокрифичными, бдкрытыми въ Галичинѣ, вызначують ся особливо отъ-сѝ творы:

1. *Катехизисъ*, бдкрытый професоромъ А. Вахнянинымъ 1868. р. въ селѣ Боршевичахъ повѣту Перемыского. Се єсть рукопись зъ 1713. р., обôймаюча 12 картокъ[1]). Основою єи суть по-части оповѣданя библійнѝ и правды вѣры, по-части же вѣсти исторично-землеписнѝ про землѣ всхôднѝ. Весь катехизисъ уложено въ формѣ діялога: „учень" завдае „майстрови" всѣлякѝ скрутнявѝ пытаня, а сей бдповѣдае єму поважно, прикрашуючи науку церкви фантастичными переказами и выслѣдами мудрости середньовѣчнои. Ось яка веде ся розмова мѣжь „учнемъ" а „майстромъ":

П. *На чомъ земля стоитъ?*

О. *На водѣ, а вода на камени, а камень на огни, а огень на четирехъ столпѣхъ, а четири столпи на Божой совѣсти, еже естъ на силахъ Божіихъ.*

П. *Где естъ рай?*

---

[1]) Сеся рукопись не єсть повна. Въ „предмовѣ до читилника" авторъ заявляе, що зачиравъ свою мудрôсть изъ сихъ книгъ, „що есть на небѣ и на земли, и въ облакахъ, и водахъ, и що которій тіи книги пишетъ, то Духъ святій отповѣдаетъ...." Частину сеи неповнои рукописи выдавъ проф. А. Вахнянинъ въ „Правдѣ, письмѣ науковôмъ и литературнôмъ"; рочникъ III. 1869. У Львовѣ; чч. 16. 17. 22. 34, пôдъ заголовкомъ „Катехизисъ, історія и землепись".

О. *На входѣ солнца есть на семъ свѣтѣ, а есть вышше всего свѣта.*

П. *Поневажъ рай на земли, чему тамъ дойти не можна?*

О. *Бо сутъ горы великіи предъ нимъ, лѣси пустіе и птахи и мглы, през то не можетъ тамъ нѣхто дойти.*

П. *Якъ бы ся люде родили, гди бы былъ Адамъ не согрѣшилъ и зосталъ въ раю?*

О. *С позреня пожадливости промисломъ Божіимъ, тилко привитавшися себѣ мужъ изъ женою, ставувши з собою, стиснувшися за руки, и засъ роспустятся и такъ ся мѣли люде родити безъ грѣха...*

Вже зъ сеи частины того апокрифичного катехизиса можна пôзнати, що „майстеръ“ намагавъ ся заспокоити цѣкавôсть „учня“ въ тыхъ пытаняхъ, на якî въ письмѣ святôмъ и въ загалѣ въ науцѣ вѣры не було ôдповѣди.

2. *Збôрникъ* всякои всячины, находячій ся у Львовѣ въ библіотецѣ имени Оссолиньскихъ пôдъ числомъ 2189. Се есть рукопись, що въ 175•. р. була у Федора поповича Тухляньского[1]). Сей поповичь переписавъ еѣ ѣдай зъ тексту давнѣйшого, бо деякî статьѣ, примѣромъ „звѣздочетство“, находились уже въ рукописныхъ памятникахъ вѣкôвъ давнѣйшихъ[2]). Рукопись сеся обôймае 88 карток (12°) и проявляе три почерки въ письмѣ кирильскôмъ та латиньскôмъ. У-перве звернувъ на неѣ увагу ученого свѣта В. Макушевъ въ „Журналѣ министерства народнаго просвѣщенія“ 1881. р.[3]). Ôдтакъ професоръ

---

[1]) Тухля — село повѣта Стрыйского.

[2]) Порôвн. „Памятники отреченной русской литературы, собраны и изданы Николаемъ Тихонравовымъ“. Томъ II., стор. 422—424. Москва, 1863.

[3]) Смотри статю Макушева п. з. „Южнорусскія сказанія по рукописи библіотеки Оссолинскихъ“, де й напечатанî доволѣ обширнî выемки зъ тои рукописи.

Омелянъ Калитовскій надрукувавъ бôльшу часть сеи апокрифичнои рукописи п. з. „Матеріялы до рускои литературы апокрифичнои“. (Львôвъ 1884, мала 8⁰, стор. 1—54)[1]).

Въ сêй рукописи вызначуе ся пять ôддѣлôвъ: I. *Книга звѣздочетства*[2]); II. *Казаня*; III. *О днехъ послѣднихъ*; IV. *Наука о пчелахъ св. Зосима: кто их хощетъ плодити, такъ чинити потреба.* V. Три окремî статьѣ: а) *Пѣснь о свѣтѣ*; б) *Слово о единой девіци пустиножителници*; в) *Повѣст' о чловеци и смерти*[3]).

Въ апокрифичнôмъ текстѣ сего збôрника важнî суть именно казаня, а то: а) *на Рождество Христово*; б) *на соборъ пресвятои Богородиці*; в) *на Богоявление Господне.* Въ казаню „на Рождество Христово“ незвѣстный проповѣдникъ корыстувавъ ся легендами стародавными, якî церковь уважала еретицкими. Правда, що тî легенды находять ся также въ апокрифичныхъ проповѣдяхъ латиньскихъ[4]) и польскихъ[5]), але въ тыхъ проповѣдяхъ подае ся покопвѣчный переказъ ладомъ прозаичнымъ, мѣжь-тымъ коли въ рускôмъ казаню „на Рождество Христово“ та-сама легенда высказуе ся въ гарныхъ образахъ поетичныхъ. Та й языкъ сихъ проповѣдій мае богато

[1]) Се есть книжочка библіотеки „Зорѣ“, выдаванои заходомъ проф. Ом. Партыцкого.

[2]) „Книгу звѣздочетства“ выдавъ проф. Ом. Калитовскій въ „Зорѣ“, 1884, чч. 8—12, пôдъ заголовкомъ „Матеріялы до давнои рускои литературы“.

[3]) Тî три окремî статьѣ остають ся доси въ рукописи.

[4]) Jacobi a Voragine Legenda aurea, vulgo historia lombardica dicta. Ad optimorum librorum fidem recensuit Dr. Th. Graesse. Dresdae & Lipsiae. MDCCCXLVI. — Cf. De nativitate domini nostri Jesu Christi secundum carnem, p. 39—47.

[5]) Zabytek dawnej mowy polskiéj. W Poznaniu 1857. — Порôвн. „Legenda aurea“ w literaturze polskiej XV. wieku, napisał W. A. Bruchnalski (Rozprawy i sprawozdania z posiedzień wydziału filologicznego Akademii Umiejętności. Tom XI. W Krakowie 1886; p. 219—248).

прикмстъ мовы живои, изъ-за чого сї казаня могли бути зрозумѣлыми и неграмотному людови, котрый изъ схолястичныхъ казань Барановича не займавъ нѣякого хôсна. Ôдтакъ можна припустити, що тї казаня въ ôдписяхъ переходили зъ рукъ до рукъ, и що ихъ читано не тôлько въ панскихъ дворахъ, але й въ мужицкихъ хатахъ. Такъ отже литература апокрифична, щô своимъ засновкомъ була иначе заграничною ростиною, розрослась буйно на рускôй землици; бувши попереду духовымъ майномъ самыхъ грамотѣѣвъ, сталась тая литература вельми популярною мѣжь людомъ неписьменнымъ, котрый фантастичнї образы оріентальнї змѣшавъ зô своимъ поетичнымъ свѣтоглядомъ[1]).

Крôмъ письмъ апокрифичныхъ, выданыхъ у Львовѣ, важнї суть ще деякї статьѣ, щô находять ся въ рукописныхъ збôрникахъ библіотеки Львôвского Василіяньского монастыря пôдъ числомъ IV. и XVIII. Тї й иншї рукописи описавъ вельми бережливо дръ Омелянъ Калужняцкій, професоръ университета Черновецкого[2]), и подавъ многоцѣнный загальный поглядъ на литературу апокрифичну. Такъ въ збôрнику пôдъ числомъ IV. за-

---

[1]) Крôмъ згаданыхъ апокрифичныхъ письмъ есть ще богато иншихъ, котрї въ Галичинѣ поволи зъ закуткôвъ выдобувають ся на свѣтъ божій. Такъ п. Иванъ Франко выдавъ въ „Зорѣ" зъ 1886. року (ч. 9.) кôлька зразкôвъ литературы апокрифичнои зъ рукописного збôрника, котрый 1743. р. выготовлено для Дрогобыцкого мѣщанина Петра Чорневича. Изъ сего збôрника лишилось тôлько 8 цѣлыхъ и 3 обшарпанї, збутнѣлї картки. П. Иванъ Франко надрукувавъ а) фрагментъ повѣсти о тôмъ, якъ царь Давидъ писавъ псальмы; б) частину повѣсти про Сампсона; в) частину Листа небесного.

[2]) „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ языка и письма, находящихся въ библіотекахъ и архивахъ Львовскихъ". Е. І. Калужняцкаго. Кіевъ 1877.

мѣщено невеличку статю „*Слово о сотвореніи неба и земли*“, де говорить ся про чотыри углы землѣ, про двонацять ворôтъ свѣта на заходѣ и всходѣ, про дванацять путій сонця й мѣсяця и т. и. Важнѣйшѣ суть статьѣ въ збôрнику зъ 1563. р. пôдъ числомъ XVIII.[1]), де зустрѣчають ся ôдповѣди на такѣ пытаня, якъ: „*чсо ради попусти Богъ діяволу боротися съ родомъ человѣчьскимъ*“ (стор. 259. и слѣд.), або „*како Предтеча сродникъ бысть первой женѣ Іосифа обручника*“ и т. и. Мѣжь казками и легендами сего збôрника вызначуе ся оповѣдане про Анфилога, царя сарациньского (стор. 993—998)[2]), ôдтакъ „*повѣсть о понагіи*[3]) *святыя Богородицы*“, де говорить ся про неприязнь апостолôвъ Христовыхъ до Ѳомы и про-те, що пресв. Богородиця подарувала Ѳомѣ свою зѣницю на знакъ, що стрѣтилась зъ нимъ въ небѣ (стор. 998—1000). Слѣдуе опôсля видѣне св. Нифонта о смерти, се-бъ-то о судьбѣ душѣ христіяньскои по еи ôдлученю ôдъ тѣла (стор. 1000—1003) и наконецъ видѣне того-жь Нифонта о „*русаліахъ*“. Тутъ говорить ся про народнѣ игрища, въ котрыхъ бѣсы ведуть танець. Хто же бувъ тыми бѣсами, можна дôзнатись изъ сеи замѣтки: „*бѣси иже суть русаліа или скоморосѝ*“ (стор 1005)[4]).

---

[1]) Се есть величный збôрникъ поученій, слôвъ церковныхъ, житій Святыхъ (всѣхъ сторôнъ есть 1006).

[2]) Професоръ Калужняцкій выпечатавъ сю казку про Анфилога въ наведенôй розправѣ „Обзоръ славяно-русскихъ памятниковъ...“, (стор 26—28).

[3]) понагія — панагія, грец. παναγία = святôсть, Богородиця.

[4]) Русалія — игры Русалокъ, игры скомороховъ. Русалки въ поганьскôй Руси вважались гарными, блѣдолицыми дѣвчатами, щô жили именно въ Днѣпрѣ, и ôдси розходились по иншихъ рѣкахъ, озерахъ и криницяхъ. Свôй рôдъ умножали они утоплеными дѣвчатами и дѣтьми, щô вмерли безъ хрещеня. Въ день Троицкій бѣгали Русалки по лѣсахъ и поляхъ до дня Петрового;

II. Литература релнгійно-драматична.

1. Ґенеза рускихъ мистерій[1]).

Руска литература религійно-драматична вытворилась изъ одвѣтнои литературы польскои, котра въ засновку своѣмъ не есть оригинальна, але являе ся иначе переспѣвомъ религійнои драматургіѣ въ захôдной Европѣ. Тая-жь драматургія, рôвно якъ стародавна трагедія грецка, основуе ся на обрядахъ религійныхъ, именно першѣ елементы захôдно-европейскои драматургіѣ включають ся въ церемоніялѣ богослуженя католицкого. Такѣ-то сценичнѣ представленя, щô вытворились зъ богослуженя и обрядôвъ церкви римскои, звались „мистеріями" [2]). Первѣстною мистеріею були „пассіѣ", с. е. сцены, выображаючѣ искупленє свѣта Сыномъ Божимъ. Тѣ сцены вызначувались навпередъ пантомимами, ôдтакъ спѣвомъ и рецитативомъ, и ажь пôзнѣйше въ религійнôй дѣѣ розвивавъ ся діялогъ. А по-за-якъ такѣ мистеріѣ були вельми поважнѣ, то представляли ихъ священики зъ церковною прислугою въ олтарѣ въ мовѣ латиньскôй. Зъ годомъ

свôй же великдень святкували они въ Сухій четверъ на Троицкому тыжню. — „Русаліею" въ хрощенôй Руси звались Зеленѣ свята. — Скоморохи були иначе душею въ народныхъ забавахъ и въ обрядахъ поганьскои Руси; безъ ихъ проводу не ôдбулась нѣяка игра, изъ-за чого пôзнѣйше скоморохомъ звали весельчака.

[1]) Важнѣйша литература: „Poezya dramatyczna: dyalogi pobożne..." (Mich. Wiszniewskiego Historya literatury polskiéj. Tom VII. W Krakowie 1845., p. 216—346). — „Кіевская искусственная литература XVIII. вѣка, преимущественно драматическая" („Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка". Н. Петрова. Кіевъ 1880). — Н. Петровъ, „Старинный южно-русскій театръ и въ частности вертепъ" („Кіевская Старина", томъ IV., 1882, стор. 438—480).

[2]) Грецке слово *μυστήριον* знач. „тайна".

перегодомъ тѣ мистеріѣ обняли ще иншѣ подѣѣ зъ жизни Спасителя: особливо-жь популярными були сцены зъ исторіѣ Рôздва Исуса Христа. Небавомъ опôсля проявивъ ся въ религійныхъ мистеріяхъ елементъ комичный, щó выражавъ ся масками и грубыми шутками. Ôдтакъ уже тогдѣ, коли тѣ набожнѣ драмы представлялись въ олтарѣ, выступавъ купець, щó продававъ мироносицямъ пахучѣ зела, або й являвъ ся чортъ, продаючій Юдѣ Исхаріотскому тую верѣвку, на котрôй сей зрадникъ мавъ повѣситись. А вже-жь зъ явою чорта въ олтарѣ мистеріѣ перестали бути выключно религійными; не дивно про-те, що почавши ôдъ вѣку XIII. епископы заказували устроювати въ костелахъ такѣ сценичнѣ представленя, въ котрыхъ проявлялись грубѣ маски и шутки. Тогдѣ-то мистеріѣ перейшли зъ костела въ школу або на базаръ, де для ихъ розвою було бôльше свободы, изъ-за чого мову латиньску скоро замѣнено мовою народною[1]). Ôдъ того часу религійна драматургія хôснувалась не тôлько библійными оповѣданями церковными, але оживлялась такожь поезією простонародною, котра основує ся на свѣтоглядѣ поганьскôмъ. Такъ отже навкруги библійныхъ характерôвъ чимъ разъ бôльше стали появлятись особы, выдуманѣ фантазією: свѣтъ идеальный приймавъ прикметы свѣта реального.

Духовнѣ драмы дѣлено спершу не на акты, але на днѣ. Такъ найдавнѣйшу польску мистерію треба було представляти три днѣ. Єѣ написали (1533) Доминиканы въ Краковѣ, зъображаючи въ 108 сценахъ жизнь Спасителя ôдъ входу єго въ Єрусалимъ ажь до смерти. Польскѣ мистеріѣ звано „діялогами набожными". Коли тѣ діа-

[1]) Тогдѣ въ бôльшихъ городахъ Европы стали завязуватись товариства, щó зъ годомъ-перегодомъ духовну драму перетворили въ свѣтску.

логи своею повагою оказались нудными, то мѣжь актами выступавъ весельчакъ, котрый всѣлякими шутками бавивъ гостій. И тѝ-то забавнѝ сцены, якѝ вмѣщувано мѣжь актами, звались *интермедїѣ* або *интерлюдїѣ*[1]).

Зъ Польщѣ перейшла въ Русь тая повôсть литературна именно тогдѣ, коли митрополитъ Петро Могила, засновавши въ Кієвѣ коллегію по взôрци академіѣ Кракôвскои, переймивъ зъ Польщѣ весь апаратъ захôдно-европейскои культуры. Кажуть однакже[2]), що вже при Кієвскôмъ митрополитѣ Іовѣ Борецкôмъ (1629) заведено по церквахъ пассіѣ, котрѝ були подôбнѝ пассіямъ церкви римскои. Рôкъ опôсля (1630) выдано у Львовѣ „*Верше съ трагедіи Христосъ-пасхонъ*“ (зъ трагедіѣ Χριστὸς πάσχων), котру написавъ мабуть св. Григорій Назіянзеньскій. Дѣя въ сѣй мистеріи вельми проста; выступають лишь сѝ особы: Мати Божа, Марія Магдалина, евангелистъ Іоаннъ, Іосифъ и Никодимъ. Появляе ся такожъ хоръ, що потѣшае Матѣрь Божу въ еи горюваню.

2. Розвôй религійнои драмы на Руси.

По засновано Кієвскои коллегіѣ професоры поетики стали писати школьнѝ драмы, котрѝ представляли „спудеѣ“ (студенты) въ часѣ свобôднôмъ ôдъ наукъ. Духовный регламентъ зъ 1720. р. позволявъ „спудеямъ“ двѣчи въ роцѣ „дѣлати комедіи“. Такою-жь школьною драмою есть мистерія п. з. „*Дѣйствіе на страсти Христовы списанное*“. Кажуть, що авторомъ еи бувъ Лазарь Барановичь. Сюды належить такожъ религійный діялогъ п. з. „*Мудрость предвѣчная чрезъ благородныхъ Россіи младенцовъ въ училищномъ коллегіумѣ Кієво-Могилеанскомъ стихотвор-*

---

[1]) Гляди стор. 258., замѣт.

[2]) Н. Петровъ, „Старинный южно-русскій театръ...“, стор. 457.

нымъ сложсніємъ явствовавшаяся"[1]). Се суть мистерії, що ôдносились до „пассій" и зъображали страсти Спасителя свѣта. Хоча же ихъ предметъ бувъ дѣйстно драматичный, то однако рускôй вдачи подобались далеко бôльше драматичнû сцены зъ исторії Рôздва Христового. Въ загалѣ тû середньовѣчнû мистерії, що основувались лишь на библійнôй исторіи та на обрядахъ церковныхъ, именно же мистерії пассійнû, не могли на Руси-Украинѣ розвиватись, по-за-якъ въ нихъ не було елементу народного. Ажь мистерії Рôздвянû могли вдоволити Украинцѣвъ, тому-що вже весела подѣя библійна спонукувала автора до заявленя гумору народного.

Религійно-драматичнû мистерії, списанû на Руси, звались „комедіями", „трагедіями" або й „трагедо-комедіями". До найдавнѣйшихъ Рôздвяныхъ мистерій належить комедія Дмитра Ростовского на „*Рождество Христово*"[2]). Она уложена въ стилю давнѣйшихъ мистерій; тôлько сцена мѣжь пастухами есть подекуды шуточна. Въ сѣй комедіи перемѣшанû символичнû персонификації рôжныхъ абстрактныхъ понятій зъ дѣями евангельскими. Попереду комедії замѣщено анти-прологъ и прологъ.

Въ анти-прологу *Людская Натура* сумує про свôй упадокъ и про смерть, що єи ожидає. *Надежда* потѣшає єѣ, обѣцюючи поворотъ золотого вѣку, а зъ *Надеждою* разомъ являють ся *Любовь*, *Кротость*, *Незлобіє*, *Радость*, — але противъ *Надежды* повстає *Разсужденіє* и говорить, що *Людскую Натуру* ожидає не золотый, а зе-

---

[1]) Н. Петровъ, ibid.

[2]) Свои религійнû комедії писавъ Туптало-Ростовскій ще тогдѣ, коли живъ на Украинѣ. Ихъ представляли студенты коллегії Могилянськои. Изъ шести драматичныхъ творôвъ сего грамотѣя зберeглась доси лишь сеся одна комедія на „Рождество Христово".

лѣзный вѣкъ. Ôдтакъ разомъ зъ *Разсужденіемъ* заговорили *Брань*, *Ненависть*, *Ярость*, *Злоба* й *Плачь*. *Натура* въ розпуцѣ приклвкуе *Смерть*. Появляе ся *Смерть* и хоче засѣсти на тронѣ, та *Жизнь* не допускае еи и обѣцюе *Людскôй Натурѣ* безсмертнôсть. Опôсля въ короткôмъ прологу слѣдуе розправа про короткій часъ житя людского.

Сама драма починае ся такожь символичнымъ розговоромъ *Землѣ* зъ *Небомъ*. *Земля* сумуе зъ-за свого горя, а *Небо* потѣшае еѣ кажучи: „*Тебе ожидаетъ честь больше прежней*". *Милость Божія* потверджуе обѣцянку *Неба*. Ажь ось чутно ангельскій спѣвъ: „*Слава вышнихъ Богу*", а мѣжь-тымъ зъ пекла выходить *Вражда*, и прикликуючи Вулкана и Циклопôвъ, каже до нихъ: „*Куйте копія, стрѣлы, цѣпи! сотворю пролитіе крови*..."

Потôмъ переходить драма въ свѣтъ дѣйстности. Являють ся три пастырѣ: двохъ пôшло за купномъ прожитку въ гôродъ, третій, Борисъ, лишивъ ся при ôвцяхъ и дожидае товаришѣвъ. Они приходять. Одинъ зъ нихъ горбатый, косоокій старець, — звали его Аврамомъ; другій молоденькій, Аѳоня. Аврамъ признае ся, що зайшовъ „на кружало[1]), за алтынець[2]) выпити винишка". Борисъ пытае его: „А менѣ-жь не купивъ?" Аврамъ каже, що купивъ, и ôдтакъ пастырѣ посѣдали до вечерѣ. Небавомъ сказавъ Аврамъ, що треба имъ швидко ѣсти та й ити до стада, щобъ якій вовкъ не влѣзъ въ ограду. Саме-тогдѣ учули они хоръ ангелôвъ. Пастухи зô шматкомъ хлѣба въ ротѣ глядять одинъ на другого и не розумѣють, щó дѣе ся коло нихъ. Наконець Аѳоня смотрить на небо й каже, що видить высоко птичокъ, але

---

[1]) кружало — шинокъ; [2]) алтынъ — россійска монета, щó обôймае три копійки.

Аврамъ ôднявши голову горѣ говорить: „*Братъ! кажется робятка*[1]) *стоятъ невелички*“. Та ôдказує Аөоня:

„*Судари! и хто видалъ робята съ крылами?*
Птици-то залетѣли межи облаками“...

Пастырѣ успокоились, вечеряли дальше и збирались ити до овець, ажь ось появивъ ся имъ ангелъ и звѣстивъ, що близь Вифлеема въ вертепѣ мѣжь воломъ и осломъ въ яслахъ лежить новороджений Спаситель людского роду, презнаменитый царь. Та простодушный Аврамъ каже ангелови, що ôнъ мабуть заблудивъ, що его вѣдай послано ко князямъ, „*штобъ они великому царю поклонъ дали*“, а не ко бѣднымъ пастухамъ. Однакже ангелъ заявивъ имъ, що именно ихъ, убогихъ пастухôвъ, завзывае до себе царь царѣвъ, пастырь пастырѣвъ. И озвавъ ся до ангела Борисъ:

„*О сударь, надобно ли что въ поклонъ понести?*
Штобы не велѣлъ, якъ нашь князь, въ шею вонъ вести“.

И ôдповѣвъ ангелъ пастырямъ, що Господь не потребує дарôвъ, що ôнъ самъ дає дары; нехай несуть ему въ даръ чисте серце. Тогдѣ ангелъ ставъ невидимый, а пастухи беруть колачѣ и вино, одягають ся „*въ чулки, лапти новые*“[2]), и йдуть до вертепу. Побачивши новороджeного Спасителя дивують ся они дивомъ великимъ, що хочь у него на небѣ палатъ богато, ôнъ теперь тутъ „*въ вертепишку лежитъ убого, въ яслѣхъ, на остромъ сѣнѣ, между буи скоты*“.

За поклономъ пастухôвъ слѣдує історія поклону „волхвôвъ“. Навпередъ являє ся *Любопытство звѣздочетсков.* Оно видить на небѣ звѣзду нову и не може второпати, щó се за звѣзда? Перечисляє ôтакъ всѣ звѣстнї собѣ звѣзды и громады звѣздъ, але нова звѣзда на нѣяку

---

[1]) робятка — дѣти; [2]) чулокъ — панчоха; лапоть, ходакъ, постолы.

не похожа. *Любопытство* выкликуе зъ гроба мудрого Валаама. Сей звѣщае, що се та-сама звѣзда, про котру бнъ колись пророкувавъ. *Любопытство* говорить, що хоче впевнити ся про правду его слôвъ и що пôшле за тою звѣздою „волхвôвъ". Опôсля закрывае оно грôбъ Валаама кажучи: „Почивай съ миромъ!"

Сцена змѣняе ся. Иродъ на тронѣ, окруженый вельможами, выхвалюе ихъ вѣрну службу, а они прославляють его величь. Спѣваки спѣвають ему про Аполлона и про музы. Саме-тогдѣ приходить посланець бдъ трохъ „волхвôвъ", названыхъ трома царями, и ломанымъ языкомъ просить[1]), щобъ пустили ихъ поклонити ся цареви юдейскому. Три „волхвы" являють ся передъ Иродомъ, а потôмъ бдходять, бддати поклôнъ новороджену цареви. Иродъ не дôждавшись повороту „волхвôвъ", розсердивъ ся вельми и за порадою одного зъ сенаторôвъ велѣвъ повбивати въ земли Вифлеемскôй всѣ дѣти до двохъ лѣтъ вѣку. Сцена 9. 10. и 11. представляе рѣзню дѣтій и „*длинный плачь и рыданіе подобіемъ плачевной Рахили*". Въ 12. сценѣ Иродови приносять головы вбитыхъ дѣтій: Иродъ зъ утѣхи каже спѣвакамъ спѣвати пѣснѣ, плескати въ долонѣ, а самъ въ похмѣлю засыпляе на тронѣ. Мѣжь-тымъ чути голосъ *Невинности*; се голосъ крови дитячои кличе до Бога о пôмсту, проклинаючи кровопійцю. На голосъ *Невинности Истина* выдае грôзный засудъ вѣчнои муки тиранови.

Иродъ будить ся зъ просоня и чуе страшный бôль въ тѣлѣ. Приклакують лѣкаря, котрый таке говорить: „Готовѣть ему гробову постѣль, а самî втѣкайте! смрôдъ бдъ него выходить смертельный". Всѣ покидають Иро-

---

[1]) „Твою землю Виѳлеемъ пошелъ, поклонился
Нову царю іудейску, да домъ воротился..." (Н. Костомаровъ, „Русская исторія въ жизнеописаніяхъ..." Томъ II., стор. 534).

да, — тиранъ умирав въ мукахъ страшныхъ. Сцена 16.: Иродъ въ пеклѣ. Въ сценѣ 17. *Смерть* чванить ся своєю побѣдою; она напоила кровю землю Вифлеемску, покосила, якъ траву пôдъ росою, 14.000 дѣтій, и наконець „*повергла царя Ирода въ гортань Цербера*". „Я панyю надъ чоловѣкомъ!" каже *Смерть*, „я сильна, и буду володѣти нимъ по всѣ вѣки. Сяду на престолѣ; положу вѣнець на голову мою!" — „*Не торжествуй!*" ôдказує Жизнь, — „*я сяду на престолѣ на вѣки и возведу съ собою человѣческое Естество. Славою и честiю его увѣнчаю*". *Человѣческое Естество* кланяє ся передъ *Жизнiю*, а *Жизнь* вкладає на него вѣнець. Въ послѣднѣй (18.) сценѣ *Крѣпости Божiя* говорить про кары грѣшникôвъ и про нагороды за жизнь праведну. — Опôсля въ епилогу звертає ся просьба до всѣхъ слухачѣвъ, щобы простили „*согрѣшившихъ въ дѣйствѣ*", се-бъ-то, щобъ извинили тыхъ акторôвъ, щô въ представленю дѣѣ може не вдоволили слухачѣвъ.

Изъ огляду сеи комедiѣ Рôздвяноѣ можна дôзнатись, що у Дмитра Ростовского бувъ справдѣ талантъ до драматургiѣ, та що тôлько правила схолястичноѣ поетики приневолили его придержуватись середньовѣчноѣ манiєры въ творєню мистерiй. А вже-жь и тутъ въ сценѣ пастухôвъ проявляє ся вдача украиньска, щô гуморомъ своимъ оживляє и схолястичну мертвоту.

Крôмъ мистерiй пасхальныхъ и рôздвяныхъ були на Руси ще мистерiѣ чудесъ, або „мираклѣ", въ котрыхъ представлялись житє, дѣла й чуда Святыхъ, популярныхъ въ народѣ. Сюды належить именно дiялогъ п. з. „*Алексiй, человѣкъ Божiй, на честь царю Алексѣю Михайловичу чрезъ шляхетну молодь на публичномъ дiалогу явленный*". (Печатано въ Кiєвскôй Лаврѣ 1674. р.)[1]).

---

[1]) Важна есть трагедiя Симеона Полоцкого „о Наву-

Ôдъ мистерій ôддаляють ся такожь такû творы, щô вважають ся иначе драматизоваными библійно-историчными хрониками, н. пр. комедія Симеона Полоцкого *„о блудномъ сынѣ“*[1]), и трагедо-комедія Лаврентія Горки п. з. *„Патріархъ Іосифъ“*, написана 1708. р. Впрочôмъ во всѣхъ мистеріяхъ рускихъ велику часть представленя займали морали (moralité), въ котрыхъ пôдъ аллегоричными именами зъображались абстрактнû понятя, н. пр. Надѣя, Любовь, Ненависть, Плачь и т. и. — Опôсля найшлись такû грамотѣѣ, щô намагались писати драмы историчнû. Сюды ôдносять ся два творы драматичнû, котрû приписують ся Теофанови Прокоповичу, яко авторови[2]), а то: а) трагедо-

ходоносорѣ, о тельцѣ златомъ и трехъ отрокахъ въ пещи“; але-жь она була звѣстна именно въ Московщинѣ, де любувались спектакльомъ, якъ трохъ „отрокôвъ“ вкинено въ печь огненну.

[1]) Моральна наука въ сêй комедіи высказуе ся послѣднимъ монологомъ „блудного сына“. Пôзнавши свои грѣхи обѣцюе ôнъ слухати отця кажучи:

...„Отселѣ хощу пребывати
Въ послушаніи, себе подчиняти,
Познахъ бо нынѣ юность дурность быти,
Аще кто хощетъ безъ науки жити“.

[2]) Теофанъ Прокоповичь родивъ ся въ Кіевѣ 7. червня 1681. року. До 18. року житя вчивъ ся въ школахъ Кіевскихъ, именно въ коллегіи Могиляньскôй, опôсля поѣхавъ за границю и навпередъ учивъ ся въ школахъ польскихъ. Тому же, що до тыхъ шкôлъ православный не мавъ приступу, принявъ Прокоповичь унію, и ôдтакъ зайшовъ ажь въ Римъ, де вступивъ въ коллегію св. Атанасія. Въ столици свѣта езуиты полюбили талантливого Украинця, котрый швидко познакомивъ ся не тôлько зъ литературою кляссичною, але й зъ цѣлымъ апаратомъ тогочасной науки богословской. Въ 1702. роцѣ вернувъ ся ôнъ на Украину и принявши опять вѣру православну постригъ ся въ черцѣ и ставъ учителемъ въ Кіевскôй коллегіи, котру Петро В. (1707) перетворивъ въ академію. Тогдѣ-то уложивъ Теофанъ поетику и напи-

комедія въ 5 дѣяхъ п. з. „*Владимiръ, всѣхъ славенороссійскихъ странъ князь и повелитель... въ православной академіи Могилянской Кіевской на позоръ россійскому роду отъ благородныхъ россійскихъ сыновъ добрѣ здѣ воспитуемыхъ... лѣта Господня 1705., іюля 3. дня показанный*"; — б) драма въ 5 дѣяхъ п. з. „*Милость Божія, Украину отъ неудобь носимыхъ обидъ лядскихъ чрезъ Богдана Зѣновія Хмелницкаго, преславнаго войскъ запорозскихъ гетмана, свободившая, и дарованными ему надъ Ляхами побѣдами возвеличившая, на незабвенную толикихъ его щедротъ память репрезентованная въ школахъ Кіевскихъ, 1728. лѣта*" [1]).

Въ трагедо-комедіи „*Владимiръ*" выступають на сцену отъ-сї особы: Володимиръ, великій князь Кіевскій, философъ грецкій, котрый наклонює его до вѣры христіяньскои, три поганьскі жрецѣ [2]): Жериволъ, Куроядъ и Піаръ, та й два полководцѣ, Мстиславъ и Храбрый. Крôмъ сихъ особъ являе ся ще духъ Ярополка, щô вынинувъ изъ „ада", якъ тôлько дôзнавъ ся, що братъ его Володимиръ хоче приняти вѣру христіяньску. Въ пер-

---

савъ трагедо-комедію „Владиміръ", котру студенты представили на школьнôй сценѣ въ липни 1705. р. Мабуть написавъ ôнъ такожъ драму п. з. „Милость Божія". — Петро В. полюбивъ Прокоповича и велѣвъ ему (1716) переселитись въ Петербургъ. Тутъ бувъ ôнъ головнымъ речникомъ реформъ сего царя и помагавъ ему осущити великі его пляны въ политицѣ державнôй. Коли Петро В. хотѣвъ завести св. Синодъ, то Прокоповичь написавъ (1720) „Духовный регламентъ" и ôдъ тогдѣ бувъ душею новои тои институціѣ духовнои. Цариця Катерина I. именувала его (1725) архіепископомъ Новгородскимъ. Прокоповичь написавъ богато творôвъ богословскихъ, политичныхъ и историчныхъ. Умеръ 8. вересня 1736. р.

[1]) „Историческія пѣсни малорусскаго народа съ объясненіями Вл. Антоновича и М. Драгоманова". Томъ II. Выпускъ 1. Кіевъ 1875; стор. 141—164.

[2]) жрецъ — священикъ поганьскій.

шôмъ актѣ духъ Ярополка звѣщав Жериволу будущу недолю, и про-те сей жрець готовить ся вступити въ боротьбу зъ Володимиромъ. Въ слѣдуючихъ трехъ актахъ дѣя розвивае ся, а въ пятôмъ актѣ проявляе ся катастрофа: руина болванôвъ и принятє христіянства. Трагедо-комедія Прокоповича кôнчить ся хоромъ апостола Андрея й ангелôвъ. Въ сѣмъ творѣ драматичнôмъ находять ся подекуды такû живû, комичнû сцены, котрû скорше могуть належати до якои интерлюдіѣ, нѣжь до поважнои драмы. До такихъ шутливыхъ мѣсць належить характеристика поганьского жреця Жеривола, про котрого другій жрець Піаръ розказуе отъ-се своему товаришеви Курояду:

„Видѣхъ, когда напитанный
Многими онъ жертвами лежаше во хладѣ,
А чрево его бяше превеликой кладѣ
Подобное. Обаче въ сытости толикой
Знаменіе бысть глада и алчбы великой.
Скрежеташе зубами на-мнозѣ безъ мѣры,
Движа уста и гортань, и достойно вѣры
Слово твое, Піаре! время не имѣетъ,
И во снѣ жретъ Жериволъ“.

Богатырь трагедо-комедіѣ, Володимиръ, являе ся реформаторомъ Руси, щó бажав еѣ просвѣтити наукою, видячи, що пôтьма духова есть причиною всякои недолѣ. Про-те Прокоповичь вкладае ему въ уста ось-такû просвѣтнû слова:

„Родъ нашь жестокъ и безсловный,
И письменъ ненавидяй есть сему виновный“ [1]).

Высше ôдъ трагедо-комедіѣ „*Владиміръ*“ стоить дра-

---

[1]) Н. Тихонравовъ, Трагедокомедія Өеофана Прокоповича „Владиміръ“. (Журн. минист. народн. просв. 1879, май).

ма „*Милость Божія...*“ Петровъ замѣчае[1]), що ѥѣ написавъ Теофанъ Трофимовичь, котрый въ 1728. р. бувъ учителемъ поетики въ академіи Кіѣвскôй. Драма сеся була написана саме-тогдѣ, коли Украинцѣ сподѣвались, що Петро II. приверне назадъ колишню ихъ автономію. Той бо царь вступивши на тронъ, скасувавъ (1728) малороссійску коллегію, заведену Петромъ Великимъ, позволивъ опять выбирати гетьманôвъ вольными голосами и звелѣвъ уложити збôрникъ права Магдебургского та Статута Литовского. Въ тôмъ часѣ (1720) Самôйло Величко написавъ свою лѣтопись про Богдана Хмельницкого, изъ-за чого грамотѣѣ могли справдѣ корыстуватись богатымъ матеріяломъ лѣтописнымъ и звеличити „второго Мойсея“ въ творѣ драматичнôмъ. Однакже авторъ драмы, великій прихильникъ реформъ Петра В., забувъ про свою Украину, щô побивалась лихолѣтемъ, и хотѣвъ погодити патріотизмъ украиньскій зъ симпатіями для порядкôвъ россійскихъ, изъ-за чого *Смотрѣніе* до Украины ось-такъ ôдзывае ся:

„Непобѣдиміи на земли и на мори
Монархи россійскіи, поборники суще,
Иже благочестія, зловѣрныхъ бодуще,
Тебѣ въ твоей потщатся пособляти нуждѣ.
Не лишатъ тя помощи своей, аки чужды.
Подъ тымъ непроломимымъ щитомъ пребывая,
Аки на твердой скалѣ себе утверждая,
Посмѣешься всѣмъ вѣтромъ...“[2])

„Дѣйствія“ драмы суть вельми короткі, по-за-якъ выповнюють ся одными або двома „явленіями“ (сценами). Въ дѣѣ першôй, третѣй и пятôй выступае „хоръ“, щô

[1]) „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кіевъ 1880; стор. 51.

[2]) „Историч. пѣсни малорусс. народа“, томъ II., стор. 161.

въ акціи бере живу участь. Именно першій хоръ, въ котрôмъ „*муза и Аполло грядущую Ляхомъ погибель предвозвѣщаютъ*", вызначуе ся справдѣ окрасою поетичною. Коли ôдтакъ Хмельницкій поборовъ „Ляхôвъ" на Жовтыхъ Водахъ (5. мая 1648), то третій хоръ мôгъ сему побѣдникови заспѣвати ось-таку похвальну пѣсню:

Вѣчной похвалы отъ насъ есть достоинъ,
Храбрий на земли и на морѣ воинъ,
Войскъ запорожскихъ Хмельницкій старѣйшій,
Вождь изряднѣйшій.
Отечество надъ вся паче возлюбивый,
И его ради ни-во-что вмѣнивый
Роскоши, покой, корысти, интраты,
И вся приваты...[1])

Мѣжь-тымъ, коли ученѣ грамотѣѣ по правиламъ поетики списували мистеріѣ та иншѣ школьнѣ драмы въ мовѣ книжнôй, найшовъ ся якійсь тямущій самоукъ, котрый вѣдай не знаючи схолястичныхъ выкрутасôвъ, на основѣ практичнои дѣйстности представивъ правду суспôльно-моральну въ мовѣ зрозумѣлôй. Се бо незвѣстный намъ авторъ въ кôнци XVII. вѣку, або въ першихъ рокахъ XVIII. в. написавъ драму пôдъ заголовкомъ „*Розмова во кратцѣ о душѣ грѣшной, судъ принявшой отъ судии справедливаго Христа Спасителя*". Авторъ хотѣвъ показати идеалъ справедливого суду людского, про-те въ одноактовôй драмѣ зъобразивъ ôнъ судъ Божій надъ душею грѣшника. Навпередъ въ коротенькôмъ прологу высказуе ся, що „*не такъ судъ той якъ звикли описовать люде, въ остатний день предъ Сыномъ Бога Отца буде*". Въ першôмъ „видоку"[2]) архангелъ Михаилъ выкликуе мерцѣвъ зъ гробôвъ, щобы встали й були свѣдками справедливого суду

---

[1]) ibid., стор. 163.

[2]) видокъ — сцена.

Божого. Въ другôмъ „видоку" Судія приказуе архангелу Михаилу ввести виновату душу, котра видячи, що не зможе боронитись, готова безъ суду пôйти до пекла; ôдтакъ кидае ся на неѣ діяволъ, але ангелъ „охранитель" домагае ся, щобы судъ ôдбувъ ся свобôдно. Судія звѣщае, що душа дѣйстно провинила и велить подати книги, де вписано еи дѣла. Діяволъ показуе „списку", що въ нѣй ôнъ списавъ поганѝ дѣла грѣшнои душѣ. Душа старае ся оправдати свои проступки и просить Судіѣ, щобъ еѣ помилувавъ. Тогдѣ ангелъ „охранитель" звѣщае, що мае въ себе списанѝ и добрѝ дѣла тои душѣ, изъ-за чого Судія приказуе зважити добрѝ и злѝ дѣла „на шалѣ", почôмъ покаже ся, чи тая душа буде карана, чи буде свобôдна. Въ „видоку" третѣмъ ангелъ „охранитель" присмотрюе ся вазѣ, але „*злие дѣла добрихъ переважаютъ*", про-те ôдступае ôнъ ôдъ душѣ. Въ „видоку" четвертôмъ душа хоче оправдатись въ послѣднѣмъ словѣ, „*але сумленя и дияволъ оную звитяжаютъ*". Такъ скôнчено слѣдство и доходженѣ карне, и ôдтакъ въ „видоку" пятôмъ Судія пытае апостолôвъ „о сентенцію". Одинацять апостолôвъ кажуть, що душа есть виновата, одинъ тôлько Іоаннъ просить Судіѣ, щобы помилувавъ душу грѣшну. Въ „видоку" шестôмъ и остатнôмъ Судія выдае на грѣшну душу „декретъ", „*аби по дѣломъ отнесла заплату*" [1]).

Въ сѣмъ суспôльно-моральнôмъ творѣ драматичнôмъ вызначуються ся самѝ людянѝ прикметы суду, а то процесъ карный, оборона, оцѣненѣ доказôвъ и заявленѣ мнѣнія дванацяти судій.

---

[1]) „Судъ Божій надъ душой грѣшника". Южно-русская религіозная драма конца XVII. ст. („Кіевская Старина". Томъ IX., стор. 289—305).

3. Интермедіѣ або интерлюдіѣ.

Хоча грамотѣѣ рускії намагалисъ подекуды въ религійныхъ творахъ драматичныхъ оживити неподвижну повагу мистерій своимъ питомымъ, народнымъ свѣтоглядомъ, то все-таки тї писаня оставались школьными драмами, котрыми звеселялись именно студенты коллегіѣ въ часѣ свобôднôмъ ôдъ наукъ. Люде неписьменнії не могли любуватись тыми комедіями, трагедіями и трагедокомедіями, котрї списувано пôсля правилъ середньовѣчнои, сухои теоріѣ драматичнои. Змѣркували скоро письменники, що для тыхъ незрячихъ людей годить ся лекша пожива духова, що имъ могуть подобатись лишь короткії сцены, взятї зъ житя щоденного. Про-те межи актами мистерій представлялись вже въ XVII. вѣцѣ сцены шутливії, щô въ мовѣ книжникôвъ звались „интермедіями" и „интерлюдіями", або „*междувброшенными забавными игралищами*". Тї интермедіѣ не звязувано органично зъ поважными школьными драмами, и зъ-за того могли они розвинутись въ комедіѣ народнії.

Митрофанъ Довгалевскій, професоръ поетики въ академіи Кіѣвскôй, въ своѣмъ учебнику „Садъ піитическій" (1736 - 1737) пише про комедію отъ-се: „*Въ комедіи выводятся лица легкія, какъ-то: господарь, Литвинъ, цыганъ, Козакъ, еврей, Полякъ, Татаринъ, Турокъ, Грекъ, Италіянецъ*"[1]). По правиламъ же „піитики" (поетики) Георгія Конискового[2]) (1746—1747) „*комедія пишется словами шу-*

[1]) Н. Петровъ, „Старинный южно-русскій театръ и въ частности вертепъ". („Кіев. Старина", т. IV., 1882; стор. 461).

[2]) Георгій Кониский родивъ ся въ Нѣжинѣ 1717. р. и вчивъ ся въ академіи Кіѣвской. Опôсля бувъ ен учителемъ, префектомъ и ректоромъ, а въ 1752. р. поставлено его архимандритомъ Кіѣвского брацкого монастыря. Въ 1755. р. посвящено его въ епископа Могилевского, а въ 1783. р. одержавъ ôнъ титулъ архіепископа (бѣлорускогo). Умеръ 13. лютого, 1795. року.

точными, низкими, обыденными, — слогомъ простымъ, деревенскимъ, мужицкимъ". Сѝ правила о комедіи ôдносились именно до писаня „интермедій".

Зъ-помѣжь „интермедій", доси звѣстныхъ, суть безперечно найдавнѣйшими тіи два забавнѝ творы руско-украиньскѝ, якѝ найдено въ давнôй польскôй мистеріи п. з. „Tragaedia albo wizerunek śmierci przeświętego Chrzciciela, przesłańca Bożego, na pięć aktów rozdzielony. Przydane są i intermedia dwoje, napisany przez Jacoba Gawattowicza, Leopolitę, nauk wyzwolonych i philozophiej bakalarza. Odprawowany w Kamionce na jarmark, przypadający na dzień tegosz Jana świętego Chrzciciela. Roku pańskiego 1619. Drukowany na przedmieściu Jaworowskiem u s. Mikołaja" (4°)[1]. — Рукопись сихъ двохъ интермедій въ польскôмъ переписаню зберегласъ польскимъ писателемъ Осипомъ Игнатомъ Крашевскимъ.

Въ першôй интермедіи выступають на сцену два мужики: Стецько и Климко. Стецько, господарь сѣльскій, грошовитый але придурковатый, вертає зъ ярмарку домôвь, накупивши собѣ горшкôвъ. До него пôдходить хитрый Климко. Звѣдавшись про велике майно Стецька, Климко оказує охоту пôйти до него на службу. Той обѣцює, добре его кормити, и ôдтакъ Климко звѣщає, що вмѣє звѣрей ловити. И ось показує Стецькови мѣшокъ зъ лисицею, щó еѣ нѣбы-то въ лѣсѣ зловивъ и каже свому будущому господарю, щобъ купивъ собѣ лисицю. Стецько радъ бы „звѣрка" огляпути, але Климко каже:

Цѣле своє жите боровъ ся Кониській зъ противниками Руси „за права и вольности" свого народу. Кажуть, що ôнъ бувъ авторомъ „Исторіи Русовъ или Малой Россіи", котру выдано въ Москвѣ 1846. р. (Порôвн. стор. 256. замѣт. 1.)

[1]) „Двѣ южно-русскія интермедіи начала XVII. в." („Кіев. Старина", т. VII., 1883; стор. 652—664).

„Ищс быстрый, теперь зъ лъса, утюкъ-бы менѣ до бъса. Дома його оглядаешь, гей-же хорошій — пузнаешь".

Та отъ, въ мѣшку бувъ кôтъ, а простодушный Стецько не бачивши лисицѣ, торгуе eѣ за чотыри „осмаки". Господарь бере ся розвязувати мѣшокъ, мѣжь-тымъ Климко ôдходить незамѣтно, захопивши Стецьковû горшки та сукману. Наконецъ Стецько ôдкрывае мѣшокъ, ажь ось выскакуе кôтъ и втѣкае въ поле. Зажуреный Стецько падькае-горюе изъ-за того, що кота въ мѣху купивъ, та отъ небавомъ бачить, що „бѣсъ" забравъ ему горшки и сукману. И пôдходить до него опять Климко, перебраный въ иншу одежу, кладе горшки Стецьковû по-сторонь, прикрывае ихъ сукманою та присыпуе травою. Ôдтакъ розпытуе Стецька про его бѣду и заявляе готовôсть ôдшукати пакостника, кажучи, що сей скрывъ ся десь тутка въ травѣ. Опôсля оба глядають того злодѣя. Климко показуе на сукману и впевняе Стецька, що се лежить той, щó забравъ горшки й сукману; и ôдтакъ каже: *„Ну-жъ, тою палицю гараздъ його по хребтѣ, же зможетъ травицю пасокою!"* Стецько мотлошить палицею свои горшки, думаючи, що побивае злодѣя. Почувши-жь трескôтъ горшкôвъ и дôзнавшись про новый обманъ Климка, Стецько плаче та йде жалуватись панови. А Климко чванить ся, що ему повелось двѣчи обманути одного чоловѣка, та й каже: *„пойду ище та знайду, кого ошукати"*.

Друга интермедія Ґаваттовича мае ще бôльше прикметъ творчои фантазіѣ народнои. Ось и змѣстъ еи: Два мужики зъ Городка, Максимъ и Грицько продали на ярмарцѣ въ Камѣнцѣ[1]) свои волы и вертали домôвъ. До нихъ приставъ Денисъ зъ Каменця подôльского. Въ до-

---

[1]) Камѣнка — вѣдай Камѣнка струмилова, городъ повѣтовый въ Галичинѣ.

розѣ всѣ три зголоднѣли, а хлѣба нѣ у кого анѣ шматка. Ажь ось зачули они запахъ пирога, стали шукати и найшли въ травѣ одинъ-однѣсѣнькій пирôгъ. Якъ же тутъ тромъ подѣлитись пирогомъ однымъ? Хитрый Денисъ порадивъ товаришамъ лячи спати, и кому приснить ся найкрасшій сонъ, тому й дôстане ся пирôгъ. Така рада подобалась Максимови й Грицькови; они кладуть ся спати, а коли оба заснули, Денисъ крадькома ѣсть пирôгъ и сейчасъ будить товаришѣвъ та каже имъ оповѣдати, щô кому снилось. Максимъ розказуе, що снилось ему, мабуть-то бувъ въ небѣ, видѣвъ тамъ Святыхъ и самого Бога, що сидѣвъ тамъ за столомъ, на котрôмъ було мясо, поросята, печеніи курята та иншіи ласощѣ. Грицько-жь оповѣдае, що снилось ему пекло зъ муками, котріи и ôнъ терпѣвъ. Тогдѣ хитрый Денисъ сказавъ обомъ ось таке: Коли я собѣ лежавъ, ангелъ пôрвавъ мене за волося та посадивъ на небѣ. Тамъ видѣвъ я, якъ ты, Максиме, ѣвъ до-нехочу, и я просивъ тебе, щобъ ты менѣ давъ хочь дрôбку чого, а ты сказавъ: „та-жь тамъ пирôгъ!“ — та й ангелъ озвавъ ся: „вже тя не треба тутъ!“ Бачивъ я й тебе Грицьку въ пеклѣ, и ты кричавъ: „Не увидишь мене бôльше; возьми пирôгъ, щô тамъ маешь, та зъѣжь, бо на вѣчніи вѣки тутъ буду терпѣти муки!“ И той ангелъ зновъ мене тутъ поставивъ, та й я зъѣвъ пирôгъ. — Обманеніи Максимъ и Грицько сердять ся на Дениса, а ôнъ удае, мовь-то не може второпати, чого они такіи лихіи на него та й каже: „*Ось бѣда! зъѣсти пирогъ казали, та ся розгнѣвали*“. Обомъ мужикамъ не стае терпцю и гонять збыточника до бѣса. Денисъ же ôдходячи каже: „*Коли-мъ пирогъ зъѣлъ, не дбаю... та южъ ся зъ вами жегнаю*“.

Про обѣ сіи интермедіѣ написавъ П. Кузьмичевскій наукову розвѣдку въ Кіевскôй Старинѣ[1]). Ôнъ добачае

[1]) „Старѣйшія русскія драматическія сцены“. („Кіев. Старина“, томъ XIII., 1885; стор. 371—407).

жерело першои интермедіѣ въ нѣмецкихъ анекдотахъ, причепленыхъ до особы дотепного весельчака Till-a Ulenspiegel-a. Именно замѣчае Кузьмичевскій, що тѣ анекдоты зъ початкомъ XVI. вѣку (1519) зôбравъ и выдавъ Тома Мурнеръ. По думцѣ того вченого мужа мусѣли появитись зъ кôнцемъ XVI. вѣку вже й польскѣ переклады й переробки тыхъ оповѣдань, ôдки (а може й прямо зъ Нѣмеччины) Ґаваттовичь взявъ основу до своеи интермедіѣ. Щô-до другои интермедіѣ, то варіянтъ мотиву еи жие казкою въ устахъ украиньского народу[1]). А вже-жь жерело якъ интермедіѣ, такъ и устного народного оповѣданя Кузьмичевскій добачае въ далекôй давнинѣ и выводить его ажь зъ Индіѣ черезъ Персію, Арабію и старожидôвску литературу, ôдки тее оповѣдане перейшло до Европы и попало въ старый збôрникъ исторій и анектотôвъ, звѣстный пôдъ именемъ „Gesta Romanorum“, щô его часто перекладано на рôжнѣ европейскѣ языки, въ тôмъ числѣ мабуть також на мову польску и руску (бѣлоруску). И. Франко оповѣщаючи сю розвѣдку Кузьмичевского, замѣчае, що „своимъ дослѣдомъ старавъ ся авторъ розкрыти одинъ изъ вплывôвъ захôдно-европейского ôдродженя на нашу Русь, котре началось було въ XVI. вѣцѣ пôсля довгого и тяжкого упадку XIII—XV. вѣку“[2]).

Були ще иншѣ интермедіѣ въ религійныхъ рускихъ драмахъ, примѣромъ въ драмѣ рôздвянôй и пасхальнôй Митрофана Довгалевского. Драма рôздвяна зове ся „*Комическимъ дѣйствіемъ*“ (1736). Въ нѣй есть пять сценъ и пять интермедій, по-мѣжь котрыми вызначуе ся

---

[1]) Тая украиньска казка находить ся въ збôрнику Аѳанасьева п. з. „Народныя русскія сказки“. 1873. кн. III., стор. 480—482. — Порôвн. „Старѣйшія русскія драматическія сцены“. — П. Кузьмичевского, стор. 384. 385.

[2]) „Зоря“, 1886; ч. 4., стор. 65.

именно интермедія третя, де козакъ въ патріотичнôмъ монологу отъ-се говорить:

„...*Буду Турковъ воевати, мечемъ слави добувати,*
Буду воевати. (2)
Кармазини з луданами, шати драти зъ султанами,
Совсѣмъ буду брати, з очей не спускаты.
Егей, колибъ опять якъ була козацкая слава,
Щобъ роспустилась всюди якъ перами пава,
І щобъ зацвѣла знову якъ рожа у лѣтѣ,
Якъ Богъ позволитъ побрать турецкіи дѣты,
Або Ляховъ на той часъ трапится поймати,
І сѣмъ кіемъ козацкимъ по ребресамъ дати"[1]).

Драма пасхальна Довгалевского, написана п. з. „*Властотворный образъ человѣколюбія Божія*“ (1737), має також пять интермедій. Ихъ списавъ авторъ зъ поглядомъ на головну дѣю въ драмѣ, и про-те мѣжь интермедіями а самымъ творомъ драматичнымъ добачаємо тутъ якусь звязь и паралелю въ змѣстѣ. Такъ въ сѣмъ творѣ видимо аналогію мѣжь деякими сценами самои драмы а одвѣтными частинами интермедіѣ. Въ першôй сценѣ драмы *Совѣтъ Божій* и *Правосудіе Господне* спорять мѣжь собою про сотворене чоловѣка, — ихъ примиряє *Милость Божія*. Ôдтакъ и въ першôй интермедіи выходять два мужики-рыбалки, щó сперечають ся мѣжь собою про мѣсце, де бы поставити сѣти; ихъ примиряє третій мужикъ. Въ другôй сценѣ „Властотворного образа“ *Милость Божія* вводить чоловѣка въ рай и заказує єму ѣсти зъ дерева жизни, грозячи за нарушенє тои заповѣди всякою бѣдою. Чоловѣкъ обѣцює сповнити заповѣдь, але *Прелесть* склонює єго зъѣсти ôдъ заказаного овоча.

[1]) Н. Петровъ, „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кієвъ 1880; стор. 70. 71.

Въ паралельнôмъ мѣсци интерлюдіѣ другои видимо, якъ чортъ несе жида и заказуе ему ѣсти хлѣба. Жидъ каже, що вволить волю чорта, та отъ, ледво чортъ ôдôйшовъ, скортѣло жида попоѣсти хлѣба; за те обѣцявъ вздержатись ôдъ ѣды свинины. Але-жь на саму згадку про свинину тече ему слинка зъ рота, а тутъ являе ся цыганъ, и ще бôльше дразнить жида свининою. Въ третѣй сценѣ драмы чоловѣкъ сумуе-горюе зъ-за того, що не зберѣгъ ся ôдъ спокусы и що переступивъ заповѣдь Божу, а *Правосудіе Господне* за нарушене заповѣди ôдбирае чоловѣкови дорогу одежу и всяку окрасу. Въ третѣй же интермедіѣ мужикъ сварить на сына за те, що бнъ не допильнувавъ на возѣ пирогôвъ и про-те не купуе сынови обѣцянои шапки. — Въ пятôй сценѣ драмы *Милость Божія* освободжуе „*стенящихъ и вопіющихъ праведныхъ во адѣ*“, приказавши діяволу и смерти вывести ихъ зъ пôтьмы „адскои“, а въ пятôй интерлюдіи козакъ освободжуе зъ неволѣ закованыхъ мужикôвъ, запроданыхъ Ляхомъ жидови[1]). — Интерлюдіѣ Георгія Кониского въ его трагедо-комедіи „*о воскресеніи мертвыхъ*“ (1747) не мають тои стôйности литературнои, якою вызначують ся интермедіѣ Довгалевского, але й они суть вѣрнымъ образомъ суспôльного побуту украиньского, поза-якъ згадують про деякѣ обычаѣ и забобоны хлѣборобôвъ. Кониській выводить на сцену жидôвъ, Ляхôвъ, Москалѣвъ, цыганôвъ, Литвинôвъ и и., представляючи ихъ зъ такими характерами, зъ якими они малюють ся въ украиньскихъ сатиричныхъ казкахъ.

4. Драмы вертепнѣ.

Коли мистеріѣ и прочѣ религійнѣ драмы зъ интермедіями неграмотному людови мало були звѣстнѣ, по-

---

[1]) „Кіев. Старина“, т. IV., 1882; стор. 463. 464.

за-якъ були продуктомъ школы, то драмы вертепнѣ стались на Руси вельми популярными, тому-що они основувались не тôлько на библійнôмъ оповѣданю про Рождество Исуса Христа, але й на народныхъ обрядахъ, щó зачаткомъ своимъ були подекуды поганьскими. Всѣ важнѣйшѣ забавы и обрядовѣ церемоніѣ въ давнôй Руси ôдбувались пôдъ доглядомъ скоморохôвъ, щó устроювали народнѣ игры въ празникъ рождества и воскрессня богасонця. По причинѣ же, що тѣ народнѣ свята поганьскѣ святковано въ тôмъ часѣ, коли Христіяне весселились празниками Рождества и Воскресеня Христового, то пôсля принятя правдивои вѣры на Руси деякѣ поганьскѣ звычаѣ увôйшли мѣжь тѣ народнѣ обряды, щó вязались зъ обрядами церковными. Тогдѣ скоморохи тратили що-разъ бôльше свое значене въ справахъ обрядовыхъ и зъ годомъ-перегодомъ ставались весельчаками въ народныхъ забавахъ. На Бѣлоруси прозвались они *волочебниками*, щó й доси въ свята рôздвянѣ ходять на селѣ по хатахъ и розвеселяють господарѣвъ всякими шутками; на Руси-Украинѣ же ролю давныхъ скоморохôвъ обняли колядники, щó теперь побôчь колядъ церковныхъ спѣвають стародавнѣ колядки поганьскѣ, въ котрыхъ славлять именно бога-сонце. Ôдтакъ волочебники й колядники подавали богатый матеріялъ для тыхъ вертепныхъ драмъ, щó ôдносились до святъ рôздвяныхъ. Впрочôмъ мѣжь иншими обрядами поганьскими задержано на Руси доси обычай, ходити на „родины“ до Богородицѣ на другій день Рôздва Христового, причôмъ жѣнки несуть въ церковь хлѣбы, пироги и т. и. Про сей обычай згадуе одинъ грамотѣй, щó прозвавъ ся „христолюбцемъ“. Ôнъ каже, що христіяне спѣваючи тропарь пресвятôй Богородици ôддають поклôнъ „роду и рожаницамъ“[1]).

---

[1]) Ibid., стор. 455. — Про „Рода“ и „Рожаницѣ“ гляди стор. 58.

Такъ отже побôчь школьныхъ драмъ розвинулась драма вертепна, що й доси представляе ся на Руси-Украинѣ въ такъ-званôмъ вертепѣ. Вертепомъ зове ся маленькій домикъ, заввышки зо два аршины, а завширшки въ пôвтора аршина, зъ двома ôддѣлами, горѣшнимъ и долѣшнимъ. За заднôю стѣнкою вертепа скрывае ся той, що есть иначе режисеромъ драмы: ôнъ водить куклы (фиґурки) щелинами, прорѣзаными въ помостѣ театру, и говорить за нихъ всѣлякими голосами, одвѣтно ролямъ лиць дѣевыхъ. Въ горѣшнѣмъ ôддѣлѣ являе ся св. Родина и ôдбувае ся дѣя рôздвяна пôсля оповѣданя библійного, въ долѣшнѣмъ же ôддѣлѣ проявляють ся сцены свѣтскû зъ житя народного. Такій вертепъ носили давнѣйше бурсаки Кіѣвскû по дворахъ и хуторахъ, теперь же ходять зъ нимъ колядники, щобы звеличити Рôздво Спасителя драмою вертепною.

Кажуть, що вертепна драма звѣстна була вже въ кôнци XVI. вѣку[1]). А вже-жь Н. А. Маркевичъ бувъ першимъ, щó въ 1860. р. надрукувавъ одну вертепну драму[2]). Опôсля списавъ таку драму вельми бережливо Г. П. Балаганъ въ Сокириницяхъ, губерніѣ Полтавскои. Се бо зайшли були въ 1770. р. до его прадѣда Кіѣвскû бурсаки зъ вертепомъ и передали текстъ драмы вертепнои зъ нотами до спѣву мѣсцевому хорови спѣвакôвъ. Симъ способомъ тая драма удержалась въ Сокириницяхъ до сего дня, и хочь ôдъ 1770. року могли вдѣятись въ текстѣ деякû

---

¹) Е. Изопольскій видѣвъ на Украинѣ въ Ставищахъ давный вертепъ зъ означенѣмъ 1591. року. („Малорусскій вертепъ" въ Кіев. Старинѣ, т. IV., 1882., стор. 2.; — порôвн. „Athenaeum, pismo zbiorowe"; wydawca J. I. Kraszewski. Oddział trzeci, tom III. Wilno 1843; p. 60—68).

²) „Обычаи, повѣрія, кухня и напитки Малороссіянъ". Кіевъ 1860.

змѣны, то все-таки тая драма въ засновку своѣмъ есть та-сама, якою була передъ сотнею лѣтъ.

Въ сѣмъ вертепѣ представляе ся перша часть драмы пôсля оповѣданя библійного. Въ другôй же части проявляють ся сцены свѣтскѝ, чисто-народнѝ. Навпередъ выступають дѣдъ и баба, солдатъ и красавиця. Они говорять про Рôздво Исуса Христа и про смерть Ирода, и зъ-за того тôлько въ явахъ сихъ особôъ видимо звязь другои части драмы зъ першою. Впрочôмъ выступають на сцену всѣлякѝ особы, нагадуючѝ суспôльну жизнь на Украинѣ въ половинѣ вѣку минувшого. Ôдтакъ являе ся гусаринъ и мадярка, щó танцюють пôдъ звуки пѣснѣ: „Гусаръ коня наповавъ...“ Выѣзжае цыганъ на кобылѣ „брыкучôй“: слѣдуе комична сцена мѣжь цыганомъ, его сыномъ и цыганкою. Опôсля приходить польскій панъ зô своею жѣнкою и зъ молодымъ хлопомъ. Ледви ставъ той панъ въ польскôй мовѣ, прикрашенôй русчиною, чванитись своею ôдвагою, якъ ось загомонѣла за сценою пѣсня Запорожця:

„Та не буде лучше,
Та не буде краще,
Якъ у насъ, та на Украинѣ!
Що немае жида,
Що немае Ляха:
Не буде измѣны!“

Зачувши пѣсню Запорожця, панъ-хвастунъ швидко втѣкае, а на сцену входить Запорожецъ. Ôнъ далеко высшій ôдъ всѣхъ прочихъ фиґурокъ вертепа и вызначуе ся вдачею лицарскою. Коли панъ пустивъ ся на втѣкача, Запорожецъ выголосивъ монологъ довгій и вельми важный изъ-за историчныхъ мотивôвъ мовы. Входить на сцену шинкарка Феська. Обое шуткують и танцюють козачка, та небавомъ выганяе Запорожецъ примховату

Феську и танцюе самъ-одинъ. Але Феська чарôвниця мстячись Запорожцеви посылае двѣ змiѣ, котрî кусають его, изъ-за чого ôнъ бажае, щобы прийшла цыганка поворожити. И справдѣ являе ся цыганка и ôдвертае ôдъ него недугу, а коли домагае ся платы, то ôнъ дае ѣй прочухана и гонить еѣ геть ôдъ себе. Ôдтакъ втомившись, захотѣвъ Запорожець чого напитись, „бо такъ щось дуже на языку сухо". Пôдходить отже до боковыхъ дверiй, що ведуть до шинку Феськи. Ôнъ кричить, щобы Феська ôдчинила, а коли шинкарка его не слухае, то ôнъ розôгнавшись высаджуе дверѣ лобомъ. Слѣдуе комична сцена мѣжь жидомъ-арендаромъ а Запорожцемъ. Козакъ въ похмѣлю падае на землю, а жидъ починае его душити колѣнами; та отъ, Запорожець махнувъ булавою, а жидъ паде на землю неживый. Потôмъ приходить чортъ, взяти вбитого жида, а Запорожець вытручае геть чорта зъ жидомъ, та самъ танцюе. А вже-жь наконець и сѣчовикъ дуже вморивъ ся, „мовь коло плуга два днѣ возивъ ся". Кладе ся отже спати; ледви-жь заснувъ, ажь ось входять два чорты и напавши на Запорожця хочуть его задушити. Козакъ проспавшись хапае одного зъ нихъ за хвôстъ и каже:

„Що се таке я пôймавъ?
Яка се птичка:
Чи перепеличка,
Чи не синичка,
Що не дыше,
Та тôлько головкою колыше?"...

Козакъ силуе чорта до танцю, а коли ôнъ стоить неподвижно, то сѣчовикъ бе его булавою, — ôдтакъ чортъ утѣкае. Тогдѣ розкаявъ ся козарлюга и бажае дôстати попа. Являе ся пôпъ унiятскiй, але Запорожець геть его выганяе. Потôмъ танцюе и выходячи говорить:

„Щожь, панове? По сѣй мовѣ
Будьмо здоровû!
Зъ пѣснѣ слова не выкинешь...
А щó було, то барзо прошу про те не поминати,
Бо вже пôду теперь въ курѣнь вѣку доживати...“

Наконець являє ся Климъ и жѣнка его зô свинею и зъ козою. Климъ уганяючись за свинею каже, що хоче вже еѣ дякамъ на школу дати, бо й такъ она шкôдлива. Приходить цыганъ и каже Климови:

„Отдай намъ ѣѣ... до шатра:
Мы ѣѣ научимъ халяндры танцьовати,
То вже тодѣ не буде вона въ горôды скакати“.

Климъ не слухає цыгана та й гонить его ôдъ себе, почôмъ входить дякъ („кондякъ“). Климъ дає ему свиню въ дарѣ, „нехай“, каже, „черезъ тынъ не скаче!“ Дякъ радує ся такому дарови и прикликує Иванця школяра:

„Ци, ирци, фертикъ Иванець!
Спѣши сюды зѣло,
Климій сотворивъ намъ честь,
Давъ свиняче тѣло!“

И входить Иванець, та й каже: „*Азъ путешествую: кое ваше дѣло?*“ — а дякъ ôдповѣдає: „*Возьми сіе бремя, неси въ наши клѣти!*“ Иванець ôдходить зô свинею, а дякъ словомъ церковнымъ дякує Климови за дарунокъ. Климъ тѣшить ся, що теперь уже не потребує платити дякови за науку сына. Ажь ось нагадавъ собѣ, що у нихъ є ще коза. Выгоняє отже еѣ на сцену: коза ховає ся пôдъ тронъ Ирода. Климъ думає, що коза пропала, та небавомъ находить еѣ; хотячи-жь козу схопити вбиває еѣ необачно. Тогдѣ ôнъ падькає-горює изъ-за своеи втраты.— Драма вертепна кôнчить ся явою „нищого“ Савочки. Зъ торбою въ рукахъ пôдходить ôнъ до краю сцены и просить публику о датки добровôльнû, кажучи:

…„Хто дасть шагъ, а хто рубь,
Прийму и копійку,
На дощечку, на клепало —
Хто щó вкине, то пишѣть — пропало!“ [1])

Вертепными драмами корыстувались Митрофанъ Довгалевскій и Георгій Конискій пишучи свои интермедіѣ, однакже сценамъ зъ народного життя надавали оба сѝ грамотѣѣ прикметы драмы школьнои. А вже-жь по упадку козачины вертепнѝ драмы не могли природно розвиватись. На Украинѣ прорвалась вже давно тая дѣвва нитка, щó вязала вертепъ зъ исторіею козачины; бдтакъ въ Галичинѣ тѝ подѣѣ зъ часôвъ панщины, котрѝ являлись на сценѣ въ вертепѣ, жиють теперь лише въ згадцѣ старшихъ людей. Впрочôмъ колядники втратили давнѣйшій характеръ корпораційный и не суть въ силѣ выставити въ вертепѣ довшу драму. Такъ отже въ Галичинѣ ходять парубки тôлько въ деякихъ селахъ зъ маленькимъ вертепомъ, и выводять на сцену такѝ подѣѣ, котрѝ справдѣ уважають ся анахронизмомъ. Тому-то вертепъ ставъ ся лишь утѣхою малыхъ дѣтей, котрѝ великимъ дивомъ дивують ся, що смерть зъ косою приходить по Ирода, та що окономъ побивае злощасного хлопа.

III. Литература историчпа.

То не женцѣ кваплять ся позносити снопы пшеничнѝ въ полукôпки, коли наближуе ся дощева хмара, щó грозить запропастити недобитки поперединьои тучѣ градовои: то деякѝ патріоты-грамотѣѣ зберегають запопадливо въ письменныхъ творахъ останки святощій народныхъ, записують дѣѣ лицарскихъ змагань землякôвъ, неначе-бъ

[1]) „Малорусскій вертепъ“, статя Г. П. Галагана въ „Кіевскôй Старинѣ“, томъ IV., 1882; стор. 1—38.

догадувались, що небавомъ наступить послѣдня катастрофа, котра покрые руиною примучсну батькôвщину. Тыми патріотами були деякî лѣтописцѣ й историки рускî, котрî въ повстаню Богдана Хмельницкого противъ порядкôвъ польскихъ на Украинѣ добачали выразъ голосу народного, и про-те добу Хмельницкого уважали вѣкомъ богатырскимъ въ исторіи козачины. И справдѣ деякî зъ тыхъ грамотѣѣвъ були козаки, примѣромъ Грабянка, Величко, щó любили свою ôтчину и живо займались справами народными. Однакже по-мѣжь лѣтописцями и историками сего періода були й такî, щó списували збôрники, въ котрыхъ вызначувалась такожь лѣтопись великого князѣвства московского побôчь исторіѣ Украины. Такимъ збôрникомъ бувъ лѣтописный творъ Иннокентія Ґизеля, написаный пôдъ заголовкомъ „*Синопсисъ*". Сей бо грамотѣй бажавъ погодити патріотизмъ украиньскій зъ симпатіями для могучого володаря пôвнôчного. Коли-жь лѣтописцѣ-козаки въ творахъ своихъ корыстувались подскуды мовою живою, то Ґизель писавъ свою *Синопсисъ* языкомъ церковно-славяньскимъ, а ôдтакъ пôсля занапащеня автономіѣ украиньскои Москвою декотрî лѣтописцѣ й историки, примѣромъ Александеръ Ригельманъ, намагались свои творы писати по-россійски.

а) Писателѣ.

1. **Иннокентій Ґизель**[1]). Онъ уважав ся ще лѣтописцемъ княжимъ, по-за-якъ звеличивъ имення князѣвъ и царѣвъ до царя Федора Олексѣевича. Его лѣтопись мае отъ-сей заголовокъ: „*Синопѵсісъ или краткое собраніе отъ различныхъ лѣтописцевъ о началѣ славяно-россійскаго народа и о первоначалныхъ князехъ богоспасаемаго града Кіе-*

---

[1]) Про житє Ґизеля гляди стор. 286—288.

ва". Печатано въ Кіевѣ 1674. р. (4⁰, 2 + 122 стор.); 1678. р. (4⁰, 2 + 128 + 6 стор.); 1680. р. двѣчи (4⁰, 4 + 224 стор. и 2 + 129 карт.). По причинѣ же, що тая лѣтопись сталась учебникомъ въ Россіи, то ôдъ 1718—1810. р. печатано єѣ девять разôвъ.

Лѣтопись Ґизеля не єсть творомъ оригинальнымъ, але переробкою хроники Θеодосія Софоновича, игумена Кіѣвского златоверхого Михайлôвского монастыря. Заголовокъ сеи хроники, писанои въ бôльшôй части по-малоруски, єсть такій: „*Хроника зъ лѣтописцовъ стародавныхъ, зъ святого Нестора печерского и инишихъ, также зъ хроникъ польскихъ о Русіи, отколь Русь почалася, и о первыхъ князехъ рускихъ и по нихъ дальшихъ наступаючихъ князехъ и о ихъ дѣлахъ, собранная працою ієромонаха Θеодосія Софоновича... року отъ сотворенія свѣта 7180., а отъ Рождества Христова 1672.*"[1]). Сю хронику о дѣяхъ Руси до 1290. р. уложивъ Софоновичъ пôсля Кіѣвскои и Волыньско-Галицкои лѣтописи; ôдтакъ додавъ ще короткû оповѣданя про послѣдуючû дѣѣ рускû, а наконецъ замѣстивъ у своѣмъ творѣ хронику Литвы и Польщѣ, списану на основѣ твору Матѣя Стрыйковского.

Ґизель починає свою лѣтопись оповѣданємъ про Ноя и трохъ єго сынôвъ Сима, Хама и Яфета, розказує ôдтакъ про походжене Славянъ ôдъ славы, тому-що зъ давныхъ давенъ прославились дѣлами военными. Потôмъ пише про вольности славяньскû, замѣчаючи, що Славяне помагали Филипови Македоньскому и єго сынови Александрови Великому, и що ôдъ сего богатыря одержали „*привилеи или грамоту на пергамѣнѣ златомъ написанную в' Александріи, волности и землю имъ утверждающи, пред*

---

[1]) „Словарь историческій о бывшихъ въ Россіи писателяхъ духовнаго чина греко-россійской церкви". С.-Петербургъ 1827. Томъ I., стор. 199.

Рождествомъ Христовымъ року ҃ті (310)"[1]). Дальше читаемо, що Октавіянъ Августъ поважавъ Славянъ за ихъ мужность, и що опôсля *„князь нѣкій славенороскій Одонацеръ войною достав'ше Рима держаше его подъ властію своею лѣтъ 13"*. Опôсля розказуе ся дещо про Азію, Африку и Европу, почôмъ слѣдуе коротка розвѣдка *„о народѣ рускомъ"*, де авторъ высказуе отъ-сей етимологичный дослѣдъ слôвъ *„Россія"* и *„Русь"*: *„Яко Славяне отъ славныхъ дѣлесъ своихъ искони славен'ское имя себѣ пріобрѣтоша, тако по времени отъ россѣянія по многимъ странам племени своего Россѣяны, а по том Россы прозвашася. Нѣцыи близь мимошедших' временъ сказоваху Россовъ отъ городка Роси, недалече великого Нов'города лежаща, иныи отъ рѣки Роси, друзіи отъ русихъ волосовъ, съ яковыми и нынѣ везде много сутъ Руси; но паче всѣхъ тѣхъ подобіи достовѣрнѣе и приличнѣе отъ россѣянія своего Росси имя то отъ древныхъ временъ себѣ стяжаша"*[2]). Дальше находить ся глава про народъ сарматскій, до котрого належать такожь Москва, Русь, Поляки, Литва, Пруси и и., ôдтакъ читаемо про нарôдъ *„роксолянскій"*, де авторъ пише, що ôдъ народу *„росского"* однû называли ся Россами, а другû Аланами, *„а потомъ прозвашася Роѯоляне, аки бы Росси и Аляне"*[3]). Козаки выводять ся ôдъ *„нѣкого вожда Козака"*, котрый поборовъ Татаръ. Въ слѣдуючôй главѣ сказано, що Москва походить ôдъ *Мосоха*, сына Яфетового.

Въ обширнôмъ оповѣданю про Володимира Великого вставлено двѣ важнû главы, а то *„о идолѣхъ"*, и *„о обліяніи водою на великъ день"*[4]). Въ главѣ *„о идолѣхъ"* наводять ся сû богове: 1. Перунъ, 2. Волосъ, 3. Позвиздъ

---

[1]) Одвѣтий мѣсця зъ лѣтописи Гизеля цитовано пôсля давнои рукописи (копіѣ выданя третього), находячои ся въ библіотецѣ професора А. Вахнянина; — стор. 3.

[2]) ibid., стор. 6. — [3]) ibid., стор. 7. — [4]) ibid., стор. 26—28.

або Похвистъ, 4. Ладо и 5. Купало[1]). Въ главѣ „*о обліяніи водою на великъ день*“ згадуе ся про бога „*Коляду*“ и ôдтакъ наводять ся ще *Услядъ* або *Ослядъ, Коршь* або *Хорсъ, Дашубъ* або *Дажбъ, Стрибъ* або *Стрибогъ, Семарглъ* и *Мокошь*[2]).

Пôсля короткого погляду на исторію Кіѣвскихъ князѣвъ Ґизель розказуе широко про Димитрія Донского, великого князя московского, и описуе битву Куликôвску, ôдтакъ вертае ся опять до Кіѣвского князѣвства, котре спершу побивалось татарскимъ лихолѣтемъ, а потôмъ дôсталось пôдъ власть Литвы. Розказуе дальше, що „*грѣхъ ради человѣческихъ*“ Кіѣвске князѣвство обернено въ воеводства и въ порядку хронологичнôмъ вычисляе воеводъ Кіѣвскихъ, поставленыхъ ôдъ королѣвъ польскихъ; згадуе про сполучене Украины зъ Москвою (1654) и про смерть царя Олексѣя Михайловича. Потôмъ переходить лѣтописецъ до оповѣданя про два турецкй походы пôдъ Чигиринъ (1677. и 1678. р.) и кôнчить свою *Синопсисъ* вѣстію про силы вôйскъ московскихъ и козацкихъ, котрй прибули ко Кіеву въ 1679. р. на оборону святынь Кіѣвскихъ ôдъ нападу татарского.

Изъ сего огляду лѣтописи можна дôзнатись, що Ґизель бôльше писавъ про дѣѣ украиньскй, нѣжь про дѣѣ московскй. Про царѣвъ Ивана III. й Ивана IV., про покорене Новгорода, про патріарха Никона й роскольни-

---

[1]) Перунъ — богъ грому, блискавки и облакôвъ дощевыхъ; Волосъ — богъ скотôвъ; Позвиздъ — богъ воздуха, погоды и хуртовины; Ладо — богъ весѣля и всякого гаразду; Купало — богъ земныхъ плодôвъ.

[2]) Про бога Усляда и Семаргла въ давныхъ памятникахъ не находимо нѣякои ширшои згадки. Хорсъ и Дажбогъ — богъ сонця; Стрибогъ — богъ вѣтрôвъ; Мокошь — богъ мокроты (воды).

ко́въ не спо́мнувъ о́нъ нѣ словомъ, мѣжь-тымъ коли зъ Кіѣвскихъ князѣвъ не минувъ майже нѣ одного. Въ оповѣданю автора проявляє ся симпатія до Украины, котру о́нъ бажавъ видѣти сильною въ союзѣ зъ Москвою. Хоча-жь Ґизель любивъ свою батько́вщину, то писавъ сво́й тво́ръ твердымъ, церковно-славяньскимъ языкомъ, якого не добачаємо й въ лѣтописяхъ найдавнѣйшихъ.

2. **Леонтій Боболиньскій.** О́нъ бувъ черцемъ Кіѣвского Выдубицкого монастыря; опо́сля живъ въ Черниго́вско́мъ Ильиньско́мъ монастырѣ и вмеръ въ Новгородѣ Сѣверско́мъ въ монастырѣ Спасо-Преображеньско́мъ. Боболиньскій написавъ въ 1699. р. лѣтопись по́дъ заголовкомъ: „*Лѣтописецъ сій єстъ кроника зъ розныхъ авторовъ и гисториковъ многихъ, діалекто́мъ єстъ написана въ монастыру свято-троицкомъ Илинскомъ Чернѣговскомъ*" [1]).

Боболиньскій подає напередъ короткій поглядъ на дѣѣ библіййнои и всесвѣтнои исторіѣ по вѣкамъ о́дъ сотвореня свѣта ажь до взятя Царгорода Турками. Пото́мъ говорить про панства турецкі̂, о́дко́ль повстали и якъ розмножились и зайшли „въ тыє всходніи краины"; о́дтакъ переходить до кроники славяньско-рускои „о панствахъ рускихъ, польскихъ и литовскихъ". Кроника тая обо́ймає отже три окремі̂ части, се-бъ-то кронику руску, польску и литовску. Въ кроницѣ руско́й лѣтописець говорить про зачатокъ Руси-Украины о́дъ найдавнѣйшихъ часо́въ до сполученя єи зъ Москвою при Олексѣю Михайловичу. Въ ко́нци сеи кроники находить ся повѣсть о перво́мъ и второ́мъ бѣсурманьско́мъ приходѣ по́дъ Чи-

---

[1]) Орестъ Левицкій каже, що Боболиньскій переписавъ лишь сю лѣтопись зъ тексту давнѣйшого. („Лѣтопись Самовидца..." Кіевъ 1878., стор. X.).

гиринъ. Потôмъ слѣдуе: „*короткое собраніе кроники литовской*“, доведенои до смерти короля Степана Баторія. „*Короткимъ собраніемъ кроники польской*“, сягаючои такожь до Степана Баторія, кôнчить ся кроника славяньско-руска.

До сеи лѣтописи додано въ рукописи пять статей рôжного змѣсту, мѣжь котрыми вызначуе ся статя пята п. з. „*Листъ до ксіонженця Іереміи Корыбута Вишневецкого, того часу писаный, якъ зъ Русина Ляхомъ зосталъ, въ року 1634*“. (Сей листъ написавъ Исая Копиньскій, митрополитъ Кіевскій.)

Хоча-жь лѣтопись Боболиньского въ бôльшôй части являе ся компиляціею зъ давнѣйшихъ лѣтописцѣвъ рускихъ, та й зъ хронографôвъ литовскихъ и польскихъ, то все-таки обôймае она цѣнный матеріялъ для исторіѣ рускои, по-за-якъ въ деякихъ оповѣданяхъ представляють ся дѣѣ, сучаснѣ авторови, н. пр. О первôмъ и вторôмъ бѣсурманьскôмъ приходѣ пôдъ Чигиринъ.

Лѣтопись сеся вызначуе ся легкимъ стильомъ и гарнымъ оповѣданемъ. Авторъ писавъ еѣ языкомъ (мало)-рускимъ, въ котрôмъ зустрѣчаемо чи-мало полонизмôвъ. Деякѣ частины лѣтописи Боболиньского выдруковано въ Кіевѣ 1854. р. въ додатку до лѣтописи Григорія Грабянки[1]). Рукопись же сеи лѣтописи находить ся въ бібліотецѣ Черниговскои духовнои семинаріѣ.

---

[1]) „Отрывки изъ лѣтописи Леонтія Боболинскаго“ (стор. 273—327). — Тутъ выпечатано отъ-сѣ историчнѣ статьѣ: „Слово ко любимому читателю всякому“ (стор. 373—275); 1. „О Ивонѣ, господару волоскомъ“ (стор. 277—291); 2. „Повѣсть о Подковѣ, господару волоскомъ“ (стор. 293—300); 3. „О первомъ и второмъ бѣсурманскомъ приходѣ подъ Чигиринъ“ (стор. 301—319); 4. „Листъ до ксіонженця Іереміи Корыбута Вишневецкого, того часу писаный, якъ зъ Русина Ляхомъ зосталъ, въ року 1643“ (стор. 321—327).

3. Самовидець. Про жите сего лѣтописця до недавного часу майже нѣчого не було звѣстно. Писано про него хиба лишь се: „Самовидець есть безперечно псевдонимъ. Се бувъ мужъ свѣтскій, що живъ и дѣйствовавъ ôдъ початку вôйнъ Хмельницкого мабуть до послѣднихъ рокôвъ XVIII. вѣку. Ôнъ видѣвъ отже самъ всьо, що тогдѣ дѣялось, и назвавъ себе Самовидцемъ"[1]). Ажь ось повелось Орестови Левицкому въ великôй части розвѣяти тую мраку, котрою вкрывалась личнôсть Самовидця. Изъ знаменитои розвѣдки того историка проявляе ся отъ-сей образъ нашого лѣтописця[2]): Самовидець живъ на Украинѣ лѣвобережнôй и вчивъ ся мабуть въ Переяславѣ або въ Новгородѣ Сѣверскôмъ. Родомъ бувъ ôнъ шляхтичь украиньскій и заявлявъ симпатію шляхетчинѣ польскôй. Изъ-за того не дуже любивъ руске посполôльство, а перенявши ся традиціями консервативными, прихилявъ ся до козакôвъ-городовикôвъ. Около 1654. р. ставъ Самовидець служити въ вôйсковôй канцеляріи, котра все находилась при боцѣ гетьмана. Коли отже Хмельницкій повставъ противъ Польщѣ, то Самовидець бувъ вѣдай ще молодымъ молодикомъ, по-за-якъ въ тую канцелярію мôгъ вступити въ двацятыхъ рокахъ жития. А вже-жь мôгъ ôнъ справдѣ бути самовидцемъ всѣхъ важнѣйшихъ подѣй историчныхъ свого часу, тому-що бравъ участь въ военныхъ походахъ, въ посольствахъ и въ зборахъ народныхъ. Впрочôмъ въ вôйсковôй канцеляріи мôгъ

---

[1]) Передне слово П. Кулѣша въ лѣтописи Самовидця, выданôй въ Москвѣ 1846. р. — Порôвн. Хрестоматію староруску Омеляна Огоновского, выдану у Львовѣ 1881; стор. 362—363.

[2]) „Лѣтопись Самовидца... Издана Кіевскою временною коммиссіею для разбора древнихъ актовъ". Кіевъ 1878. „Опытъ изслѣдованія о лѣтописи Самовидца", — статья Ореста Левицкого; стор. 1—76.

дôзнатись не тôлько про важнѣйшî справы своеи батьковщины, але й про хôдъ политики европейскои: тамъ мавъ пôдъ рукою акты офиціяльнî, кореспонденціѣ знатныхъ осôбъ и въ загалѣ важнî документы историчнî, котрî служили жерсломъ для его лѣтописи.

Такъ отже Самовидець написавъ лѣтопись про вôйны Богдана Хмельницкого и про усобицѣ, щô були на Украинѣ по его смерти. Орестъ Левицкій думає[1]), що лѣтопись Самовидця простягає ся черезъ 53 роки, се-бъ-то починає ся оповѣданємъ про повстанє Хмельницкого (1648. р.), а кôнчить ся 1702. рокомъ. Всякî-жь попереднî вѣсти историчнî, якî лучились до 1648. р., записавъ пôзнѣйшій компиляторъ около половины XVIII. вѣку та й поставивъ ихъ на початку лѣтописи. Ба, Левицкій догадує ся, що сеся попередня частина лѣтописи Самовидця основує ся на историчнôмъ збôрнику „Краткоє описаніє Малороссіи"[2]), та що й конець лѣтописи (ôдъ 1702—1734. р.) походить зъ того-самого жерела. По думцѣ того ученого мужа Самовидець написавши лѣтопись въ Стародубѣ (въ Сѣверщинѣ), умеръ мабуть въ 1702. р., а по-за-якъ въ вôйскову канцелярію мôгъ вступити въ двацятôмъ роцѣ житя, то правдоподôбно родивъ ся въ 1632. р.[3]).

У Самовидця було бôльше таланту природного, нѣжь науки придбанои въ школѣ. Вже-жь и трудно було молодикови вчитись тогдѣ, коли на Украинѣ заворушилась Хмельнищина, коли студенты покидали школу та горнулись пôдъ хоругвь „второго Мойсея". Хоча-жь у него

---

[1]) ibid., стор. 28.

[2]) „Лѣтопись Самовидца", стор. VIII. — Порôвн. дальшу главу: „Лѣтописнî збôрники", именно статю п. з. „Краткоє описаніє Малороссіи".

[3]) ibid., стор. 53. 56., замѣт. 1.

не було такихъ вѣдомостій, якими вызначавъ ся Величко, то зъумѣвъ ôнъ зладити лѣтопись, щó мѣжь творами сего роду мае въ сѣмъ періодѣ найбôльшу стôйнôсть литературну. Въ загалѣ добачаемо, що Самовидець списувавъ вѣрну характеристику дѣевыхъ особъ и оцѣнявъ якъ-найлучше хôдъ подѣй историчныхъ. Деякû образы лѣтописи представивъ ôнъ вельми плястично, примѣромъ похороны Ивана Золотаренка (стор. 42—44) и Чорну Раду (стор. 72—79). Ôдтакъ за-для объективнои правды стоить ôнъ высше ôдъ ученого Величка, котрый часто намагавъ ся поетичными образами прикрасити тканину историчного оповѣданя.

По мнѣню Ореста Левицкого[1]) оповѣдане про Хмельницкого являе ся бôльше исторіею, нѣжь лѣтописію, тому-що въ писаню видно тутъ ладъ прагматичный; доперва ôдъ року 1672. починае ся справдѣшна лѣтопись, по-за-якъ авторъ списувавъ свои записки сучасно зъ важнѣйшими дѣями на Украинѣ. — Оповѣдаючи про вôйну Хмельницкого замѣчае Самовидець, що „*козацтво звалося ажъ и по за Днѣстромъ коло Галича*“[2]), що отже и въ нашôй Галичинѣ найшлись охотники, котрû приставали до полкôвъ Хмельницкого. Ôдтакъ пише авторъ: „*Такъ усе, що живо, поднялося въ козацтво, же заледво знайшолъ в якомъ селѣ такого человѣка, жеби не мѣлъ албо самъ, албо синъ до войска ити; а ежели самъ нездужалъ, то слугу паробка посилалъ. А иніе килко ихъ было, всѣ ишли з двора, тилко одного зоставили, же трудно было о наймыта*“[3]).

Доси выдано двѣчи лѣтопись Самовидця: въ 1846. р. пôдъ редакціею Осипа Бодянского вышло въ Москвѣ выдане „императорскаго общества исторіи и древностій россійскихъ“ пôдъ такимъ заголовкомъ: „*Лѣтопись Са-*

[1]) ibid., стор. 29. — [2]) ibid., стор. 19. — [3]) ibid., стор. 20.

мовидца о войнахъ Богдана Хмельницкаго и о междоусобіяхъ, бывшихъ въ Малой Россіи по его смерти". Въ выданю сеи лѣтописи корыстувавъ ся Бодянскій именно тою рукописію, котру ему доставивъ Пантелеймонъ Кулѣшъ. Ôдтакъ въ переднѣмъ словѣ сего выданя замѣтивъ Кулѣшъ, що початокъ лѣтописи, судячи по языкови и по вельми короткому выложеню, займивъ Самовидецъ зъ иншои кроники украиньскои[1]). — Опôсля ôдкрыто двѣ важнû рукописи, а то рукопись Якова Козельского и Петра Искрицкого. Пересмотривши весь матеріялъ рукописный, Левицкій зладивъ новый текстъ критично, почôмъ заходами „Кіевской временной коммиссіи для разбора древнихъ актовъ" выдано сю лѣтопись въ Кіевѣ 1878. року пôдъ симъ заголовкомъ: „*Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ съ приложеніемъ трехъ малороссійскихъ хроникъ: Хмельницкой, Краткаго описанія Малороссіи и Собранія историческаго*". Въ сѣмъ выданю замѣстивъ Орестъ Левицкій многоцѣнну свою розвѣдку про лѣтопись Самовидця (стор. 1—76).

Стиль сеи лѣтописи есть простый и ясный, а въ языцѣ еи видно богато прикметъ живои мовы люду украиньского. Ôдтакъ и правопись часто приспособлена до выговору: именно замѣсць *ы* стоить по-найбôльше самогласна *и*, та й буква *ъ* ôдкидуе ся пôсля согласнои у приименникôвъ, стоячихъ передъ своимъ падежемъ.

4. **Григорій Грабянка**[2]). Ôнъ живъ за панованя Петра I., Катерины I и Петра II. Коли бувъ судіею Гадяцкимъ, то наказный гетьманъ Павло Полуботокъ стоявъ въ опозиціи до Степана Лукича Вельяминова, котрый бувъ президентомъ „коллегіѣ малороссійскои", за-

[1]) Лѣтопись Самовидця; стор. I.

[2]) Грабянка звавъ ся первѣстно „Гребѣнкою".

снованои 16. мая 1722. р. въ тôй цѣли, щобъ занапастити останки автономіѣ украиньскои. Тая-то коллегія захопила въ свои руки всѣ права гетьманьскѝ и ôдтакъ царь Петро I. не позволявъ выбирати гетьмана вольными голосами козакôвъ. Полуботокъ бажавъ зберегти батьковщину ôдъ россійскои кормиги и выступавъ смѣло противъ самоволѣ Вельяминова. Але царь дôзнавъ ся небавомъ ôдъ того диктатора на Украинѣ про мнимый непослухъ Полуботка супротивъ власти, и вôзвавъ его, щобъ зъ писаромъ Семеномъ Савичемъ и зъ судією Иваномъ Чорнышемъ явивъ ся въ Петербурзѣ. Ще передъ выѣздомъ своимъ зъ Глухова Полуботокъ выславъ въ Петербургъ депутацію въ справѣ выбору нового гетьмана и зъ жалобою на занапащене декотрыхъ вольностій украиньскихъ урядомъ россійскимъ. Членами тои депутаціѣ були: два наказнѝ полковники, Стародубскій, Петро Корецкій, и Переяславскій, Иванъ Даниловичь, бунчуковый товаришь Дмитро Володьковскій, судія Григорій Грабянка и вôйсковый канцеляристъ Никола Ханенко. А вже-жь 3. серпня 1723. р. приѣхавъ до Петербурга также Полуботокъ. Въ вересню т. р. тайна канцелярія взяла старшину козацку на допросъ, але Полуботокъ и его товаришѣ оправдали ся изъ всѣхъ замѣтôвъ. Однакже въ падолистѣ царь велѣвъ всадити ихъ до вязницѣ. Полуботокъ умеръ въ крѣпости Петропавловскôй (1724). Его товарищѣвъ, мѣжь ними Грабянку, освободила зъ тюрмы доперва цариця Катерина I. Опôсля доля Грабянки полупшала, бо за панованя Петра II. заходами гетьмана Данила Апостола поставлено его (1729.) полковникомъ Гадяцкимъ.

Грабянка написавъ въ Гадячи лѣтопись пôдъ симъ заголовкомъ: „*Дѣйствія презѣльной и отъ начала Поляковъ кръвавшой небывалой брани Богдана Хмелницкого, гет-*

мана запорожского, съ Поляки, за найяснѣйшихъ королей полскихъ Владислава, потомъ и Казѣмира, въ року 1648. отправоватися начатой, и за лѣтъ десять по смерти Хмелницкого неоконченной . . . . Року 1710." Сесю лѣтопись выдано въ Кіевѣ 1854. р. заходами „временной коммиссіи для разбора древнихъ актовъ" (пôдъ редакціею Ивана Самчевского).[1])

Лѣтопись Грабянки обôймае оповѣданя про дѣѣ Украины ôдъ найдавнѣйшихъ часôвъ ажь до выбраня Скоропадского гетьманомъ въ 1709. р. Головнымъ же предметомъ свого оповѣданя авторъ выбравъ епоху Богдана Хмельницкого. Такъ отже починае ся лѣтопись короткимъ переглядомъ дѣй историчныхъ до Хмельницкого. Передъ симъ переглядомъ замѣщено коротку росправу про зачатокъ козакôвъ. Грабянка каже, що козаки одержали свою назву ôдъ праотцѣвъ своихъ „Козаръ", народа скитского, прозваного Козарами (ôдъ рѣчки, що тече черезъ Бухарску землю „въ море Хвалинское")[2]) або Алянами (ôдъ гôръ Аляньскихъ). Тѣ-то Аляны сидѣли первѣстно на побережю моря Азовского, и ôдтôль розширились на захôдъ по берегамъ Чорного моря. Пôдъ словомъ „Козары" Грабянка розумѣвъ отже не тôлько нарôдъ, звѣстный въ исторіи пôдъ симъ именемъ, але й Болгаръ, Аварôвъ, Гуннôвъ, Оботритôвъ и декотрѣ иншѣ народы. Ôдтакъ подае авторъ поглядъ на исторію Козаръ, се-бъ-то на давнѣйшу исторію козачины. Могучôсть Козаръ запропастилась въ часѣ нападу татарского въ начатку XIII. вѣку, и въ тôмъ-то часѣ Козары стали называтись Козаками.

---

[1]) М. Максимовичъ, „Извѣстіе о лѣтописи Григорія Грабянки, изданной 1854. года Кіевскою Временною Коммиссіею". („Собраніе сочиненій...", Кіевъ 1876., томъ I, стор. 217—231.)

[2]) Моремъ Хвалинскимъ звалось море Каспійске.

Пôсля сеи розвѣдки про зачатокъ козачины слѣдуе переглядъ дѣй историчныхъ до Хмельницкого. Сей переглядъ, хоча вельми короткій, есть важнымъ изъ-за того, що въ нѣмъ описують ся тї подѣѣ историчнї, котрыхъ не добачаемо въ лѣтописи Величка, по-за-якъ одвѣтна часть рукописи запропастилась. Ôдтакъ слѣдуе заголовокъ: „*Сказаніе, чесо ради воста Хмелницкій на Поляковъ*" (стор. 31.), и почивае ся оповѣдане про Хмельницкого. Пôсля сего просторого оповѣданя лѣтопись Грабянки стае ся що-разъ менше интересною и наконець переходить въ сухе вычислене важнѣйшихъ фактôвъ историчныхъ.

Про жерела своеи лѣтописи згадуе самъ Грабянка пишучи въ переднѣмъ словѣ отъ-се: „Умислихъ исторію сію въ память послѣднему роду написати, собирая ово отъ *діаріуша* нашихъ воиновъ, въ обозѣ писанного, и отъ *духовнихъ и мерскихъ лѣтописцовъ*, елика въ нихъ возмогохъ обрѣсти достовѣрнѣе написанного, ово отъ повѣствованія *самобытнихъ* тамо *свѣдителей*, еще въ живихъ обрѣтающихся, ихже повѣсть вѣроятно лѣтописцовъ утверждаетъ". [1])

Лѣтописець сей хотѣвъ у своѣмъ творѣ корыстуватись языкомъ церковно-славяньскимъ, але не знаючи добре его конструкцій займавъ часто слова и формы зъ живои мовы украиньскои.

5. Самôйло Величко. Се бувъ козакъ, щó на самôмъ початку 1690. р. ставъ служити въ вôйску запорозкôмъ за гетьмана Мазепы. Именно живъ ôнъ въ домѣ Василя Кочубея, вôйскового писаря генерального, и провадивъ секретнї корреспонденціѣ вôйска запорозкого зъ россійскимъ царемъ Петромъ Олексѣевичемъ та й зъ

---

[1]) Лѣтопись Григорія Грабянки, стор. II.

господарями волоским и молдавским. Коли послуживъ лѣтъ пятьнацять „въ такихъ премногихъ и неусыпныхъ трудахъ" [1]), вправлено его на початку 1705. р. до канцеляріѣ войсковои генеральнои, въ котрой бнъ оставав ся чотыри роки, с. е. до 1708. р., въ котрôмъ добродѣеви его, Кочубею, по приказу Петра Великого ôдрубано голову [2]).

Ще въ 1728. р. Величко живъ въ полку Полтавскôмъ, въ Диканцѣ, хуторѣ Василя В. Кочубея, и займавъ ся литературными працями, хоча втративши взôръ очей не видѣвъ свѣта божого. Тогдѣ выручавъ ся помочію декотрыхъ своихъ „отрокôвъ", котрыхъ навчивъ писати.[3]) Такъ велѣвъ имъ переписати збôрникъ „Космографія", въ котрôмъ находить ся такожь статя про вôйну Хмельницкого зъ Поляками.

Величко написавъ: „*Сказаніе о войнѣ козацкой зъ Поляками чрезъ Зѣновія Богдана Хмелницкого, гетмана войскъ запорожскихъ, въ осми лѣтехъ точившойся, а до дванадцяти лѣтъ у Поляковъ зъ иншими панствами проволекшойся, якою онъ Хмелницкій, при всесилной помощи божественной, зъ Козаками и Татарами отъ тяжкого ига лядского вибился, и подъ високодержавное пресвѣтлѣйшого монархи россійского Алексія Михайловича владѣніе доброволнѣ поддался...*" Лѣтопись свою писавъ Величко въ селѣ Жукахъ, повѣту Полтавского, и датувавъ еѣ рокомъ 1720. Выдруковано-жь еѣ заходомъ „временной коммиссіи для разбора

---

[1]) Лѣтопись Самоила Величка, томъ III., стор. 90.

[2]) Кочубей и шуринъ его, Полтавскій полковникъ Искра, подали Петрови В. доносъ на Мазепу, мабуть-то бнъ задумавъ зрадити царя и передати ся королеви шведскому. Зъ причины же, що той доносъ трудно було ствердити доказами, засуджено Кочубея й Искру на смерть.

[3]) Лѣтопись, томъ IV., стор. V.

древнихъ актовъ" въ Кіевѣ 1848—1855. р.; именно напечатано першѣ два томы пôдъ редакціею Н. А. Ригельмана, а третій томъ пôдъ доглядомъ И. Самчевского. Опôсля (1864. р.) выдано ще четвертый томъ яко додатокъ до лѣтописи пôдъ редакціею И. Самчевского и В. Антоновича.

Въ першôмъ томѣ лѣтописи розказуе авторъ про вôйны Хмельницкого и про послѣдуючѣ дѣѣ на Украинѣ до 1659. р., с. е. до мира Оливского. Другій томъ починае ся рокомъ 1660, и обôймае историчнѣ дѣѣ до 1686. р. Въ третѣмъ томѣ находять ся оповѣданя про дѣѣ ôдъ 1687. до 1700. р. Хоча же Величко окôнчивъ свою лѣтопись рокомъ 1700., то можна однакожь догадуватись, що ôнъ еѣ и дальше писавъ. Се доказуе вже рôкъ 1720., поставленый въ заголовку лѣтописи; ôдтакъ въ другôмъ томѣ (въ роздѣлѣ XXIII.) подае авторъ поглядъ на дѣѣ панованя Петра Великого до 1723. р., а наконець въ третѣмъ томѣ згадують ся деякѣ подѣѣ мѣжь 1700. — 1720. р.[1])

Рукопись лѣтописи доставивъ „временной коммиссіи" академикъ М. Погодинъ. Она есть украшена десятьма портретами гетьманôвъ: Богдана Хмельницкого, Ивана Выговского, Юрія Хмельницкого, Ивана Брюховецкого, Павла Тетеры, Петра Дорошенка, Демяна Многогрѣшного, Михайла Ханенка, Ивана Самойловича и Ивана Мазепы.

Въ сѣй рукописи появляють ся въ першôмъ томѣ значнѣ пропуски: на самôмъ початку не достае пять картокъ; нема такожь кôнця першои части.... Въ загалѣ зъ дванацяти частій першого тому зберреглось лишь девять. Тѣ части дѣлять ся на роздѣлы. Въ другôмъ томѣ не достае

---

[1]) Лѣтопись Величка, томъ I., стор. I—V.

тôлько двохъ картокъ рукописи; ôдтакъ третій томъ дôйшовъ до насъ майже цѣлый, тôлько не мае кôнця. Оба тû томы, другій и третій, не дѣлять ся на части, а тôлько на роздѣлы.

Жерела лѣтописи Величка:

1. Короткû козацкû лѣтописнû записки, про котрû авторъ згадуе въ II. томѣ, стор. 7.[1])

2. „Діяріушъ“ Самôйла Зорки зъ Волыня, котрый бувъ писаремъ въ кошу запорозкôмъ. Про него пише Величко, що ôнъ „чрезъ увесь часъ войни козацкой зъ Поляками бывшой, зостаючи писаремъ и секретаромъ при Хмелницкомъ, о всѣхъ рѣчахъ и поведеніяхъ совершенно вѣдалъ, а досконале и пространно въ діяріушѣ своемъ оніе описалъ“.[2]) Сей „діяріушъ“ Зорки находивъ ся у Сильвестра Быховця, канцеляриста вôйска запорозкого, що бувъ товаришемъ Величка. Отець того Сильвестра бувъ канцеляристомъ у Чигириньскихъ гетьманôвъ и переписавъ собѣ „діяріушъ“ про вôйны Хмельницкого. Ôдъ того-жь Сильвестра Быховця вызычивъ собѣ Величко „діяріушъ“ Зорки и корыстувавъ ся нимъ яко жереломъ при написаню лѣтописи, однакъ зъ обширныхъ записокъ Зорки подававъ ôнъ вѣсти тôлько найпотрѣбнѣйшû. Въ тôмъ „діяріуши“ були помѣщенû кореспонденціѣ и листы Богдана Хмельницкого до декотрыхъ монархôвъ и князѣвъ; ôдтакъ тû листы подавъ Величко въ своѣй лѣтописи безъ змѣны.

3. Поетичный творъ польского писателя Самôйла Твардовского п. з.: „Wojna domowa z Kozaki i Tatary, Moskwą, potym Szwedami i z Węgry przez lat dwanaście... tocząca się“.... Calissii. A. D. 1681. Тая „вôйна домова“ слу-

---

[1]) Порôвн. томъ III, стор. 516.

[2]) Томъ I, стор. 54.

жила Величкови головнымъ жереломъ для першого тому лѣтописи. Першу часть сего поетичного твору переробивъ по-руски Степанъ Савицкій, писарь полку Лубеньского, и давъ ѣй отъ-сей заголовокъ: *„Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ чрезъ Зѣновія Богдана Хмелницкого, гетмана войскъ запорозскихъ, точившойся... отъ книги, названой В о й н а Д о м о в а я, нарѣченіемъ Самоила Твардовскаго, ритмами полскими составленной и въ Калѣшу року 1681. напечатанной, вкратцѣ малороссійскимъ нарѣчіемъ выписанная, въ року 1718. априля.“* [1]) Сеся „Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ“ (въ рокахъ 1648—1651) доповнюе собою въ великôй части затрачену часть зъ рукописи Величка (томъ I., стор. 100). А по-за-якъ Твардовскій для історіѣ того часу бувъ головнымъ жереломъ лѣтописи Величка, то й твôръ Савицкого може подекуды заступити затраченû листки рукописи нашого лѣтописця. [2])

4. Историчный твôръ Самôйла Пуфендорфія, котрый по-нѣмецки „краткими словы“ описавъ вôйну Хмельницкого. Сего автôра переложено навпередъ зъ мовы нѣмецкои на латиньску, а ôдтакъ зъ языка латиньского на россійскій, и опôсля выдруковано его въ Петербурзѣ 1718. р. Про сю исторію каже Величко, що „любо (въ оной) не все такъ написано, якъ дѣялося, однакъ и праведніе суть рѣчи, лядскую неправду а козацкую невинность изъявляющіи“ (I., стор. 16.)

Впрочôмъ служачи въ войсковôй канцеляріи генеральнôй Величко мавъ пôдъ рукою важнû акты офиціяльнû, листы и грамоты, котрû ôнъ въ лѣтописи своѣй безъ всякихъ змѣнъ замѣстивъ. Въ лѣтописи его нахо-

---

[1]) Лѣтопись Величка, томъ IV., стор. 1—81.

[2]) Сей твôръ Степана Савицкого найдено въ „Космографіи“, збôрнику, переписанôмъ отроками Величка зъ рôжныхъ авторôвъ.

дить ся также статя польска пôдъ заголовкомъ: „Rozmowa Białocerkiewska“ wielebnego Ojca Joaniciusza Galatowskiego, ordinis S. Basilii Magni, rektora Kijowskiego, z wielebnym xiędzem Hadryjanem Piekarskim, societatis Jesu, kaznodzieja Jego K. Mości „de Hierarchia Ecclesiae“ (томъ II., стор. 42—76.)[1]) Ôдтакъ замѣстивъ авторъ въ творѣ своѣмъ вѣршѣ политичнû въ мовѣ рускôй и польскôй. Помѣжь рускими вѣршами вызначують ся отъ-сû: *а*) „Епитафіонъ“[2]) гетьманови Бруховецкому (II, 164. 165); — *б*) сатиричный вѣршь, писаный тогдѣ, коли Самойловича зложено зъ гетьмана (III, 15—17). До важнѣйшихъ вѣршѣвъ польскихъ належать отъ-сû: *а*) „Nagrobek jaśnie w Bogu przeoświeconemu jego mości ojcu Jozephowi Tukalskiemu Nielubowiczowi, metropolicie Kijowskiemu, Halickiemu, na rok 1675.“ (II, 384--388)[3]); — *б*) Вѣршѣ „панегириста козарского“ Александра Бучиньского Яскольда, котрый прославивъ Русь, поборовшу Туркôвъ пôдъ Чигириномъ въ 1678. р. (II, 434—449).

Лѣтопись Величка есть многоцѣннымъ историчнымъ памятникомъ часôвъ Хмельнищины. Ученый авторъ заявивъ на кождôй сторонѣ свого твору велику любовь до Украины. Она зове ся „матка наша Малая Россія“, „милая отчизна“, „отчизна наша украинская“ (II, 18. 32. 34. 36.). Въ „предмовѣ до чителника“ высказуе ôнъ глубокій жаль изъ-за руины Украины; оповѣдае, що проходячи ôдъ Корсуня и Бѣлои Церкви „тогобôчну“ Украину, потôмъ Волынь, зайшовъ ажь до Львова, Замостя, Бродôвъ, и видѣвъ богато городôвъ и замкôвъ безлюдныхъ... Тогдѣ оглянувъ ся и бачивъ просторû поля й

---

[1]) Порôвн. стор. 312.

[2]) Епитафіонъ — надпись нагробна.

[3]) Авторомъ сего нагробного стихотвору бувъ Лазарь Барановичь.

лѣсы, сады, дубравы, рѣки, ставы, озера запустѣлй, мохомъ и тростемъ порослй. Ôдтакъ пише авторъ: *„И не всуе Поляки жалѣючи утрати Украини оноя тогобочнея, раемъ свѣта полского въ своихъ унѣверсалахъ ея наричаху и провозглашаху: понеже оная предъ войною Хмелницкого бысть аки вторая земля обѣтованная, медомъ и млекомъ кипящая...*“ (I, 5). Хмельницкого зове ôнъ вторымъ Мойсеемъ, котрого пôславъ Богъ, вывести Украину зъ неволѣ (I, 31). Землякôвъ своихъ называе „народомъ козако-рускимъ, истиннымъ, простодушнымъ и правосердечнымъ“, „народомъ мужественнымъ и рицерскимъ“ (II, 8). Що Величко справдѣ любивъ завзяте и мужнôсть козакôвъ, можна именно дôзнатись изъ поетичного опису вôйны Сѣркововѣ въ Крымѣ (II. 372—384).

Языкъ автора есть переважно малорускій, являючій богато украиньскихъ провинціонализмôвъ. Самъ авторъ каже, що свою лѣтопись писавъ „простымъ стилемъ и нарѣчіемъ козацкимъ“ (I, 6). [1]) Про те й правопись его часто приспособлена до народного выговору. Такъ пише ôнъ майже всюды *и* замѣсть *ы* и любуе ся въ согласныхъ здвоеныхъ такихъ формъ, якъ *оглядание, браття, челядцю* (замѣсць *оглядапіе, братія, челядію*).

Въ кôнци I. тома находить ся *„Придатокъ до книги Твардовского отъ Самойла Величка, зъ тоей-жъ книги коротко выятій.*“ (стор. 450—454). Тутъ подавъ лѣтописецъ короткій оглядъ цѣлого твору Твардовского. Ôдтакъ въ сѣмъ томѣ слѣдуе въ додатку друга частина Дневника Матвѣя Титловского про Хотинскій походъ Туркôвъ противъ Полякôвъ (стор. 1—51).

Въ IV. томѣ помѣщенй отъ-сй статьѣ:

1. *„Повѣсть о козацкой зъ Поляками войнѣ чрезъ Зѣ-*

[1]) Мову своеи лѣтописи звавъ Величко также „козацкимъ языкомъ“. (I, 4).

новія Богдана Хмелницкого“ (стор. 1—84). Сю „повѣсть“ зладивъ (якъ высше сказано) Степанъ Савицкій, переробивши по-руски постичный тво̂ръ Твардовского п. з. „Wojna domowa“.

Величко замѣстивъ сю „повѣсть“ въ зббрнику своѣмъ „Космографія“. Статьѣ сего зббрника переписували зъ готовыхъ творо̂въ „отроки“ нашого лѣтописця, коли о̂нъ втративъ взо̂ръ очей. Змѣстъ той „Космографіѣ“ подавъ самъ Величко въ „предмовѣ до чителника“ (въ томѣ IV., стор. II—V.).

2. „*Коммьссія Гадяцкая, року 1658.*“ (стор. 85—106).

3. „*Реєстръ.. имьнія Семена Палья, учиненъ 1704. г. октябрл 12. дня*“ (стор. 107—132).

4. „*О войнь Остраниновой зъ Ляхами на Украинь малороссійской*“ (стор. 133—146). Оповѣдане про во̂йну Остранина (Остряницѣ) заключає въ собѣ универсалъ, розо̂сланый симъ гетьманомъ по Украинѣ 1638. р., въ котро̂мъ высказує ся недоля народу украиньского изъ-за напастій о̂дъ Поляко̂въ; о̂дтакъ находить ся тутъ коротка вѣстка про саму во̂йну Остряницѣ.

5. „*Записки Матвея Титловскаго*“, *1620—1621.* (стор. 147—182). Титловскій, „историкъ польскій“, написавъ історію про во̂йны Турко̂въ зъ Поляками при Цецорѣ (1620) и по̂дъ Хотиномъ (1621). Тую-то історію, „на вѣрныхъ руськихъ лѣтописяхъ утвержденную“ переложивъ на руску мову „абшитованый полковый обозный Стефанъ Василевъ сынъ Лукомскій“ въ городѣ Прилукахъ 1770. р. — Записки Титловского въ польско̂мъ оригиналѣ не були печатанѣ. Рускій же перекладъ зладивъ бувъ Само̂йло Величко[1]), а по-за-якъ початокъ

[1]) „Временная коммиссія для разбора древнихъ актовъ“ выдала той рускій перекладъ Записокъ Титловского въ І. томѣ лѣтописи Величка. (Додатки, стор. 1—51).

сеи працѣ запронастивъ ся, то „временная коммиссія“ корыстувалась другимъ перекладомъ, якій найдено въ историчнôмъ збôрнику полкового обозного Степана Лукомского.

6. „*Діаріушъ*“ Симеона Окольского[1]) зъ 1638. р. (стор. 183—296). Сей „діаріушъ“ надруковано въ томѣ четвертôмъ изъ рукописи Величка. Въ тôй рукописи помѣщено „діаріушъ“ передъ самымъ оповѣданемъ про вôйну Хмельницкого. Повный твôръ Окольского обôймає въ І. части исторію вôйны Полякôвъ зъ гетьманомъ Павлюкомъ, а въ ІІ. части оповѣдане про вôйну зъ гетьманами Остраниномъ и Гунею. Однакже перекладъ рускій обôймає лишь другу часть того твору. Величко принявъ въ свою лѣтопись готовый перекладъ, и осмотривъ єго своими замѣтками та коментаріями (IV, 202—203. 205. 262—264. 290—296.)

7. „*Дополненіе Дневника Окольскаго*“ (стор. 297—313). Се єсть додатокъ до другои части Дневника (діяріуша) Окольского. Ôнъ находить ся въ историчнôмъ збôрнику Степана Лукомского. Тоє „дополненіє“ обôймає исторію Украины ôдъ 1638. до 1648. року.

6. Степанъ Лукомскій. Про єго житє знаємо лишь се, що бувъ Прилуцкимъ полковымъ обознымъ. Коли ще бувъ сотникомъ полковымъ (1738) переложивъ ôнъ дневникъ Окольского зъ мовы польскои на руску, и доповнивъ сей лѣтописный твôръ оповѣданемъ про дѣѣ Укра-

---

[1]) **Симеонъ Окольскій**, монахъ Доминиканьскій, живъ въ першôй половинѣ XVII. вѣку. Ôнъ бувъ провинціяломъ Доминиканьского ордена на Руси и крôмъ дневника про вôйны козацкі писавъ ще инші творы, повні кляєичнои ерудиціѣ, примѣромъ „Russia florida“. Дневникъ вôйны зъ козаками (1638. р.) написавъ Окольскій, бувши капеляномъ вôйска польского въ тôй вôйнѣ.

ины ôдъ 1638. до 1648. р. на основѣ „руськихъ достовѣрныхъ лѣтописей“. Опôсля бувши вже „абшитованымъ полковымъ обознымъ“, переложивъ Лукомскій записки Титловского и доповнивъ ихъ такожь подекуды „руською достовѣрною лѣтописію“. Оба тî переклады рускî, по думцѣ Лукомского, мали бути иначе вступомъ до историчнои поемы Твардовского „Wojna domowa“, котру ôнъ такожь переложивъ на мову руску. Однакже перекладъ сего твору не дôйшовъ до насъ. Наконецъ въ 1770. р. Лукомскій зладивъ лѣтописный збôрникъ пôдъ такимъ заголовкомъ: „*Собраніе историческое изъ книгъ древняго писателя Александра Гвагнина и из старихъ рускихъ вѣрнихъ лѣтописей абшитованнимъ полковимъ обознимъ Стефаномъ Василиевимъ синомъ Лукомскимъ сочиненное в малороссійскомъ городѣ Прилукѣ 1770. году*“[1]). По думцѣ Лукомского сей збôрникъ мавъ бути передньою частію лѣтописною, що вводила бы читателя до дневника Окольского и до записокъ Титловского въ редакціи рускôй.

„*Собраніе историческое*“ Лукомского обôймає дѣѣ Руси-Украины ôдъ часôвъ Гедимина до кôнця XVI. вѣку. Оно починає ся розвѣдкою: „Что єсть козакъ?“ И сейчасъ розказує лѣтописецъ за проводомъ Ґваґнина, що „козакъ єсть слово татарское и значить по-руски рицеръ или воинъ а по-нѣмецки *фрейрѣтеръ*“. Ôдтакъ слѣдує оповѣдане про козакôвъ, котрыхъ зачатокъ авторъ добачає въ кôнци XIII. вѣку. Въ кôнци лѣтописи пише авторъ широко про справы церковнî на Украинѣ и про унію, оголошену на соборѣ Берестійскôмъ въ 1596. р.

Збôрникъ Лукомского не єсть творомъ оригинальнымъ; ôнъ являє ся справдѣ компиляціею инших историчныхъ творôвъ. Авторъ корыстувавъ ся хроникою „древ-

---

[1]) „Собраніе историческое“ напечатано въ Лѣтописи Самовидця (Кіевъ 1878; стор. 321—372.).

няго писателя“ Ґваґнина[1]) и „руськими старыми вѣрными лѣтописями“. Майже третя часть лѣтописи, именно же оповѣдане про унію церковну, основуе ся на „руськôй достовѣрнôй лѣтописи“. Шкода велика, що сеся лѣтопись запропастилась: своимъ змѣстомъ доповнила-бъ она лѣтописи Самовидця и Величка. Єѣ знали ще въ XVIII. вѣцѣ деякî люде письменнî, ба й самъ Лукомскій на основѣ сеи „руськои достовѣрнои лѣтописи“ доповнивъ дневникъ Титловского и дневникъ Окольского.

Свôй збôрникъ историчный написавъ Лукомскій въ языцѣ книжнôмъ, твердôмъ, въ котрôмъ зберeглось мало прикметъ живои мовы украиньскои.

7. Микола Ханенко. Ôнъ родивъ ся на Украинѣ лѣвобережнôй 30. падолиста 1691. р. Отець его Данило, братанець правобережного гетьмана Михайла Ханенка, бувъ генеральнымъ хорунжимъ и належавъ до невеличкого числа просвѣченыхъ людей свого часу. По смерти ôтця (1697) малый Микола стоявъ пôдъ опѣкою дѣда (по матери) Ломиковского. Ôдтакъ учивъ ся въ Кіѣвскôй академіи и навѣстивъ такожь польскî школы у Львовѣ. Въ 1710. р. почавъ бить службу вôйскову, а въ 1717. р. вступивъ въ генеральну канцелярію и хôснувавъ ся ласками гетьмана Ивана Скоропадского. Въ 1721. р. поставлено Ханенка старшимъ канцеляристомъ або реєнтомъ, с. е. головнымъ помôчникомъ генераль-

---

[1]) Александеръ Ґваґнинъ (Guagnino) бувъ родомъ Италіянець. Въ молодôмъ вѣцѣ прийшовъ въ Польщу и вступивъ въ службу короля Жигимонта Августа, и ôдтакъ при Степанѣ Баторію бувъ комендантомъ Витебска. Умеръ въ Краковѣ въ 1614. р. Лукомскій корыстувавъ ся отъ симъ историчнымъ творомъ Ґваґнина: „Rerum polonicarum tomi tres“. Выдано у Франкфуртѣ надъ Меномъ 1584. р., — польскій же переклад выйшовъ въ 1611. р

ного писаря. По смерти Скоропадского оставъ ся ôнъ на своѣмъ становищи и придбавъ собѣ любовь Павла Полуботка, полковника Черниговского, котрый пôславъ его до царя Петра I. звѣщаючи про смерть Скоропадского. Ôдтакъ Полуботокъ, ставши наказнымъ гетьманомъ, нагородивъ Ханенка за вѣрну службу маєтностями, се бъ-то дарувавъ ему два села, Перегôнъ и Дешковичѣ. Розумною вдачею Ханенка користувавъ ся Полуботокъ и тогдѣ, коли ôнъ по царскому указу вразъ зъ Савичемъ и Чорнышомъ мавъ бути вывезенымъ въ Петербургъ (22. мая 1723). Полуботокъ задумавъ пôслати наперéдъ депутацію ôдъ имени „всего народа" зъ просьбою о вôльный выбôръ гетьмана. Тую депутацію (изъ пяти людей) выслано въ Петербургъ 24. мая 1723. Въ числѣ депутатôвъ находивъ ся и Ханенко. Коли-жь Полуботокъ приѣхавъ въ царску столицю, то й тутъ Ханенко бувъ головнымъ его секретаромъ. Небавомъ опôсля Полуботка и его товаришѣвъ замкнено въ „каменный замокъ Петербургскій". Полуботокъ умеръ въ вязници, а 8. лютого 1725 арештованыхъ Украинцѣвъ освободжено зъ тюрмы. Ханенко зъ декотрыми товаришами не мôгъ ôддалитись зъ Петербурга; ему приказано бути въ гарнизоннôй школѣ учителемъ дѣтей офицерскихъ и солдатскихъ. Кажуть [1]), що Ханенка водили и зъ крѣпости во дворець, давати кому-то лекціѣ. Зъ Петербурга выпущено Ханенка въ 1726. р., а вже въ 1727. р. поставлено его судією Стародубскимъ. Опôсля й гетьманъ Данило Апостолъ хôснувавъ ся неразъ помочію Ханенка въ важныхъ справахъ, уважаючи его своимъ секретаромъ. Въ 1738. р. Ханенко одержавъ урядъ полкового обозного, а въ 1741. р. поставлено его генеральнымъ

---

[1]) „Дневникъ генеральнаго хорунжаго Николая Ханенка, 1727—1753. г.". Кіевъ 1884 г., стор. VIII.

хорунжимъ. Ôдтакъ и послѣдвій гетьманъ Кирило Розумовскій цѣнивъ въ Ханенку чоловѣка талантливого и за вѣрну службу въ генеральнôй канцеляріи нагородивъ его кôлькома селами. Ханенко умеръ въ сѣчню 1760. р. у Глуховѣ.

Ханенко писавъ *Діаріушъ* або дневникъ мабуть ôдъ 9. падолиста 1719. р., але въ рукописи, котра находить ся у правнука автора, починае ся той дневникъ днемъ 3. лютого 1727. р., та й въ серединѣ его суть деякй пропуски. Такъ н. пр. нестае въ нѣмъ записокъ про часъ ôдъ 1734. до 1741. р. Въ тôй рукописи доведено Діаріушъ до 1753. р.

Осипъ Бодяньскій выпечатавъ частину сего дневника п. з.: „*Діаріушъ или журналъ случающихся при дворѣ п. Іоанна Скоропадскаго гетмана оказій и церемоній, также и въ канцеляріи войсковой отправуемыхъ дѣлъ, начешій ся 1722. году и оконченный въ томъ-же году, въ мѣсяцѣ іюлѣ*“ [1]). Ôдтакъ въ додатку до журнала „Кіевская Старина“ въ 1884—1886. р. выпечатано „*Дневникъ генеральнаго хоружаго Николая Ханенка 1727—1753. г.*“

Ханенко писавъ свôй „*Діаріушъ*“ въ такôй мовѣ, щô вважае ся переходомъ ôдъ мовы руско-украиньскои до россійскои. Всякй подѣѣ свого часу записувавъ ôнъ вельми детайлично, изъ-за чого его записки являють ся по-декуды наивными. И такъ помѣчаючи всьо тее, щô въ каждôмъ дни мѣсяця прилучилось, записавъ ôнъ н. пр. ось-таку нѣсенѣтницю: (1742) „30. іюня. Весь день съ похмеля пробавлялъся въ домѣ и въ коммиссіи не былъ.“ (стор. 160).

Були въ сѣмъ періодѣ ще иншй лѣтописцѣ та историки на Украинѣ, але они по-неволи нахилялись пôдъ

---

[1]) „Чтенія въ моск. обществѣ исторіи и древностей“, 1858., кн. 1.

просвѣтну кормигу Россіѣ и намагались писати свои творы въ языцѣ державнôмъ, хоча де-хто зъ нихъ любивъ щиро свою батькôвщину. Сюды належать:

1. **Петро Симоновскій.** Се бувъ товаришь бунчуковый, котрый въ 1765. р. зладивъ сю лѣтопись: „*Краткое описаніе о козацкомъ малороссійскомъ народѣ и о военныхъ его дѣлахъ, собранное изъ разныхъ исторій иностранныхъ, нѣмецкой — Бишенга, латинской — Безольди, французской — Шевалье и рукописей русскихъ*"[1]). Симоновскій пояснивъ навпередъ слово „козакъ" и ôтакъ подавъ поглядъ на исторію козачины ôдъ першого гетьмана, князя Рожиньского, до выбору послѣднього гетьмана, графа Розумовского, именно до приѣзду его въ Глухôвъ (1751). Сей авторъ писавъ свою лѣтопись объективно стильомъ ядренистымъ.

2. **Георгій Конискій**[2]). „Императорское общество исторіи и древностей россійскихъ" выдало заходами редактора Осипа Бодяньского исторію козачины пôдъ симъ заголовкомъ: „*Исторія Русовъ или Малой Россіи. Сочиненіе Георгія Кониского, архіепископа бѣлорускаго*". *Москва 1846*. Сеся исторія основуе ся подекуды на переказахъ люду украиньского и написана вôтхненемъ поэтичнымъ. Про-те подобалась она славному россійскому поэтови Пушкину, котрый про автора еи выразивъ ся ось-такъ похвально: „Множество мѣстъ въ (его) исторіи Малороссіи суть картины, начертанныя кистію великаго живописца"[3]). По причинѣ же, що въ сѣй исторіи деякѣ

[1]) „Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ". Годъ третій. Нр. 2. Москва 1847; II. „Матеріялы отечественные"; стор. 1—159.

[2]) Про его житє гляди стор. 354; замѣт. 2.

[3]) Порôвн. „Собраніе сочиненій М. А. Максимовича". Томъ I. Отдѣлъ историческій. Кіевъ 1876., стор. 239.

факты представлено невѣрно, найшлись остроумнѣ критики, котрѣ стали сумнѣватись, чи справдѣ ученый архіепископъ бѣлорускій бувъ еи авторомъ[1]). Пытане се поки-що не може уважатись оконечно рѣшенымъ. Все-жь таки сей твôръ есть важнымъ причинкомъ до исторіѣ козачины, изъ-за чого Н. Костомарôвъ пишучи исторію про Богдана Хмельницкого замѣстивъ въ другôмъ выданю сего твору „Исторію Русовъ" мѣжь жерелами историчныхъ своихъ доелѣдôвъ.

Въ „Исторіи Русовъ" представляють ся дѣѣ Руси ôдъ Володимира Великого до гетьмана Розумовского. А вже-жь найкрасше змалювавъ авторъ образъ Хмельнищины, и звеличивъ второго Мойсея именно сими словами: „*Такихъ людей судьба Божія вѣками только производитъ въ человѣчествѣ для нарочитыхъ ея намѣреній и устроеній*..." (стор. 141).

3. **Александеръ Ригельманъ.** Родина Ригельманôвъ зайшла въ Россію зъ Нѣмеччины въ першôй половинѣ XVIII. вѣку. Александеръ бувъ инженеромъ генералъ-майоромъ и живъ довшій часъ на Украинѣ. Одружив-

---

[1]) С. М. Соловьевъ, „Очерки исторіи Малороссіи, до соединенія ея съ Велико-Россіею". („Отечественныя Записки", 1848. г. Нр. 11. 12., и 1849. г. Нр. 2). — М. Максимовичъ, „Историческія письма о козакахъ придиѣпровскихъ" („Кіевлянинъ" за 1865. г. Нр. 23—25). — Порôвн. отъ-сѣ слова П. Кулѣша: „Бувъ на свѣтѣ Кониській и своею Исторіею Русовъ мовь якою завѣсою мальованою закрывъ ôдъ насъ старосвѣщину, ажь поки Шевченко не розôдравъ, не розпанахавъ тои завѣсы..." („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ". 1861. мартъ; „Листы зъ хутора". III.). — Всѣлякѣ думки про автентичнôсть „Исторіѣ Русовъ" зôбравъ Геннадій Карповъ въ ученôй своѣй розвѣдцѣ п. з. „Критическій обзоръ разработки главныхъ русскихъ источниковъ до исторіи Малороссіи относящихся, за время: 8-е генваря 1654—30-е мая 1672. года". Москва 1870.

шись зъ Украинкою полюбивъ бнъ нову свою батькôвщину и запопадливо займавъ ся збиранємъ матеріялôвъ до написаня исторіѣ украиньскои. Вже въ 1778. р. написавъ Ригельманъ „*Исторію малороссійскую или повѣствованіе о Козакахъ*" въ двохъ частяхъ. Опбсля переробивъ и доповнивъ свою исторію и написавъ еѣ въ чотырохъ частяхъ, именно першіи двѣ зладивъ въ 1785. р., а послѣдніи двѣ части въ 1786. р. Ôдтакъ сей творъ Ригельмана выдано въ Москвѣ 1847. р. заходами „императорскаго общества исторіи и древностей россійскихъ" пôдъ такимъ заголовкомъ: „*Лѣтописное повѣствованіе о Малой Россіи и ея народѣ и козакахъ вообще, отколь и изъ какого народа оные происхожденіе свое имѣютъ, и по какимъ случаямъ они нынѣ при своихъ мѣстахъ обитаютъ...*" Редакцією сего „лѣтописного повѣствованія" занявъ ся Осипъ Бодяньскій[1]). До того выданя додано ще рисунки Ригельмана, а то портретъ Богдана Хмельницкого и 27 типôвъ украиньскихъ зъ рôжныхъ станôвъ. Ôдтакъ замѣщено тутъ ще двѣ карты, се-бъ-то карту новои и стародавнои Украины.

Сея історія козачины єсть вельми обширна, однакже по мнѣнию знатокôвъ єсть она мало критична.

б) Лѣтописні збôрники.

1. Лѣтопись Густиньска. Она зове ся такъ по головнôй рукописи, що зберегалась въ Густиньскôмъ Прилуцкôмъ монастырѣ на Украинѣ. Сю рукопись зладивъ въ 1670. р. чернець Михайло Лосицкій. А вже-жь бнъ не бувъ авторомъ тои лѣтописи, а тôлько переписавъ еѣ зъ давнѣйшои, первѣстнои рукописи, котру уложено

---

[1]) Порôвн. „Чтенія въ императорскомъ обществѣ исторіи и древностей россійскихъ при Московскомъ университетѣ". Москва 1847. Нр. 5—9.

въ першôй половинѣ XVII. вѣку. Заголовокъ лѣтописи есть такій: „*Кройника, которая начинается отъ потопу первого міра и столпотворенія и раздѣленія языкъ и разсѣянія по всей вселеннѣй, и о розныхъ народахъ, такжe и о почaтку славенского россійского народу, и егда сѣде Кіевъ, и како крести благовѣрный князь Володимеръ рускую землю, и о великомъ княженіи Кіевскомъ, и о греческихъ царѣхъ. Списася сія кройника въ Малой Россіи въ монастырю святой живоначальной Троици общежителномъ Густынскомъ Прилуцкомъ... року 1670., мѣсяця августа 2. дня*".

Въ рукописи Густиньскôй находять ся части слѣдуючû: 1) „Предмова до читeлника", написана „іеромонахомъ" Михайломъ Лосицкимъ[1]); 2) лѣтописецъ о рускôмъ народѣ; 3) руска лѣтопись; 4) наука св. Кирила философа, пôсланого зъ Царгороду ôдъ патріарха Николы въ Кіѣвъ, ко великому князю Володимиру; 5) про чуда ôдъ образôвъ на Волыни въ Луцкôмъ повѣтѣ; 6) лѣтописецъ о начатку Густиньского монастыря, и 7) документы на недвижимû майна декотрыхъ украиньскихъ монастырѣвъ, и иншû дрôбнû статьѣ. — Зъпомѣжь тыхъ сѣмохъ статей третя статя, се-бъ-то руска лѣтопись, зове ся такожь окремо лѣтописію Густиньскою[2]).

Лѣтопись Густиньска въ начатку своѣмъ основує ся на лѣтописи Несторовôй, Кіѣвскôй и Волыньско-галиц-

---

[1]) Въ тôй „Предмовѣ" пише Лосицкій отъ-се про хосенъ исторіѣ: „Кождому чоловѣкови читанье гисторый есть барзо потребно; бо кгды бы не описано и свѣту не подано, заразъ бы зъ тѣломъ безъ вѣсти все сходило въ землю, и люде бы якъ у тмѣ будучи не вѣдали, що ся прошлыхъ вѣковъ дѣяло". (Поли. собр. рус. лѣтоп. II., 233).

[2]) Лѣтопись Густиньску надруковано заходами археографичнои коммиссіѣ въ другôмъ томѣ „Полнаго собранія русскихъ лѣтописей". (Санктпетербургъ 1843; стор. 233—273).

кôй; ôдъ XIV. вѣку хôснуе ся она хронографами та историками польскими (н. пр. Мартиномъ Бѣльскимъ, Кромеромъ, Ґваґниномъ, Длугошомъ) и также декотрыми затрачеными лѣтописцями рускими, именно же „руською достовѣрною лѣтописiю". До важнѣйшихъ статей въ лѣтописи Густиньскôй належать отъ-сiи: *„О идолахъ рускихъ"*[1]), *„О премѣненiи нового календаря"*[2]), и *„О унiи, како почася въ руской земли"*[3]).

Лѣтопись Густиньска кôнчить ся рокомъ 1597., и доповнюе недостатокъ историчныхъ вѣстей про дѣѣ въ захôднôй Руси въ часѣ ôддѣленя еи ôдъ всхôдноѣ. Въ загалѣ представляе она досыть живый образъ сучасноѣ Литвы и Польщѣ. Языкъ еи являе ся въ першôй половинѣ церковно-славяньскимъ, почавши же ôдъ XV. вѣку перемагае церковщину мова (мало)руска, въ котрôй замѣчаемо иногдѣ також полонизмы.

2. „Краткое описанiе Малороссiи". Въ сѣмъ творѣ представляють ся дѣѣ Руси полудневоѣ ôдъ найдавнѣйшихъ часôвъ по рôкъ 1734. Незвѣстный авторъ хотѣвъ навязати исторiю козачины до давнѣйшого перiода княжого. Ôдтакъ хôснувавъ ся ôнъ лѣтописiю Грабянки, выбравши зъ неѣ всьо тее, що видѣлось ему важнымъ въ исторiи Украины. Свôй твôръ историчный списавъ авторъ въ стилю простôмъ и яснôмъ, въ мовѣ ядренистôй, котра прибрала вже богато прикметъ мовы россiйскоѣ[4]).

Сей твôръ уложено мабуть въ 1734. роцѣ, до котрого ôнъ въ оповѣданю историчнôмъ простягае ся. Зъ первѣстноѣ рукописи звелѣвъ гетьманъ Розумовскiй зробити

---

[1]) Полн. собр. рус. лѣтоп. II., 256. 257. — [2]) ibid., стор. 368. 369. — [3]) ibid., стор 369—373.

[4]) „Краткое описанiе Малороссiи" выдано межь додатками до лѣтописи Самовидця (Кiевъ, 1878. р., стор. 211—319).

копію и ôдтакъ оригиналъ подарувавъ ôнъ Академіи Наукъ. Опôсля въ 1777. р. членъ „вольного россійского собранія“ при Московскôмъ университетѣ, Василь Григорієвичь Рубанъ, выдавъ свою „*Краткую лѣтопись Малыя Россіи*“. Хоча-жь Рубанъ въ переднѣмъ словѣ каже, що записки тои лѣтописи ôдъ 1506. до 1734. р. веденŷ були генеральными писарями при гетьманахъ, почавши ôдъ Богдана Хмельницкого ажь до смерти Данила Апостола, и що ôнъ одержавъ тŷ записки ôдъ архієпископа Георгія Кониского, то однако нема сумнѣву, що лѣтопись Рубана ôдъ початку ажь до 1734. р. єсть лищь копією того историчного твору, що єго списано пôдъ заголовкомъ „Краткоє описаніє Малороссіи“. Ба, Орестъ Левицкій гадає, що деякŷ частины сего описаня Малороссіѣ увôйшли въ лѣтопись Самовидця[1]). Се сталось такимъ способомъ: Одинъ изъ переписовачѣвъ видячи, що сеся лѣтопись почнає ся вôйною Хмельницкого, а не раньше, выписавъ изъ „Краткого описанія Малороссіи“ початокъ, де розказує ся про двѣ Руси-Украины ôдъ найдавнѣйшихъ часôвъ ажь до вôйнъ Хмельницкого, и ôдтакъ се писане поставивъ въ творѣ Самовидця мовь-то вступъ до оповѣданя сего лѣтописця. Той переписовачь доповнивъ тымъ „Краткимъ описаніємъ“ также деякŷ пропуски въ лѣтописи Самовидця и розширивъ иншŷ вельми короткŷ єи оповѣданя; наконецъ же на основѣ сего збôрника зладивъ ôнъ доповненє до лѣтописи Самовидця ôдъ 1702. до 1734. р.

3. Лѣтопись Хмельницка. Она єсть вельми коротка, бо займає лишь пять сторôнъ печатныхъ; однакъ подає намъ богато цѣнныхъ вѣдомостій, котрŷ суть для насъ именно зъ-за того важнŷ, що авторъ бувъ само-

---

[1]) Лѣтопись Самовидця, стор. VIII.

видцемъ тыхъ дѣй, котрй описувавъ. Сеся лѣтопись зове ся Хмельницкою по тôй причинѣ, що авторъ писавъ єѣ въ Хмельнику, мѣсточку подôльскôмъ надъ рѣкою Богомъ недалеко Межибожа.

А вже-жь годѣ дôзнатись, хто бувъ авторомъ лѣтописи Хмельницкои, якъ ôнъ звавъ ся, и до якого стану тогдѣшньои суспôльности належавъ? Корнило Заклиньскій въ розвѣдцѣ своѣй про сю лѣтопись замѣтивъ, що авторъ сего твору мôгъ бути священикомъ, а може бувъ и мѣщаниномъ[1]). Кругъ єго вѣдомостій бувъ невеличкій, про-те й въ оповѣданю своѣмъ мало коли выходивъ поза Хмельникъ. Для него було найважнѣйшимъ лишь тее, щó дѣялось въ тôмъ городѣ и въ єго сусѣдствѣ; про всьо инше розказувавъ ôнъ тôлько загально.

Лѣтопись Хмельницку выдано въ Кієвѣ 1878. р. яко вступъ до лѣтописи Самовидця[2]). Она записує дѣѣ Украины ôдъ 1636. до 1650. р. Мѣжь сими роками вызначують ся особливо три важными подѣями историчными, а то роки 1637. 1648. и 1649. Изъ сеи лѣтописи довѣдуємо ся, що до повстаня въ 1637. р. готовились козаки зъ поспôльствомъ подôбно якъ въ 1648. р. Авторъ каже, що „*и серпы и косы ковали на оружиє, и не дармо земля тряслася: трясли и Ляхи козаковъ*“ (стор. 78). Поляки поборолы козакôвъ пôдъ селомъ Кумейками, и ôттакъ замѣчає авторъ: „*На Вкраинѣ рѣки зафарбовалися отъ крыве* (крови) *людскои, повны были болота трупу лядкого, а повны поли были трупу козацкого по мѣстахъ*“ (стор. 78). — Про наслѣдки перших побѣдъ Богдана Хмельниц-

---

[1]) „Лѣтопись Хмельницка“. Критичный розбôръ Корн. Заклиньского. („Зоря“, 1881; ч. 19.; стор. 230. 231).

[2]) „Лѣтопись Самовидца по новооткрытымъ спискамъ... Издана Кієвскою временною коммиссією для разбора древнихъ актовъ“. Кієвъ 1878; стор. 77—81.

кого авторъ такъ розказуе: „*А до орды безъ личбы панятъ пошло.... А козаки за Ляхами пошли и мѣста, где ся боронили, поплюндровали, Ляховъ и жидовъ стинали, коморы и скрынѣ лупали*" (стор. 79).

Важнымъ есть той уступъ въ лѣтописи, де авторъ розказуе про осаду въ Збаражи; — „*Мало не такий голодъ былъ, якъ въ Самаріи. Хлѣбъ одинъ былъ по 6 золотыхъ, по пять, а гарнецъ пива по 4 золотыхъ. Кони ѣли не толко худые хлопы, але и панове. Будутъ памятати тую експедицію въ Збаражъ-мѣсти! И якъ ся поткалъ з кролемъ, много люду кролевского стеръ и примирье взялъ, съ кролемъ ся виталъ гетманъ, заразъ отъ Збаражъ-мѣста отступилъ. Безчисленное множество мѣстъ барзо великихъ Татаре съ козаками повыймали и шкоды незличоныи починили; въ Литву ажъ засягли. Не душечка загинула, не душечка тежъ и въ орду пошла!*" (стор. 80. 81).

К. Заклиньскій цѣнить лѣтопись Хмельницку именно зъ-за того, що она высказуе устами самовидця погляды людей тогдѣшнихъ, — цѣлои масы народу, — на славнѣ побѣды Хмельницкого, що показуе, яка корысть прийшла цѣлому народови зъ мира Зборôвского. „*Мало людемъ бѣднымъ было отрады*", замѣтивъ лѣтописецъ (стор. 81), доказуючи сими словами, що Хмельницкій про долю „посполства" не журивъ ся.

4. Лѣтопись Чернигôвска. Она есть вѣдай частію тыхъ короткихъ козацкихъ лѣтописныхъ записокъ, про котрѣ згадуе Величко (II., стор. 7). Дôйшла-жь она до насъ въ двохъ рукописяхъ. Одна рукопись находить ся въ збôрнику, писанôмъ въ XVIII. вѣцѣ, щô зберегае ся въ библіотецѣ Чернигôвской духовнои семинаріѣ. Тая рукопись обôймае дѣѣ Украины ôдъ 1587. до 1750. р. и вызначуе ся отъ-симъ заголовкомъ: „*Лѣтописецъ зъ 1587. года, въ рускихъ, полскихъ сторонахъ што (ся) дѣяло*

и якого року". Друга же рукопись була замѣщена въ кôнци книги: „о Варлаамѣ и Іоасафѣ гисторія", надрукованои въ Кутеиньскôмъ монастырѣ 1637. р. Она кôнчить ся рокомъ 1652. и мае такій заголовокъ: „*Лѣтописецъ, о русскихъ и полскихъ що ся сторонахъ дѣяло и якого року*". Властителемъ сеи рукописи въ 1856. р. бувъ Н. Бѣлозерскій, котрый Черниговску лѣтопись выдавъ въ книжцѣ п. з. „*Южнорусскія лѣтописи, открытыя и изданныя Н. Бѣлозерскимъ*". Томъ I. Кіевъ 1856.[1]). Въ сѣмъ выданю находять ся слѣдуючі статьѣ: I. „Черниговская лѣтопись" (стор. 11—44). II. „Кратков лѣтоизобразителное знаменитыхъ и памяти достойныхъ дѣйствъ и случаевъ описаніе" (стор. 45—106)[2]). III. „Хронологія высокославныхъ ясновельможныхъ гетмановъ" (стор. 107—124). IV. „Имянная перепись малороссійскихъ гетмановъ" (стор. 125—140). V. „Слово во время бездождія и глада и всякоя пагубы"... (стор. 141—156). VI. „Ляментъ людей побожныхъ, що ся стало въ литовской земли" (стор. 157—162).

Лѣтопись Черниговска складае ся зъ двохъ частій; перша часть ôдъ 1587. до 1692. р. була писана на Украинѣ правобережнôй, мабуть въ Кіевѣ; другу же часть, ôдъ 1692. до 1750. р., зложено въ Черниговѣ. Сеся лѣтопись формою своею есть подôбна до лѣтописи Львôвскои, але змѣстомъ своимъ являе ся она подекуды важнѣй-

---

[1]) Порôвн. критичну розвѣдку Михайла А. Максимовича п. з. „Извѣстіе о южнорусскихъ лѣтописяхъ, изданныхъ Николаемъ Бѣлозерскимъ въ Кіевѣ, 1856. г.". („Собраніе сочиненій..." Томъ I. Кіевъ 1876; стор. 231—247).

[2]) Се есть коротенька лѣтопись про дѣѣ Украины ôдъ 1506 до 1783. р., „наипаче кто именно когда былъ козацкимъ гетманомъ".

шою; впрочôмъ въ лѣтописи Черниговскôй добачаємо мову чистѣйшу, нѣжь въ лѣтописи Львôвскôй[1]).

Перша часть лѣтописи (1587—1692) єсть важнымъ жереломъ для исторіѣ Украины въ XVII. вѣцѣ. Въ нѣй находимо богато новыхъ вѣстей, якихъ нема нѣ въ лѣтописи Львôвскôй, нѣ въ иншихъ лѣтописныхъ творахъ того часу. До такихъ важныхъ записокъ належать н. пр. отъ-сї: а) вѣсть про смерть коронного гетьмана Жолковского: „*1620. Турки гетмана великаго коронного Жолковского на Цоцори зъ войскомъ єго збили. А самому Жовковскому, гетманови, мужикъ сокирою голову оттялъ надъ Днѣстромъ противъ Могилева Подолского*" (стор. 13); — б) оповѣдане про стрѣчу Богдана Хмельницкого зъ королемъ Яномъ Казимиромъ пôдъ Зборовомъ: „*Потимъ кроль Казимѣръ просилъ Хмелницкого, давши козакамъ семи сенаторовъ въ заставу за Хмелницкого. А Хмелницкій приихалъ у сту коней до обозу полского нарядно, бучно, збройно; а пришедши до кроля, палъ предъ нимъ на землю, и потимъ, gди зи росказанѣемъ кролевскимъ подведено єго, мовилъ єму король: „Єсли то годится сынови коронному, тобѣ, пане Хмелницкій, на пана своего руку подносити и воєвати на него?" А Хмелницкій отказалъ плачучи: „Я на кроля, пана моего милостиваго, руки не подношу, тилко на єго сенаторовъ, которые... такъ мнѣ самому, яко и всему народови малороссійскому незносные и невымовные чинили кріводы; а теперъ, чого не дай Боже, gди бы насъ зламали, не зо-*

---

[1]) А. Петрушевичъ оцѣняє ось-такъ лѣтопись Черниговску: „Той лѣтописецъ, похожъ формою своею на Львовскій, содержитъ въ себѣ не мало новыхъ важныхъ подробностей, но притомъ имѣетъ много анахронизмовъ и ошибокъ, не исправленныхъ издателемъ ся". („Науковый Сборникъ, издаваемый литературнымъ обществомъ галицко-русской Матицы". Во Львовѣ 1867; стор. 257. 258).

ставили бы и наслѣдку руского" (стор. 20. 21); — в) оповѣдане про смерть Ивана Выговского: „*1664. Татаре да Черецкій и Маховскій Івана Виговскаго казали разстрѣляти; а онъ на той часъ во избѣ поклякнувши, читалъ акафистъ Пресвятой Богородицы. Пoхoванъ у великомъ скитѣ изъ женою своею Стетксвичовною, которой ḡди сказано, же пана забито, пала и умерла, зоставивши сына своего единаго, еще невеликаго*" (стор. 29. 30)[1]).

Въ другôй части лѣтописи (1692—1750), выпечатанôй на пяти сторонахъ, замѣщено самû коротенькû записки, котрû историкови не подають важныхъ вѣстей.

5. „**Руськая достовѣрная лѣтопись**".[2]) Сея лѣтопись запропастилась мабуть въ другôй половинѣ XVIII. вѣку; однакже знаемо её изъ творôвъ Самôйла Величка и Степана Лукомского[3]), котрû наводять её межь жерелами своихъ лѣтописей. Она була звѣстна такожь авторови лѣтописи Густиньской въ вѣцѣ XVII., и безспречно заслугувала на велике поважане у рускихъ грамотѣевъ изъ-за богатого змѣсту въ текстѣ историчнôмъ.

---

[1]) Порôвн. лѣтопись Самовидця, выдану въ Кіевѣ 1878. р.: ...„Виговского взяли, которого Маховскій полковникъ казалъ рострѣляти недбаючи, же воеводою былъ" (стор. 84). — По думцѣ М. Максимовича поховано Выговского „въ обители Чигиринськôй" (Собраніе сочиненій, томъ I. Кіевъ 1876; стор. 238); однакже А. Петрушевичь пише, що того гетьмана похоронено „у великôмъ Скитѣ" близько села Манявы Станиславôвского округа („Науковый Сборникъ". Во Львовѣ 1867; стор. 258).

[2]) Важну розвѣдку про „руськую достовѣрную лѣтопись" написавъ покôйный молодый историкъ Корнило Заклиньскій въ статьѣ „Рускû лѣтописи и лѣтописцѣ XVII. столѣтія". („Зоря", рочникъ I, 1880; число 7.) Порôвн. передне слово до лѣтописи Самовидця, яке написавъ Орестъ Левицкій; стор. XIV—XVII.

[3]) Про Самôйла Величка и Степана Лукомского гляди стор. 379—389.

„Руськая достовѣрная лѣтопись“ починає ся ôдъ оповѣданя про козакôвъ; згадує отже про гетьмана Предислава Лянцкороньского, якъ ôнъ 1512. р. щасливо боровъ ся зъ Турками, и що за те король Жигимонтъ I. затвердивъ козакамъ давнѣ ихъ вольности. Пôдъ рокомъ 1576. описує ся, якъ король Степанъ Баторій заходивъ ся около организаціѣ козакôвъ, якъ звелѣвъ имъ бути на сторожи противъ Татаръ, и якъ видячи ихъ лицарске завзяте сказавъ про нихъ отъ-сѣ слова: „Буде-де из тѣхъ юнаковъ когдась Рѣчь посполитая волная“[1]). Дальше згадує лѣтопись, якъ той король пôзнѣйше боячись, щобъ козаки, „укрѣпившись“, не були Ляхамъ „тяжкими“, загадавъ ихъ „вънизъ около Днѣпра выгубити“.[2]) Ôдъ року 1582—1599 розказує тая лѣтопись про введене Григоріяньского календаря и въ загалѣ про всѣ подѣѣ, якѣ пôдготовили и приспѣшили унію церковну[3]). Важнѣйшою єсть друга часть „руськои достовѣрнои лѣтописи“. Она оповѣдає про дѣѣ ôдъ 1606. до 1648. р. Сю часть лѣтописи находимо въ доповненю записокъ Матвѣя Титловского, историка польского, котрый написавъ исторію про вôйны Туркôвъ зъ Поляками на Цецорѣ (1620) и пôдъ Хотиномъ (1621). Звѣстно вже, що тую исторію переложивъ на руску мову „абшитованый полковый обозный“ Степанъ Лукомскій въ Прилукахъ 1770[4]). Тôлько-жь не єсть се простый перекладъ, позаякъ Лукомскій утвердивъ свою працю „на вѣрныхъ руськихъ лѣтописяхъ“. Такъ отже Лукомскій доповнив-

[1]) Лѣтопись Самовидця; Кієвъ 1878. III. стор. 350.

[2]) ibid., стор. 351.

[3]) Оповѣданями „руськои достовѣрнои лѣтописи“ про перемѣну календаря и про унію корыстувались авторъ лѣтописи Густиньскои и Степанъ Лукомскій, щó зладивъ „Собраніє историческоє“.

[4]) Порôвн. стор. 386.

ши записки Титловского, зладивъ опбеля доповнене до дневника Окольского на основѣ тои „руськои достовѣрнои лѣтописи".

Ôдтакъ „достовѣрная лѣтопись" розказуе про походъ Сагайдачного на Кафу (1606), про смерть гетьмана Самôйла Кушка, щó по словамъ думы народнои 54 роки мучивъ ся въ неволи турецкôй. про смерть козацкого сотника Михайла Хмельницкого въ битвѣ на Цецорѣ (1620)[1]). Важнѣ суть сѣ вѣсти про молодый вѣкъ Богдана Хмельницкого: „*Сина Зѣновія отъ младихъ лѣтъ отдалъ* (Михайло Хмельницкій) *въ наученіе: первѣе въ Кіевѣ, а потомъ въ городѣ, что надъ рѣкою Саномъ, въ Ярославле, до Езуитовъ*, и тамъ въ наученіи проводилъ свои лѣта до совершеннаго возрасъта. Будучому-жъ ему тамъ еще отрокомъ, приключился такой случай удивленія достойній: Когда онъ около костела съ соучениками прохаживался, то вихоръ изъ той компаніи, его самаго бѣгающаго, ногами подхватя, трижды вѣкругъ онаго костела обнесъ и на томъ мѣстѣ, изъ котораго подхваченъ, опять его поставилъ. Езуиты сіе странное, небывалое приключеніе разніи розно разсуждали, однакожъ тѣмъ согласно заключили, провѣщавая: *Будетъ де отъ сего отрока великое на костелъ римскій гоненіе!*"[2]).

„Достовѣрная лѣтопись" розказуе про прихильнôсть королевича Володислава до козакôвъ и про его прощане зъ гетьманомъ Сагайдачнымъ по войнѣ Хотиньскôй. Королевичь высказавши, якѣ заслуги положили козаки для Польщѣ въ битвѣ пôдъ Хотиномъ, выхлопотавъ для нихъ

---

[1]) Въ битвѣ на Цецорѣ Богданъ Хмельницкій, сынъ Михайла, попавъ ся въ неволю татарску. Достовѣрна лѣтопись замѣчае, що сотникъ Михайло Хмельницкій бувъ родомъ зъ Лысянки, и що зъ-ôдси перейшовъ до Чигирина.

[2]) Лѣтопись Величка, IV. 158.

у короля Жигимонта III. велику похвалу и нагороду, по чôмъ король выславъ похвальный листъ до Сагайдачного и до вôйска запорожского. Оповѣдае дальше, якъ Сагайдачный передъ смертiю въ Кiевѣ (въ цвѣтню 1622. р.) свое майно записавъ церквамъ, брацтвамъ и школамъ, и якъ дещо подарувавъ также Львôвской Ставропигiи[1]).

Незвѣстный авторъ сеи лѣтописи замѣчае, що коли рускî паны „на Ляховицахъ“ (Ляшкахъ) поженились, то отступили ôдъ благочестивои вѣры[2]). Ôдтакъ мѣжь иншимъ оповѣдае ôнъ, якъ въ 1637. р. чотыри тысячѣ козакôвъ, що ляцкои неволѣ не могли вже стерпѣти, рѣшили ся пôйти ажь до Персôвъ, щобы имъ помагати въ вôйнѣ зъ Турками. По дорозѣ стрѣтились они зъ козаками Доньскими, котрî ихъ намовили, остатись надъ Дономъ и разомъ зъ ними добувати Азова[3]).

Хто бувъ авторъ „руськои достовѣрнои лѣтописи“ и де ôнъ пробувавъ, годѣ намъ дôзнатись. К. Заклиньскiй догадуе ся[4]), що авторомъ бувъ козакъ, по-за-якъ Величко каже выразно, що доповнявъ записки Титловского лѣтописцями козацкими. Ôдтакъ замѣчае Заклиньскiй, що першу часть лѣтописи мôгъ написати священикъ, котрого вельми займала справа унiѣ церковнои. А вже-жь другу часть лѣтописи зладивъ безперечно чоловѣкъ свѣтскiй, котрый живъ въ першôй половинѣ вѣку XVII.

---

[1]) Лѣтопись Величка I., „Приложенiя“, стор. 50. — Величко перекладаючи дневникъ Титловского на мову руску, доповнивъ его (якъ самъ каже въ тôмъ „Приложенiю“ на стор. 33) „рукописными лѣтописцями козацкими“, се-бъ-то „руською достовѣрною лѣтописiю“.

[2]) Лѣтопись Величка, IV. 179.

[3]) ibid. стор. 181.

[4]) „Зоря“, рочникъ I. 1880.; число 7, стор. 97.

IV. Литература суспôльно-моральна и національна.

Коли автономію Украины занапащено кормигою россійскою и коли именно зруйновано Сѣчь запорожску (1775), то суспôльный побутъ въ примученôй земли ставъ ся незавиднымъ и чи-мало тяжкимъ. На мѣсце колишнього лицарского змаганя вступила байдужнôсть для новыхъ порядкôвъ, изъ-за чого по всѣмъ-усюдамъ ширилась апатія до всякого почину на поли національнои и суспôльнои дѣяльности. Паны козаки бажали бути аристократіею и покидали зъ мовою рôднû звычаѣ та обычаѣ, мѣжь-тымъ коли простû козаки, не могучи погодитись зъ московскими порядками, безъ надѣѣ на лучшу будучнôсть коротали жизнь бѣдолашну. Свои погляды національно-суспôльнû высказували они въ пѣсняхъ своихъ и такожь въ вѣршахъ рôздвяныхъ та пасхальныхъ, въ котрыхъ добачаемо сумовиту згадку про давну бувальщину. Ôдтакъ колишнû лицарѣ ставались хлѣборобами и жиючи „въ безверхôй хатѣ“ ныдѣли безъ всякого проводу морального побôчь панскои старшины, щô дивилась зъ презирствомъ на нещасныхъ своихъ братôвъ. Тогдѣ-то й грамотѣѣ йшли пôдъ ладъ можнымъ панамъ, ба оденъ письменникъ, Климентій Зѣновѣѣвъ, хоча живъ ще за часôвъ Мазепы, у своихъ вѣршованыхъ творахъ поваживъ ся написати, що въ простого мужика простый есть обычай, а въ письменного осôбный политичный звычай!

Коли отже по затратѣ политичнои самостôйности на Украинѣ апатія суспôльности для всякои дѣяльности що-разъ бôльше змагалась, выступивъ середъ землякôвъ зъ розумною наукою Григорій Савичь Сковорода, щô его звано украиньскимъ Сократомъ. Ôнъ бажавъ устнымъ словомъ одушевити Украинцѣвъ, приголомше-

ныхъ недолею, и ôдтакъ наукою двигнути ихъ ко пôзнаню самыхъ себе. Хоча-жь ôнъ для люду нѣчого не писавъ, та лишь для просвѣченои верствы суспôльности моральнû деякû науки зладивъ въ языцѣ твердôмъ, якимъ колись корыстувавъ ся Дмитро Ростовскій, — то все-таки въ исторіи просвѣты украиньскои есть ôнъ важною личностію, по за-якъ, жиючи мѣжь простымъ людомъ, иначе показувавъ Котляревскому дорогу, котрою треба ступати, щобы утворити словеснôсть рôдну, самостôйну.

а) Писателѣ.

1. **Климентій Зѣновѣѣвъ.** Ôнъ живъ за часôвъ гетьмана Мазепы и бувъ черцемъ „странствующимъ", с. є. такимъ, щó не сидѣвъ постôйно на однôмъ мѣсци, але волочивъ ся по монастыряхъ и по всѣхъ-усюдахъ, та придививъ ся добре житю всякихъ верствъ суспôльности украиньскои. Бувавъ въ рôжныхъ мѣстахъ Кіѣвщины и такожь на Волыни; вступавъ до дворôвъ и хуторôвъ, выпрошуючи жертвы на монастырь, а по дорозѣ не минавъ корчмы, де стрѣчавъ козакôвъ, мужикôвъ и ремѣсникôвъ. Неразъ бувавъ и въ школѣ, котра пôсля народного присловя „всякимъ страннымъ дôмъ есть вольный"[1]). Той отже чоловѣкъ, щó добре пôзнавъ побутъ украиньскій свого часу, зладивъ збôрникъ стихотворôвъ вѣршами силябичными. Хоча-жь стихотворы Климентія Зѣновѣева не мають стôйности литературнои, то важнû суть однакже по тôй причинѣ, що суть вѣрнымъ образомъ суспôльного житя на Украинѣ въ першôй половинѣ XVIII. вѣку. Рукопись его твору, обôймаючу 321

---

[1]) „Українські приказки, прислівъя и таке инше". Збірники О. В. Марковича и других. Спорудив М. Номис. С.-Петербург 1864; стор. 119. а.

картокъ, ôдкрыто недавно[1]), а ôдтакъ основну розвѣдку про тî стихотворы написавъ П. Кулѣшь та замѣстивъ ёѣ въ Основѣ Петербургскôй[2]).

Авторъ згадує, що перетерпѣвъ въ житю тяжку скорботу, та що въ своихъ стихотворахъ думавъ найти пôльгу „будучи въ гоненіи". Своє писанє почипає ôнъ ладомъ схолястичнымъ, се-бъ-то розправами о правдѣ, о болѣзняхъ, о вѣтрѣ и огни, о Божôмъ милосердію, о именахъ Божихъ, о смерти и т. и. Ôдтакъ зъображує ôнъ житє реальне; говорить про побутъ рôжныхъ клясъ суспôльности, про крилошанъ, черцѣвъ, козакôвъ, панôвъ, мужикôвъ, цыганôвъ, жидôвъ, ремѣсникôвъ. Прямодушный чернець пише статю: „О волочащихся черцахъ и черницахъ по мѣстахъ, по школахъ и по корчемнихъ дворахъ" (стор. 184). Изъ стихотворôвъ Климентія можь дôзнатись, що ôнъ не оказувавъ симпатіѣ церковнôй власти; се бо пише, що архіереѣ брали хабарѣ, се-бъ-то таляры або червонî золотî, коли кумови позволяли женитись зъ кумою, або зъ дочкою куминою (стор. 201). Авторъ дорѣкає крилошанамъ „збитне трунокъ горѣлчаный заживающимъ, и на утреняхъ въ церквахъ пебывающимъ" (стор. 171). Коли-жь ôнъ у своѣмъ судѣ бувъ вельми строгій супротивъ власти духовнои, то панамъ пôдлещувавъ ся не-въ-мѣру, и въ стихотворѣ „о весселости дворской" порôвнує ôнъ пана зъ Христомъ (стор. 201).

Въ однôмъ мѣсци своихъ стихотворôвъ згадує Климентій похвально про козакôвъ и велить ихъ неначе святыхъ шанувати (стор. 206); а вже-жь мужикôвъ цѣ-

---

[1]) Въ рукописи Климентія Зѣновѣева не доставє початку и кôнця, та й въ серединѣ нема деякихъ картокъ.

[2]) П. Кулишъ, „Обзоръ украинской литературы. I. Климентій". („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ". Петербургъ 1861. Январь; стор. 159—234).

нивъ ôнъ дуже низько, уважаючи ихъ негôдными жити въ товариствѣ людей просвѣченыхъ. Ось его слова:

„Яко такожъ трезвому изъ пьянимъ обитать,
  тако и письменному изъ простимъ пробувать:
Бо въ простого мужика простий есть обичай,
  а въ письменного особний, політичний звичай“ (ст. 176).

Ôдтакъ ôдзываe ся зъ презирствомъ про женщины, котрымъ по его думцѣ наука зовсѣмъ непотрѣбна:

„Дармо, ся видитъ, женскъ полъ звиклъ письма учити:
  могла бъ церковъ и безъ нихъ письма обходити;
Бо токмо мужемъ далъ Богъ небезпотребно,
  а имъ, здаетця, яко-бы и непотребно.
Жена письменна мужемъ простимъ погоржаетъ,
  и якъ простака цѣле того знѣвечаетъ.
Овшемъ бо праве женамъ письмо неприлично,
  тилько оно менщизнамъ потребно и слично;
А женамъ, якъ пятого колеса, такъ треба,
  а мужемъ всякимъ всюда на все то потреба“ (стор. 191).

Подаючи характеристику суспôльного побуту на Украинѣ авторъ описуe такожь сѣльскѣ бурсы, щô звались школами. Бурсакôвъ въ такихъ школахъ звано „нищунами“, по-за-якъ они були круглыми сиротами, щô поступали пôдъ опѣку церкви. Пôдъ проводомъ дячкôвъ и попамарôвъ тѣ бурсаки часто ходили до дворôвъ на добычу, изъ за чого звано ихъ „курохватами“[1]). Школа була захистомъ такихъ волокитôвъ, якимъ бувъ такожь Климентій; ба, дячки й понамарѣ зô своими приятелями

[1]) Въ Енеидѣ Котляревского Еней прирôвнуe ся бурсацкому „курохватови“:

Прибѣгъ къ Троянцимъ засапавъ ся,
Обмокъ въ поту, якъ бы купавъ ся,
Мовь зъ торгу въ школу курохватъ.

(„Писания И. П. Котляревського“. С.-Петербугъ 1862; стор. 24.)

пили до-дуру въ такôй святыни наукъ. Илюстраціею тогдѣшньои науки служить статя; „О школярахъ, дрова крадущихъ, и о школѣ“ (стор. 173).

А вже жь погляды сего автора на моральнôсть були вельми хитливі. Иногдѣ бувъ бнъ строгимъ проповѣдникомъ покаяня, а небавомъ опôсля не боронивъ грѣшити по-тай людскихъ очей (стор. 185).

Хоча-жь свѣтоглядъ Климентія бувъ подекуды дивовижнымъ, то все-таки збôрникъ его стихотворôвъ малюе досыть вѣрно Украину за гетьманованя Мазепы. Особливо-жь важна его характеристика сучасныхъ цехôвъ и ремѣсникôвъ (стор. 207--231). Справдѣ, що въ першôй половинѣ XVIII. вѣку процвитавъ на Украинѣ промыслъ не-абы-якій. Та отъ, пôдъ чужою кормигою запропастилось добро землѣ, котра колись кипѣла медомъ и молокомъ[1]). Закрѣпощене люду лягло тяжкою недолею на примучену Украину, и ôтакъ колишній веселощѣ минулись безъ слѣду въ степахъ, засѣяныхъ могилами.

Изъ писаня Климентія Зѣновѣева можна дôзнатись, що ôнъ бувъ Полѣщукомъ, по-за-якъ въ его мовѣ добачаемо прикметы нарѣчія полѣского.

2. **Григорій Савичъ Сковорода**[2]). Сей славный мужь родивъ ся на Украинѣ въ Чернухахъ, селѣ Кіѣвскои

---

[1]) Лѣтопись Величка, I. 5.

[2]) Литература: 1) „Сковорода, украинскій писатель XVIII вѣка“. Матеріялы для истории южнорусской литературы. Статья Ореста Халявского („Основа, южно-русскій литературно-ученый вѣстникъ“. С.-Петербургъ 1862; серпень и жовтень. — 2) „Украинская Старина“. Матеріялы для истории украинской литературы и народнаго образованія Г. П. Данилевскаго. Харьковъ 1866. 1. „Григорій Савичъ Сковорода“ (стор. 1—96). — 3) „Житіе Сковороды, описанное другомъ его М. И. Ковалѣнскимъ“ („Кіевская Старина“. Томъ XVI. 1886; стор. 103—150).

губернії, Лубеньского повѣту въ 1722. р. Родителѣ его були роду козацкого и звѣстнѝ були въ повѣтѣ изъ-за честнои своеи вдачѣ. По-за-якъ Григорій вызначувавъ ся гарнымъ спѣвомъ и оказувавъ охоту до науки, то отець ôддавъ его въ Кіѣвску академію. Небавомъ потôмъ пôслано его въ Петербургску придворну капелю спѣвакôвъ, и ôдтакъ живъ ôнъ въ царскôй столицѣ трохи-що-не три роки. Коли-жь цариця Єлисавета навѣщала Кіѣвъ, то забрала зъ собою также своихъ спѣвакôвъ. Ôдтакъ Сковорода не вертавъ ся до Петербурга зъ придворными спѣваками, але лишивъ ся въ Кіевѣ, и въ академіи ставъ учитись языкôвъ еврейского, грецкого и латиньского, та й вправлявъ ся въ реторицѣ, философіи, математицѣ, натуральнôй исторіи и въ богословію. Однакже не хотѣвъ бути священикомъ, и ось забаглось ему побачити чужѝ краѣ. И справдѣ сповнилось его бажане, бо генералъ-майоръ Вишневскій, ѣдучи на Угорщину до Токайскихъ гôръ, взявъ его зъ собою, щобы спѣвавъ тамъ въ грецко-россійскôй церквѣ. Тогдѣ повелось тому талантливому Украинцеви звѣдати деякѝ угорскѝ городы и цѣсарску столицю Вѣдень. Кажуть, що ôнъ бувъ также въ Польщи, Нѣмеччинѣ и въ Италіи[1]). Въ своѣй вандрôвцѣ набувъ ôнъ богато вѣдомостій, и коли вернувъ ся на Украину, обнявъ катедру поэтики въ Переяславѣ, бувши покликанымъ на учителя тамошнимъ епископомъ Никодимомъ Сребницкимъ. Тогдѣ написавъ Сковорода для шкôлъ „руководство о поэзіи“ на основѣ новыхъ поглядôвъ въ тôмъ предметѣ, изъ-за чого епископъ велѣвъ ему тую книжку переробити. Але Сковорода не послухавъ епископа и въ оправданю своѣмъ написавъ: „Alia res sceptrum, alia plec-

---

[1]) „Украинская Старина“, стор. 21.

trum“, се значить: инша рѣчь управляти церквою, а инша — спѣвати пѣснѣ при лирѣ. Ôдтакъ на справоздаию консисторіѣ епископъ написавъ своею рукою сії слова изъ псалтыри: „Не живяше посредѣ дому моего творяй гордыню“.

Опôсля живъ Сковорода у свого приятеля, а въ 1758. р. ставъ домашнимъ учителемъ у помѣщика украиньского Степана Тамары, въ селѣ Каврай. Слѣдуючого року поѣхавъ въ Москву, але затуживши за Украиною вернувъ ся до родины. Опôсля живъ знову у помѣщика Тамары и займавъ ся выхованємъ его сына. Въ сѣмъ роцѣ епископъ Бѣлгородскій Іоасафъ Миткевичь поставивъ Сковороду учителемъ поезіѣ въ коллегіи Харкôвской. Украиньскій философъ бувъ тогдѣ доволенъ своєю долею; живъ вельми повздержно, не ѣвъ нѣ мяса, нѣ рыбы, а тôлько вечеръ пивъ молоко и ѣвъ овочѣ. Якъ минувъ рôкъ, приѣхавъ Сковорода до епископа Іоасафа для ôдпочинку; ажь ось ставъ сей іерархъ вразъ зъ игуменомъ Гервасіємъ Якубовичемъ намовляти его, щобъ постригъ ся въ черцѣ, думаючи, що симъ способомъ удержить его довше при школѣ. Але Сковорода не услухавъ такои рады и пôшовъ до нового свого приятеля, що живъ въ селѣ Старици, недалеко Бѣлгорода. Тутъ ставъ ôнъ себе пôзнавати и на сю тему написавъ кôлька своихъ творôвъ. Мѣжь-тымъ епископъ Іоасафъ Миткович спонукавъ его вернутись въ коллегію Харкôвску, до ôнъ вчивъ въ синтаксимѣ. Въ 1766. р. по приказу царицѣ Катерины II. отворено въ Харкôвскихъ школахъ клясы „прибавочнії“, въ котрыхъ студентамъ роду шляхецкого выкладано „правила благонравія“. Урядъ поставивъ Сковороду учителемъ для тои новои катедры. Тогдѣ написавъ ôнъ учебникъ п. з. „*Начальная дверь къ христіанскому добронравію для молодаго шляхетства Харьковской*

губерніи". Та отъ, найшлись завистливѣ люде, щô автора сеи книжки обвинили о либеральнѣ думки, изъ-за чого ôдсуджено єго ôдъ катедры. Такъ отже Сковорода покинувъ Харкôвъ и живъ опять у своихъ приятелѣвъ. Иногдѣ бувавъ ôнъ таки въ сѣмъ городѣ и навѣстивъ також въ Основѣ дôмъ Квѣткôвъ. Григорій Квѣтка-Основяненко мôгъ его тогдѣ видѣти, бувши молодикомъ пятьнацятилѣтнымъ. — Сковорода вмеръ 29 жовтня въ 1794. р. въ селѣ Иванôвцѣ, щô ôддалена ôдъ Харкова сорокъ верствъ. На памятнику нагробнôмъ казавъ ôнъ замѣстити отъ-сю надпись: „Миръ ловилъ мене, но не поймалъ".

Сковорода бувъ прихильникомъ „массонôвъ", котрѣ вытычили собѣ цѣль фильантропичну и любувались такожь въ мистицизмѣ[1]). Наука либеральныхъ тыхъ моралистôвъ перейшла зъ Англіѣ въ Россію (1731), и ширилась подскуды й на Украинѣ, именно тогдѣ, коли философови-аскету Сковородѣ подобалась мистична сторона „массонства". Тôлько-жь ôнъ умѣвъ погодити науку „массонôвъ" зô свѣтоглядомъ украиньскимъ. Ôнъ старавъ ся двигнути землякôвъ зъ упадку національного и суспôльного, и про-те ходивъ часто мѣжь нарôдъ та звѣщавъ єму правды моральнѣ въ зрозумѣлôй мовѣ рôдной. Хочь отже пропаганда его була переважно мистично-религійна и моральна, то однако въ его наукахъ скрывались такожь основы демократичнѣ. Тому-то звано его украиньскимъ Сократомъ и устнѣ его науки уважано лучшими ôдъ тыхъ лекцій, якѣ можна було учути въ академіи.

Наука Сковороды була лишь устна, и про-те за жи-

---

[1]) Н. Сумцовъ, „Житіе Сковороды, описанное другомъ его, М. И. Ковалѣнскимъ". Предисловіе. („Кіевская Старина", томъ XVI. 1886; стор. 103—106).

тя не друкувавъ ôнъ своихъ творôвъ. Зъ-по-мѣжь письмъ, выданыхъ по его смерти, важнѣйшî суть отъ-сî:

1. „*Библіотека духовная, содержащая въ себѣ дружескія бесѣды о познаніи самаго себя*". Сю книгу выдавъ М. Антоновскій въ трохъ частяхъ въ Петербурзѣ 1798. р. при императорскôй академіи наукъ.

2. „*Начальная двери ко христіанскому добронравію*". Написана въ 1766. р. для молодого шляхетства Харкôвскои губерніѣ, а перероблена въ 1780. р. Моральный сей твôръ выдано въ „Сіонскôмъ Вѣстнику" 1806. р.

3. „*Три пѣсни Сковороды*": а) „Ой ты, птичко желтобока"; б) „Ой поля, поля зелены"; в) „Всякому городу нравъ и права". Выдано въ „Телескопѣ" 1831. р., ч. VI., стор. 578—582.

4. „*Басни Харьковскія*". Москва 1837.

5. „*Сочиненія въ стихахъ Григорія Савича Сковороды*". С.-Петербургъ 1860.

Всѣ тî творы Сковороды писанî твердымъ языкомъ, щô наближуе ся до языка російского. Ученый сей Украинець познакомивъ ся за-молоду зъ методою схолястичною, котра любувалась въ языцѣ мертвôмъ, книжнôмъ, призначенôмъ для высшои науки.

Мѣжь его стихотворами вызначуе ся пѣсня: „*Всякому городу нравъ и права*", въ котрôй авторъ высказуе свôй поглядъ на тую суспôльнôсть, щô выховалась въ часѣ упадку національного житя на Украинѣ. Въ сѣй пѣсни важнî суть особливо слѣдуючî слова:

„*А мнѣ одна только въ сердцѣ дума,*
Якъ бы умерти мнѣ не безъ ума"[1]).

Сю пѣсню спѣвають въ Россіи слѣпî лѣрники, хоча й змѣстъ еи не всякому зрозумѣлый. Тому-то Котля-

---

[1]) „Украинская Старина", стор. 84.

ревскій переробивъ ѣ въ „Наталцѣ Полтавцѣ“ и вложивъ ѣ въ уста возному[1]).

Сковорода пôдносивъ протестъ противъ поганого крѣпацтва, пишучи мѣжь иншимъ такѝ остроумнѝ заметки: „*Барская*[2]) *умность, будто простый народъ есть черный, видится мнѣ смѣшная, какъ и умность тѣхъ названныхъ философовъ, что земля есть мертвая. Какъ мертвой матери рождать живыхъ дѣтей? И какъ изъ утробы черного народа вылупились бѣлые господа?*“[3]).

Сковорода першій справивъ отже Украину на шляхъ широкій, далекій, на шляхъ народнои просвѣты[4]). Ôнъ бувъ справдѣ „предитечею“ Котляревского, щó явивъ ся творцемъ новои добы нашого литературного житя. Ôнъ бо навчивъ Котляревского ити мѣжь нарôдъ и просвѣщати своихъ землякôвъ наукою здоровою, щó основуе ся на персказахъ батькôвскихъ.

б) Збôрники та окремѝ творы.

На першій поглядъ здае ся не-одному, що по затратѣ національного побуту на Украинѣ загибало руске слово, та що нѣхто вже не важивъ ся списувати своихъ творôвъ въ рôдной мовѣ, коли зъ реформами Петра Великого настало для нашои батькôвщины тяжке лихолѣте. Однакже любовь до народныхъ святощій не завмерла

---

[1]) „Писания И. П. Котляревського“. С.-Петербургъ 1862; стор. 320. 321.

[2]) барскій — панскій.

[3]) „Украин. Стар.“, стор. 80. — Можна догадуватись, що самъ Сковорода не писавъ своихъ творôвъ такимъ твердымъ языкомъ, якій добачаемо въ печатаныхъ его письмахъ, та що доперва по его смерти позмѣнювано мову первѣстного тексту на тогдѣшній языкъ державный.

[4]) „Правда“, письмо науково и литературне. Рочникъ III., 1869; стор. 256.

була ще зовсѣмъ въ серцю потомкôвъ славного козацтва. И въ часѣ кормиги россійской списувано крадькома деякѝ суспôльно-моральнѝ и національнѝ творы та й пѣснѣ; тôлько-жь годѣ було такѝ писаня печатати въ часѣ реакціѣ уряду противъ давныхъ порядкôвъ украиньскихъ. Такъ отже спочивали такѝ литературнѝ творы въ рукописяхъ, або й стались духовымъ майномъ люду, та ажь теперь выдобувають ся рукописи зъ закуткôвъ, и списують ся пѣснѣ зъ устъ люду, щобы свѣтъ дôзнавъ ся про тѝ окрушины давнѣйшихъ словесныхъ творôвъ на Украинѣ.

1. Мѣжь рукописями XVIII. вѣку вызначує ся збôрникъ приповѣдокъ и афоризмôвъ. Той збôрникъ найшовъ Н. Петровъ въ рукописи, котру мѣжь 1738—1743. рокомъ зладивъ Иванъ Ушинскій, ученикъ коллегіѣ Харкôвскои[1]). Въ порядку азбучнôмъ списанѝ тутъ присловя и остроумнѝ высказы, якѝ позбирано не тôлько зъ книгъ духовныхъ и свѣтскихъ, але и зъ скарбницѣ народнои устнои словесности. — Важнѣйшимъ єсть збôрникъ пѣсень, щô єго мѣжь рукописями Т. В. Кибальчича найшовъ И. Нейманъ[2]). Сѝ пѣснѣ списано въ XVIII. вѣцѣ и замѣщено ихъ въ збôрнику досыть систематично. Навпередъ идуть пѣснѣ религійнѝ, числомъ 61, а ôдтакъ находить ся 26 пѣсень свѣтскихъ. Мѣжь пѣснями религійными єсть двѣ въ мовѣ польскôй, а то на Рôздво Христове и въ честь чудотворного образа Богородицѣ Пôдкаменецкои. Пѣснѣ духовнѝ рускѝ уложено въ такôмъ языцѣ, щô наближує ся до мовы народнои. Ôдтакъ мѣжь 26-ма пѣснями свѣтскими єсть 14 пѣсень руско-украинь-

---

[1]) Н. Петровъ, „Очерки изъ исторіи украинской литературы XVIII. вѣка“. Кіевъ 1880; стор. 2—5.

[2]) „Малорусскій пѣсенникъ XVIII. вѣка“. („Кіевская Старина“. Томъ IX., 1884; стор. 153—158).

скихъ, 10 пѣсень скомпоновано въ мовѣ польскôй, а зъ двохъ прочихъ одну списано по-россійски, а другу въ мовѣ польскôй и рускôй, одвѣтно перемѣнѣ строфъ. Чисто-рускû пѣснѣ суть въ части плодомъ якогось письменника, въ части же творомъ самого народу.

2. Окремû творы, переважно поетичнû, зустрѣчають ся порозкиданû въ давныхъ лѣтописныхъ збôрникахъ, або переходять въ рукописяхъ зъ рукъ до рукъ и ôдтакъ стають ся звѣстными оповѣщенемъ одвѣтного тексту въ журналахъ, щô выдають ся именно въ Россіи.

Мѣжь стихотворами змѣсту суспôльно-морального ачейже найкрасшою есть „*Пасхальная вирша*", котру говорили козаки-чорноморцѣ[1]) „великому гетману, князю Потемкину"[2]) на свѣтлый день празника пасхи (въ 1786—1787. р.). Сеся „вирша" есть творомъ якогось письменного козака, щô, хочь корыстувавъ ся стихомъ силябичнымъ, переймивъ духа поезіѣ простонароднои. Чорноморцѣ витаючи князя Потемкина въ день воскресеня Христового заявили въ религійно-моральнôмъ стихотворѣ гуморъ украиньскій, смѣючись скрôзь сльозы, неначе-бъ сподѣвались, що воскресне ще колись козацка воля, котру занапастили могучû супостаты. Ось и початокъ сеи „пасхальнои виршѣ":

„Христосъ воскресъ! Радъ міръ увесь, дождавши Бо-
[жой ласки,
Теперь усякъ наівся въ смакъ священои паски,

---

[1]) „Чорноморцѣ", се-бъ-то чорноморске козацке вôйско, вытворились изъ Запорожцѣвъ въ 1786. р.

[2]) Князь Григорій Потемкинъ бувъ за царицѣ Катерины II. генералъ-губернаторомъ земель новороссійскихъ, — де нынѣ губернія Херсоньска, Катеринославска и Таврицка зъ провинціею Бессарабіею. Ôнъ бажавъ выгнати Турковъ зъ Европы и по-

Вси гуляють, выхваляють воскресшого Бога:
Уже тая, що до рая, протерта дорога.
Злыи духи, такъ якъ мухи, вси уже послызли:
Загнавъ Ісусъ въ пекло по усъ, щобъ христьянъ не [грызли,
А смерть люта, що намъ тута дуже докучала,
По болотамъ, очеретамъ, біжучи кричала,
Тамъ суцига теперъ бига, якъ шалена зъ ляку:
Бо Богъ съ Христомъ чорта съ хвостомъ прогнавъ, [якъ собаку,
Сей чортъ темный, князь пекельный, зъ смертью по- [лыгавъ ся:
Всихъ зажерти, въ адъ заперти — такъ винъ умовлявся.
Вони тое, вкупи двое, знюхавшись сацюють,
Хоть старого, хоть малого, всихъ туды лабцюють.
Була воля: хоть и кроля, у рай не пускають,
Хоть бы святыхъ, вони и тихъ у пекло таскають..."[1])

Важнѣ суть также деякѣ стихотворы змѣсту суспôльно-политичного. Такъ уже въ лѣтописи шляхтича руского, Іоахима Єрлича, находимо пѣсню про Миколу Потоцкого, гетьмана коронного[2]). Ôдтакъ въ лѣтописи Величка читаємо именно сѣ стихотворы; а) „Епитафіонъ" гетьману Бруховецкому[3]); б) сатиричный вѣршь, писаный тогдѣ, коли Самойловича зложено зъ гетьмана[4]).

Коли-жь грамотѣѣ списували свои вѣршѣ мовь-то на-прихапци, то нарôдъ руско-украиньскій звеличивъ

сивъ ся зъ пляномъ реставрацiѣ колишнього царства византiйского. Въ 1788. р. ставъ ôнъ гетьманомъ козакôвъ катеринославскихъ и чорноморскихъ.

[1]) „Кіевская Старина", Томъ II., 1882; стор. 168—171.

[2]) Глядц стор. 256., замѣт. 2.

[3]) Лѣтопись Величка, II., стор. 164. 165.

[4]) ibid. III. 15—17. — Порôвн. стор. 384.

именно Хмельницщину чудовыми пѣснями, гадаючи, що „вторый Мойсей“ приверне цѣлôй Украинѣ свободу й волю[1]). — Ôдтакъ богато стихотворôвъ, списаныхъ козаками або й учеными грамотѣями въ XVII. и XVIII. вѣцѣ, увôйшли въ нарôдъ и стались пѣснями людовыми. Такъ пѣсню „Ѣхавъ козакъ за Дунай“ въ начатку XVIII. вѣку уложивъ украиньскій козакъ Семенъ Климовскій[2]).

А вже-жь просвѣтнѝ змаганя поодинокихъ Украинцѣвъ, щó тихцемъ списували словеснѝ творы, не могли бути выразомъ литературного житя въ нашôй батькôвщинѣ. Треба було, щобъ тая искра, щó тлѣла на згарищи народнои святынѣ, запалахкотѣла яснымъ поломямъ, — треба було, щобъ утворились уста матери-Руси, замкненѝ вѣковою недолею, щобы жива мова сталась неначе водою цѣлющою для примученого народу. Та отъ, майже до кôнця XVIII. вѣку наша зôрка просвѣтна все ще покрывалась чорными тучами, поки не повѣяло животворнымъ леготомъ ôдъ степôвъ украиньскихъ, поки не загомонѣло чаруючимъ звукомъ рôдне слово, якимъ Иванъ Котляревскій ожививъ духову мертвоту на руинахъ колишньои козачины. Такъ отже поблагословилось на свѣтъ, засвитала ясна денниця, та й заблисла надѣя на лучшу долю матери-Руси.

И забудеться срамотня
Давняя година,

---

[1]) Про поезію простонародну напишемо одвѣтну статю въ додатку до исторіѣ литературы рускои. — Тѝ пѣснѣ про Хмельницщину зôбравъ Н. Костомарôвъ, и выдавъ ихъ въ третѣмъ томѣ свого твору „Богданъ Хмельницкій“. С.-Петерб. 1884; стор. 307—417.

[2]) „Старосвѣтскій Бандуриста“. Книга первая. „Избранныя малороссійскія и галицкія пѣсни и думы; собралъ Николай Закревскій“. Москва 1860; стор. 31. 32.

И оживе добра слава,
Слава Украины,
И свѣтъ ясный, невечерній
Тихенько засьяе...[1]).

[1]) Т. Г. Шевченко. „Кобзарь“. У Празі 1876. II., стор. 71.

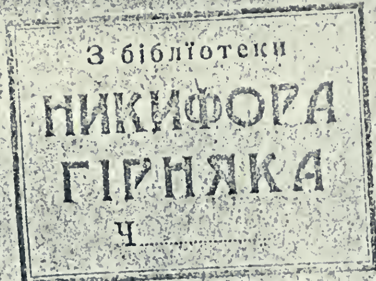

ПЕРЕГЛЯДЪ.

Сторона

Збôрники, лѣтописи та иншî памятники.

Періодъ другій.

Періодъ третій.

Сторона

Сторона

Періодъ четвертый.

ПОПРАВКИ ЗАМѢЧЕНЫХЪ ПОХИБОКЪ.

Сторона 138., строчка 5. зъ горы читай АПОЛЕІА замѣсць „Аполлія".

Стор.	167.	строчка	11.	зъ горы	читай	1638.	зам.	1538.
„	„	„	11.	зъ дол.	„	1643.	„	1543.
„	182.	„	5.	зъ горы	„	хосенъ	„	хосенъ.
„	242.	„	1.	зъ дол.	„	139	„	136.
„	244.	„	6.	„	„	механичный зам. механичный.		
„	311.	„	3.	зъ горы	„	*Скарбница потребная* зам. *Скарбница погребная*.		
„	314.	строчка	12.	зъ дол.	читай	łaskę	зам.	łaską.
„	404.	„	6.	зъ горы	„	Кушки	„	Кушка.
„	413.	„	10.	„	„	верстъ	„	верствъ.

VII. Читателѣ въ Россіи зволять въ вымовѣ самозвуковъ отъ-се наблюдати: а) **ѣ** въ серединѣ й въ концѣ слова або складу (силябы) = **і**, а въ начатку слова й складу = **jі**; отже: вѣкъ = вік, лёдъ (лёдъ) = лід, водѣ = воді, дѣло = діло, ѣхати = jіхати, моѣмъ (моёмъ) = мојім; — б) **ô** въ серединѣ слова = **і**, а въ начатку слова = **ві**: кôнь = кінь, ôвця = вівця; — в) **й** = **і**: добрй = добрі; — г) **и** по спôвзвукахъ въ серединѣ й въ кôнци слова та складу = **ы**, въ начатку слова = **і**, а по самозвукахъ = **jі**; отже: кнпъ = клын, жито = жыто, робити = робыты, имя = імя, мои = моjі, пойти = поjіти. Також по **г**, **к**, **х** вымовляє ся **и** (**і**) якъ **ы** именно тогдѣ, коли на сѣмъ самозвуку лежить наголосъ (accentus); прим. благій = благый, рѣдкій = рідкый, сухій = сухый.